# PRAWA ŻYDÓW
## W KRÓLESTWIE POLSKIEM

ZARYS HISTORYCZNY

OPRACOWAŁ

JAKÓB KIRSZROT
MAGISTER PRAWA I ADMINISTRACJI,
ADWOKAT PRZYSIĘGŁY

CENA M. 7.50

WARSZAWA—1917
NAKŁAD ZARZĄDU WARSZAWSKIEJ GMINY STAROZAKONNYCH

# PRAWA ŻYDÓW
W KRÓLESTWIE POLSKIEM

# PRAWA ŻYDÓW
## W KRÓLESTWIE POLSKIEM

ZARYS HISTORYCZNY

OPRACOWAŁ

JAKÓB KIRSZROT

MAGISTER PRAWA I ADMINISTRACJI,
ADWOKAT PRZYSIĘGŁY

CENA M. 7.50



WARSZAWA—1917
NAKŁAD ZARZĄDU WARSZAWSKIEJ GMINY STAROZAKONNYCH

Geprüft und auch für die Ausfuhr freigegeben, Warschau.
d. 2/VIII 1917. T. № 6577, Dr. № 458.



DRUK TOW. AKC. S. ORGELBRANDA S-ÓW W WARSZAWIE.

## Spis przedmiotów.

---

# WSTĘP.

Prawo jest wyrazem prawdy, uznanej przez społeczeństwo. Jeżeli prawda jest jedna względem wszystkich członków danego uspołecznienia, to wszyscy oni winni mieć i jednakie prawa. Zasada ta w świetle prawdy jest niewzruszalna, jak pewnik matematyczny. Z chwilą ogłoszenia deklaracji o równości wszystkich obywateli, stała się ona fundamentem każdego prawa obowiązującego. Anomalją też są wszelkie prawa dla szczególnych grup społecznych, czy to ze względu na ich pochodzenie: szlacheckie, mieszczańskie lub włościańskie, czy też ze względu na ich wyznanie, lub inne jakiebądź rozróżnienia. Prawa wyjątkowe nie są też w ścisłem znaczeniu tego wyrazu prawami; są one właściwie naruszeniem prawa, bez względu na to, czy nadają one komubądź pewne przywileje, czy też pozbawiają go czegobądź, czem inni posługują się. Żydzi w Polsce przeważnie ulegali i ulegają ograniczeniom, to też właściwie mówiąc, tytuł tej pracy „Prawa Żydów w Królestwie Polskiem“ nie jest ścisły, i winna ona nosić nazwę „Ograniczenia Żydów w Królestwie Polskiem“. Mając wszakże na względzie, że w przebiegu dziejowym były usiłowania: zniesienia ograniczeń, a skutkiem tego równouprawnie-

nia żydów, że przepisy władz prawodawczych obejmujące ograniczenia ogólnych praw, pospolicie też prawami są nazywane, że wreszcie praca ta właściwie ma za zadanie zebranie wszelkich rozporządzeń władz dotyczących danego przedmiotu, i jako taka nosić może, utartą dla zbioru praw obowiązujących pewną grupę obywateli, ogólną nazwę „Prawa żydów", zdecydowałem się taki tytuł tej pracy nadać. Przedstawię przytem w niej nie tylko prawa obecnie obowiązujące, ale i takie przepisy ustanowione w Królestwie Polskiem, które już moc swoją utraciły, a to celem wykazania: jakie ewolucje w ciągu ostatniego stulecia sprawa żydowska w Królestwie Polskiem przechodziła, jakim prądom społecznym ulegała, i jaki kierunek w różnych czasach władza prawodawcza jej nadawała.

Rzeczpospolita Polska pozostawiła w spadku sprawę żydowską w stanie bardzo smutnym. Prace Butrymowicza i Czackiego w czasie sejmu czteroletniego, zmierzające do uobywatelenia Żydów, nie doczekały się urzeczywistnienia. Istniejące zaś różnorodne poszczególne przywileje i ograniczenia nie licowały z nowym porządkiem społecznym, wytworzonym przez rewolucję francuską i ogólną ewolucję pojęć. Żadnej, stałej modły prawnej dla ogółu Żydów nie było, i rządzili się oni w różnych miejscach różnemi rozporządzeniami; wszakże przeważnie dla stosunków wewnętrznych z pewnego rodzaju autonomią, wykonywaną przez tak zwane kahały żydowskie. Przedmiotem niniejszej pracy są przepisy prawne dotyczące całego ogółu żydów w utworzonem w 1815 r. Królestwie Polskiem. Dla łatwiejszego zorjentowania się w tych przepisach dzielę

je na pewne grupy, odnoszące się do najgłówniejszych zadań życia społecznego.

Z góry jednak zaznaczam, że klasyfikacja przepisów prawnych nie może być ścisłą, gdyż liczne przepisy mają taki charakter, że z równą słusznością mogą być zaliczone nie tylko do grupy, w której będę o nich mówił, ale i do innych. Życie ludzkie przejawia się w nieskończonej ilości najróżnorodniejszych zjawisk, wzajemnie się łączących i uzupełniających i na wskroś przenikających, nie dających się ująć w żadne z góry nakazane formy, przeto i przepisy prawne traktujące o tych zjawiskach, wielokrotnie wkraczają w różne dziedziny działalności ludzkiej.

## ROZDZIAŁ I.

# Religia.

### A. Przepisy ogólne.

Za czasów Rzeczypospolitej Żydzi używali zupełnej swobody wyznania i wykonywania obrządków religijnych. Konstytucja 3-go maja 1791 r. stanowi: „Religią narodową, panującą jest i będzie wiara święta rzymsko-katolicka, ze wszystkiemi jej prawami. Przejście od wiary panującej do jakiegokolwiek wyznania jest zabronione pod karami apostazji. Że zaś taż sama wiara święta przykazuje nam kochać bliźnich naszych, przeto wszystkim ludziom, jakiegokolwiekbądź wyznania, pokój w wierze i opiekę rządową winniśmy, i dla tego wszelkich obrządków i religji wolność w krajach polskich, podług ustaw krajowych warujemy".

Artykuł 2-gi ustawy konstytucyjnej Księstwa Warszawskiego z dnia 22 lipca 1807 r. głosi, że wszelka cześć religijna jest wolna i publiczna. Ustawa Konstytucyjna Królestwa Polskiego z dnia 15/27 listopada 1815 r. stanowi: „Religia Katolicko-Rzymska, wyznawana przez największą część mieszkańców Królestwa Polskiego, będzie przedmiotem szczególniejszej opieki Rządu, nie uwłaczając przez to wolności innych wyznań, które wszystkie bez wyłączenia, obrządki swe całkowicie

i publicznie pod protekcją Rządu odbywać mogą" (art. 21).

Statut organiczny Królestwa Polskiego z dnia 14 lutego 1832 r. idzie śladem ustawy Konstytucyjnej 1815 r. i stanowi „Wolność wyznania religijnego gwarantuje się w zupełnej mocy każdemu, w szczególności pod protekcją rządu zostawuje się wolność sprawowania religijnych obrządków publicznie i bez żadnej przeszkody".

Jakkolwiek religja Katolicka uznaną została za panującą, władze krajowe otaczały swą opieką i potrzeby religijne żydów. W przedmiocie utrzymywania rodałów w bóżnicach, Komisja rządowa wyznań religijnych i oświecenia publicznego już w dniu 13 marca 1827 r. wypowiedziała się, że stosownie do zdania i objaśnień złożonych przez Komitet starozakonnych, Rodały, których używają żydzi po bóżnicach, nieodbicie dla nich potrzebnemi się stają; zastępują bowiem egzemplarz prawa, napisany przez Mojżesza, i złożony w przybytku obok arki Przymierza, który to obrządek, gdy nie zawiera w sobie nic szkodliwego, Rząd do usunięcia jego żadnych niema powodów. Obok tego Rodał powinien być na pargaminie pisany pięknym charakterem, bez pomyłki i skrobania, aby wedle mniemania żydów ile możności zbliżał się do egzemplarza Mojżeszowego, nadto Osoba do pisania użyta, przymiot świątobliwego życia łączyć winna, i posiadać biegłość układania wierszy i liter w pewnych formach, i dlatego cena złp. 500 za napisanie Rodału jest umiarkowana.

Prawodawca wnikał też w Księgi religijne, używane przez duchownych starozakonnych. Godne zaznaczenia tu jest postanowienie Rady administracyjnej z dnia 12/24 czerwca 1842 r. Głosi ono: zważywszy, że jedna z używanych przez starozakonnych duchownych ksiąg pod tytułem „Hoszen-Myszpot", mieści w sobie zasady, które odnosząc się do odległych wieków starożytności i do czasów prześladowania starozakonnych,

prawom obecnie obowiązującym są zupełnie przeciwne; mając na uwadze, iż jak doświadczenie przekonało, błędne lub przewrotne tłomaczenie tych zasad, może częstokroć przywieść nieoświeconą klasę ludzi tego wyznania do popełnienia ważnych przestępstw, Rada Administracyjna postanowiła: że Kurator Okręgu naukowego warszawskiego ma zarządzić niezwłocznie przedrukowanie, pod okiem cenzury hebrajskiej, kosztem Skarbu. wzmiankowanego dzieła „Hoszen-Myszpot“, w liczbie 3000 egzemplarzy, z pominięciem w tem nowem wydaniu, wszelkich miejsc tej księgi, prawom lub porządkowi publicznemu przeciwnych; nowe wydanie księgi „Hoszen Myszpot“ ma być między dozory bóżnicze rozesłane, a dawne wydanie od nich ściągnięte i zniszczone. Od czasu rozesłania nowego wydania zabrania się posiadać lub sprowadzać rzeczone dzieło w innem jakiemkolwiek wydaniu pod karą pieniężną do rubli 300 lub aresztu do roku. W przedmiocie urządzania synagóg, domów modlitwy i szkół żydowskich w dniu 11 sierpnia 1844 r. rozesłany został do wykonania Ukaz Najwyższy z Rządzącego Senatu, do wszystkich władz rządowych, a między temi do departamentów rządzącego Senatu w Warszawie, stanowiący, że synagogi, domy modlitwy i szkoły żydowskie, nie mogą być stawiane na tejże ulicy i na tym placu co i cerkwie prawosławne, jak tylko w odległości najmniej 100 sążni od tych ostatnich; na innej zaś ulicy nie bliżej jak 50 sążni od cerkwi.

Komisja rz. sp. w. w dniu 7/19 października 1853 r. poleciła, aby w razie znajdowania się na kuracji w szpitalach chorych wyznań niekatolickich, ci chorzy w żadnym wypadku zniewalani nie byli do spełnienia obrządków przez kościół katolicki wskazanych, o czem Rada główna zakładów dobroczynnych w dniu 4/16 stycznia 1854 r. za № 74 zawiadomiła szczegółowe Rady opiekuńcze.

Ustawa o Zarządzie gubernialnym i powiatowym

w guberniach Królestwa Polskiego stanowi: że Gubernator ściśle przestrzegając zapewnioną wszystkim poddanym państwa rosyjskiego wolność wiary, strzeże legalnych praw i nietykalności kościoła prawosławnego, oraz wszelkich innych wyznań przez prawo uznanych, i pilnuje, ażeby mieszkańcy powierzonej mu guberni, w wyznawaniu swej wiary nie doznawali nieprawnych ograniczeń i ścieśnień. Gubernator osłania każde wyznanie od przeciwnego prawu targnięcia się na nie ze strony innych wyznawców (art. 12).

Po zniesieniu w 1871 r. dziennika praw Królestwa Polskiego, w którym publikowane były obowiązujące w Królestwie Polskiem prawa, zaczęły obowiązywać w kraju naszym przepisy prawne publikowane w zbiorze praw i rozporządzeń rządowych *(Собраніе узаконеній и распоряженій правительства)*, wydawane łącznie dla całego Cesarstwa i Królestwa Polskiego, z niektóremi tylko wyjątkami, zazwyczaj (chociaż nie zawsze) w samym tekście nowego prawa wskazanemi.

Zasadnicze prawa państwowe Cesarstwa Rosyjskiego (Zbiór praw Cesarstw. t. I, cz. I wydania z 1906 r.) stanowią w dziale o wierze, że wolność nadaje się nie tylko chrześcianom obcych wyznań, lecz i Żydom, Mahometanom i poganom: iżby wszystkie narody w Rosji przebywające chwaliły Boga Wszechmocnego różnemi językami, podług nauki i wyznania swoich praojców, błogosławiąc panowanie Monarchów Rosyjskich i błagając Stwórcę Wszechświata o pomnożenie błogosławieństwa i umocnienie siły Cesarstwa (art. 67). Ustawy spraw duchownych wyznań obcych (t. XI, cz. I wydania 1896 r.) stanowią: Najpierwszą panującą wiarą w państwie rosyjskiem jest Chrześcijańska, Prawosławna Katolicka wschodniego wyznania. Lecz i wszyscy nie należący do tego kościoła poddani państwa i cudzoziemcy w niem przebywający, korzystają każdy wszędzie ze swobodnego odprawiania swojej wiary i służby bożej

(art. 1). W państwie rosyjskiem swoboda wiary przyswaja się nie tylko chrześcianom wyznań zagranicznych, lecz i Żydom, Mahometanom i poganom (art. 2).

Wyrazem tej tolerancji może służyć przepis ustawy przemysłowej, zabraniający majstrom chrześcianom przymuszać do roboty czeladników i uczniów niechrześcian, w te dnie, gdy tym ostatnim ich religia pracować nie pozwala (art. 430 podług uzupełnienia z dnia 12 lutego 1896 r.). Wobec braku czeladników i uczniów tej kategorji, domagających się zastosowania tego prawa, ma ono więcej teoretyczne, aniżeli praktyczne znaczenie. Z drugiej też strony wzbronione jest niechrześcianom, którzy najmują osoby wyznań chrześciańskich, do stałych posług domowych lub innych robót, przeszkadzać najętym osobom w święceniu niedziel i ustanowionych dni świątecznych, oraz w spełnieniu innych obowiązków religijnych (art. 88 ustawy o zapobieganiu przestępstwom) pod karą do 50 rubli (art. $48^2$ ustawy o karach wymierzanych przez sędziów pokoju).

Najwyższy Manifest o zamierzeniach w kierunku udoskonalenia porządku państwowego z dnia 26 lutego 1903 r. głosi: Uznaliśmy za pożyteczne; umocnić niezachwiane przestrzeganie przez Władze, mające do czynienia ze sprawami wiary, przekazań tolerancji religijnej, nakreślonych w zasadniczych prawach Cesarstwa Rosyjskiego, które pobożnie czcząc cerkiew prawosławną jako pierwszą i panującą, pozostawiają wszystkim naszym poddanym, nieprawosławnych i inowierczych wyznań, swobodę sprawowania obowiązków religijnych i służby Bożej, podług obrządków ich wyznania. Teoretyczna zasada w tym manifeście wypowiedziana nie zdawała się jednak wystarczającą, i w celu istotnego wprowadzenia jej w życie, Najwyższy Ukaz z dnia 12 grudnia 1904 r. między innemi stanowi. Uznajemy za rzecz niecierpiącą zwłoki dla umocnienia wyrażonego w Manifeście z dnia 26 lutego 1903 r., niezachwianego z całej duszy pra-

gnienia, zabezpieczenia uświęconej zasadniczemi prawami państwa tolerancji w sprawach wiary, poddać rewizji ustawy o prawach roskolników, tudzież osób należących do wyznań nieprawosławnych i inowierczych, i niezależnie od tego przedsięwziąć niezwłocznie, w drodze administracyjnej, odpowiednie środki, w celu usunięcia w ich bycie religijnym wszelkiego wprost w prawie niewskazanego ścieśnienia (art. 6).

Najwyżej zatwierdzonem w dniu 11 lutego 1905 r. zdaniem Komitetu ministrów było uchwalone: polecić ministrowi spraw wewnętrznych aby: 1) bezzwłocznie, a w każdym razie nie później, jak w ciągu trzech miesięcy, zarządził uchylenie wszystkich, ograniczających swobodę wyznawania wiary, a nie opartych na prawie rozporządzeń administracyjnych, od jakichkolwiek by one władz pochodziły, 2) jeżeli jednak między temi znalazłyby się takie, zastosowanie których i w przyszłości, w interesie porządku państwowego uznałby za konieczne, to żeby przedstawił je przez Radę Państwa do Najwyższego zatwierdzenia, 3) przedsięwziął środki, aby w przyszłości żadne władze nie ustanawiały jakichbądź ograniczeń w dziedzinie religji.

Najwyższym ukazem z dnia 23 kwietnia 1906 r. ponownie zatwierdzone zostały zasadnicze prawa państwowe, i wraz z temi zachowane zostały objęte temi prawami i dawniejsze przepisy o wierze.

Opieka nad sprawami żydowskiej religii powierzoną jest departamentowi spraw duchownych wyznań obcych ministerstwa spraw wewnętrznych i policji. W szczególności zaś w myśl art. 365 organizacji ministerstwa (wyd. 1892 r.) sprawy duchowne żydów oddane zostały departamentowi spraw duchownych obcych wyznań — a podług art. 681 i 725 Organizacji gubernialnej: do atrybucji policji należy: zabezpieczenie swobody obcych wyznań i w ogóle sprawy żydów, i nadzór, aby bez zezwolenia władzy nie urządzano domów modlitw, i aże-

by wyznawcy jednej wiary nie uciskali, znieważali, obrażali i naśmiewali się z wyznawców innej wiary.

Specjalnie do Królestwa Polskiego istnieje w uwadze do art. 1299 ust. sp. d. wyz. ob. przepis, że sprawy duchowne żydów w guberniach Królestwa Polskiego zarządzają się na zasadzie oddzielnych przepisów.

W czasie okupacji przez wojska niemieckie przeważnej części Królestwa Polskiego, wyszło dnia 12 października 1915 r. rozporządzenie Jenerał-Gubernatora Warszawskiego (Dz. r. J. G. W. № 5) głoszące iż: skarżono się, że w pewnych miejscowościach zmuszano ludność żydowską do otwierania sklepów dla osób prywatnych w dnie świąteczne żydowskie, przeto J. G. W. stanowi: o ile konieczności wojenne na to pozwalają nie należy ograniczać ludności żydowskiej w wypełnianiu przepisanych zasad jej wiary.

## B. Domy modlitwy.

Podciągnięcie Królestwa Polskiego w którem istniały specjalne prawa pod nowe przepisy publikowane w zbiorze praw i rozporządzeń rządowych, mające swój podkład w zupełnie różnym ustroju, wywołało różne kolizje i sprzeczności, które trudno było ze sobą pogodzić. Stosowane były u nas nawet wyroki Senatu, objaśniające prawa obowiązujące w Cesarstwie, chociaż te ostatnie u nas mocy prawnej nie miały. Trudność ta między innemi nastręczyła się w kwestji zezwolenia co do otwierania domów modlitwy (bóżnic). Gdy w kraju naszym nie było w tym względzie żadnych specjalnych rozporządzeń, zezwolenia te udzielały osobom życzącym sobie otwierać domy modlitewne właściwe władze policyjne. W Cesarstwie rosyjskiem wszakże istnieje inny w tym przedmiocie porządek: Inicjatywa o urządzenie domu modlitwy służy tam tylko całej żydowskiej

gminie miejskiej lub wiejskiej, w której dom modlitwy ma być urządzony, a nie osobie pojedynczej, albo nawet pewnej grupie Żydów—mieszkańców danego miasta lub wsi—co wyjaśnione zostało w wyrokach Senatu z dnia 2 listopada 1893 r. № 8337 i 25 stycznia 1900 r. № 691. Stosując to rozporządzenie do kraju naszego, niektóre władze tutejsze rozumiały, że o konieczności otwierania domów modlitwy może decydować tylko dozór bóżniczy, jako reprezentujący z wyboru członków gminy całą gminę żydowską, zawiadujący jej religijnemi sprawami i najlepiej obeznany z jej potrzebami. Celem wyjaśnienia tej kwestji, Warszawski Generał Gubernator odniósł się do Ministerstwa spraw wewnętrznych, które w odezwie do Generał-Gubernatora z dn. 21 lutego 1911 r. za № 1520 zaopinjowało, że obowiązujące w Królestwie Polskiem prawa o zarządzaniu sprawami duchownemi Żydów (Ukazy z dnia 20 grudnia 1821 r. i 7 września 1830 r.) nie nadały dozorom bóżniczym prawa starania się *(ходатайствовать)* o otwieranie nowych bóżnic, bez zgody gminy żydowskiej, a tem samem pozostawienie inicjatywy w tym przedmiocie dozorom bóżniczym, byłoby rozszerzeniem służących im praw i ułatwiłoby Żydom możność urządzenia nowych bóżnic bez należytej gwarancji co do rzeczywistej ich potrzeby — a tem samem dla urządzenia nowego domu modlitwy konieczną jest zgoda całej religijnej gminy, w myśl powyżej przytoczonej zasady, wyjaśnionej przez Senat, i zasada ta ściśle stosowana być winna. Samo przez się rozumie, że stosowanie takiego porządku, w tak ludnych gminach żydowskich jak naprzykład warszawska lub łódzka i inne, w których bardzo często zachodzi konieczność otwierania nowych bóżnic, zwłaszcza w porze przedświątecznej, wobec niemożności częstego zwoływania wszystkich członków gminy — których liczba nieraz dochodzi setek tysięcy głów—jest literalnie niemożliwe. Na tem tle zachodziły też liczne nieporozumienia między życzą-

cymi sobie otwierania bóżnic a władzą policyjną i Zarządem Gminy Starozakonnych.

Wspomnieć tu należy o przepisie z dnia 18 czerwca 1892 r., obecnie art. $48^5$ ustawy o karach wymierzanych przez Sędziów Pokoju stanowiącym, że winny dopuszczenia bez pozwolenia właściwej zwierzchności w swoim domu lub innym, należącem do niego lub przez niego zajmowanem pomieszczeniu, publicznego nabożeństwa żydowskiego, na którego odbywanie poza obrębem ustanowionych miejsc prawo wymaga pozwolenia zwierzchności, ulegnie karze pieniężnej do trzystu rubli.

## C. Eryfy.

Podług przepisów religijnych żydzi obowiązani są jaknajściślej świętować w soboty i inne uroczyste dnie świąteczne. W szczególności zaś winni powstrzymywać się od wszelkiej pracy, od wszelkiego trudu. Nie mogą przeto żadnych rzeczy nosić. Zasada ta przeprowadzona bywa z największą drobiazgowością; nie jest dozwolone nawet noszenie książek modlitewnych. Gdy jednak życie ma pewne nieuniknione wymagania,—wprowadzoną została ulga, na mocy której można lekkie rzeczy nosić, lecz tylko w granicach miasta. Dawniej gdy żydzi mieszkali wyłącznie w swoich zamkniętych ghetach, te ostatnie były obwiedzione, i obwód ich stanowił granice w których można było wykonywać konieczne czynności. W następstwie gdy siedziby ich nie były ściśle zamknięte, otaczano je drutami, tak zwanymi eryfami, stwarzającymi symbol graniczny miasta, w obwodzie którego można się względnie swobodnie poruszać. Władze rządowe możliwie uwzględniały obrzędy i zwyczaje religijne żydów. Komisja rządowa spraw wewnętrznych, duchownych i oświecenia publicznego rozporządzeniem z dnia 26 czerwca (8 lipca) 1835 r., mając na względzie

liczne reklamacje rabinów i dozorów bóżniczych, iż dotychczasowy zakaz zawieszenia po miastach sznurków w ulicach przez żydów zamieszkałych, wystawia ich na przykre pod względem relijnym niedogodności, gdyż zwyczaj ten od wieków istniejący po miastach wałem nieopasanych, wypływa z ducha nauki religijnej, u Izraelitów przyjętej — poleca władzom właściwym, aby pozwoliły rozwieszać łańcuszki żelazne na porządnych słupkach, odpowiedniej wysokości, w miejscach, o ile można ubocznych, w czasie dni szabasowych i świątecznych, po tych miastach lub wsiach przez żydów zamieszkałych, które nie są okopami obwiedzione i rogatkami zamknięte, i aby przestrzegały, iżby pomienione łańcuszki po ukończeniu każdego szabasu lub święta natychmiast były zdejmowane. W dalszym ciągu tego rozporządzenia, taż Komisja rządowa w dniu 23 października / 4 listopada t. r. poleca Komisjom wojewódzkim, aby godząc powyższe przyzwolenie z przepisami policyjnemi, mającemi na celu utrzymywanie porządku i upiększenie miast, dozwalane było dopuszczać tylko łańcuszki na słupkach cienkie, a nawet z drutu tylko, aby te dla oka mniej były rażące. Tam zaś gdzie są już pozakładane grube, kazać bezzwłocznie na inne cienkie zamienić.

Rozporządzenie tejże Komisji z dnia 18/30 listopada 1860 r., mając na względzie liczne reklamacje chrześcian, zaleca: iżby w miastach większych, obwiedzionych okopami lub rogatkami, zamkniętych, bezwarunkowo niedopuszczano stawiania słupów; w miastach zaś tylko mniejszych, okopami nieobwiedzionych i rogatkami niezamkniętych, aby dozwolono żydom stawiać słupki eryfami zwane, lecz tylko na ulicach ubocznych, i zawieszać łańcuszki jedynie w dnie szabasowe i świąteczne, po ukończeniu których łańcuszki natychmiast zdejmowane być winny; wzbronione zaś ma być stawianie słupków po ulicach, przez chrześcian zamieszkałych, wjazdy do

miasta i główne w niem komunikacje stanowiących, lub w pobliżu kościoła zostających; niemniej na placach emfiteutycznych, lub własnością mieszkańców chrześciańskich będących, oraz takich, przez które przechodzą procesje i tym podobne obrzędy religijne. Jeżeli zaś takowe gdzie w miejscach niewłaściwych istnieją, należy je natychmiast usunąć. Wogóle zaleca się władzom, aby starały się godzić potrzeby religijne starozakonych w taki sposób, iżby w żadnym razie wykonywanie ich obrządków, nie stawało się powodem obrazy innych wyznań.

Warszawa od dawnych czasów była obwiedziona okopami i dlatego na zasadzie powyższych przepisów urządzenie eryfów było niedopuszczalne, i sami żydzi uważali, że okopy zastępują eryfy, i urządzenia takowych nie domagali się. Gdy jednak okopy zostały zniesione, żydzi (według objaśnienia warszawskiego rabina Segała—zamieszczonego w „Przeglądzie wieczornym" z dnia 22 lutego 1917 r. № 52) czynili starania u władz policyjnych o pozwolenie im urządzenia eryfów, ale bez wszelkiego skutku. W tem położeniu rzeczy, żydzi starali się do tego celu wykorzystać druty telegraficzne. Gdy jednak podług przepisów rytualnych, druty powinny się ciągnąć nad słupami, nie jak przy telegrafie, przeto żydzi wyjednali u dyrektora wydziału telegraficznego posunięcie drutów wyżej. Następnie posługiwali się drutami telefonów, odpowiadającemi rytuałowi. Na krańcowych ulicach, gdzie nie było jeszcze telefonów, żydzi zwracali się do niektórych fabrykantów i zaprowadzali w ich fabrykach na tych ulicach telefony. W ten sposób, według zapatrywania żydów cała Warszawa była okolona eryfami.

## D. Przysięga.

W przedmiocie przysięgi składanej przez żydów w sprawach sądowych wyszły następujące rozporządzenia:

W czasie rewizji Sądu Pokoju powiatu węgrowskiego zgłosił się do Sędziego żyd Frenkiel i podał do protokółu, iż Torach, na którym żydzi przysięgę składają w Sądzie miejscowym, jest tak dalece defektowy, że na nim ciż bez żadnego skrupułu mogą krzywoprzysięgać w sprawach, albowiem podług przepisów judaicznych, niezbędnym jest warunek, aby w Torachu, a szczególniej w miejscu, na którem żydzi, przy wykonaniu przysięgi kładą palec, nie brakowało ani jednej kropki w piśmie potrzebnej; mianowicie zaś, aby wyraz „Jehowa", czyli też „Adonaj", którego przysięgający żyd dotykać się powinien, jak również przekleństwa na krzywoprzysiężcę, dokładnie i wyraźnie napisane były, gdyż w przeciwnym razie przysięga pod względem religijnym jest nieważną—i że właśnie znajdujący się w miejscowym Sądzie Pokoju Torach; jest uszkodzony w miejscach powyżej wytkniętych. Na skutek tego Komisja rządowa sprawiedliwości odniosła się do Komisji rz. sp. w. i duch. o wyjaśnienie powyższej kwestji. Ta ostatnia zażądała w tej mierze przedewszystkiem zdania warszawskiego dozoru bóżniczego, który zaprzeczył twierdzeniu Frenkla, przywodząc, że u Izraelitów przysięga na Rodale (Torach), a nawet i bez takowego jest ważną; gdyż wyraz przysięgam już jest dostatecznym pod względem religijnym. Nie poprzestając na tem taż Komisja rządowa zakomunikowała powyższą okoliczność wraz z opinią dozoru bóżniczego do rozpoznania Jakóbowi Tugendholdowi, sekretarzowi Komitetu cenzury ksiąg i pism hebrajskich, który wypowiedział się w duchu przeciwnym aniżeli dozór bóżniczy, a mianowicie:

1) że gmin żydowski przywiązujący wielką wartość w przedmiotach religijnych do formy, poczytuje za najpoważniejszą uroczystość przy akcie przysięgi, prezentowanie i dotknięcie się Rodału;

2) że ten zwyczaj ceremonialny od dawnych czasów istniejący, nabrał tem samem ogólnej sankcji.

3) że gdy podług przepisów ceremonialno-religijnych, Rodał, w którym jednej tylko litery, a tembardziej całych wyrazów brakuje, nie kwalifikuje się do właściwego użycia podczas nabożeństwa, przeto gmin żydowski łatwo sądzić może, i w rzeczy samej tak sądzi, że podobny Rodał defektowny do aktu przysięgi również się nie kwalifikuje. Z tych wychodząc zasad Tugendhold konkluduje, iż używanie do odbierania przysiąg żydowskich Toracha, w którym brakuje liter lub całych wyrazów, jest niestosownością, częstokroć szkodliwe skutki sprowadzić mogącą. Komisja rządowa spraw wewnętrznych i duchownych uznała opinię Tugendholda za zasługującą na wiarę, — zakomunikowała ją w dniu 22 lutego (5 marca) 1840 r. Komisji rządowej sprawiedliwości, która ze swej strony przesłała ją w dniu 23 marca (4 kwietnia) t. r. do wszystkich sądów kryminalnych dla wiadomości i stosowania.

Komisja rządowa spraw wewnętrznych i duchownych w dniu 2/14 lutego 1857 r. komunikuje rządom gubernialnym, że zdarzają się wypadki, że rabini przy odbiorze przysiąg w bóżnicy od starozakonnych stawiają opór rozporządzeniom sądów, nie pozwalając otwarcia Torachu. Ponieważ skuteczność rękojmi, jaką prawo przywiązuje do wykonanej przysięgi, dla ustanowienia dowodu co do danych okoliczności, zależy od przeświadczenia religijnego, przysięgę wykonywającego, że rzeczywiście formy do przysięgi użyte, są połączone z istotą wyobrażeń jego religijnych, zaś lud żydowski przywiązuje wielką wartość w przedmiotach religijnych do formy, a w szczególności poczytuje za najważniejszą uroczystość, przy akcie przysięgi, prezentowanie i dotknięcie się rodału, a podobny zwyczaj w sądach Królestwa dawno się praktykuje; przeto K. rz. sp. w., powodowana odniesieniem się w tej mierze Komisji rządowej sprawiedliwości, wzywa rządy gubernialne o wydanie stosownych rozporządzeń, aby

do czasu wprowadzić się mianej zmiany prawa dziś obowiązującego, gdzie i przepisy o przysięgach starozakonnych bliżej określone zostaną, wszyscy rabini i duchowni tego wyznania, nie stawiali podobnych przeszkód, uroczystości wykonywanych przez starozakonnych przysiąg pod wątpliwosć przywodzić mogących, z zastrzeżeniem, iż w razie stawiania przez nich w tej mierze oporu wezwaniom sądów, do osobistej odpowiedzialności pociągani będą.

W powołaniu się na ten okólnik taż Komisja w dniu 10/22 listopada 1858 r. komunikuje rządom gubernialnym, że otrzymała doniesienie, że niektórzy rabini, pomimo żądania sądów, zabraniają żydom przy wykonywaniu przysięgi otwierać Rodał, a mianowicie dotykać się gołą ręką wyrazu „Adonai“, twierdząc, iż to przeciwnem jest przepisom religijnym wyznania mojżeszowego. Z uwagi, że dotykanie się przez starozakonnych Rodału czyli Torachu gołą ręką przy przysiędze, ubliża rzeczywiście przepisom wyznania mojżeszowego, a tem samem może wpływać szkodliwie na umysł wykonywającego przysięgę i na ważność tego uroczystego aktu, — K. rz. sp. w. po porozumieniu się z Komisją rządową sprawiedliwości uznała właściwem iżby na przyszłość, zanim wydane zostaną szczegółowe i stanowcze przepisy, pod względem odbierania przysiąg od starozakonnych, poprzestawać przy tego rodzaju aktach, na pzerentowaniu im otwartego Rodału, i na chwilowem dotknięciu się ręką lub ustami owej księgi, poprzednio cienką jaką osłoną pokrytej.

Ukaz z dnia 24 maja (5 czerwca) 1862 r. o równouprawnieniu żydów między innemi stanowi, że nie będzie odtąd w sprawach kryminalnych czyniona różnica pomiędzy zeznaniami chrześcian a żydów, i dlatego uchylają się odnośne rozporządzenia obowiązującej ordynacji kryminalnej Pruskiej, wprowadzające wspomnianą różnicę. Odstępstwo od tej zasady wprowadza znowu obowiązująca

u nas od 1876 r. ustawa postępowania sądowego kryminalnego cesarza Aleksandra II-go, stanowiąca, że nie dopuszczają się do zeznawania w charakterze świadków w razie zameldowania excepcji o wyłączenie: żydzi w sprawach byłych ich współwyznawców, którzy przyjęli chrzest. (art. 96 i 707).

Do wspomnianego ukazu z dnia 24 maja (5 czerwca) 1862 r. dołączoną została forma przysięgi dla żydów według której: urzędnik przysięgę odbierający, w obecności duchownego wyznania mojżeszowego, wyłoży przysięgającemu skutki prawne krzywoprzysięztwa, i odpowiednie przepisy kodeksu kar głównych i poprawczych mu odczyta. Następnie, wykonywający przysięgę trzymać będzie w ręku podczas tejże, rodał, to jest pięcio-Ksiąg Mojżesza na pargaminie.

Przed wykonaniem przysięgi asystujący duchowny wystawi przysięgającemu, że podług tradycji religijnej wstrząsła się ziemia cała, kiedy przy ogłoszeniu na górze Synai słyszeć się dały słowa: „nie będziesz brał imienia Boga twego nadaremno“, że podług pisma Świętego wszelkie naruszenia przepisów zakonu mogą być przed Sądem Bożym przebaczone, tylko krzywoprzysięztwo nigdy bez kary pozostać nie może.

Potem przysięgający mówić będzie za urzędnikiem wobec duchownego:

„Przysięgam na Boga Adonaj, na Boga Izraela,
„z czystem sercem, bez żadnej ukrytej myśli i z wia-
„domością skutków krzywoprzysięztwa w prawie
„Boskiem i ludzkiem“, że: powtarzając następnie
rotę przez Sąd ustanowioną.

Po ukończeniu zeznania rotą objętego przysięgający mówić będzie:

„Jako to wszystko rzetelnie zeznałem, i że przy-
„sięga moja jest sprawiedliwą, mogę zawsze zdać
„sprawę przed Bogiem Adonaj, przed Bogiem Izrae-
„la, i tak niechaj mi Bóg wszechmogący na duszy
„i na ciele dopomoże. Amen“.

Po wprowadzeniu w 1876 r. procedury sądowej Cesarza Aleksandra II, w miejsce powyższej przysięgi stosowana była przysięga, przepisana dla żydów w Cesarstwie w słowach następujących:

„Obiecuję i przysięgam przed Bogiem Adonaj, Bo„giem Izraela, z czystem sercem, i nie w innem „skrytem we mnie rozumieniu *(смыслу)*, a podług „rozumienia i świadomości *(вѣдѣнію)* odbierających „odemnie przysięgę, że w sprawie w której we„zwany jestem na świadka, zeznam samą istotną „prawdę, o czem bym był badany przez władzę, „i oprócz tego nic nie ukrywając, zeznam wszystko „to co wiem w tej sprawie, i że pod żadnym po„zorem nie zeznam nieprawdy, ani z przyjaźni lub „z nieprzyjaźni, z powodu pokrewieństwa, powi„nowactwa lub strachu, i jak przed Bogiem zawsze „zdać mogę o tem sprawę, tak niechaj mi Bóg na „duszy i na ciele dopomoże“.

Często zdarzało się, że stawający do przsięgi robili kwestję, co do tej formy przysięgi, słusznie twierdząc, że nie mogą przysięgać podług cudzego rozumienia, a mianowicie podług rozumienia odbierających przysięgę, a tylko podług własnego rozumienia. Ta forma przysięgi wywołuje też niezadowolenie i u Żydów w Cesarstwie rosyjskiem. Na szóstym zjeździe rabinów, przy Komisji rabinicznej w 1910 r. odbytym, na porządku dziennym między innemi była i sprawa zmiany tekstu żydowskiej przysięgi i ustanowienia tekstu zgodnego z tekstem przysięgi dla chrześcian.

## E. Chrzest.

W myśl konstytucji z 1815 r. religia rzymsko-katolicka, jako przez największą część poddanych Królestwa Polskiego wyznawana, jest szczególnym przedmio-

tem opieki i protekcji Rządu. Z tego też względu władze przychylnie odnosiły się do zmiany wiary przez Żydów, i wskazywały sposób postępowania w tej mierze.

Rozporządzenie Komisji rządowej wyznań religijnych i oświecenia publicznego z dnia 7 lutego 1822 r. poleca robienie w biurze Komisji wojewódzkiej wywodów słownych z osobami pragnącemi przejść z wiary żydowskiej na katolicką. Rozporządzenie tejże Komisji z dnia 3 kwietnia 1823 r., mając na względzie, że wywody słowne z wielu miar stawać się mogą uciążliwemi i utrudniać chęci aspirantów, dozwala, aby dla ułatwienia czynności spisywane były protokóły na miejscu przez Burmistrzów po miastach, a po wsiach przez wójtów gminy, gdzie się znajduje aspirant, z dawaniem jedynie wiadomości o tem władzy wyższej administracyjnej i z przysłaniem protokółów do konsystorzy. Władze zaś winny przestrzegać, aby w miejscach liczniej żydostwem osiadłych, tak osobę aspiranta jako i spokojność starano się zabezpieczyć. W tymże duchu wyszło rozporządzenie tejże Komisji z dnia 30 maja 1823 r., polecające sporządzenie protokółów władzy policyjnej miejscowej tam, gdzie aspirant się zgłosi, w przytomności najbliższego plebana, przesłanie go Komisji wojewódzkiej, celem porozumienia się z konsystorzem o przeznaczenie aspirantowi miejsca dla nauczenia się artykułów wiary. Za żywienie zaś neofitów przez czas nauki, Komisja rządowa wyznań religijnych i oświecenia publicznego wydawać ma asygnacje, podług należycie poświadczonej likwidacji proboszcza lub zakonu utrzymującego neofitę.

Rozporządzenie tejże Komisji z dnia 29 grudnia (10 stycznia) 1837/8 r. poleciło rządom gubernialnym natychmiastowe wykonanie wszelkich żądań władzy duchownej Grecko-rosyjskiej, dotyczących żydów, którzyby pragnęli przyjąć wiarę prawosławną.

Rozporządzenie tejże Komisji z dnia 26 grudnia (7 stycznia) 1839/40 r. wskazując szczegóły, jakie winny być objęte rocznemi sprawozdaniami z wydziału wyznań, żąda, aby one obejmowały wskazówki co do stopniowego nawracania żydów na wiarę chrześciańską.

Następnie Rada administracyjna postanowieniem z dnia 13/25 cerwca 1850 r., mając na względzie że dotychczasowy zwyczaj zmieniania nazwisk przy przechodzeniu starozakonnych na chrześciańskie wyznania, sprzeciwia się porządkowi kontroli ludności, i że w Cesarstwie zmiana ta jest wzbroniona, postanowiła, że żydzi przy przejściu na wyznanie chrześciańskie nie mogą odmieniać nazwiska.

Podług praw cesarstwa, żydzi mogą stosownie do życzenia przyjąć wszelką tolerowaną w państwie wiarę chrześciańską (Ust. o zap. i prz. prz. art. 70 i ust. spr. d. wyz. ob. art. 7). Żydzi którzy przyjęli chrześciaństwo mogą podług życzenia przypisać się do miejskich i wiejskich gmin (Pr. o st. art. 776).

Przy przyjęciu przez żydów wiary chrześciańskiej, chrzest dopełnia się i nad ich małoletniemi dziećmi do 7-miu lat; a jeżeli wiarę tę przyjmuje tylko ojciec lub tylko matka, to w pierwszym wypadku chrzest dopełnia się nad synami, a w drugim nad córkami (art. 777 Pr. o st. i § 6 art. 7 ust. spr. d. wyz. ob.).

Nad małoletnimi, którzy nie ukończyli 14 lat dopełnia się chrzest podług obrządku prawosławnego, nie inaczej jak za piśmienną zgodą ich rodziców lub opiekunów. Wyjątki od tego prawidła mogą być dopuszczone tylko z przyczyn ważnych z decyzyi św. Synodu. Ci którzy ukończyli lat 14 mogą przyjąć chrzest i bez zgody rodziców i opiekunów; nie mający jeszcze lat 21 po sześciomiesięcznem, a pełnoletni po 40-todniowem przygotowaniu (§ 1—3 art. 70 ust. o zap. i prz. prz.). Minister spraw wewnętrznych może zezwolić nieletnim żydom na przyjęcie chrztu obcych tolerowanych wyznań

chrześciańskich, bez żądania zezwolenia ich rodziców (§ 3 art. •7 ust. spr. o wyz. ob.).

## F. Powrót do judaizmu.

Przejście z wiary chrześciańskiej na jakąkolwiek niechrześciańską było wprost niemożliwe, zarówno dla rdzennych chrześcian, jak dla tych, którzy przyjęli wiarę chrześciańską. Odstępcy od wiary chrześciańskiej odsyłani byli do władzy duchownej poprzedniego ich wyznania celem napomnienia i uświadomienia ich, a do czasu powrotu do chrześciaństwa pozbawieni byli praw swego stanu i majątki ich brane były pod opiekę (art. 185 Kodeksu karnego). Winny odciągnięcia przez namowę, przyrzeczenia lub innym sposobem, chrześcianina od jego wiary do wiary żydowskiej, ulegał karze pozbawienia wszystkich praw stanu i zesłania do ciężkich robót na czas od ośmiu do pietnastu lat (art. 184 t. p.). Dopiero prawo o wzmocnieniu zasad tolerancji z dnia 17 kwietnia 1905 r. zrobiło wyłom w tym niewzruszonym podotąd murze. Prawem tem dozwolone zostało osobom zaliczonym do prawosławnych, w rzeczywistości zaś wyznającym niechrześciańską wiarę, do której przed przyłączeniem do prawosławia oni sami lub ich przodkowie należeli, powrócić do dawnej ich wiary i wyłączenie ich z grona prawosławnych (art. 39—3 Ust. o zap. i prz. prz.). Jakkolwiek ten przepis mówi tylko o prawosławiu, stosuje się on do wszystkich wyznań chrześciańskich. Otworzył on żydom, którzy przyjęli chrześciaństwo i wogóle osobom żydowskiego pochodzenia, których przodkowie przeszli na łono chrześciaństwa możność powrotu do judaizmu.

Procedura powrotu do judaizmu odbywa się w ten sposób, że życzący sobie wrócić do judaizmu oświadcza przed rabinem w obecności świadków, że przyjmuje

znowu wiarę żydowską, i poczynając od chwili sporządzenia protokółu uznaje się za żyda. Protokół ten przedstawia się następnie przez władzę policyjną gubernatorowi. Ten ostatni sprawdza okoliczności, w szczególności zaś: czy istotnie przechodzący na wiarę żydowską lub jego przodkowie byli żydami — a po sprawdzeniu komunikuje o zmianie wiary władzy kościelnej, dla dopełnienia odpowiedniej adnotacji w aktach metrycznych (cyrkularz min. sp. w. z dnia 18 sierpnia 1905 r.).

Ci którzy uzyskali prawo zamieszkiwania i przesiedlenia się po za sferę stałego osiedlenia żydów, li wskutek przyjęcia chrześciaństwa, po powrocie do judaizmu ulegają wyłączeniu z gmin, do których przypisali się, i usunięciu do sfery stałego osiedlenia żydów.

## G. Przepisy karne.

Najwyżej zatwierdzony w dniu 22 marca 1903 r. nowy kodeks karny ze zmianami wprowadzonemi zatwierdzonem w dniu 14 marca 1906 r. zdaniem Rady Państwa ustanawiają: (art. 76, 80, 81, 82, 84, 86, 88 i 98) kary za rozmaite wykroczenia przeciwko religii, a między innemi:

Winny zobelżenia lub znieważenia wyznania niechrześciańskiego, lub przedmiotu jego czci, jakoteż krzyku lub innego nieprzyzwoitego zachowania się publicznie, lub w domu modlitwy, ulega karze aresztu do 3 miesięcy.

Winny skłonienia chrześcianina przez nadużycie władzy lub innemi środkami do przyjęcia wiary niechrześciańskiej, ulegnie karze zamknięcia w domu poprawy lub w twierdzy do trzech lat; a jeżeli to uczynione przy pomocy gwałtu lub karalnej groźby, to karze zesłania na osiedlenie lub ciężkich robót na czas do sześciu lat.

Ojciec lub opiekun obowiązany podług prawa wy-

chować pozostającego pod jego opieką nieletniego, nie mającego lat 14, winny dopełnienia na nim obrządku niechrześciańskiej religii, nlegnie karze osadzenia w twierdzy na czas do trzech lat.

Winny przymuszenia do sprawowania nabożeństwa lub obrządku, niedozwolonych przez przepisy wyznania, lub przeszkodzenia sprawowania takowych, ustanowionych przez przepisy wyznania, do którego należy przymuszony, ulega karze zamknięcia w więzieniu na czas nie krótszy od trzech miesięcy.

Winny tego, że pociągnął osobę wyznania chrześciańskiego lub niechrześciańskiego do nauki fanatycznej, do której przynależność połączona jest z zamachem na życie własne lub cudze, z kastrowaniem, albo czynami niemoralnemi, ulegnie karze zesłania na osiedlenie lub nawet zesłania do robót ciężkich na czas do lat ośmiu.

Winny pociągnięcia żyda za pomocą nadużycia władzy i t. p. do innego wyznania niechrześciańskiego ulegnie karze zamknięcia w więzieniu na czas do trzech miesięcy.

Żyd winny zobelżenia lub gwałtu nad osobą duchownego prawosławnego, nie w czasie sprawowania służby Bożej lub posługi duchownej, ulegnie zamknięciu w więzieniu—a jążeli to nastąpi w czasie sprawowania tej służby lub poslugi, to ulegnie zamknięciu w domu poprawczym na czas do lat trzech.

W myśl art. 1074 kodeksu karnego a art. 378 nowego kodeksu karnego, kto wybudował dom modlitwy niechrześciańskiego wyznania bez właściwego zezwolenia lub bliżej aniżeli ustanowioną jest odległość od chrześciańskich kościołów, ulega karze nie wyżej jak do 300 rubli.

Artykuły 184 i 185 kodeksu karnego powyżej już były powołane.

Stosownie do art. 48—5 Ustawy o karach wymierzanych przez Sędziów Pokoju takiejże karze ulega win-

ny dopuszczenia bez zezwolenia władzy w swoim domu, lub lokalu odbywania publicznie modłów żydowskich, do czego, poza ustanowionemi miejscami potrzebne jest zezwolenie władzy.

Niechrześcianin przeszkadzający pozostającemu u niego w służbie, na nauce lub na robocie chrześcianinowi wykonywania obowiązku jego religii, lub świętowania niedzieli i innych dni świątecznych ulegnie karze pieniężnej do 50 rubli (art. 48 Ust. o kar.).

Zaznaczyć tu należy, że w czasie wojny rozporządzeniem głównodowodzącego wojskami niemieckiemi na wschodzie z dnia 21 marca 1915 r. uznany został za obowiązujący w okupowanym kraju nowy kodeks karny rosyjski w dniu 22 marca 1903 r. zatwierdzony, jakkolwiek podotąd tylko część tego kodeksu, a mianowicie dotycząca przestępstw politycznych i przeciwko wierze do kraju naszego wprowadzoną została.

ROZDZIAŁ II.

# Duchowieństwo.

## A. Przepisy ogólne.

W myśl ustawy konstytucyjnej Królestwa Polskiego z dnia 15/27 listopada 1815 r. duchowieństwo wszystkich wyznań jest pod protekcją i dozorem praw i Rządu (art. 12). Rzecz naturalna, że ta protekcja nie była równomierna dla duchowieństwa wszystkich wyznań. Biskup grecko-katolicki i biskupi obrzędu katolicko-rzymskiego powołani zostali do zasiadania w Senacie (art. 14). Duchowieństwo tych wyznań miało być należycie uposażone (art. 13). Duchowieństwo wyznania Ewangelicko-Augsburskiego i Ewangelicko-Reformowanego miało otrzymać wsparcia roczne (art. 15). Duchowieństwo żydowskie nie otrzymało ani żadnych godności ani też żadnego wsparcia. Podług statutu organicznego Królestwa Polskiego z dnia 14 lutego 1832 r. podobnież osoby duchowne wszelkich wyznań zostają w równym stopniu pod protekcją i dozorem władz przez prawo ustanowionych (art. 5).

W przedmiocie wyboru rabinów rozporządzenie Komisji Rządowej Wyznań religijnych i oświecenia publicznego z dnia 29 grudnia 1823 r. (№ 16150), wyraża życzenie Rządu, aby wszelkie parafie żydowskie rabina-

mi były opatrzone. którzyby potrzebne do tego posiadali kwalifikacje, gdy jednak dotąd ani szkoła do ich usposobienia zaprowadzona, ani też stopień kwalifikacji potrzebnej przepisanym nie został, i ci zwykle tylko odgłosem publicznym na rabinów bywają powoływani, wypada przeto zostawić uznaniu samej gminy żydowskiej, czyli i jakiego stopnia duchownych do zarządzenia parafii swej przybrać zechcą. W każdym atoli wypadku, czyli rabin, czyli też zastępca jego ustanowiony zostanie, należy się wedle uchwały sejmowej z 1811 r. opłata stemplowa od nominacji, czyli jej potwierdzenia — do wydania której komisja wojewódzka nie wprzód przystąpi, aż dopóki po zasiągnięciu informacji od Dozoru bóżniczego, tudzież od Żydów światlejszych nie przekona się dostatecznie o nauce i sposobie myślenia kandydata. W ten sposób władzy administracyjnej pozostawione zostało ostatnie słowo przy nominacji rabinów. Wspomniana opłata stemplowa czyniła podług § 16 uchwały Sejmowej z 1811 r. w miastach pierwszego, drugiego i trzeciego rzędu złotych 60, czwartego rzędu złotych 40, a piątego rzędu złotych 20.

Postanowienie Rady Administracyjnej z dnia 7 września 1830 r. chce mieć, aby w każdym Okręgu dozoru bóżniczego ustanowiony był przez Komisję rządową wyznań religijnych i oświecenia publicznego Rabin lub tymczasowy Jego zastępca, do składu tegoż dozoru należeć mający, który prócz innych posług religijnych wyznaniu starozakonnemu właściwych obowiązany jest odbywać w tymże Okręgu obrządki religijne: przy obrzezaniu lub nadaniu imienia nowonarodzonemu dziecięciu, przy zaślubieniu wchodzących w związki małżeńskie i przy zejściu z tego świata każdego żyda. Ggyby się okazała konieczność, tedy i więcej takowych Rabinów lub tymczasowych ich zastępców może być mianowanych (art. 2). Żaden inny starozakonny, oprócz Rabina lub tymczasowego jego Zastępcy, nie będzie

odtąd mocen odbywać obrzędów religijnych bez obecności i przychylenia pełniącego obowiązki rabina (art 3). Obowiązkiem Rabina lub jego Zastępcy będzie utrzymywać księgę zapisową dla aktów stanu cywilnego żydów (art. 4), i winien on stawić się przed urzędnikiem stanu Cywilnego dla dania objaśnień pod względem dopełnić się mianych warunków cywilnych (art 8). Rabini, uchybiający powyższym przepisom, z decyzji Komisji wojewódzkiej, a w stolicy urzędu municypalnego, ulegają karze za pierwszym razem złp. 200, za drugim razem złp. 400, a za trzecim razem złp. 600, i wtenczas już za niezdolnych na zawsze do pełnienia obowiązku rabinów uznani zostaną (art. 13 i 15). Przepis ten uzupełniony został postanowieniem Rady Administracyjnej z dnia 25 lutego (8 marca) 1836 r., w ten sposób, że gdyby przekraczający nie był w stanie ponieść kary pieniężnej z przyczyny ubóstwa, Komisja Wojewódzka lub urząd municypalny w stolicy, mocne będą zamienić tą karę na karę aresztu. Takiejże treści postanowienie wydała później Rada Administracyjna w dniu 24 maja (5 czerwca) 1846 r. W kodeksie kar głównych i poprawczych z 1847 r. znajdujemy w art. 918 przepis, że rabini którzy po dopełnieniu ślubnego obrzędu między osobami ich wyznania nie stawią się razem z nowożeńcami przed urzędnikiem, utrzymującym akty stanu cywilnego, dla spisania aktu małżeństwa ulegną karze pieniężnej dziesięciu rubli.

W dniu 13 października 1817 r. zatwierdzona została ustawa Szkoły Rabinów w Warszawie. Celem tej szkoły miało być: a) kształcenie rabinów i kaznodziei i b) sposobienie nauczycieli dla młodzieży wyznania mojżeszowego. Szkoła ta wprowadzoną była w życie dopiero w 1826 r.

Podług ogólnego planu urządzenia szkoły rabinów zatwierdzonego przez Komisję rządową wyzn. relig. i ośw. publicznego w dniu 28 czerwca 1826 r. (art. 4), po upływie lat 6-ciu, od daty założenia rzeczonej szkoły,

nikt w Królestwie Polskiem nie będzie mógł zostać rabinem ani podrabinem, jak tylko ten, który w niej odebrał wychowanie. Tymczasem zaś w przeciągu tylko 6-ciu lat ten tylko będzie mógł otrzymać zawakowaną posadę rabina lub podrabina, kto p›przednio złoży w szkole rabinów dokładny egzamin. Nowo zatwierdzona w dniu 13 października 1857 r. ustawa o szkole Rabinów w Warszawie, wprowadza trzy oddziały: ogólny, czyli przygotowawczy i dwa specjalne: rabinów i pedagogiczny. Specjalny kurs rabinów ma na celu usposobienie uczniów w szczegółowem i zasadniczem poznaniu przedmiotów niezbędnie rabinowi potrzebnych (art. 15). Uczniowie którzy ukończyli specjalny kurs rabinów, obowiązani są nabyć niezbędne praktyczne wiadomości, dlaczego na przeciąg roku winni być delegowani do Rabinów, jako ich pomocnicy (art. 38). Po ukończeniu praktyki u Rabina kandydaci podlegają egzaminowi w Radzie Szkoły Rabinów. Ci którzy okażą odznaczający się postęp w naukach otrzymują patent na stopień rabina, ci zaś którzy go złożą w sposobie mniej dostatecznym, uwolnieni zostają w stopniu Podrabina. Ci którzy otrzymali patent na rabina lub podrabina mają pierwszeństwo do objęcia tej posady przed innymi kandydatami. Osoby, które nie pobierały nauk w szkole rabinów, obowiązane są, celem otrzymania posad rzeczonych, złożyć w tym zakładzie egzamin. Po upływie lat 10-ciu od daty ogłoszenia ustawy nikt nie może być mianowany na rabina lub podrabina, prócz tych, którzy ukończyli kurs w szkołach rabinów i otrzymali na to formalne patenty (art. 44). Uczniowie szkoły rabinów w czasie odbywania kursu i ci którzy otrzymali patenta na stopień rabina lub podrabina wolni są od powinności rekruckiej (art. 46). Szkoła rabinów zwinięta została w 1863 r., jako pominięta w ustawie o wychowaniu publicznem z dn. 8/20 maja 1862 r. Pomimo 37 letniego istnienia nie wydała szkoła ta ani jednego ra-

bina z pośród swoich wychowańców. Gdy jednak z zamknięciem tej szkoły przestała istnieć instytucja egzaminująca kandydatów na rabinów, Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i duchownych w dniu 16/28 grudnia 1864 r. postanowiła, że kandydaci wybierani podług przyjętego porządku przez Gminy Żydowskie na rabinów i podrabinów, mogą być czasowo przeznaczeni do wykonywania tych obowiązków, na podstawie świadectwa głównego rabina każdego gubernialnego miasta, przekonywającego o posiadaniu przez nich koniecznych do tego wiadomości duchownych, jak również poświadczenia właściwej wojenno-policyjnej władzy o zasługującem zaufaniu ich postępowaniu pod względem politycznym.

Komisja rządowa spraw wewnętrznych i duchownych postanowieniem z dn. 23 maja (4 czerwca) 1845 r. przepisała dla Rządów Gubernialnych formę rocznych sprawozdań co do spełniania obrządków religijnych, a postanowieniem z dn. 17/29 września 1845 r. zażądała przedstawienia w sprawozdaniach wiadomości co do duchownych będących pod nadzorem policyjnym — odnoszące się i do duchownych—żydowskich. Komisja rządowa wyznań religijnych i oświecenia publicznego postanowieniem z dn 13/25 stycznia 1862 r. zażądała aby w sprawozdaniach Rządów Gubernialnych zamieszczone były wiadomości co do wyznania żydowskiego, a między temi i wielu w każdym okręgu bóżniczym jest rabinów, duchownych i t p.

Komisja rządowa spraw wewnętrznych i duchownych postanowieniem z dn. 7/19 grudnia 1846 r. poleciła Rządom Gubernialnym — aby wydały rozporządzenie wzbraniające rabinom przyjmowania jakiegobądź uczestnictwa w sporach pomiędzy starozakonnymi, defraudacje towarów za przedmiot mających, z zagrożeniem, iż ci rabini, którzyby nadal przekonani byli o dopomaganie defraudantom, lub o jakikolwiek udział w tym wzglę-

dzie, oddaleni będą od swych obowiązków. Taż komisja postanowieniem z dn. 13/25 sierpnia 1848 r. poleciła Rządom Gubernialnym, aby jaknajmocniej zabroniły rabinom i członkom dozorów bóżniczych, udzielania nieznanym sobie starozakonnym pozwoleń na miewanie w bóżnicach jakichkolwiek mów lub nauk pod surową odpowiedzialnością. Taż Komisja w postanowieniu z dn. 11/23 października 1857 r. wyjaśniła, że przy egzystencji miejscowych duchownych, w miarę rzeczywistej potrzeby ustanawianych, nie istnieje żadna potrzeba sprowadzania z za obrębu Królestwa duchownych, którzyby jakiebądź nabożeństwa, obrządki lub posługi religijne wykonywali, i z tego powodu należy wzbronić przyjezdnym odbywania jakichbądź nabożeństw lub posług religijnych. Postanowienie to wywołane było przybyciem z miasta Turzyska guberni Wołyńskiej Abrama Tweryskiera, rabina i kupca 2-ej gildy, co do którego niektóre dozory bóżnicze guberni Lubelskiej objaśniły, że tenże jako więcej obeznany z prawidłami duchownemi, sprowadzony bywa dla odbywania nabożeństw religijnych, za zwrotem jedynie kosztów podróży.

Postanowieniem tejże Komisji z dnia 25 czerwca (7 lipca) 1860 r. wzbronione zostało rabinom wydalanie się z miejca ich urzędowania, bez urlopu wydawanego przez właściwą władzę.

Prawo z dnia 29 lutego 1868 r. oddało Gubernatorom rozstrzyganie spraw o wyborach, mianowaniu i uwolnieniu rabinów i kantorów przy domach modlitwy — a prawo z dnia 14/26 czerwca t. r. pozostawia mianowanie i uwolnienie podrabinów i duchownych przy żydowskich domach modlitwy Gubernatorom, a mianowanie i uwalnianie szkolników rzezaków, pukaczy i innej niższej służby przy bóżnicach żydowskich, pozostawia dozorom bóżniczym. Odnośnie samej Warszawy zanotować należy, że z polecenia Namiestnika Królestwa Polskiego z dn. 9/21 lipca 1879 r. ówczesny nadrabin

Warszawski Gesundheit usunięty został od pełnienia obowiązków — i postanowione było, aby na przyszłość obowiązki jego spełniali miesięcznie kolejno duchowni 1-szej klasy, znajdujący się w żydowskich okręgach m. Warszawy. Prawo z dnia 15 lutego 1885 r. ustanawia egzaminy z języka rosyjskiego dla kandydatów na posady rabinów w Królestwie Polskiem, odpowiednio do kursu dwuklasowych szkół ludowych. Do słuchania tych egzaminów mają być utworzone Komisje egzaminacyjne gubernialne, pod przewodnictwem gubernatora, złożone z radcy rządu gubernialnego podług wyboru gubernatora i dwóch nauczycieli języka rosyjskiego, wyznaczonych przez Kuratora okręgu naukowego.

Po zniesieniu dziennika praw, jak to powyżej już było wspomniane, wszystkie rozporządzenia prawne wydane dla Cesarstwa stały się obowiązującemi i dla Królestwa Polskiego — o ile moc ich nie była wyraźnie ograniczona dla pewnej części Państwa rosyjskiego. W dniu 1 grudnia 1868 r. Najwyżej zatwierdzone było zdanie rady państwa, o zmianie redakcji art. 1083 ustawy spraw duchownych wyznań obcych obecnie art. 1322 wyd. 1896. W myśl tego: rabin jest nadzorcą i tłomaczem religji żydowskiej. Na urząd ten mianują się żydzi wybrani przez gminę współwyznawców. Wybory te odbywają się co trzy lata z pomiędzy osób, które ukończyły kurs w byłych szkołach rabinów, albo w wyższych szkołach nauczycielskich żydowskich, i które otrzymały od jednych lub drugich zakładów ustanowione świadectwa lub patenty. Wybrani przedstawiają się do zatwierdzenia zwierzchności gubernialnej, a po ich zatwierdzeniu odbiera się od nich przysięgę, podług ustanowionych do tego przepisów i form. Świadectwo na godność rabina wydaje ta zwierzchność gubernialna, która zatwierdziła rabina w tej godności.

W dniu 9 stycznia 1887 r. Najwyżej zatwierdzone było postanowienie Komitetu Ministrów, według któ-

rego: 1) gubernatorom w Królestwie Polskiem służy prawo obsadzać urzędy rabinów podług swojego wyboru w razie uchylenia się gmin żydowskich od przedstawienia na te urzędy kandydatów, czyniących zadość wymaganiom prawa i 2) od kandydatów na urząd rabina w Królestwie Polskiem za egzamin pobiera się na rzecz nauczycieli egzaminujących po trzy ruble od każdego. W dniu 9 czerwca 1901 r. Rada Państwa uchwaliła, że: wybory rabinów i ich pomocników odbywają się przez pełnomocników specjalnie wybieranych przez odnośne zgromadzenia modlitewne. Prawo udziału w wyborze pełnomocników należy do członków zgromadzeń modlitewnych, będących w poddaństwie rosyjskiem, płci męskiej, mających przynajmniej lat 25, i którzy są członkami domu modlitewnego nie mniej niż od dwóch lat przed wyborami. Zgromadzenie, mające nie więcej niż 100 członków wybiera 10 pełnomocników, a w zgromadzeniach mających więcej członków, na każde 100 wyborców lub część tej liczby dodaje się po jednym pełnomocniku. Do udziału w wyborach nie dopuszczają się: sądzeni za zbrodnie i występki, pozostający pod śledztwem i sądem, upadli, o ile nie byli uznani za nieszczęśliwych, wykluczeni z łona towarzystw i zgromadzeń, z mocy uchwały tych stanów do których należą, pozostający pod dozorem policyjnym, utrzymujący zakłady do sprzedaży trunków lub handlujący w tych zakładach. Ogólne przepisy o wyborach rabinów objęte są obecnie artykułem 1322 Ust. spr. d. wyz. ob. Przy objęciu przez Rabina obowiązków, gmina która go wybrała zawiera z nim umowę co do warunków jego służby, zatwierdzoną przez Gubernatora (art. 1323 tejże ustawy). Do obowiązków rabina należy: 1) czuwanie, aby w służbie bożej i obrzędach wiary były przestrzegane ustanowione zasady, objaśnianie żydom nauki wiary ich i rozstrzyganie nastręczających się w niej wątpliwości, pouczanie ich o istotnym du-

chu religji, nie używając wszakże do tego innych środków oprócz przekonywania; 2) czuwanie aby żydzi przestrzegali obowiązków moralnych i ulegali ogólnym prawom państwowym i ustanowionym władzom; 3) spełnianie wyłącznie w granicach całego jego okręgu obrzędów obrzezania i nadawania imion dzieciom, zaślubin, rozwiązania małżeństw i chowania zmarłych, prowadzenie w całym jego okręgu ksiąg metrycznych i przedstawienie ich gdzie należy podług prawideł wskazanych w prawach o stanach.

Żadne inne osoby, oprócz zatwierdzonych przez rząd rabinów i ich pomocników, nie mogą wykonywać wyżej wymienionych obrządków religijnych. Winni naruszenia tego prawa ulegają karze z art. 302 kodeksu karnego. Małżeństwa zaś i rozwody dopełnione nie przez rabinów i ich pełnomocników są nieważne (art. 1325 ust. spr. d. wyz. ob.)

Rabin nie ma prawa na żydów, należących do jego synagogi lub szkoły nakładać kary pieniężne, wyklinać ich i wykluczać z gminy lub odmawiać komu bądź z nich spełnienia obrzędów religijnych. Za naruszenie tego przepisu, oprócz szkód mogących z tego powodu wyniknąć, rabin ulega karze za pierwszym razem 15 rubli, za drugim razem 30 rubli na korzyść miejscowych zakładów dobroczynności publicznej, a za trzecim razem karze pozbawienia swego powołania. W każdym razie wygłoszone przez niego klątwy i wykluczenia z gminy uważają się za nieważne (art. 1330 tejże Ustawy).

Powyższe przepisy o wyborze rabinów nie znalazły u nas zastosowania, gdyż nie ma u nas żadnych zgromadzeń modlitewnych. Rabini też wybierani byli zazwyczaj na ogólnem zebraniu poważniejszych członków całej Gminy, podług dawniej ustanowionego porządku.

W dniu 15 grudnia 1886 r. N. zat. zd. R. Pań.

w uzupełnieniu art. 863 ustawy postępowania sądowego cywilnego stanowi, że duchowni wszelkich wogóle wyznań, wzywani do władz sądowych ogólnych, w celu odbierania przysięgi, otrzymują za swe trudy przy stawiennictwie do sądu i znajdowaniu się w niem, wynagrodzenie w wysokości jednego rubla od każdej sprawy, niezależnie od liczby przysięgających w niej. Wynagrodzenie to wypłaca się im i w takim razie, jeżeli przysięga nie była odbierana, ale duchowny stawił się w tym celu na wezwanie sądu lub był zatrzymany w Sądzie.

W ostatnich czasach, a mianowicie w 1908 r., za zezwoleniem władz, odbywały się w miastach gubernialnych zjazdy rabinów z całej gubernji, a później w styczniu 1909 r. zjazd rabinów z całego Królestwa Polskiego w Warszawie. Na tych zjazdach rabini wyrazili dezyderaty w następujących przedmiotach: [1]) o święceniu soboty, o ulgach dla żydów żołnierzy, o środkach moralnego oddziaływania na więźniów, o wywyższeniu stanowiska rabinów, o kontroli nad przygotowaniem i sprzedażą produktów koszernych i przedmiotów religijnych, o wychowaniu młodzieży, o kandydatach na rabinów i sposobie mianowania ich, o małżeństwach i rozwodach żydów, o zjazdach rabinów, i o dopuszczeniu do Komisji rabinicznej przy Ministerstwie Spraw Wewnętrznych przedstawicieli rabinów z Królestwa Polskiego. Wnioski rabinów ortodoksów powzięte na tych zjazdach, nacechowane pleśnią średniowieczną, nie uzyskały żadnej sankcji prawnej.

W organizacji żydowskiego towarzystwa religijnego w Jenerał-Gubernatorstwie Warszawskiem, wydanej po zajęciu Królestwa Polskiego, przez władze niemieckie w dniu 1 października 1916 r., ustanowione zostały co do rabinów następujące przepisy: W każdej gminie wi-

[1]) Czasopismo Izraelita Nr. 5 z 1910 r.

nien być rabin, który ma być obierany przez tajne i bezpośrednie głosowanie, zwyczajną większością głosów, członków gminy, posiadających czynne prawo wyborcze (art. 8). Gdyby wielkie gminy podzielone były na kilka okręgów rabinicznych, każdy okrąg rabiniczny musi mieć rabina (art. 25); tego ostatniego w wielkich gminach obierają pełnomocnicy. Wybór rabina ulega zatwierdzeniu naczelnej rady żydowskiej (art. 56). Rabin gminy z urzędu należy do Zarządu Gminy, a oprócz tego każda gmina może utrzymywać jeszcze innych rabinów (art. 55). Posada rabina przy gminie jest dożywotnią; zwolnionym być może jedynie, gdy się okaże niezdolnym do pełnienia swoich obowiązków, nie naruszając tem praw jego do emerytury, i o ile spełni czyn, sprzeciwiający się godności i obowiązkom jego stanu (art. 57). Zarząd Gminy składa się z rabina oraz czterech członków obieralnych (art. 4), a w wielkich gminach i w gminach powiatowych przynajmniej z 11 członków, z których trzej mają być rabini, a trzech powołuje państwowa władza nadzorcza (art. 15 i 27). Najwyższa rada żydowska składa się z 14 świeckich członków i 7-iu rabinów (art. 36). Czterech świeckich i dwóch duchownych członków powołuje władza państwowa, a pozostali powoływani są przez wybory (art. 37). Najwyższa Rada żydowska ustanawia w statucie zasady miarodajne dla dopuszczenia do sprawowania urzędu rabina. Statut ten winien być zatwierdzony przez władzę państwową (art. 49). Rabin powinien przez wzorowe prowadzenie się przy pełnieniu swych czynności i po za niemi, okazać się godnym powagi, jakiej wymaga jego zawód. Zakazuje się rabinowi prowadzić interesy handlowe lub brać w nich udział (art. 51). Kaznodzieje z wykształceniem rabinicznem, oznaczonem przez naczelną radę, uważani być mają za rabinów (art. 53). Rabin gminy ma nadzór nad urządzeniami religijnemi, urzędnikami wyznaniowymi, nauczycielami

religji i rzezakami w obrębie gminy. Ma on wyłączne prawo udzielania ślubów i rozwodów, w obrębie swojej gminy, z zastrzeżeniem praw rabinów związków wyznaniowych. Ma on obowiązek w każdą sobotę i święta wygłaszać kazania. Rytualne zarzynanie może być wykonywane jedynie przez osoby, piśmiennie do tego przez rabina gminnego upoważnione (art. 58).

W obrębie każdej gminy mogą się tworzyć związki wyznaniowe w celu urządzenia i utrzymywania synagóg i innych urządzeń religijnych (art. 44); związki takie wybierają jednego rabina i czterech członków zarządu, którzy razem stanowią zarząd związku (art. 46).

## B. Komisja rabiniczna.

Przy departamencie dla spraw duchownych wyznań obcych w ministerstwie spraw wewnętrznych istnieje specjalna Komisja rabiniczna do spraw wiary żydowskiej (art. 366 Organizacji ministerstwa). Zadaniem tej komisji jest: rozpatrzenie opinji i kwestji odnoszących się do zasad i obrzędów wiary żydowskiej i do czynności rabinów, rozpatrzenie spraw o rozwiązanie małżeństw w takich wypadkach, w których sami rabini upatrują niejasność prawa lub jeżeli wniesioną będzie skarga na nieprawidłowy wyrok miejscowego rabina, oraz wykonanie innych zleceń ministra odnoszących się do religijnych żydowskich przedmiotów (art. 1336 Ust. spr. d. wyz. ob.) Komisja ta składa się: z przewodniczącego i sześciu członków. Kandydaci do tej komisji wybierają się przez gminy żydowskie z miejscowości, w których Żydom dozwolone jest stałe osiedlanie się. W wyborach tych kandydatów przyjmują udział tylko kupcy, rabini i poważniejsi z pośród żydów, zaaprobowani przez miejscowych Generał-Gubernatorów lub Gubernatorów. W każdej guberni wy-

bierają się dwaj albo trzej kandydaci. Z przedstawionych kandydatów minister spraw wewnętrznych naznacza Prezesa i członków Komisji rabinicznej. Komisja ta urzęduje przez dwa miesiące w ciągu każdego roku. Termin ten może być przez ministra przedłużony. Komisja ta wszakże wogóle bez pozwolenia ministra spraw wewnętrznych nie przystępuje do rozpatrzenia i wydania wniosków w żadnym przedmiocie (dodatek do art. 1336 Ust. spr. d. wyz, ob.)

Już z samych wyborów kandydatów na członków Komisji rabinicznej, dokonywanych jedynie z pośród żydów w zachodnich guberniach Cesarstwa, w których żydom służy prawo, stałego osiedlania się, bez jakiegokolwiek udziału żydów z Królestwa Polskiego, okazuje się, że ta Komisja jest stworzoną dla rozpatrzenia li spraw żydów Cesarstwa. Przytem jeden z głównych przedmiotów czynności tej komisji, a mianowicie rozpatrzenie spraw o rozwiązanie małżeństwa, rozpatrywanych podług prawa Cesarstwa, niejako w pierwszej instancji przez rabinów, a w drugiej instancji przez komisję rabiniczną, w naszym kraju, jak to w dalszym ciągu tej pracy będzie wyjaśnione, wcale nie należy do atrybucji duchownych, a powierzone zostało wyłącznie sądom cywilnym. Komisja rabiniczna przeto w tych sprawach rozpatrywanych w naszym kraju nie ma nic do powiedzenia.

Jakkolwiek żadnej wątpliwości nigdy nie było, że działalność Komisji rabinicznej ogranicza się tylko do guberni Cesarstwa, na ostatni szósty zjazd rabinów przy Komisji rabinicznej odbyty w 1910 r., rozporządzeniem ministra zaproszeni zostali i rabini z Królestwa Polskiego.

Na porządku dziennym tego zjazdu znalazły się między innemi następujące kwestje dotyczące spraw żydów w Królestwie Polskiem:

1) o zmianie porządku w zarządzie sprawami ży-

dowskiemi, — w szczególności zaś o zmianie porządku wyborów na stanowiska społeczne w dozorach bóżniczych, o rozciągnięciu na Królestwo Polskie prawa o zarządzie sprawami duchownemi żydów w Cesarstwie, i o urządzeniu do zawiadywania sprawami żydów komitetu rabinicznego kraju nadwiślańskiego, a gubernialnych komitetów rabinicznych dla rozpatrzenia nieporozumień przy wyborze rabina, i do wyznaczenia rabinów na wypadek gdyby gminy żydowskie *(молитвенныя общества)* uchylały się od wyboru ich.

2) o wymaganiu od rabinów świadectwa znajomości zasad wiary żydowskiej;

3) w dziedzinie oświaty: o dopuszczeniu do wykładu zasad religji żydowskiej tylko osób zaleconych przez rabinów, o utrwaleniu wychowania dzieci w chederach w duchu żydowskim z wyłączeniem wykładu ogólno-kształcących przedmiotów, i z pozostawieniem rabinom układanie i wydawanie programu nauki dla tych zakładów, oraz poświadczenie moralnej prawomyślności kandydatów na mełamedów.

4) o uchyleniu prawa zabraniającego rozwiedzionej żonie wstępować w nowy związek małżeński przed upływem dziesięciu miesięcy od daty zatwierdzenia rozwodu.

5) o obowiązkowem wnoszeniu przez dozory bóżnicze 5% od rocznego dochodu na utrzymanie talmud-tory i eszybotu w mieście gubernialnem.

6) o zabronieniu chrzczenia nieletnich żydów bez zgody ich rodziców lub opiekunów;

7) o zniesieniu dochodu z czytania rodału.

Dyskusja nad temi przedmiotami nie przyniosła żadnych rezultatów, i na jej podstawie nie były wprowadzone żadne zmiany ani w drodze prawodawczej, ani nawet w porządku administracyjnym.

## C. Znaki Odznaczenia.

Rabini i dzieci ich korzystają w miejscach stałego osiedlenia żydów z honorowych *(почетными)* praw kupiectwa 1-ej gildy (art. 1331 Ust. spr. d. wyz. ob.), a po wykonywaniu nie mniej jak lat dziewięć nieskazitelnej służby nagradzają się złotemi medalami (art. 1332 t. pr.)

## D. Przepisy Karne.

W myśl powołanego już wyżej art. 302 kodeksu karnego: nikt oprócz rabina i jego pomocnika nie ma prawa spełniać obrzędów religji żydowskiej. Winni naruszenia tego zakazu ulegają karze: za pierwszym razem zamknięcia w więzieniu na czas od dni 40 do czterech miesięcy, za drugim razem: oddania do poprawczego aresztanckiego oddziału na 4 lata. Ojciec rodziny dla której ten obrzęd był dopełniony ulega karze pieniężnej nie wyższej nad rubli 20.

Art. 1053 t. Kod. nakłada na rabinów za niewykonanie włożonych na nich obowiązków nadzoru nad prywatnem wychowaniem dzieci żydowskich, za pierwszym razem karę pieniężną nie wyższą nad rubli 75, a za drugim razem taką-że karę, nie wyższą nad 150 rubli, a oprócz tego rabini ulegają usunięciu od obowiązków, z wzbronieniem na zawsze pełnienia obowiązku rabina.

Art. 1057 t. kod. stanowi, że rabini, którzy z góry powziętym zamiarem zniechęcać będą rolników żydów do ćwiczeń gospodarskich, ulegają karze pozbawienia niektórych szczególnych praw i przywilejów, i więzienia na czas od roku i czterech miesięcy do dwóch lat, a jeżeli później ponownie te czyny spełnią to ulegną karze rot aresztanckich na 4 lata.

Art. 1579 t. kod. stanowi: Za dopełnienie obrzędu ślubu niechrześcian przed dojściem przez nowożeńca określonych przez prawo lat, lub wskutek nieprawidłowego rozwodu, wszyscy przyjmujący w tem udział ulegają karze usunięcia od pełnionych obowiązków i zamknięcia w więzieniu na czas od dwóch do czterech miesięcy. Rabini, którzy dopuszczą się naruszenia tego prawa po raz drugi, ukarani będą oddaniem do rot aresztanckich na 4 lata.

Powyższe przepisy zastąpione zostały w nowym kodeksie karnym z 1903 r. innemi ze zmienioną treścią. W szczególności zaś:

Art. 152 (w zamian art. 302 kod. kar.) stanowi: Winny samowolnego wykonania obowiązków, należących podług prawa do rządowych rabinów lub ich pomocników ulega karze osadzenia w więzieniu;

Art. 291 (w zamian art. 1053) stanowi: Winny niewykonania ustanowionych przez prawo, lub obowiązujące postanowienia, przepisów o nauczaniu młodzieży żydowskiej lub o nadzorze nad nauczaniem jej ulega karze pieniężnej do stu rubli.

Art. 413 (w zamian art. 1579) stanowi: duchowny wyznania niechrześciańskiego, który świadomie uczestniczył w dopełnieniu obrzędu ślubnego przewidzianego w art. 408—412 (t. j. pod przymusem, drogą oszustwa, z niemogącym rozumieć tego aktu, z krewnym w stopniu niedozwolonym, z będącym w małżeństwie nierozwiązanem prawnie) ulega karze zamknięcia w domu poprawczym, lub osadzenia w wieży na czas nie dłuższy jak trzy lata.

## ROZDZIAŁ III.

# Zarząd sprawami Gminy Żydowskiej.

## A. Przepisy ogólne.

Żydzi osiedliwszy się w Polsce zarządzali sami swemi sprawami niemal autonomicznie, zupełnie odrębnie i niezależnie od władz krajowych. Tym ostatnim ulegali tylko w sprawach sądowych: cywilnych i kryminalnych. Zarząd sprawami żydowskiemi wykonywały tak zwane kahały. One tylko znosiły się z władzami krajowemi, dostarczały im wymaganych funduszów — rozpisywały ciężary na podwładne im gminy, i troskliwie czuwały nad utrzymaniem ludu żydowskiego w ciągłem odosobnieniu, zdala od wszelkiego ruchu postępowego. Korzystając z opieki władz krajowych samowolnie zarządzały sprawami gminnemi, wielokrotnie nadużywały swej władzy, i utrzymywały swych współwyznawców w ciemnocie. Władze Królestwa Polskiego z początku utrzymały kahały w dawnej ich postaci i niemi posiłkowały się. Dopiero Namiestnik Królestwa Polskiego w dniu 20 marca 1821 r. wydał postanowienie treści następującej: zważywszy, że wyznanie żydowskie nie ma dotąd żadnych przepisów, zapewniających fundusz na utrzymanie czci religijnej, i że zostawione jest dowolności starszych tego wyznania oznaczenie

i wymuszanie opłat przy obrzędkach religijnych, z uciskiem i zniszczeniem mianowicie uboższych, polecamy Komisji rządowej w. r., iżby rozciągnęła dozór swój nad składkami i opłatami religijnemi, zachowując następujące warunki:

1) Iżby każda parafja żydowska przez wybrany dozór bóżniczy, sama ułożyła na każdy rok etat potrzeb na utrzymanie bóżnicy, szkoły, rabina i ubogich parafji, też etat funduszu na te przedmioty zebrać się mającego. 2) Fundusz ten obmyśli dozór bóżniczy najprzód z opłat, jakie dotąd były z obrządków religijnych pobierane, jako to: od pogrzebów, łażni i t. d. podług stałej taksy. Jeżeliby te opłaty nie wystarczały, dopełniony ma być etat oznaczeniem składek, podług klasyfikacji parafjan, stosownie do majątku. 3) Układ taks i składek będzie w bóżnicy zachowany i komisji Wojewódzkiej przesłany, aby nikt nie był do większych opłat pociągany i 4) rachunki dochodu i wydatków bóżniczych mają być w języku polskim prowadzone.

Komisja rządowa wyznań religijnych i oświecenia publicznego wydała w dniu 24 kwietnia 1821 r. postanowienie o wyborze nadzorców bóżniczych i o rachunkowości funduszów bóżniczych. Postanowieniem tem zostały urządzone gminy żydowskie na następujących zasadach:

1) Każde zgromadzenie żydowskie, tak jak dotąd parafię składało, obierze trzech dozorców bóżniczych i przedstawi ich do zatwierdzenia Komisji Wojewódzkiej. Dozorcy ci wraz z rabinem, bez wdawania się tak zwanych dotychczasowych kahałów, ułożą ze ścisłą oszczędnością etat wydatków koniecznie potrzebnych na utrzymanie bóżnicy, rabina, szpitala ubogich, tam gdzie jest z powodu religijnego utrzymywany, i cmentarza. 2) W obrachowaniu wydatków na te przedmioty stosować się powinni do życzenia większej części współ-parafian; 3) stosownie do wykazanej potrzeby ułożą pro-

jekt dochodu, który z dwóch źródeł pochodzić będzie: a) z opłat od obrządków religijnych, b) ze składki od parafian; 4) opłaty od obrządków religijnych mniejsze, jako to: od obrzezania, od religijnego ślubów zatwierdzenia i inne, które dotąd zwykle rabinom były oddawane, i nadal rabinom mogą być płacone, i wchodzić nie będą w rachunek dochodu. Wysokość opłat większych, jako to: od pogrzebów, od łaźni i t. p. powinna być zastosowana do czterech klas niżej wymienionych; ilość opłaty szczegółowej dla każdej klasy ma być ustanowiona, i dochód z tych opłat roczny, podług wiadomości miejscowej, w sposobie przybliżonym, dozorcy obrachują; 5) niestały dochód, w poprzedzającym artykule wymieniony, potrąciwszy od ogólnej sumy wydatków, ilość brakująca wybrana zostanie ze składki familii parafią składających, w sposobie następującym: 6) dozorcy bóżniczni spiszą liczbę osób familii parafię składających, podzielą je na cztery klasy, stosownie do majątku, t. j. 1-ą, 2-ą, 3-cią i 4-tą; — ilość funduszu po odtrąceniu opłat w punkcie 3-im lit. a) wymienionych, na potrzeby parafii brakującego, podzieliwszy na dziesięć części, cztery części na klasę bogatszych, trzy na drugą, dwie na trzecią, a jedną na ostatnią rozłożą; 7) żydzi ubodzy z jałmużny żyjący do składek pociągani nie będą, lecz do klasy piątej będą zapisani; 8) etat i regestr kontrybuentów winien być corocznie przed 1 grudnia, dla zatwierdzenia wyższego przesłany komisarzom obwodowym. Następnie Komisja wyznań religijnych i oświecenia pub. w dniu 25 maja 1821 r. wydała objaśnienie, co do wyboru bóżnicznych dozorów i urządzenia opłat bóżnicznych, przyczem określiła termin urzędowania dozorów bóżniczych na 3 lata, i poleciła Komisjom Wojewódzkim zatwierdzanie rocznych etatów. Dopiero Ukaz Najwyższy z dnia 20 grudnia / 1 stycznia 1821/2 r., chcąc zapobieżyć ciągłym ze wszech stron zażaleniom starozakonnych, na ucisk i uciemiężenie ubogich

przez dotychczasowe Kahały, znosi tak zwane kahały w gminach starozakonnych, dotąd po miastach będące, rozkład i pobór podatków skarbowych od mieszkańców wyznania Mojżeszowego porucza władzom wojewódzkim, i urzędowi municypalnemu w Warszawie, a do pomocy użyte mają być tymczasowo dozory bóźnicze, wedle uchwały Namiestnika z dnia 20 marca 1821 r. Postanowieniem Namiestnika Królestwa Polskiego z dnia 24 lutego 1822 r. dozory bóźnicze zyskały ulgi w opłatach pocztowych w korespondencji. Postanowieniem Komisji rządowej wyznań religijnych i oświecenia publicznego z dnia 28 marca 1822 r. zniesione zostały bractwa pogrzebowe i wszelkie inne tego rodzaju stowarzyszenia, a czynności ich o ile dotyczą składek religijnych przeniesione zostały na dozory bóźnicze. W dniu 23 lutego 1824 r. taż Komisja wydała postanowienie, aby zmiana dozorców bóźniczych, mająca nastąpić co trzy lata, uskuteczniała się w początku stycznia, a jeżeli można jeszcze w m. grudniu;—a w dniu 17 lutego 1826 r. wydała postanowienie o przywilejach starozakonnych, sprawujących obowiązki nadzorców bóźniczych. Zaradzając upadkowi dozorów bóźniczych, i dla zachęty do przyjmowania obowiązków przez najdzielniejszych, postanowienie to zwalnia członków dozoru od składki bóźniczej, przez czas sprawowania tej funkcji i przez trzy następne lata, a dla tych, którzyby szlachetnie powodowani ambicją zrzekli się tej korzyści, ma być zaprowadzona księga honorowa dla wpisywania imion i nazwisk osób, które się gminie zasłużyły. W dniu 5 września t. r. wydane było przez Radę Administracyjną postanowienie o zwolnienie dozorów bóźniczych od opłaty stempla nominacyjnego.

W dniu 3 stycznia 1827 r. wydane było przez K. rz. w. r. postanowienie o zawiadywaniu kas bóźniczych przez kasjerów miejskich, jako z manipulacją rachunkową obeznanych i z kaucji odpowiedzialnych, z oznacze-

niem za to wynagrodzenia dla nich 5% od dochodów etatem bóżniczym objętych. Postanowienie Komisji rządowej wyznań religijnych i oświecenia publicznego z dn. 5 maja 1827 r., biorąc pod uwagę, że podział starozakonnych na cztery klasy, pod względem ponoszenia składek bóżniczych, nie zawsze zapewnia proporcję w przykładaniu się dla szczególnych kontrybuentów, albowiem niektóre klasy mają małą liczbę osób, a stąd składka większa na nich przypada, przeto Komisja rządowa zezwala, aby w takich przypadkach podział składki uproporcjonowany był według uznania dozoru bóżniczego, byle postępowanie jego w tej mierze usprawiedliwionem i przez komisję wojewódzką za słuszne przyjętem zostało.

W dniu 27 grudnia 1829 r. Komisja rządowa wyznań religijnych i oświecenia publicznego, dostrzegając, iż dozory bóżnicze, składając się zwykle z osób zamieszkałych w miastach, starają się przy rozkładach wydatków bóżniczych czynić ulgę dla swych wyznawców tamże zamieszkałych, a nakładają większe ciężary na znajdujących się po wsiach, wydała postanowienie, aby w miejscach, gdzie do rabinostwa miejskiego należą w znacznej liczbie żydzi zamieszkali po wsiach, wybierano jednego z członków dozoru bóżniczego z pomiędzy żydów osiedlonych na wsi.

Taż Komisja w dniu 15 kwietnia 1830 r. wyjaśniła, że każdy dozór bóżniczy, prócz rabina składać się powinien z trzech członków, a gdyby który z tych nie mógł sprawować swych obowiązków, powinien w miejsce jego użyty być zastępca, z pomiędzy tych, którzy przy wyborze dozorców, najwięcej po nim pozyskali kresek.

W dniu 5 maja t. r. taż Komisja zważając, iż dotychczasowy sposób obierania dozorców bóżniczych po rabinostwach przez wszystkich żydów jest niedostateczny, tak ze względu znacznej liczby wotujących, a stąd zachodzącej trudności utrzymania przyzwoitego porządku,

jako też dla łatwego wpływu możniejszych żydów na klasę uboższą, która gotowa jest głosować na osobę niegodną tego zaufania, postanowiła: iż odtąd wybór dozorców bóżniczych następować powinien przez samych Ojców familii, należących do pierwszych czterech klas, wskazanych w urządzeniu z dn. 24 kwietnia 1821 r., z usunięciem zupełnie od tego Żydów, liczących się do klasy piątej.

Postanowieniem Rady Administracyjnej z dnia 7 września 1830 r., istniejące podotąd parafie przezwane zostały Okręgami dozorów bóżniczych; mają one być zakreślone przez Komisję rządową wyznań religijnych i oświecenia publicznego, za zniesieniem się z Komisją rządową spraw wewnętrznych i Policji, w ten sposób: aby do każdego z ustanowionych okręgów urzędów stanu cywilnego, jeden zupełny Okrąg dozoru bóżniczego, lub według miejscowej potrzeby kilka takowych należało. W każdym takowym okręgu dozoru bóżniczego ustanowiony ma być przez Komisję rządową wyznań religijnych i oświecenia publicznego Rabin lub tymczasowy jego zastępca, do składu tegoż dozoru należeć mający. Gdyby się zaś okazała konieczność tedy i więcej takowych Rabinów lub tymczasowych ich zastępców może być mianowanych. W dniu 8/20 lutego 1836 r. Komisja rządowa spraw wewnętrznych i duchownych zezwoliła, aby etaty bóżnicze były układane i zatwierdzane na 3 lata, z tem jednak zastrzeżeniem, aby rachunki rok rocznie przez Komisje wojewódzkie były rozpoznawane i potwierdzane. W dniu 6/18 stycznia 1837 r. taż Komisja oświadczyła, że gdy miejsca czci religijnej poświęcone, od składki kwaterunkowej uwolnione zostały, jest więc rzeczą niewątpliwą, że uwolnienie to, i do szkół czyli bóżnic żydowskich, jako miejsca modlitwy i religijnych obrzędów rozciąga się. Wszakże uwolnienie to stosowane ma być jedynie do domów całkowicie na użytek czci religijnej zajmowanych, a kosztem gminy

na ten cel zbudowanych lub nabytych, i żadnych źródeł dochodu niestanowiących. Podobnież zwolnione są od składki kwaterunkowej domy zajmowane na szpitale lub inne zakłady dobroczynne wyznania starozakonnych.

Postanowieniem z dnia 3/15 kwietnia 1837 r. Komisja spraw wewnętrznych i duchownych uznała, że starozakonni w różnych miejscach proceder prowadzący, chociażby ciągłego i stałego zamieszkania w żadnem z tych miejsc nie mieli, z każdego procederu oddzielnie, zarówno z innymi w stosunku do dochodów, do opłat bóżniczych pociągani być winni, i z tego powodu upoważnia Rząd Gubernialny, ażeby dwóch starozakonnych z miasta Częstochowy w podobnym wypadku będących, jeżeli ci istotnie mają tam posiadłości i z nich ciągną użytek, a oddzielnie prowadzą jeszcze handel we wsi Czarnylas w okręgu Kłobuckim, do opłaty składki na utrzymanie obydwóch tych dozorów bóżniczych, w stosownej proporcji do ich zamożności, pociągnąć nakazał. Osnowa tego postanowienia wywoła w następstwie liczne kwestje, rozmaicie i nie zawsze jednakowo rozstrzygane.

Rada Administracyjna postanowieniem z dnia 24 listopada / 6 grudnia 1842 r. zważywszy, że po zniesieniu Kahałów pozostała się znaczna masa długów zaciągniętych przez Kahały—uchwaliła że tak zwane sumy kahalne przez istniejące niegdyś Kahały, sposobem pożyczki zaciągnięte w guberniach: Kaliskiej, Płockiej, Augustowskiej i Mazowieckiej, z wyłączeniem powiatu Stanisławowskiego, tudzież w Okręgach: Lelowskim i Pilickim guberni Kieleckiej, jak również czynsze wieczyste i inne opłaty od ogółu Starozakonnych przynależne, mają być ostatecznie obrachowane. Strony zainteresowane wezwane być mają do zgłoszenia się w prekluzyjnym terminie sześciomiesięcznym. Rozpoznanie spornych pozycji z instytucjami należy do Komisji rządowej spraw wewnętrznych i duchownych, a z powódz-

twa osób prywatnych do Sądów Zwyczajnych, przyczem obronę dozorów bóżniczych podejmować ma Prokuratorja Jeneralna. Potrzebny fundusz na opłatę procentów winien być zamieszczony w etatach bóżniczych, a po ukończeniu oblikwidacji długów, Komisja rządowa spraw wewnętrznych i duchownych ma przedstawić wykaz ich Radzie Administracyjnej wraz z projektem do ich spłacenia.

W rozwinięciu postanowienia z dnia 24 listopada (6 grudnia) 1842 r. wydane zostało przez Komisję rządową spraw wewnętrznych i duchownych w dniu 8/20 października 1843 r. rozporządzenie dotyczące sposobu obliczenia dawnych długów kahalnych.

Komisja rz. sp. w. w odezwie z dnia 4/16 grudnia 1842 r. do Magistratu m. Warszawy na zapytanie Magistratu oświadczyła, iż każdy starozakonny więcej jak trzy miesiące w Warszawie w przeciągu jednego roku przebywający, jak również ten który stały tu proceder posiada, bez względu gdzie jest zamieszkały, poczytuje się za kwalifikującego się do opłaty składek, których cel i wysokość postanowieniem Rady-Administracyjnej daty 25 listopada (7 grudnia) 1841 r. jest oznaczoną (w tem ostatniem postanowieniu jest mowa tylko o funduszu na opędzenie kosztów kuracyjnych).

W dniu 11 listopada 1843 r. taż komisja poleciła Rządom Gubernialnym, aby rozkazały dozorom bóżniczym zająć się służbą pogrzebową—tymczasowo—dopóki nie będą wygotowane instrukcje pod względem urządzenia służby pogrzebowej, poboru i kontrolowania opłat i taryfy—kierując się następującemi uwagami: 1) nie należy dozwolić, aby w jednem mieście istnieć miały dwie oddzielne władze starozakonnych, t. j. dozór bóżniczy i administracja pogrzebowa, lecz należy każdemu dozorowi bóżniczemu poruczyć, aby wspólnie z rabinem, przez ugodzonych do tego ludzi, trudnił się oddawaniem ostatniej posługi umarłym; 2) nie należy także ani two-

rzyć oddzielnej kasy administracji pogrzebowej, a tem mniej pobór i administracją tego funduszu jednemu żydowi powierzać, a poborem i rozpłatą trudnić się winien (również jak to ma miejsce z funduszami bóżniczemi) kaucjonowany kasjer miejski, 3) że dochód pochodzący ze skarbony przy pogrzebach zaraz po odbytym pogrzebie przez dozorców i rabina obliczony, wpływać powinien do kasy bóżniczej; 4) że opłaty za pokładne, wybór miejsca, postawienie nagrobka i t. p. podług ułożyć się mającej taryfy powinny także wpłynąć do kasy bóżniczej, 5) że wszystkie dochody i wydatki pogrzebowe, do etatu bóżniczego pod nowy tytuł wpisane, przez kasjera pobierane i wypłacane, wraz z innemi dochodami w jednym etacie bóżniczym objęte, kontrolowane być winny. W temże postanowieniu wyjaśnionem też zostało, że należenie do potajemnych korporacji religijnych pociąga za sobą kary przewidziane w art. 277 i 278 kodeksu karnego.

W dniu 27 stycznia (8 lutego) 1844 r. wydane było postanowienie tejże Komisji o przedstawieniu jej przez Rządy Gubernialne zatwierdzonych etatów kas bóżniczych wraz z zatwierdzonemi rachunkami tychże kas.

Taż Komisja rządowa w postanowieniu z dnia 31 marca (12 kwietnia) 1849 r. wyjaśnia, że żydzi długo pod różnemi pozorami uchylali się od przyjmowania obowiązków dozorców bóżniczych, i dla zachęty ich wydane było rozporządzenie z dn. 17 lutego 1826 r. o zwolnieniu członków dozoru bóżniczego od składki bóżniczej, przez ciąg sprawowania tych obowiązków i następne 3 lata. Jakoż za pomocą tego środka zamierzony cel osiągnięty został. Wprawdzie w początkach powstała konkurencja, po większej części ze strony żydów mniej zamożnych, którym zależało na uwolnieniu się od składki, — z postępem wszakże czasu zaczęli wchodzić do dozorów żydzi najzamożniejsi i ucywilizowani, którzy chcąc w przewodniczeniu gminom

szukać dla siebie zasług i pewnego znaczenia, nie tylko chętnie podejmują się obowiązków dozorców, ale nawet po większej części, obok dobrowolnego uiszczania zwyczajnych na rzecz gminy składek, niosą jeszcze częstokroć na potrzeby gmin ofiary. Gdy więc okoliczności się zmieniły—odwołanie zacytowanego rozporządzenia nie byłoby już szkodliwem. Chcąc wszakże zostawić ubiegającym się o udział w dozorach jakikolwiek pod tym względem interes, mianowicie w tych miejscowościach, gdzie gminom zbywa na zamożniejszych członkach, Komisja postanowiła zmienić rozporządzenie, o którem mowa, w tem jedynie: iż członkowie dozorów bóżniczych, tylko w czasie pełnienia tych obowiązków, od składek na etat będą wolni,—po wyjściu zaś z dozorów, zarówno z innymi do składek pociągani być mają.

W dniu 6/18 czerwca 1851 r. Komisja rządowa spraw wewnętrznych i duchownych poleciła Rządowi Gubernialnemu, aby zwolnił Bergsona, mieszkającego w Warszawie, właściciela dóbr Łychów w Grójeckim, nie prowadzącego w tych dobrach żadnego handlu, od obowiązku opłacania tamże składki bóżniczej. Rozporządzenie to nie było publikowane.

W dniu 16/28 lipca 1851 r. wyszło postanowienie tejże Komisji o porządku formowania budżetów dozorów bóżniczych.

W dniu 27 stycznia (8 lutego) 1860 r. wydane było postanowienie tejże Komisji, że funduszem pochodzącym z 5 procentów od dochodu etatów bóżniczych, przeznaczonym postanowieniem z dnia 3 stycznia 1827 r. dla kasjerów miejskich za utrzymywanie kas bóżniczych, w tych miastach, w których są kontrolerowie, dzielić się winni kasjer z kontrolerem, i z takowego pierwszy ma otrzymywać $^2/_3$ a drugi $^1/_3$.

Postanowienie tejże Komisji z dnia 25 czerwca / 7 lipca 1860 r. stanowi, aby rabini, podrabini i inni do składu służby bóżniczej należący, a z funduszów gmin-

nych płatni, pod karą uwolnienia ich od obowiązków, nie oddalali się z miejsc swoich inaczej, jak z wiedzą dozoru bóżniczego, za pozwoleniem władzy, urlopy zaś mają im być wydawane wewnątrz kraju, nie przenoszące 29 dni przez Naczelnika powiatu, dłuższe zaś wewnątrz kraju i do Cesarstwa na krótszy i na dłuższy termin przez Rząd Gubernialny.

Taż Komisja w postanowieniu z dnia 29 maja (10 czerwca) 1863 r. uznała właściwem, aby Rząd Gubernialny w miejsce dotychczas składanych komisji zatwierdzonego przez siebie etatu i tabelarycznych wykazów wszystkich rachunków, z każdego poszczególe okręgu bóżniczego, przy przedstawieniu corocznie sprawozdania z działań swoich, dołączał ogólny wykaz obejmujący pewną i dokładną wiadomość o zamożności każdej kasy bóżniczej.

Taż Komisja w postanowieniu z dnia 6/18 marca 1865 r. poleca, aby dozory bóżnicze w okręgach w których szpitale żydowskie nie znajdują się, a które odsyłają swych ubogich na kuracyę do szpitali w innych okręgach, w projektach do swych etatów zamieszczały odpowiedni fundusz na opłatę kosztów kuracji ubogich, a mianowicie takie kwoty, jakie z doświadczenia roku upłynionego, okażą się potrzebnemi; a w razie gdyby okazała się potrzeba powiększenia tychże, aby dodatkowa składka na właściwych kontrybuentów rozpisaną była.

W dniu 20 kwietnia (2 maja) t. r. wyszło postanowienie tejże Komisji o przedstawieniu Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu wiadomości co pół roku o pobieraniu stempli nominacyjnych od urzędników i oficjalistów bóżniczych.

Ustawa o Zarządzie Gubernialnym i powiatowym w guberniach Królestwa Polskiego z dnia 19/31 grudnia 1866 r. wymaga zatwierdzenia przez Gubernatorów osób wybranych do dozorów bóżniczych (art. 16), porucza

rozpoznaniu i decyzji Rządu gubernialnego pod prezydencją Wice-Gubernatora, upoważnienie restaurowania i budowy domów modlitwy wyznania mojżeszowego, oraz innych budowli gminnych tegoż wyznania do wysokości 3000 rubli, z funduszów na ten cel przeznaczonych, oraz ostateczne umarzanie niedoborów w funduszach dozorów bóżniczych (art. 35). Kolegialnemu rozpoznaniu i załatwieniu urzędu powiatowego podlegają między innemi: sprawdzanie, układanie i zatwierdzanie rozkładu opłat na utrzymanie gmin żydowskich, oraz rozpoznanie rachunków dozorów bóżniczych i anszlagów na restauracje i wznoszenia zabudowań kościelnych wszystkich wyznań (art. 106). Według dodatkowych przepisów do tej ustawy wydanych w dniu 29 lutego 1868, pozostawione zostały do osobistego rozporządzenia Gubernatora w Rządzie Gubernialnym między innemi: rozstrzyganie spraw o wyborach, mianowanie i uwalnianie osób wyznania starozakonnego, jako to: rabinów, członków dozoru bóżniczego, kantorów przy domach modlitwy (II z), i decydowanie interesów co do żydowskich okręgów bóżniczych (III 4).

Komitet urządzający do spraw Królestwa Polskiego wydał w dniu 19 grudnia 1869 r. przepisy o zarządzaniu sumami bóżniczemi.

Ustawa o Zarządzie zakładów dobroczynnych z dnia 19 czerwca 1870 r. porucza bliższe zawiadywanie instytucjami dobroczynnemi radom gubernialnym i powiatowym dobroczynności publicznej, pozostawiając je pod wyższym nadzorem i opieką głównego naczelnika kraju (w tekście wymienionych 10-ciu guberni), i w zawiadywaniu ministerstwa spraw wewnętrznych (art. 1 i 2); opieka nad ubogimi starozakonnymi i zawiadywanie domami schronienia dla nich urządzanemi, oddaną została dozorom bóżniczym pod nadzorem rad dobroczynności publicznej.

Najwyżej zatwierdzona w dniu 22 czerwca 1870 r.

uchwała Komitetu do spraw Królestwa Polskiego o urządzeniu zarządu gospodarczego miasta Warszawy, pomiędzy innemi stanowi, że: dozór bóżniczy żydowski, nadzór nad cmentarzami i służbą pogrzebową pozostają w zawiadywaniu magistratu warszawskiego, na mocy dotychczasowych postanowień z następującemi zmianami: w interesach gminy żydowskiej magistrat decyduje w ogólności wszelkie interesa, z zastrzeżeniem wszakże, aby członkowie dozoru bóżniczego dopuszczani byli do pełnienia swych obowiązków nie inaczej, jak za potwierdzeniem przez głównego naczelnika kraju, i aby etat dochodów i wydatków gminy żydowskiej, niemniej zapisy i ofiary na rzecz tej gminy, w których wkładają się jakiekolwiek obowiązki, oraz wszelkie propozycje względem zmiany istniejących lub ustanowienia nowych taryf i opłat, przedstawiane były ustanowionym porządkiem do decyzji ministerstwa spraw wewnętrznych (VII 11).

Uchwała Komitetu urządzającego z dnia 9/21 października 1870 r. stanowi: że ludności żydowskiej tak w osadach stanowiących oddzielne gminy, jako i w tych osadach które weszły do składu innych gmin,—pozostawia się prawo zgromadzenia się, za decyzją Wójta Gminy, na zebrania oddzielne, dla rozpoznania przedmiotów dotyczących rozporządzenia majątkami należącemi wyłącznie do ludności żydowskiej jako to: żydowskie domy modlitwy, cmentarze i tym podobne.

W 1871 r. gdy nadszedł termin wyborów członków dozoru bóżniczego w m. Warszawie, Namiestnik Królestwa, na przedstawienie Prezydenta m. Warszawy, wydał w dniu 6/18 marca 1871 r. za № 4784 nowe przepisy, o sposobie wyborów członków dozoru bóżniczego warszawskiego, nazwanego w temże postanowieniu po raz pierwszy urzędownie „Zarządem Warszawskiej Gminy Starozakonnych“. W szczególności zaś: prawo wyborcze przyznane zostało wszystkim członkom Gmi-

ny, opłacającym regularnie na potrzeby gminy żydowskiej, składkę bóżniczą, poczynając od rubli 15; winna być sporządzona imienna lista tych wyborców, — wydrukowana, i wszyscy wyborcy powinni być wezwani awizacjami do Magistratu; każdy z nich ma otrzymać taką listę, aby własnoręcznie zaznaczył w niej 30 osób, godnych według jego zdania zająć miejsca członków Zarządu Gminy Żydowskiej.

Na podstawie tego rozporządzenia podotąd prowadzone są wybory w Warszawie. Jakkolwiek w rozporządzeniu tem niema mowy o udziale w wyborach, nie zgłaszających się osobiście wyborców, przez dłuższy czas dopuszczani byli upoważnieni przez nich inni wyborcy na zasadzie plenipotencji. Praktyka ta wywołała zażalenie z kół sjonistów i nacjonalistów żydowskich— i zniesioną została przez Naczelnika kraju w 1912 r. Też same koła silnie agitowały za dopuszczeniem do udziału w wyborach wszystkich płatników, a nie tylko płacących roczną składkę rubli 15 i wyżej, przyczem proponowali obniżenie minimalnej rocznej składki do rubli 2.50 kop. Zmiana jednak w tym względzie nie nastąpiła.

Z danych o składce Gminnej za 10-ciolecie 1903—1912 opublikowanych przez Wydział statystyczny przy Zarządzie Warszawskiej Gminy Starozakonnych okazuje się, że do 1904 r. największa preliminowana składka wynosiła rubli 500 — w 1905 r. wprowadzone zostały składki po rub. 550, 600, 650, 700 i 750 — a w 1912 r. jeszcze składka na 1200 rubli. W 1912 r. na ogólną liczbę ludności żydowskiej 297,977 było kontrybuentów według preliminarza 11536, z których prawo głosu posiadało tylko 4507 płatników, jako płacących składkę roczną po rubli 15 i wyżej.

| | **1914 r.** | **1915 r.** | **1916 r.** |
|---|---|---|---|
| Etat warszawskiej Gminy obliczony był na rubli: | 435,224 | 448,886 | 466,856 |

| | 1914 r. | 1915 r. | 1916 r. |
|---|---|---|---|
| kontrybuentów było ogółem: | 12,455 | 12,460 | 12,200 |
| pomiędzy tymi mieli prawo wyborcze, jako płacący składkę po rubli 15 i wyżej rocznie: | 6,270 | 6,255 | 6,485 |

Jakkolwiek dozory bóżnicze istnieją w kraju od 1821 roku, to podotąd nie posiadały one żadnej ustawy należycie normującej ich atrybucje i sposób działania. Potrzeba takiej ustawy dawno dawała się odczuwać. W szczególności zaś w Magistracie miasta Warszawy pracowano nad tym przedmiotem, i przygotowano obszerną instrukcję dla dozoru bóżniczego Okręgów warszawskich, obejmującą 343 artykuły, podpisaną przez Prezydenta Andrault w dniu 10/22 października 1851 r., lecz i dla tej instrukcji nie uzyskano zatwierdzenia właściwej władzy i ona też nie była obowiązującą.

## B. Spory o opłatę składki gminnej.

Brak należytej ustawy w przedmiocie organizacji gminy żydowskiej, był przyczyną różnych trudności, i stwarzał sytuacje, z których istotnie trudno było wyjść. Przepisy i wyjaśnienia wydawane oderwanie, najczęściej celem rozstrzygnięcia sporadycznie nastręczających się kwestji, częstokroć z sobą się kłóciły, utrudniały bieg spraw i stwarzały ciągły chaos w sprawach gminy. Najbardziej dawał się odczuwać brak należytego określenia: co to jest gmina wyznaniowa (parafia), jaki jest jej skład, kto jest członkiem okręgu dozoru bóżniczego, czyli gminy wyznaniowej (parafii) żydowskiej, jakie służą mu prawa i jakie ciążą go obowiązki. W szczególności zaś wywołane zostały liczne kwestje przez wielu z pociąganych do obowiązku opłaty składki gmin-

nej, utrzymujących że obowiązek ten ich nie dotycze. I tak:

1) Jak z powyższego wiadomo, na zasadzie postanowienia Księcia Namiestnika z dnia 20 marca 1821 r., na potrzeby gminy żydowskiej winien być obrócony fundusz, pochodzący z opłat pobieranych z obrządków religijnych; jeżeliby te opłaty nie wystarczyły, etat dopełniony ma być oznaczeniem składek podług klasyfikacji *parafian,* stosownie do ich majątku (art. 2). Podług rozporządzenia komisji rząd. wyznań relig. i oświecenia publicznego z dn. 24 kwietnia 1821 r. brakująca suma ma być wybraną ze składki *familii parafię* składających (art. 5), i tym celem dozorcy bóżniczni spiszą liczbę ojców familii parafię składających (6). Lecz nie wyjaśniono w tem rozporządzeniu, kto należy do parafian danej gminy wyznaniowej—a mianowicie: czy tylko ten, kto urodził się w gminie politycznej, wchodzącej do okręgu odnośnego dozoru bóżnicznego, lub wreszcie wniesiony do księgi stałej ludności tejże gminy — czy też każdy chociażby czasowo tylko mieszkający w gminie?

Wyjaśnienie K. rz. sp. w. z dnia 4/16 grudnia 1842 r. przesłane do Magistratu st. m. Warszawy, że każdy starozakonny, więcej jak trzy miesiące w Warszawie w przeciągu jednego roku przebywający, poczytuje się za kwalifikującego się do opłaty składek, których cel i wysokość postanowieniem Rady Administracyjnej daty 25 listopada (7 grudnia) 1841 r. jest oznaczone,—jest zupełnie nie wystarczające, gdyż powołane postanowienie Rady Administracyjnej mówi tylko o funduszu na opędzenie kosztów kuracyjnych, a nie o ogólnych potrzebach gminy. Gdy przytem rzeczone wyjaśnienie nie było nigdzie publikowane, było ono uważane za zwyczajną korespondencję z Magistratem m. Warszawy, uznania u władz późniejszych nie zyskało i nie było stosowane. Warszawski Generał-Gubernator, pra-

gnąc kwestję tę wyjaśnić, zwrócił się z zapytaniem w tym przedmiocie do Prokuratorji Królestwa Polskiego, i opinię tejże zakomunikował Magistratowi m. Warszawy w dniu 4 lipca 1906 r. za № 13278. Prokuratorja objaśniła, że parafia to zbiór *(совокупность)* osób, związanych jedną wiarą religijną i kultem, faktycznie mieszkających w granicach danej terytorjalnej jednostki. Definicja ta oczywiście jest bardzo dowolna i sprawy nie rozstrzyga—nie można bowiem nadawać parafii czyli gminie wyznaniowej składu nieokreślonego, wobec ciągłej zmiany osób faktycznie w niej mieszkających. W myśl tej definicji, każdy chwilowo bawiący w parafii, powinienby już jako parafianin tejże gminy ponosić składki na rzecz parafii. W tymże mniej więcej czasie poważny prawnik (Mecenas Józef Brzeziński), radca prawny Magistratu, dnia 22 grudnia 1908 r. udzielił opinię: że nie ma wątpliwości, że pod pojęciem parafjan, należy rozumieć tylko stałych mieszkańców tej miejscowości, w której parafja się znajduje. O ile pierwsza z tych opinii jest zbyt szeroko pojęta — o tyle druga zdaje się być zbyt ograniczającą. W prawie nie ma pozytywnych danych dla rozstrzygnięcia tego pytania. Senat w sprawach, które przyszły pod jego rozpoznanie też żadnego światła na tę kwestję nie rzucił. W sprawie Łabędzia (Ukaz z dn. 9 listopada 1912 r.) przedmiotu tego dotyczącej, Senat uważa, że żydzi obowiązani są płacić składkę na rzecz tych dozorów bóżniczych w których mają czasowy pobyt *(временное пробыванie)*, chociaż nie zajmują się tam żadnym handlem ani przemysłem. Co znaczy czasowy pobyt, i jaki najkrótszy ma być jego termin, nie ma tutaj żadnej wskazówki.

W tym wyroku Senat powołuje się na wyjaśnienia Senatu w decyzji daty 14 grudnia 1907 r. 10 czerwca 1908 r., dane na raport Kieleckiego Rządu Gubernialnego za № 1484/1907. Ale i w tej decyzji kwestja ta nie jest wyjaśniona. W tej ostatniej decyzji

wspomniana kwestja nie była nawet wcale rozpoznawana. Przyjętą była w niej ogólna zasada, że w myśl postanowienia Namiestnika z dnia 20 marca 1821 r. i postanowienia Komisji rządowej spraw duchownych i oświecenia publicznego z dnia 21 kwietnia 1821 r., obowiązek opłacenia składki związany jest z przynależnością do parafii, na religijne potrzeby której składka jest wyznaczona — a postanowienia tejże Komisji z dn. 3/15 kwietnia 1837 r. i 4/16 maja 1854 r., obowiązujące żydów do płacenia składki, we wszystkich miejscowościach, gdzie prowadzą jakiś przemysł, miały na widoku pociągnięcie do składki li te osoby, które nie należąc do parafii danego okręgu bóżniczego, czasowo jednak w sprawach swego przemysłu w nim przebywają, i w przeciągu tego czasu korzystają dla wykonania obrzędów swej wiary z religijnych urządzeń danej parafii.

W tej decyzji Senat upatruje zasadę do opłaty składki gminnej w korzystaniu z instytucji gminy dla wykonywania obrzędów religijnych. Zasada ta jednak nie znajduje żadnej podstawy w powołanych przepisach, gdyż one opłatę składki wcale nie czynią zależną od wykonywania obrzędów religijnych, a to ostatnie ani jest obowiązkowem, ani też możliwe do skontrolowania. Ostatnio Senat (w decyzji z dn. 8 listopada 1911 r. na raport Warszawskiego Generał-Gubernatora) uznał, że zasadą do nakładania składki bóżniczej jest przynależność do liczby stałych lub czasowych parafian, i dlatego sam fakt zamieszkiwania przez żyda w pewnym okręgu bóżniczym, ustanawia prawną zasadę do nałożenia na niego w tymże okręgu składki bóżniczej.

Lecz i tutaj nie znajdujemy wyjaśnienia co do tego: kogo uważać za należącego do czasowych parafian? Ograniczenie obowiązku opłaty składki li do stałych mieszkańców danej gminy wyznaniowej, w wielu miejscowościach, a zwłaszcza w większych miastach, przepełnionych napływową ludnością, byłoby zbyt uciążliwe

dla tych pierwszych; rozciągnięcie zaś tego obowiązku i na przybywających na krótkotrwały pobyt, byłoby zbytniem i niesprawiedliwem obciążeniem tych ostatnich; a nawet w pewnej mierze szkodliwem dla swobody ruchu. Wobec przeto zupełnego braku w tym względzie przepisów prawnych, należy w ocenie tej kwestji kierować się faktycznemi danemi, wskazującemi: czy osobistość przeważnie przebywa w obrębie danej gminy. Można by przyjąć naprzykład: że osoba, która w ciągu dwóch lat, chociażby nawet z pewnemi, nie zbyt długiemi przerwami, przebywa w pewnej miejscowości, może być uważaną za mieszkającą w tejże miejscowości i za należącą do gminy wyznaniowej tejże miejscowości.

2) Obowiązek opłacania składki bóżniczej w okręgu bóżniczym, w którym wykonywany był jakiś proceder, przez osoby nie mieszkające w tymże okręgu, wywoływał też różne kwestje. Senat w sprawie Konińskiego dozoru bóżniczego z Engelmanem, eksploatującym las w okręgu tegoż dozoru bóżniczego (decyzja z dnia 10 sierpnia 1888 r.) uznał, że Engelman, nie mieszkając w Okręgu tegoż dozoru bóżniczego, nie ma obowiązku opłacania na rzecz jego składki gminnej. Senat opierał się w tym wypadku, li na postanowieniach z dnia 20 marca i 24 kwietnia 1821 r., nakładających składkę tylko na „parafjan“ i na art. 1069 Ustawy spraw duchownych obcych wyznań (wyd 1857 r.), w myśl którego towarzystwa modlitewne lub szkoły stanowią wszyscy żydzi, zbierający się w tej lub innej synagodze, lub modlitewnej szkole, dla wykonywania obrządków wiary i dla modlitwy. Powołany tutaj przepis ustawy spraw duchownych w. ob. u nas wcale nie obowiązuje. Natomiast pominięte tu zupełnie zostało postanowienie K. rz. sp. w. z dnia 3/15 kwietnia 1837 r., jakby ono zupełnie nie istniało, jakkolwiek ono wprost do przedmiotu odnosi się, i w zupełnie innym sensie sprawę tę rozstrzyga. Błąd ten senat w późniejszych wyrokach

poprawił (decyzje: w sprawie Dancygiera z dnia 13 lutego 1896 r., w sprawie Weisfelda 2 października 1896 r., — i na raport Radomskiego Rządu Gubernialnego z dn. 20 września 1899 r.), przyjąwszy za zasadę, że w myśl postanowień Komisji rz.spraw wewnętrznych i duchownych z dat 3/15 kwietnia 1837 r. i 4/16 maja 1854 r., żydzi trudniący się przemysłem w różnych miejscowościach, chociażby nie mieli stałego zamieszkania w żadnej z tych miejscowości, obowiązani są opłacać składkę oddzielnie w każdem miejscu, gdzie przemysł prowadzą, na równi z innymi stosownie do dochodu.

W decyzji daty 14 grudnia 1907 r. i 10 czerwca 1908 r. na raport Kieleckiego Rządu Gubernialnego (powyżej już powołanej), Senat, jako motyw postanowień Komisji spraw wewnętrznych i duchownych z 1837 r. i 1854 r. podaje, że te postanowienia miały na widoku tylko te osoby, które nie będąc parafjanami danego Okręgu bóżniczego, czasowo jednak w nim przebywają w sprawach swego przemysłu, i w przeciągu tego czasu korzystają dla wykonywania obrzędów swojej wiary z religijnych urządzeń danego okręgu, na równi z parafianami. W decyzji z dnia 24 września 1909 r. w sprawie, ze skargi Kupferstoka, mieszkańca Lublina, eksploatującego porębę w Siedleckiej guberni, Senat powołuje poprzednio przyjętą zasadę i uważa, że skoro nie przedstawiony został dowód, że Kupferstok czasowo przebywał w Siedleckim okręgu bóżniczym i korzystał z tamtejszych urządzeń religijnych, to i nie może być pociągany tamże do opłaty składki bóżniczej. W analogicznej sprawie Mendla Elbauma, Senat (decyzja z dnia 28 października 1908 r.), kierując się temiż argumentami oddalił żądanie o zwolnienie od opłaty składki gminnej, gdyż Elbaum nie udowodnił, że nie przebywał czasowo w miejscu wykonywania przedsięwziętych robót i nie był czasowym parafianinem tej parafii. Taż sama zasada przyjęta i w sprawie Pregera (decyzja z dnia 1 września

1909 r.). Okazuje się przeto, że Senat najzupełniej analogiczne sprawy raz twierdząco a drugi raz przecząco rozstrzygał. Bezzasadność motywu o czasowym pobycie i korzystaniu z urządzeń religijnych w miejscu prowadzenia przemysłu, już powyżej wykazałem.

Przy stosowaniu ogólnej zasady, że każdy pociągany jest do składki wszędzie, gdzie przemysł wykonywa, wynikły jednak poszczególne kwestje, a mianowicie:

a) Czy przedsiębiorcy naprawy dróg i mostów, dostawcy drzewa i węgli dla wojska. podkładów dla kolei, przemysłowcy leśni spławiający drzewo i t. p. mają opłacać składkę we wszystkich miejscach, w których wykonywają roboty, materjały opałowe odstawiają, drzewo spławiają, lub inne czynności wykonywają? Senat w różnych wyrokach wypowiedział się, że przedsiębiorstwo naprawy dróg i mostów, dostawa materjału opałowego i t. p., wykonywane w różnych miejscach, stanowi jedno tylko przedsiębiorstwo, i ulega opłacie składki gminnej analogicznie do opłaty przemysłowego państwowego podatku (art. 64) w miejscu przyjęcia zobowiązania (decyzje w sprawach: Sztelmana i Mincberga z dnia 1 czerwca 1904 r. M. Rogozika z dnia 27 kwietnia 1905 r. i Dawidsona, Endelmana i Szereszewskiego z dnia 18 maja 1905 r.).

b) Czy właściciele nieruchomości opłacać winni składkę gminną w miejscowości, w której nieruchomości są sytuowane, chociaż w miejscowości tej nie mieszkają? W tej kwestji Senat okazał chwiejność w swych wyrzeczeniach. I tak: w sprawach Lewensztajna i Szternfelda (decyzją z dn. 16 lipca 1896 r.) i Cypy Nowak (decyzją z dn. 30 października 1901 r.) Senat wyrzekł, że ponieważ skarżący się władają, pierwsi folwarkiem a ostatnia domem, przynoszącemi dochody, to chociaż nie mieszkają w miejscowościach, w których nieruchomości ich są sytuowane — w myśl postanowienia z dnia

3/15 kwietnia 1837 r. obowiązani są płacić składki w miejscowościach, w których nieruchomości ich są sytuowane. Natomiast jednak w sprawach: Federa (decyzją z dn. 21 września 1896 r.), Erlicha (decyzją z dn. 26 października 1906 r.), Jasinowskiego (decyzją z dn. 26 czerwca 1908 r.), na raport Kieleckiego Rządu Gubernialnego z dn. 14 grudnia 1907 r. i 10 czerwca, i na raport Warszawskiego General-Gubernatora z dn. 8 listopada 1911 r., Senat odstąpił od tej zasady, powołując się na wyjaśnienie Komisji rządowej spraw wewnętrznych i duchownych z dn. 20 czerwca (2 lipca) 1851 r. w myśl którego Bergsohn, posiadający w Grójeckim majątek ziemski, zwolniony został od opłaty składki bóżniczej w gminie Grójeckiej; i na tej zasadzie, że posiadanie nieruchomości nawet, gdy właściciel pobiera z niej dochody, nie może być porównane z prowadzeniem przemysłu. Trudno nie zauważyć tutaj, że przytoczony motyw o niemożności porównania posiadania nieruchomości z prowadzeniem przemysłu, jest w danym wypadku bardzo niefortunny. Postanowienie bowiem z dn. 3/15 kwietnia 1837 r. stanowi, że starozakonni w różnych miejscach „proceder“ prowadzący, z każdego procederu oddzielnie, do opłat bóżniczych pociągani być winni. Wyraz „proceder“ w języku rosyjskim przetłomaczony został na „przemysł“ *(промыселъ)*, chociaż oba te wyrazy nie wyrażają jednego i tego samego pojęcia, nie są synonimami. Jeżeli przez „przemysł“ rozumiemy jakieś zajęcie rękodzielnicze, fabryczne lub nawet handlowe, to „proceder“ wyraża pojęcie obszerniejsze, pojmuje się przez proceder wszelkiego rodzaju zajęcie, dostarczające środków egzystencji. Posiadanie więc domu lub dóbr ziemskich, z których właściciel ciągnie dochody również pod proceder podchodzi.

Przytoczony w postanowieniu z dn. 3/15 kwietnia 1837 r. wypadek, który wywołał potrzebę tego rozporządzenia, dobitniej to jeszcze wykazuje. Mowa bowiem

w niem jest, ażeby: starozakonnych z miasta Częstochowy, jeżeli ci ostatni mają tam „posiadłości" i z nich ciągną użytek, a oddzielnie jeszcze prowadzą handle w wsi Czarnylas w okręgu Kłobuckim, do opłaty składki na utrzymanie „obydwóch" tych dozorów bóżniczych pociągnąć. Posiadanie więc nieruchomości użytek dającej uznane tu zostało za przyczynę wywołującą obowiązek opłacania składki bóżniczej;

c) Czy posiadający kapitały, lokowane na hypotekach, lub w papierach procentowych i akcjach w depozycie złożonych, lub w inny sposób je przechowujący, z których procenty lub inne dochody ciągną—a nie mieszkający w tychże miejscowościach gdzie te majątki znajdują się, winni być pociągani do opłaty składki bóżniczej w miejscach, w których kapitały ich się znajdują? Kwestja ta ulega analogicznemu rozsądzeniu, jak i kwestja posiadania nieruchomości, z której ciągną się użytki. Zależy ona od tego czy dochód od kapitału stanowi pewnego rodzaju środek zaspokojenia potrzeb kapitalisty, zastępuje mu w pewnej części dochód z pewnego zatrudnienia, procederu, któregoby musiałby się imać gdyby tego dochodu od kapitału nie osiągał. W zasadzie byłoby to nawet wielką niesprawiedliwością, aby kapitaliści, obywatele tutejszego kraju, lokujący w kraju swe kapitały, zazwyczaj tutaj przez nich samych lub ich bliskich zdobyte, w nieruchomościach, na hypotekach, w papierach procentowych, akcjach i. t. p. — a przebywający po za granicami kraju, i tam spożywający nadsyłane im z kraju dochody, zwolnieni zostali od obowiązku opłacania składki gminnej, do której wszyscy ich współwyznawcy (oprócz biednych) są pociągani.

d) Czy zajmujący się dochodzeniem cudzych należności winien być pociągany do opłaty składki bóżniczej? Senat w sprawie E. Rubinsteina, mieszkańca Mińska, (decyzja z dn. 25 października 1907 r.) uznał, że gdy tenże zajmuje się w mieście Warszawie, docho-

dzeniem w sądach w Warszawie, należności z cudzych weksli, i w ten sposób osiąga dochody, a tem samem prowadzi przemysł (*промысель*), to w myśl postanowień z 1837 i 1854 r. obowiązany jest do płacenia składki bóżniczej. Wobec takiej decyzji właściciele nieruchomości osiągający dochody z tychże nieruchomości, o których mowa wyżej pod literą *c*, tem pewniej do obowiązku opłacania składki, powinni być pociągani.

3) Wywołana też była kwestja: czy żydzi posiadający stopnie naukowe obowiązani są płacić składkę bóżniczą, a to na tej zasadzie, że w myśl zatwierdzonego zdania Rady Państwa z dnia 25 maja 1864 r. i wyroków Senatu № 22/1896 r. (ogólnego zebrania) i № 7/1897 r. (kasacyjnego departamentu), żydzi, którzy otrzymali stopnie naukowe, uważają się za wybyłych ze składu żydowskich gmin, i wolni są od obowiązku ponoszenia specjalnych żydowskich opłat — przyczem wyjaśnionem było, że prawidło to winno być wszędzie zastosowane. Senat w sprawie Rodzyna (decyzja z dn. 9 czerwca 1910 r.) wyjaśnił, że zdanie Rady Państwa z dnia 25 maja 1864 r. określa tylko ilość mięsa koszernego, wydawanego bez należnej akcyzy żydom, którzy otrzymali stopnie naukowe, a nie dotycze wcale obowiązku opłacania składki bóżniczej, a tem samem obowiązek ten ciąży i tych ostatnich.

4) Czy kobiety, w szczególności zaś wdowy mogą być pociągane do opłaty składki bóżniczej? Kwestja ta wynikła z tego powodu, że w postanowieniu z dnia 24 kwietnia 1821 r., gdzie mowa o kontrybuentach, mających płacić składkę mieści się wyrażenie, że dozorcy bóżniczni spiszą liczbę ojców familji parafję składających (punkt 6). Senat w decyzji z dnia 6 listopada 1911 r. (na raport Warszawskiego Generał-Gubernatora) wyjaśnił, że w myśl powołanego postanowienia składka nakłada się na „parafjan“, t. j. na rodziny składające parafję, że chociaż mowa w niem jest od „ojca familji“,

to jednak to wyrażenie nie może być tłomaczone w tym duchu, że składka ma być pobierana tylko od osób płci męzkiej, tem pewniej, że zasada nałożenia składki bóżniczej ustanowiona w punkcie 2 postanowienia z dnia 20 marca i w punkcie 5 postanowienia z dnia 24 kwietnia 1821 roku oparta jest na nałożeniu tej składki na rodziny tworzące parafję. Dodać do tych motywów jeszcze można i to, że w punkcie 13 ostatniego postanowienia użyte jest wyrażenie, że dozorcy bóżniczni winni spisać głowy familji całej parafji — a za takie niewątpliwie należy uznać kobiety, samodzielnie gospodarstwa prowadzące.

5) Postanowienie z dnia 24 kwietnia 1821 r. ustanawia, że parafjanie winni być podzieleni na cztery klasy, stosownie do majątku—oprócz piątej, do której ubodzy winni być wpisani (punkty 6, 7, 13) i ilość funduszu brakującego na potrzeby parafji, dozorcy bóżniczni podzielą na te cztery klasy. Dozory bóżnicze przeważnie nie przestrzegały tych klas, i ustanawiały składkę w stosunku do zamożności kontrybuentów. Senat wszakże wielokrotnie uważał tę praktykę za nieprawidłową, i domagał się przestrzegania wspomnianego podziału — przyczem uważał, że wszyscy kontrybuenci zapisani na listę do jednej i tej samej klasy winni opłacać równą składkę w jednej i tej samej wysokości (decyzje w sprawach Kupfersteina 4 lutego 1907 r., Przysuskiera 20 sierpnia 1909 r., Donów i Hufnagla 9 czerwca 1910 r.)

6) Wywołaną też została kwestja, czy wogóle istnieje zasada do pobierania składki gminnej, wobec tego, że postanowienia przedmiotu tego dotyczące z 1821 r. nie były pomieszczone w dzienniku praw, oraz że jakoby prawem z dnia 16/28 października 1862 r. uchylone zostały wszystkie podatki żydowskie? Senat (decyzja z dnia 11 sierpnia 1906 r. w sprawie M. Bartmana) wyjaśnił, że podług postanowienia b. Namiestnika Królestwa Polskiego z dnia 16 stycznia 1817 r. (Dz. pr. t. I

str. 106), tylko te postanowienia ulegały opublikowaniu w dzienniku praw, w których to było wyraźnie wskazane, ale przez to inne, w dzienniku praw nie zamieszczone nie były pozbawione mocy obowiązującej; a przytem postanowienie Namiestnika z dnia 20 marca 1821 r. jest powołane w postanowieniu Królewskiem z dnia 20 grudnia 1821 r, które było zamieszczone w dzienniku praw. Prawo zaś z dnia 16/28 października 1862 r. zniosło nie wszystkie podatki żydowskie, a tylko podatek z koszernego.

7) Zachodziła też kwestja o to: czy władza sądowa może rozstrzygać spory co do składki bóżniczej a w szczególności: czy może rozpoznawać sprawę o wyłączenie ruchomości zajętych przez władzę administracyjną w poszukiwaniu składki bóżniczej. Sędzia Pokoju i Zjazd Sędziów Pokoju uznały spór za podlegający ich rozpoznaniu. Senat (decyzja z dnia 30 października 1908 r. w sprawie Zarządu Warszawskiej Gminy Starozakonnych z H. Lichtenfeldem) uznał, że żądania władz administracyjnych, którym prawo nadało charakter bezspornych, a do takich należy i egzekucja przez władze administracyjne składki bóżniczej, ulegają rozpoznaniu władz administracyjnych a nie sądowych. Zauważyć należy wszakże, że zasada ta tutaj zbyt rozciągle jest stosowana, gdyż spór o własność ruchomości nie wchodzi w zakres bezspornych zarządzeń władz administracyjnych.

## C. Organizacja żydowskiego towarzystwa religijnego z 1916 r.

Dopiero w dniu 1 października 1916 r. niemieckie władze okupacyjne wydały rozporządzenie, dotyczące organizacji żydowskiego towarzystwa religijnego w Generał-Gubernatorstwie Warszawskiem. W myśl tego

rozporządzenia żydzi, mieszkańcy Generał-Gubernatorstwa Warszawskiego tworzą Towarzystwo religijne, publiczno-prawne. Towarzystwo religijne dzieli się na gminy i na gminy powiatowe. Na jego czele stoi Najwyższa Rada Żydowska (§ 1). Po nad nią jest jeszcze państwowa władza nadzorcza. Osoby wyznania żydowskiego, mieszkające w jednej gminie politycznej, tworzą gminę żydowską. Jednakże państwowa władza nadzorcza może kilka gmin politycznych połączyć w jedną gminę żydowską, lub jedną gminę polityczną podzielić na kilka gmin żydowskich (§ 2). Dla gmin żydowskich liczących przeszło 5000 mieszkańców żydów, państwowa władza nadzorcza może nakazać zaprowadzenie specjalnej organizacji Zarządu dla wielkich gmin. Centralna władza krajowa może postanowić, aby wielka gmina oddzieliła się od gminy powiatowej, i bezpośrednio podlegała naczelnej radzie żydowskiej. Zarząd Gminy składa się z rabina i czterech członków obieralnych (§ 4) przez tajne i bezpośrednie głosowanie większością głosów (§ 5).

Wielkie gminy zarządzane są przez pełnomocników i Zarząd. Państwowa władza nadzorcza określa liczbę pełnomocników i członków Zarządu. Zarząd w wielkiej gminie składa się przynajmniej z 8-miu członków obieralnych, i z 3-ch członków, powołanych przez państwową władzę nadzorczą, z pośród członków gminy, posiadających w gminie bierne prawo wyborcze (§ 15). Pełnomocnicy obierani są przez członków gminy żydowskiej (§ 16). Wybory odbywają się w dwóch kurjach. Do pierwszej kurji należą posiadający oznaczony cenzus naukowy, i tacy, którym uznane przez naczelną radę żydowską kolegium, udzieliło tytułu rabina (§ 17). Każda kurja wyborcza wybiera jednakową liczbę pełnomocników przez tajne głosowanie, na zasadach wyborów proporcjonalnych (§ 18). Zarząd gminy obierają wybrani pełnomocnicy również na zasadach wyborów proporcjonalnych (§ 19).

Gminy położone w obrębie jednego powiatu tworzą gminę powiatową. Centralny urząd krajowy może połączyć kilka powiatów w jedną gminę powiatową (§ 26). Zarząd gminy powiatowej składa się z 11 członków, z których trzej mają być rabinami (§ 28); pięciu świeckich i trzech duchownych obierają wyborcy gmin powiatu, w sposób w rozporządzeniu wskazany, a trzech członków mianuje państwowa władza nadzorcza (§ 29).

Najwyższa Rada Żydowska składa się z 14 świeckich członków i z 7 rabinów (§ 36). Czterech świeckich i dwóch duchownych powołuje Centralna władza krajowa. Dziesięciu świeckich i pięciu duchownych obierają wyborcy gmin powiatowych i wielkich gmin, bezpośrednio podległych Radzie nadzorczej, w sposób w rozporządzeniu wskazany (§ 37).

Powołanie do Zarządu gminy i wielkiej gminy oraz gminy powiatowej ma miejsce na okres czteroletni (§§ 5, 20 i 29), a do Rady nadzorczej na okres ośmioletni (§ 37). Zarząd gminy wybiera z pośród siebie przewodniczącego (§ 9). W wielkich gminach zarówno pełnomocnicy jak i Zarząd, a w gminach powiatowych i w Radzie nadzorczej Zarząd obierają swego przewodniczącego i zastępcę przewodniczącego, zwyczajną większością głosów (§§ 22, 30 i 38); ulegają oni zatwierdzeniu przez centralną władzę krajową. O ile wybrani po raz trzeci nie zostaną zatwierdzeni, przewodniczącego i jego zastępcę mianuje centralna władza krajowa. W każdej gminie winien być rabin obierany przez tajne i bezpośrednie głosowanie (§ 8).

Czynne prawo wyborcze zależnem jest od następujących warunków: 1) wyznanie żydowskie, 2) skończone 25 lat, 3) płeć męzka, 4) zamieszkanie w obrębie gminy żydowskiej bez przerwy przynajmniej 2 lata, 5) umiejętność czytania i pisania; 6) opłacanie składki na rzecz gminy żydowskiej, o ile osoba ze względu na swoje stanowisko urzędowe nie jest zwolnioną od

płacenia składki (§ 51). Do biernego prawa wyborczego oprócz powyższych warunków trzeba jeszcze mieć 30 lat skończonych i nieskazitelność obywatelską (§ 6). Zadania gminy są następujące: Gmina żydowska, nie naruszając praw i obowiązków państwa oraz jego organów samorządnych, ma spełniać następujące zadania: 1) utrzymywanie życia religijnego, 2) wychowanie młodzieży, 3) opiekowanie się biednymi i działalność socjalna, 4) zarządzanie majątkiem gminy, 5) nadzór nad wszelkiemi urządzeniami i zakładami w obrębie gminy, a zwłaszcza: synagogami i domami modlitwy, stowarzyszeniami wyznaniowemi, fundacjami żydowskiemi i stowarzyszeniami dobroczynnemi. Gmina winna zwłaszcza troszczyć się o dostawę mięsa koszernego, otwierać synagogi, oraz utrzymywać kąpiele rytualne i cmentarze, troszczyć się o kształcenie młodzieży żydowskiej, przez zakładanie dostatecznej ilości szkół, — o ile te potrzeby skądinąd nie są należycie zaspakajane. Szkoły religijne (chedery) uważane są również za szkoły, o ile udzielają wiadomości elementarnych w dostatecznej mierze (§ 3).

Gmina powiatowa urządza i utrzymuje zakłady i urządzenia, które służą wspólnie dla mieszkańców powiatu, a zwłaszcza: szpitale, domy sierot i zakłady wychowawcze. Ma ona nadzór nad działalnością pojedyńczych gmin, wspiera gminy finansowo słabe w obrębie powiatu, i reprezentuje interesy gminy powiatowej oraz pojedyńczych gmin przed państwowym urzędem powiatowym (§ 27).

Najwyższa Rada żydowska wykonywa przysługujące Towarzystwu religijnemu, jako całości, prawa korporacyjne, i reprezentuje jego interesy przed centralnym urzędem krajowym. Ma nadzór i kieruje Towarzystwem religijnem, jak również całą jego działalnością. Może otwierać i urządzać zakłady wspólne dla żydów General-Gubernatorstwa lub większego jego obszaru.

Ma również prawo wspierania gmin finansowo słabych (§ 35). Zarząd każdej gminy układa budżet na każdy rok obrachunkowy i listę imienną członków gminy, z oznaczeniem nałożonej na każdego składki. Wykaz budżetu i składek winien być zatwierdzony przez naczelną radę żydowską, z zastrzeżeniem, że możliwe jest przekazanie tego Zarządowi gminy powiatowej (§ 12). Zarząd gminy powiatowej układa też budżet na każdy rok obrachunkowy i określa: jakie podatki winny ponosić pojedyncze gminy — co również ulega zatwierdzeniu najwyższej rady żydowskiej (§ 38). Ta ostatnia też wyznacza budżet na każdy rok obrachunkowy i określa, jakie składki mają być wnoszone przez oddzielne gminy lub gminy powiatowe (§ 41).

W obrębie każdej gminy mogą się tworzyć związki wyznaniowe, w celu urządzenia i utrzymywania synagóg i innych urządzeń religijnych Utworzenie związku wyznaniowego podlega zezwoleniu państwowej władzy nadzorczej. Związek wyznaniowy umieszczony być winien w regestrze Rady Nadzorczej, przez co uzyskuje prawa korporacyjne (§ 44). Związki wyznaniowe obierają jednego rabina i 4 członków Zarządu, którzy razem stanowią Zarząd związku. Bliższe przepisy określa statut związku wyznaniowego (§ 46).

Władzą nadzorczą dla gmin i wielkich gmin oraz dla gmin powiatowych, rozciągających się na jeden tylko powiat, jest naczelnik powiatu, władza nadzorcza dla gmin powiatowych, które rozciągają się na kilka powiatów zostaje ustanowiona przez centralną władzę krajową (§ 62).

Ta nowa organizacja słusznie stanęła na gruncie czysto wyznaniowym, wbrew życzeniom nacjonalistów żydowskich, którzy pragnęliby gminę wyznaniową przetworzyć na fortecę nacjonalizmu. Wszakże z innych względów, ta organizacja nie stanęła na właściwym poziomie i do nowych wymagań nie jest dostrojoną; nie

usuwa też ona licznych kwestji, jakie w codziennem życiu nastręczały się. W szczególności zaś, nie ma w niej dokładnego określenia: kto jest parafjaninem danej gminy, gdyż określenie, że osoby wyznania żydowskiego, mieszkające w jednej gminie politycznej, tworzą gminę żydowską, nie jest wystarczające; nie wiadomo bowiem, czy ta definicja gminy obejmuje wszystkich żydów, mieszkających w gminie politycznej, chociażby chwilowo, lub przez pewien krótszy lub dłuższy okres czasu, czy też tylko stałych mieszkańców tejże gminy. Wobec tego też nie wiadomo: kto ponosi ciężary gminy wyznaniowej, i kto ma prawo korzystania z jej usług, i w jakim rozmiarze. Wprawdzie w dziale o prawie wyborczem jest wzmianka, że służy ono tylko tym, którzy mieszkają w gminie bez przerwy przynajmniej dwa lata i innym jeszcze warunkom odpowiadają — lecz to nie rozstrzyga poruszonej kwestji.

Nie obcą też jest tej ustawie przestarzała pleśń z przed stu laty. Zamiast zwolnić gminę wyznaniową z pod brzemienia obowiązków, ciążyć winnych państwo i organy samorządne, a które dotąd gmina żydowska źle spełniała, nowa ustawa zalicza do zadań gminy wyznaniowej: wychowanie i kształcenie młodzieży, opiekę nad biednymi, a więc: tworzenie zakładów wychowawczych i domów sierot, zakładanie szkół, szpitali i t. p. Rozumiejąc dobrze, że gmina wyznaniowa zadań tych spełnić nie jest w stanie, ustawa zaznacza, że zadania te odnoszą się do gminy, — nie naruszając praw i obowiązków państwa oraz jego organów samorządnych, — i o ile te potrzeby skąd inąd nie są należycie zaspakajane. Lecz te otwarte drzwi prowadzą na bezdroża, wobec tego, że nie ma żadnej zakreślonej linji demarkacyjnej w tym przedmiocie pomiędzy gminą wyznaniową i władzami, i to tworzy tylko pole do różnych nieporozumień finansowych pomiędzy niemi. A pytać przytem należy: dlaczego żydzi mają ponosić większe

ciężary finansowe, aniżeli inni współobywatele, zwłaszcza, że wydatki na te same potrzeby dla obywateli chrześcian pokrywają się z kasy państwowej lub organów samorządnych, czerpiącej swe środki na równi od żydów jak i od chrześcian. Zaznaczyć tu jeszcze trzeba, że podług wydanej przez rząd okupacyjny ustawy miejskiej dla miasta stołecznego Warszawy z dnia 5 maja 1916 r., do spraw miejskich między innemi należą: opieka nad ubogimi, całe szkolnictwo publiczne, o ile go nie zastrzegła sobie władza państwowa, urządzanie i utrzymywanie zakładów dla chorych i t. p. (art. 6). Wszakże wskazane tutaj obowiązki miasta wyłączają już takież same obowiązki gminy wyznaniowej. Podniesienie chederów, o ile udzielane w nich będą wiadomości elementarne w dostatecznej mierze do godności szkół, jest wysoce niebezpieczne, i daje możność przechowania tych rozsadników ciemnoty do nieskończoności. Dzieci żydowskie winny wychowywać i kształcić się według programu dla innych dzieci, z uwzględnieniem tylko ich potrzeb religijnych.

Obowiązkowe wprowadzenie do zarządu gminy rabinów nadaje tym zarządom z góry charakter konserwatywny, tamujący należyty bieg postępu i kultury.

## D. Obrona spraw gminy żydowskiej.

Najwyższym ukazem z dnia 29 września (11 października) 1816 r. ustanowioną została w stolicy Królestwa, w miejsce wszystkich wydziałów prawnych i urzędników, do których obrona jakichkolwiek bądź własności publicznych dotychczas należała, jedna tylko naczelna Magistratura, to jest Prokuratorja Generalna, obroną prawną wszystkich własności publicznych zatrudniać się mająca (art. 1). Do takich własności publicznych pomiędzy innemi zaliczone zostały (art. 9): dobra, ka-

pitały, dziesięciny i wszystkie fundusze duchowieństwa narodowego; dobra i wszystkie fundusze miast, gmin, zgromadzeń miłosierdzia, szpitalów, oraz wszelkich korporacji i instytutów publicznych, wszystkie fundusze innych wyznań religijnych; nakoniec wszystkie własności publiczne, ruchome i nieruchome, którym Rząd Krajowy opiekę swoją jest winien, a które do prywatnej własności nie należą.

Komisja rządowa spraw wewnętrznych w dniu 7 lutego 1820 r. zawiadamia Prokuratorję, że synagogi żydowskie, czyli kahały, nie są uważane za żadne gminy, lecz za stowarzyszenia prywatne, które praw swoich w procesach same pilnować powinny.

Zasada ta jednak nie może być stosowaną, do utworzonych później, na zasadzie prawa dozorów bóżniczych, które już miały charakter instytucji publicznej. Niezależnie od tego Rada Administracyjna postanowieniem z dnia 24 listopada (6 grudnia) 1842 r., nakazując ostateczne obrachowanie długów kahalnych, zaciągniętych przez kahały istniejące niegdyś w części Królestwa, dawniej pod panowaniem pruskiem będącej (t. j. w guberniach Kaliskiej, Płockiej, Augustowskiej i Mazowieckiej — z wyłączeniem powiatu Stanisławowskiego, tudzież w okręgach Lelowskim i Pilickim guberni Kieleckiej), poleciła aby Prokuratorja Jeneralna podejmowała obronę dozorów bóżniczych ze sporów wnoszonych do sądów przez osoby prywatne przeciwko dozorom bóżniczym, z tytułu długów po-kahalnych. Generalna Prokuratorja zajmowała się też rzeczywiście na zasadzie powołanego prawa z 1816 r. obroną wszelkich spraw gmin żydowskich i należących do nich instytucji.

Po wprowadzeniu do kraju tutejszego w 1876 r. ustawy postępowania sądowego cesarza Aleksandra II, i podług uzupełnień specjalnie dla Królestwa Polskiego wydanych, do ustawy postępowania sądowego cywilnego włączone zostały następujące przepisy:

Art. 1612 Ust. p. cyw. stanowi: Wytaczanie powództw i odpowiedzi na nie ze strony skarbowych i miejskich zarządów, szpitali, zakładów religijnych, duchownych i innych instytucji, zostających pod zawiadywaniem władz rządowych, są obowiązkiem zarządów gubernialnych, izb skarbowych, gubernialnego i miejskiego rad dobroczynności publicznej, i innych miejscowych zarządów odpowiedniej władzy, a o ile ich nie ma, należą do obowiązków miejscowych w każdym wydziale zwierzchnictw. Tego rodzaju sprawy prowadzą się za pośrednictwem Prokuratorji.

Art. 1613 t. p. stanowi: Zarządy i instytucje, broniące spraw, złączonych z interesem skarbu, lub rządowych i społecznych instytucji, pozostających w zawiadywaniu rządu, poszukują i odpowiadają w sądzie w osobie Prokuratorji.

Kwestja: czy sprawy gmin czyli parafji wyznaniowych można zaliczyć do spraw zakładów religijnych lub duchownych, — i czy w ogóle gminy wyznaniowe należą do instytucji będących pod zwierzchnim nadzorem władz rządowych, czy one mogą być uważane za będące w zawiadywaniu tychże władz, i winny być bronione przez Prokuratorję, rozstrzygniętą nie została. W praktyce najczęściej gminy żydowskie bronią się przez wybieranych przez nie adwokatów przysięgłych, lecz i Prokuratorja obrony ich spraw nie odmawia, — a sądy dopuszczają do obrony tych spraw zarówno Prokuratorję jak i wybieranych adwokatów. Szpitale wszelkie (a więc i żydowskie) zaliczone zostały w art. 1612 ust. p. cyw. do instytucji, których obrona włożoną została na Prokuratorję.

Analogiczna kwestja, do tej, jaki charakter ma gmina czyli parafja żydowska, i czy obrona spraw jej należy do obowiązków Prokuratorji rozpatrywaną była w Senacie. Szło mianowicie o to: czy Prokuratorja obowiązana jest prowadzić w sądzie sprawy gmin wiej-

skich. Kasacyjny departament Senatu (w wyroku № 82/1896 r.) uważał, że pod użyte w art. 1612 ust. p. cyw. wyrażenie „instytucje, będące w zawiadywaniu władz rządowych“, gmin wiejskich podciągnąć nie można, gdyż wyrażenie to użyte zostało, nie w tem ogólnem znaczeniu podpadania władzy rządowej, w jakiem ono rozpościera się na wszystkie bez wyjątku osoby, żyjące w państwie, — lecz w znaczeniu bezpośredniego zarządu przez urzędników, wyznaczonych przez władzę do zawiadywania tą lub inną instytucją, nie tylko w interesie ogólnego porządku, lecz i odnośnie majątkowej działalności instytucji. Gminy zaś rządząc się w tym względzie przez swoje zebrania i wybierane przez nie osoby, w zawiadywaniu władz rządowych w tem znaczeniu nie znajdują się. Tak rzeczy pojmując, wyszczególnienie w art. 1612 ust. p. cyw. osób prawnych, prowadzenie spraw których należy do obowiązków Prokuratorji, mieści ścisłą myśl, wyłączającą wszystko to, co nie jest w tym artykule wyszczególnione, a tem samem nie było potrzeby omawiania, że ten przepis nie rozciąga się na gminy. Takiemi kierując się motywami Senat wyjaśnił, że Prokuratorja nie jest obowiązaną do prowadzenia spraw gmin wiejskich.

Te same argumenty mogą być zastosowane i do spraw gmin czyli parafji wyznaniowych.

## ROZDZIAŁ IV.

# Udział w sprawach publicznych.

## A. Przepisy ogólne.

Podług art. 4 Ustawy Konstytucyjnej Księstwa Warszawskiego z dnia 22 lipca 1807 r. „wszyscy obywatele są równi przed obliczem prawa".

Konstytucja Księstwa Warszawskiego przeto jednym zamachem usunęła dawniejsze ograniczenia, i zrównała Żydów z innymi Obywatelami. Dekret Króla Saskiego Księcia Warszawskiego z dnia 19-go grudnia 1807 r. w uzupełnieniu ustawy konstytucyjnej wydany w art. 1 stanowi: Przy pierwszem wprowadzeniu Rządu konstytucyjnego ma być uważany, jako już będący obywatelem Księstwa Warszawskiego między innymi: każdy zrodzony na ziemi księstwa Warszawskiego (punkt 1-szy) i każdy od lat dziesięciu w kraju zamieszkały i język polski posiadający. Dekret zaś z dnia 7 września 1908 r. stanowi, że potrzeba być obywatelem, na zasadzie powołanego dekretu — aby używać praw politycznych.

Na zasadzie zatem konstytucji i uzupełniających ją rozporządzeń, Żydzi w kraju urodzeni — a nawet przybysze od lat 10 w kraju zamieszkali, posiadający język polski posiadali pełne prawa obywatelskie i używali

praw politycznych. Przeciwko temu jednak liczne powstawały głosy. Tadeusz Dembowski, minister skarbu w odezwie z dnia 4 marca 1808 r. do ministra spraw wewnętrznych Łuszczewskiego pisze: Odwoływanie się Żydów do konstytucji powinno być pierwej poprzedzone przez zmianę w żydach tego wszystkiego, co rozróżnia żydów od innych obywateli, jako to: 1) Żydzi nie mogą czynić stanu w stanie (co powinno pociągnąć za sobą kasatę kahałów), 2) nie powinni mieć oddzielnych sądów, sędziów, przysiąg, 3) nie mogą mieć od innych obywateli oddzielnego stroju, 4) odmiennego społeczeństwa, obyczajów, uprzedzeń 5) oddzielnego rodu, oddzielnych małżeństw, 6) oddzielnego wychowania, oddzielnej szkoły (chederów, jeszybotów i t. p.), 7) powinni być ciągnieni na rekruta, i za tę ziemię, z której używają użytku, równie krew z innymi przelewać. To wszystko uczyniwszy, dopiero dopełnią konstytucyi, i staną się równi z innymi obywatelami [1]. Prawa konstytucyjne co do żydów w życie wprowadzone też nie zostały, gdyż już dekretem księcia Warszawskiego z dnia 17 października 1808 r. prawa polityczne służące żydom zawieszone zostały na lat dziesięć. Rozporządzenie to stanowi: 1) Mieszkańców w Księstwie Naszem Warszawskiem osiadłych, wyznawających religję Mojżesza, zawieszamy w używaniu praw politycznych na przyszłość służyć im mających, do lat dziesięciu, w nadziei, iż przez ten czas zniszczą w sobie odróżniające ich tak bardzo, od innych mieszkańców znamiona, 2) Powyższe prawidło wstrzymywać nas nie będzie jednak od dozwolenia szczególnym osobom tego wyznania, ażeby przed upłynieniem czasu wyżej oznaczonego używały praw politycznych, skoro na tę wyso-

[1]) *Szymon Askenazy:* Z dziejów Żydów polskich w dobie Księstwa Warszawskiego (Kwartalnik poświęcony badaniu przeszłości Żydów w Polsce. Rocznik I. zeszyt 1, str. 9).

ką łaskę Naszą zasłużą, dopełniając warunków jakie im w osobnem urządzeniu, tyczącem się wyznających religję Mojżesza wskażemy.

W nakreślonych przez Cesarza Aleksandra I-go w dniu 25 maja 1815 r. w Wiedniu zasadach przyszłej konstytucji Królestwa Polskiego zaznaczone było, że „Ludowi Izraelskiemu zachowane będą prawa cywilne, które już mają sobie zapewnione przez ustawy i urządzenia teraźniejsze; szczególne przepisy oznaczą warunki, pod któremi łatwo będzie starozakonnym uzyskać obszerniejsze uczestnictwo praw społecznych“ (art. 36) [2]).

Ustawa konstytucyjna Królestwa Polskiego z dnia 15/27 listopada 1815 roku, nie ustaliła wyraźnie warunków obywatelstwa, zbyła tę sprawę niemal milczeniem, ograniczając się do określenia osób, które mogą być obranemi na członków Izby Poselskiej (art. 121), i wotować na sejmikach (art. 127) i w zgromadzeniach gminnych (art. 131). Ustawa ta wszakże widocznie nie miała na myśli usunięcia istniejącego ograniczenia Żydów w używaniu praw politycznych, gdyż nie tylko nie głosi równości wszystkich mieszkańców, bez względu na różnicę wiary, lecz przeciwnie nadaje równouprawnienie li wyznaniom chrześciańskim, stanowiąc w art. 11, że „różność wyznań chrześciańskich nie będzie stanowić żadnej różnicy w używaniu praw cywilnych i politycznych“. Bardziej jeszcze ta zasada wypukla się w statucie organicznym reprezentacji narodowej z dnia 19 listopada (1 grudnia) 1815 r., w myśl którego: Nikt nie może używać praw politycznych, kto nie jest obywatelem Królestwa Polskiego (art. 2), używanie zaś praw politycznych w pewnym obwodzie, zależy od wpisania w księgę obywatelską powiatu lub okręgu gminnego

---

[2]) *Szymon Askenazy:* Ze spraw żydowskich w dobie kongresowej (Kwartalnik poświęcony badaniu przeszłości Żydów w Polsce. Rocznik I, zeszyt 3, str. 14).

(art. 5); mają prawo być zapisanymi w księgach obywatelskich, ci wszyscy, którym to prawo za Rządu Księstwa Warszawskiego służyło; wprzód jednak udowodnić powinni (między innemi), iż się nie znajdują w przypadkach pociągających za sobą utratę lub zawieszenie „praw obywatelskich“ (art. 8). Gdy zaś Żydzi na skutek powyżej powołanego dekretu księcia Warszawskiego z dnia 17 października 1808 r., w używaniu praw politycznych zawieszeni zostali, więc też do ksiąg obywatelskich wpisywani nie byli. Zaznaczyć wszakże wypada, że stan ten za anomalję już wówczas był przez poważniejsze umysły poczytywany. Adam Czartoryjski w uwagach komisji do uregulowania miast pod dniem 1 grudnia 1815 r. pomiędzy innemi pisał „żydzi mają i powinni być przypuszczeni do wszystkich praw obywatelskich, jak tylko będą w stanie wszystkie inne obywatelskie pełnić obowiązki; celem Rządu być powinno usuwać to wszystko co żydów drażni i uniża, a przeciwnie udzielać im to co ich przybliżyć i połączyć i tak zjednoczyć z chrześciańskimi mieszkańcami kraju może, aby wyjąwszy opinię względem stosunku do Najwyższej Istoty, żadna różnica istotna miedzy jednegoż państwa poddanymi nie zachodziła“ [1]).

Statut organiczny dla Królestwa Polskiego z dnia 14 lutego 1832 r. utrwalonego poprzednio stanu rzeczy nie zmienił. Zachowuje on co do Żydów milcząco poprzedni stan rzeczy i kroczy śladem ustawy konstytucyjnej z 1815 r., zaznączając również, że „różnica w nauczaniu rozmaitych wyznań Chrześciańskich, nie może być powodem do wyłączenia kogokolwiek od praw i przywilejów wszystkim mieszkańcom Królestwa nadanych“ (art. 5).

Organizacja Notarjatu wprowadzona do kraju w 1808 r. pomiędzy innemi przepisami stanowi (art. 9), że akta

[1]) Szymon Askenazy, tamże str. 36.

przyjmowane będą przez dwóch Notarjuszów, albo przez jednego Notarjusza w przytomności dwóch świadków, obywateli krajowych, umiejących podpisać się i zamieszkałych w obrębie gminy, w której akt jest sporządzony, a w art. 11, że imię, nazwisko, powołanie i mieszkanie stron, powinny być Notarjuszowi znane, albo zaświadczone w akcie przez dwóch obywateli, posiadających powyżej wymienione przymioty. Komisja rządowa sprawiedliwości w rozporządzeniu z dnia 15/27 kwietnia 1858 r. za № 6160 objaśnia, że starozakonni, jako nie używający praw politycznych, a w używaniu praw cywilnych, stosownie do art. 16 K. C. Kr. P. ograniczeni, nie mogą w myśl art. 9 i 11 Organizacji Notarjatu być świadkami instrumentalnymi przy sporządzaniu aktów notarjalnych.

Prawo o równouprawnieniu żydów w dziedzinie prawa cywilnego z dnia 24 maja (5 czerwca) 1862 r., znosi jednak to ograniczenie, stanowiąc, że żydzi poddani Królestwa Polskiego, na równi z innymi mieszkańcami, mogą być świadkami wiarogodnymi przy wszystkich aktach notarjalnych i aktach stanu cywilnego, o ile znajdują się w warunkach przepisanych ogólnemi prawami, jak również, że odtąd nie będzie robiona różnica pomiędzy zeznaniami chrześcian i żydów w charakterze świadków.

## B. Udział w samorządzie miejskim i wiejskim.

Ruch narodowy poczęty w Królestwie w 1860 r. oddziałał wszechstronnie odświeżająco na umysły i przełamał przestarzałe poglądy na stanowisko żydów. Zrozumiano powszechnie potrzebę równouprawnienia żydów pod każdym względem. W sprawie tej przemawiał Lelewel w piśmie p. t. „Sprawa Żydowska“ w 1859 r. mówiąc „Krzywdą jest narodu twierdzenie, ażeby pojęcia ludności polskiej stały tu na zawadzie. Stają na zawa-

dzie kierownicy sprawy publicznej, ci co się czepiają jej steru, niecne wykrzyki indywiduów poczytujących się za reprezentantów, bądź pojęć ludu, bądź obywatelskiego interesu, rzucających wobec świata plamę na polski naród". Potrzebę tę odczuły też sfery kierujące, które pod wpływem Margrabiego Aleksandra Wielopolskiego poczęły wprowadzać w życie akty równouprawnienia żydów. Prawo o wyborach do rad gubernialnych, powiatowych i municypalnych z dnia 24 maja (5 czerwca) 1861 r. stanowi już, że poddani Królestwa Polskiego, płci męskiej, 25 lat skończonych mający, po polsku czytać i pisać umiejący, bez różnicy wyznania i stanu, znajdujący się w warunkach w temże prawie wskazanych, należą do wyborów na członków Rad powiatowych i miejskich (art. 1), a rady powiatowe wybierają z liczby członków rad powiatowych rady gubernialne (art. 29). To prawo, znosząc wyraźnie różnicę wyznań, przywróciło Żydom prawo udziału w sprawach publicznych, w używaniu których Żydzi zawieszeni byli dekretem Księcia Warszawskiego z dn. 17 października 1808 r. na termin dziesięcioletni, a który bez wyraźnego przepisu prawnego przeciągnął się 53 lata. Wybory w duchu tolerancji w 1862 r. przeprowadzone wydały następujące rezultaty: Na 615 członków i tyluż zastępców do rad powiatowych wybrano Żydów: 26 na członków i 27 na zastępców.—Do rad miejskich na 184 członków i tyluż zastępców, wybrano żydów: 28 pierwszych i 40 drugich. Do ustanowionej zaś w tymże roku Rady Stanu, której członkowie powoływani byli przez najwyższy, reskrypt, powołany został i wyznający religię Mojżeszową Matjas Rosen. Od tej też pory wchodzą Żydzi w poczet wybieranych starszych zgromadzenia kupieckiego, Sędziów Trybunału Handlowego i Radców Handlowych Banku Polskiego [1]).

[1]) Hilary Nussbaum, Historja Żydów t. V, str. 417.

Rady gubernialne, powiatowe i miejskie przestały funkcjonować w 1863 r.

Samorząd w gminach wiejskich wprowadzony został przez ukaz z dn. 19 lutego (2 marca) 1864 r., określający organizację gromad wioskowych, która też w następstwie zastosowaną została do znacznej części miast zamienionych na osady, w porządku wskazanym uchwałą Komitetu do spraw Królestwa Polskiego z dn. 14/26 lutego 1869 r., zatwierdzoną ukazem z dn. 1 czerwca 1869 r. W myśl art. 13 prawa z dn. 19 lutego (2 marca) 1864 r. zebranie gminy składa się ze wszystkich pełnoletnich gospodarzy gminy, bez różnicy wyznania, posiadających w jej obrębie, prawem osobistej własności, przynajmniej trzy morgi ziemi. Jakkolwiek przyjęta w tym przepisie zasada uznaje równouprawnienie Żydów w samorządzie gmin wiejskich — jest ono jednak w dalszych rozporządzeniach tegoż prawa silnie ograniczone.

W myśl artykułów 11, 65 i 66 Zarząd gminy sprawują, oprócz zebrania gminy: Wójt, sołtysi, sąd gminny z ławnikami, a w razie potrzeby i inni oficjaliści. Urzędy te obsadzają się z wyborów, lecz nie mogą na nie być wybierane osoby niechrześciańskiego wyznania.

Odnośnie urzędów gminnych w osadach wydane zostało w dniu 6/18 lutego 1870 r. postanowienie Komitetu urządzającego stanowiące, że żydzi mogą być wybierani na urząd wójta gminy w osadach, w takim razie jeżeli ludność gminy składa się wyłącznie z osób wyznania żydowskiego. Na urzędy ławników mogą być żydzi wybierani w tych gminach, w których ludność jest wyłącznie żydowska, lub wynosi przynajmniej $^1/_3$ część ogólnej ludności gminy, z tem jednakże, aby w gminach z ludnością mieszaną liczba ławników z pomiędzy żydów nie przewyższała jednego na sąd gminny, i aby ławnikowi z pomiędzy żydów w tych ostatnich gminach nie było poruczonem sprawowanie obowiązku wójta gmi-

ny, w wypadku zawieszenia tego ostatniego w urzędowaniu. Wybór sołtysów z pomiędzy żydów dozwala się we wszystkich tych osadach, których mieszkańcy składają się wyłącznie z żydów (Organizacja Zarządu w Guber. Królestwa Polskiego t. 2 Zb. pr. C. R. wydanie 1892 r. art. 282).

Długo trwała bezwładność polityczna i dopiero w r. 1905 zmienił się kierunek i ożył duch liberalny. W nowourządzonych instytucjach prawodawczych żydzi na równi z innymi do współpracy byli przywołani. To równouprawnienie wszakże nie długo utrzymało się w pełnej swej sile. Mocno zostało ono wzruszone zarówno ze strony władzy rządowej, jako też przez samo społeczeństwo polskie w sprawie samorządu dla miast Królestwa Polskiego.

W projekcie tego samorządu, przyjętym przez Izbę Państwową i w punktach dotyczących żydów nie zakwestjonowanym przez Radę Państwa, przedewszystkiem celem dokonania wyboru radnych wyborcy podzieleni zostali na trzy kurje (art. 27). Do pierwszej kurji należą osoby pochodzenia rosyjskiego, do drugiej żydzi, do trzeciej wszyscy wyznawcy innych religii. Do żydów zaliczają się osoby zrodzone w wierze żydowskiej (art. 27). W miastach, w których żydzi stanowią więcej niż połowę całej ludności, kurja żydowska wybiera $^1/_3$ ogólnej ilości radnych, w innych zaś miastach taką ilość radnych, jaka przypada na tę kurję w stosunku liczby jej wyborców do liczby wyborców dwóch innych kurji, lecz w każdym razie nie więcej niż $^1/_{10}$ ogólnej liczby radnych (art. 29). Wybory odbywają się w każdej kurji z osobna przez ogół wyborców danej kurji (art. 30). Na Prezesa Rady Miejskiej i jego zastępców, jak również na prezydentów, wiceprezydentów, burmistrzów i pomocników burmistrzów żydzi nie mogą być wybierani; nie mogą oni również być sekretarzami miejskimi i sekretarzami Magistratu. W składzie Magistratu nie

może być więcej niż jeden Żyd (art. 54 i 117). Takie ograniczenie praw Żydów w samorządzie miejskim, niezgodne z ogólnym duchem prawa i z zasadami wytkniętemi w prawie z dnia 24 maja (5 czerwca) 1861 r., podkopuje zasadę równouprawnienia. Prawo to podzieliwszy wyborców na trzy kurje, z nierównemi prawami, stworzyło obywateli o różnych prawach: uprzywilejowanych, zwyczajnych i pogardzanych, pierwszego, drugiego i trzeciego rzędu. Charakterystyczne było zachowanie się w tej sprawie Koła Polskiego w Izbie Państwowej. Posłowie Grabski i Jaroński złożyli w Izbie, w imieniu tegoż Koła, deklarację, popierającą projekt, kładąc nacisk na konieczność ograniczenia Żydów.

W mowie będący projekt, z powodu sporu wynikłego o język polski w samorządzie, nie zyskał zgodnego zatwierdzenia władz prawodawczych, i dopiero w 1915 r., w czasie wojny, postanowione zostało wprowadzenie takowego z pewnemi zmianami, na mocy Ukazu Cesarskiego z art. 87 zasadniczych praw. Powyżej wskazane ograniczenia Żydów zostały w całości zachowane w tem nowem prawie o samorządzie. Wypadki zaszłe na placu boju przeszkodziły wprowadzeniu w życie tego nowego prawa od 1 stycznia 1916 r. jak to było postanowione.

Po zajęciu Warszawy przez wojska niemieckie wydane zostały zarówno w części kraju zajętej przez Niemców, jak i w części zajętej przez Austrjaków, ordynacje miejskie, specjalna nawet dla Warszawy, w których wszakże nie ma ani kurji żydowskiej, ani też żadnych ograniczeń dla Żydów. W ordynacjach tych są kurje ustanowione dla ogółu mieszkańców, w których przeważnie wybory odbywają się na zasadzie proporcjonalności. Przy pierwszych wyborach w Warszawie na 90 radnych miasta wybranych zostało do Rady miejskiej 19 żydów, z których 15 na zasadzie zgodnego porozumienia się z innemi partjami w 4-ch kurjach, a czterech

z wyborów w jednej kurji. W mieście Łodzi na 60 radnych wybrano 29 żydów. We wszystkich innych miastach Królestwa również wybraną była część radnych z pośród ludności żydowskiej.

W cesarstwie rosyjskiem żydzi nie są dopuszczani do wyborów w ziemskich zebraniach i zjazdach wyborczych (art. 16 ustawy o ziemstwach) — ani też do udziału w miejskich zebraniach wyborczych; do rad miejskich wyznaczają się w miastach w strefie osiedlenia, żydzi mający kwalifikacje wyborcze przez miejscową władzę, w liczbie oznaczonej przez Ministra spraw wewnętrznych, lecz nie wyższej, jak w $^1/_{10}$ części całkowitego składu (art. 805 pr. o st.).

## C. Udział w instytucjach prawodawczych.

Ruch wolnościowy poczęty w pierwszych latach bieżącego wieku dał początek wskrzeszenia praw politycznych narodu Polskiego. W postanowieniu o wyborach do Izby państwowej z dnia 6 sierpnia 1905 r. wskazany jest cenzus dla wyborców, ale żadnej wzmianki o wyznaniu w tem prawie niema. Prawo to zatem zrównało wszystkich obywateli. Specjalnie wykazane są osoby w wyborach udziału nie biorące, a mianowicie: kobiety, osoby młodsze od 25 lat, uczniowie, urzędnicy, wałęsający się inoplemieńcy, poddani zagraniczni, skazani wyrokiem na pewne oznaczone kary, będący pod sądem i t. p. (art. 6, 7 i 8). W przepisach o zastosowaniu tego postanowienia do guberni Królestwa Polskiego z dnia 11 października 1905 r. wskazane zostało, że wybory członków Izby Państwowej odbywają się na ogólnych w powyższem postanowieniu z dnia 6 sierpnia 1905 r. ustanowionych zasadach, z niektóremi wyjątkami, nie dotyczącemi wszakże osób uprawnionych do przyjmowania udziału w wyborach.

Podług ukazu o reformie organizacji Rady Państwa z dnia 21 lutego 1906 r. Rada Państwa składa się z członków z nominacji Monarchy i z członków z wyboru. W prawie tem również niema wzmianki o różnicy wyznań. Co do wyborów zachowany jest tenże sam porządek, jaki przyjęty był w postanowieniu o wyborach do Izby Państwowej, a mianowicie wskazane są osoby, które nie mogą być wybierane przez odnośne Zjazdy, jak osoby nie mające lat 40, nie posiadające cenzusu naukowego, poddani zagraniczni i niektóre osoby wskazane w artykułach 6, 7 i 8 postanowienia o wyborach do Izby Państwowej (art. 10, 11).

Na zasadzie tych przepisów służy żydom w Królestwie Polskiem prawo wyborcze zarówno czynne jak i bierne do prawodawczych instytucji państwowych. Prawo to faktycznie przez żydów było wykonywane, a nawet w 1912 r. wybrany był na posła z miasta Łodzi żyd Bomasz.

## D. Udział w Towarzystwie Kredytowem miasta Warszawy.

Antysemityzm nurtujący społeczeństwo polskie poczynając od ósmego dziesiątka lat XIX wieku, z początkiem drugiego dziesiątka lat bieżącego stulecia, pozbył się już wszelkiej wstydliwości, i ogłosił jawną walkę przeciwko żydom — w formie bojkotu. W tej walce przyjęły nawet udział tak zwane stronnictwa postępowe, dawniej kruszące kopie za równouprawnieniem Żydów. Nie dali się pociągnąć jedynie socjaliści robotnicy. Walka rozwinięta została niemal we wszystkich dziedzinach. Najcharakterystyczniejszą pod względem prawnym była działalność Towarzystwa Kredytowego m. Warszawy. Towarzystwo to ma za zadanie udzielanie pożyczek, właścicielom domów miasta Warszawy, przy-

stępującym do towarzystwa w charakterze stowarzyszonych,—z zabezpieczeniem tychże, na należących do nich nieruchomościach. Stowarzyszeni wybierają reprezentantów, którzy na ogólnych zebraniach decydują o wszystkich sprawach dotyczących towarzystwa. Pomiędzy stowarzyszonymi przyjmującymi udział w towarzystwie jest około 40% Żydów. Towarzystwo to, którego celem jest udzielanie taniego kredytu właścicielom nieruchomości, ma znaczenie czysto ekonomiczne. W końcu 1911 r. na zebraniu reprezentantów Towarzystwa Kredytowego zapadła uchwała, dążąca do ograniczenia praw stowarzyszonych wyznania mojżeszowego, a mianowicie do ograniczenia liczby wybieranych reprezentantów z grona Żydów do 20% ogólnej liczby reprezentantów stowarzyszonych. Rada ministrów jednak na posiedzeniu z dnia 12/25 grudnia 1913 r. tę uchwałę odrzuciła, wychodząc z zasady, że tego rodzaju ograniczenia mogą być ustanowione tylko w drodze prawodawczej, a więc musiałyby przejść przez Izbę Państwową i Radę Państwa. Zaznaczyć wszakże należy, że odzywały się—aczkolwiek tylko pojedyncze głosy — przeciwko tej krucjacie przeciwko żydom. Polski „Dziennik Petersburski“ pisał w tym przedmiocie: Starania o wprowadzenie ograniczeń dla żydów, jako sprzeczne z zasadą równości i sprawiedliwości, w drodze których jedynie, może być rozstrzygnięta sprawa polska, nie tylko obostrzają stosunki, ale co ważniejsza usuwają grunt z pod nóg—przy obronie praw narodu polskiego. Ograniczenia dopuszczane względem jednych mszczą się na innych. To też nie możemy uważać faktu, iż Rada ministrów odrzuciła starania Warszawskiego Towarzystwa Kredytowego miejskiego, za przykrą niespodziankę—przeciwnie tak się stać musiało, i w zasadzie dobrze się stało, iż hańba ograniczeń nie została urzeczywistniona. Jest jednak w tej epopeji jeden objaw ujemny, jest nim mianowicie fakt ten, iż Rada ministrów i poszczególni jej członkowie zostali

niejako powołani do uczenia społeczeństwa naszego rozumu politycznego. To fakt przykry i należało wszystko uczynić, aby go ominąć. Już stało się. Obowiązkiem naszym jest, abyśmy my właśnie wszędzie i zawsze byli obrońcami tych, ktorych prawa są ograniczone, tych względem których hasło sprawiedliwości nie istnieje. Nieszczęśliwa inicjatywa Warszawskiego Towarzystwa Kredytowego miejskiego niechaj będzie odstraszającym przykładem raz na zawsze, i miarodajną a realną wskazówką, że społeczeństwo polskie na drodze zachłannego nacjonalizmu, na drodze ograniczeń wyznaniowych i narodowościowych — nic zyskać ani zdobyć realnego nie jest w stanie, utracić zaś może, choć realnie nie wiele, jednak moralnie bardzo dużo.

## ROZDZIAŁ V.

# Służba państwowa.

## A. Przepisy Ogólne.

W 1861 roku nadane zostało w Cesarstwie Żydom, posiadającym stopnie naukowe uniwersytetów rosyjskich i Medyko-Chirurgicznej Akademii, prawo wstępowania do służby rządowej we wszystkich władzach cywilnych. Obecnie odnośny przepis, objęty artykułem 9 Ustawy o służbie państwowej w Cesarstwie brzmi: Zabrania się przyjmować na służbę cywilną żydów, oprócz tych, którzy na zasadzie art. 40, 48 i 49 nabyli prawo wstępowania na służbę, t. j. mających stopnie naukowe doktora, magistra lub kandydata, a nawet lekarzy nie mających wyższego uczonego stopnia medycznego. Ci ostatni jednak nie mogą być naznaczani do stolic: do Petersburga i do Moskwy z ich guberniami. Na przedstawienie Rady Administracyjnej w komitecie do spraw Królestwa Polskiego ukazem z dnia 1/13 lutego 1866 r. postanowionem zostało, że Żydzi posiadający dyplomy na stopnie naukowe: Doktora, Magistra lub kandydata tak uniwersytetu Cesarstwa i Cesarskiej Medyko - Chirurgicznej Akademii, jakoteż szkoły Głównej Warszawskiej, mogą być przyjmowani do służby Cywilnej w Królestwie we wszystkich władzach, a przypuszczeni do

służby cywilnej używać mają ogólnych praw służbie tej zapewnionych.

### B. Służba w sądownictwie.

Na powyższe prawo z dnia 1/13 lutego 1866 r. wyczekiwano w kraju z wielką niecierpliwością, gdyż w tymże roku wychodził z Warszawskiej Szkoły Głównej pierwszy zastęp jej wychowańców ze stopniami Magistrów. Między kończącymi Szkołę Główną znajdowali się wówczas i czterej żydzi, a mianowicie: Aleksander Kraushar, Szymon Rodzyn, Józef Szwarcenberg i Józef Kirszrot, którzy też zaraz przyjęci zostali na aplikantów sądowych, przy Trybunale cywilnym w Warszawie.

W 1868 r. wszyscy czterej zamianowani zostali Patronami przy Trybunale Cywilnym w Warszawie — następnie Adwokatami przy Sądzie Apelacyjnym, a Kraushar i Rodzyn doszli do stanowiska Obrońców przy Warszawskich Departamentach Rządzącego Senatu. Późniejsi wychowańcy Szkoły Głównej, a następnie warszawskiego Uniwersytetu, żydzi, również byli mianowani patronami przy trybunałach cywilnych. Po wprowadzeniu nowej organizacji Sądowej w 1876 r., ówcześni Patronowie przy Trybunałach, Adwokaci przy Sądzie Apelacyjnym i Obrońcy przy Warszawskich Departamentach Rządzącego Senatu, zamianowani zostali Adwokatami przysięgłymi Okręgu Warszawskiej Izby Sądowej. Takimi Adwokatami mianowani zostali później przez właściwe Sądy Okręgowe i inni Żydzi, którzy pokończyli uniwersytety, po uprzedniej pięcioletniej praktyce u Adwokatów, w charakterze pomocnika Adwokata przysięgłego, lub w Sądzie, w charakterze kandydata do posad sądowych. Pomocnicy Adwokatów przysięgłych musieli również uzyskać, po ukończeniu uniwersytetu, nominację na pomocnika Adwokata

Przysięgłego, a za opłatą odpowiednich świadectw mieli prawo prowadzenia spraw, i wnoszenia obrony w sprawach ich klijentów w tych sądach, w których świadectwa opłacali.

Oprócz Adwokatów przysięgłych i ich pomocników istnieje jeszcze instytucja prywatnych obrońców, którym Sądy wydawały świadectwa do prowadzenia spraw, w tych Sądach od których świadectwa otrzymali, pomimo że uniwersytetu nie ukończyli, po złożeniu egzaminu lub usprawiedliwieniu w inny sposób, że posiadają potrzebne wiadomości do pełnienia tej służby. Do grona tych prywatnych obrońców przyjmowani byli i żydzi.

Na stanowiska inne pomimo wyraźnego brzmienia prawa z dnia 1/13 lutego 1866 r., że Żydzi, posiadający stopnie naukowe, mogą być przyjmowani do służby cywilnej w Królestwie we wszystkich władzach, żydzi przyjmowani nie byli.

Lecz wnet nastąpiły ograniczenia i na polu adwokackiej działalności. W dniu 8 listopada 1889 r., podług najpoddańszego raportu ministra sprawiedliwości, wydany został najwyższy rozkaz, ażeby władze sądowe i rady adwokatów przysięgłych (do naszego kraju nie wprowadzone), a do atrybucji których, podług organizacji Sądowej Cesarza Aleksandra II należy przyjmowanie Adwokatów do grona adwokatury, przyjmowały do liczby adwokatów przysięgłych i obrońców prywatnych, osoby wyznań niechrześciańskich, aż do wydania osobnych w tej mierze przepisów, nie inaczej jak za pozwoleniem ministra sprawiedliwości, na przedstawienia o to prezesów tych władz i rad. Przepisy te weszły, jako uwagi do art. 380 i 406 Organizacji Sądownictwa (Zb. pr. C. R. t. XVI cz. I wydania 1892 r.). Od tej pory powstrzymane zostały wszelkie nominacje Żydów na Adwokatów przysięgłych i wydawanie świadectw żydom na obrońców prywatnych. Tejże samej treści rozkaz wydany był w dniu 18 kwietnia 1890 r., ażeby osoby

wyznań niechrześciańskich, przyjmowane były do liczby obrońców prywatnych przy zjazdach powiatowych, jedynie za pozwoleniem ministrów spraw wewnętrznych i sprawiedliwości, na przedstawienie co do tego prezesów pomienionych Zjazdów.

Powołane rozkazy z dnia 8 listopada 1889 r. i 18 kwietnia 1890 r. zamknęły Żydom przystęp do Adwokatury, gdyż żaden z nich nie zdołał wyjednać sobie zezwolenia ministra. Dopiero w 1905 r., jakkolwiek na krótko, rozwarły się przed nimi te wrota. W tym to roku minister sprawiedliwości zezwolił na mianowanie kilkudziesięciu pomocników Adwokatów przysięgłych żydów adwokatami przysięgłymi. Pomiędzy tymi byli tacy, którzy przez lat 16 wyczekiwali nominacji. Wnet jednak zamknęły się chwilowo odemknięte podwoje, — i od owej pory żaden Żyd nie uzyskał nominacji. Co więcej wywołaną została poważna kwestja, czy Sądy Okręgowe, zamieniające u nas Rady Obrończe, mogą mianować pomocników adwokatów przysięgłych bez zezwolenia ministra, czy też uwaga do art. 380 Organizacji Sądowej, wymagająca do mianowania Adwokatów przysięgłych i obrońców prywatnych, zezwolenia ministra, ma być stosowaną i do pomocników Adwokatów Przysięgłych?

Senat na ogólnem zebraniu departamentów kasacyjnych w dniu 12 marca 1912 r. wyjaśnił, że wspomniane zezwolenie ministra i w tym wypadku jest wymagane. Od tego czasu ani jeden Żyd nie dobił się prawa przygotowania do Stanu Obrończego, w charakterze pomocnika Adwokata Przysięgłego. Niezależnie od tego zagrożony został los i mianowanych już poprzednio pomocników Adwokatów Przysięgłych Żydów. Kijowski Sąd Okręgowy, powołując się na to, że pomocnicy adwokatów przysięgłych mogą spełniać swe czynności w tym charakterze tylko przez lat 7, — a o ile w ciągu tego terminu nie uzyskają nominacji na Adwokata Przysięg-

łego, winni być wykreśleni z listy pomocników adwokatów przysięgłych wystąpił z wnioskiem wykreślenia z tej listy pomocników adw. przys., służących w tym charakterze przeszło lat 7, nie bacząc, że w mowie będąca zwłoka nie z winy pomocników adwokatów przysięgłych powstała, lecz z przeszkody wzniesionej przez nowe prawo, wbrew ich woli i z wielką dla nich krzywdą.

W 1913 r. podany został do Izby Państwowej wniosek ustawodawczy 76 posłów, z frakcji kadetów, trudowików i socjalistów, domagający się zniesienia przepisu z dnia 8 listopada 1889 r., mocą którego przyjmowanie niechrześcian do grona adwokatów przysięgłych i obrońców prywatnych, zależy każdorazowo od pozwolenia ministra sprawiedliwości. Wnioskodawcy powołują się na to, że w ustawach sądowych Aleksandra II takiego ograniczenia niema, że nie zgadza się ono z obecnemi zasadami tolerancji, że przeciwne mu są wszystkie rady adwokackie w Rosji, że Komisja reform sądowych w trzeciej Izbie Państwowej orzekła, że taki brak zaufania do osób wyznania niechrześciańskiego w adwokaturze, niczem nie daje się usprawiedliwić. Jako na motyw praktyczny autorzy wniosku wskazują na to, że adwokatura w Rosji w ogóle jest nieliczna, i że istnieje mnóstwo miejscowości, w których ludność pozbawiona jest wszelkiej pomocy prawnej, a w obec nowego prawa o sądach lokalnych, ludność pozbawiona jest nawet usług pokątnych doradców, gdyż tego rodzaju praktyka karana jest więzieniem. Wskazują przytem, że samo ministerjum nie może przytoczyć żadnych konkretnych zarzutów przeciw adwokatom niechrześcianom, i tłomaczy się głównie tem, że w niektórych miastach, procent adwokatów żydów jest zbyt duży i powinien uledz zmniejszeniu [1]).

[1]) Nowa Gazeta z dn. 23 kwietnia 1914 r. № 184.

Podług art. 21 organizacji sądowej żydzi nie mogą być wybierani na sędziów pokoju. Wszakże u nas Sędziowie Pokoju nigdy nie byli wybieralni, jak to ma miejsce w Cesarstwie—a byli z urzędu wyznaczani.

## C. Służba w innych władzach rządowych.

Żydzi lekarze zajmują różne posady, jako lekarze, przeważnie w służbie wojskowej—w mniejszej już liczbie w służbie cywilnej, w szpitalach i na innych stanowiskach. Pozatem inne stanowiska w służbie państwowej są dla żydów przeważnie zamknięte.

Rządzący Senat na posiedzeniach z dni: 19 listopada 1899 r., 13 stycznia i 17 lutego 1900 r. i 12 kwietnia 1901 r. rozpoznawał wynikłe w różnych wydziałach kwestje co do praw żydów do wstępowania do służby państwowej—i mając na względzie, że z ogólnego, ustanowionego w art. 9 Ustawy o służbie rządowej zakazu przyjmowania do służby cywilnej żydów, dopuszczają się wyjątki ściśle i wyraźnie w szczególnych rozporządzeniach wskazane, powziął decyzję (opublikowaną 22 maja 1901 r.) następującej treści: W widokach ujednostajnienia stosowania we wszystkich wydziałach obowiązujących przepisów co do przyjmowania do służby państwowej żydów, wydrukować w celu podania do powszechnej wiadomości w zbiorze praw i rozporządzeń rządowych, że z ogólnego ustanowionego w art. 9 o służbie rządowej (t. 3 zb. pr. C. wyd. 1896 r.) zakazu przyjmowania do służby Cywilnej Żydów, obowiązujące prawo dopuszcza wyjątki jedynie dla następujących kategorji żydów: 1) mających stopnie doktora, magistra, kandydata (albo tych, którzy ukończyli kurs z dyplomem pierwszego stopnia) oraz stopnie naukowe, doktora medycyny i chirurgii; 2) mających dyplomy na tytuł lekarzy, przyczem żydzi ci dopuszczają się jedynie do służby w dziale lekarskim, 3) mających stopień inżyniera

technologa, którym nadano prawo do służby państwowej tylko w dziale technicznym i 4) tych którzy ukończyli kurs w klasach geometro-taksatorskich — tylko w wydziale mierniczym gubernialnym. Decyzja ta opiera się jeszcze na tej zasadzie, że prawo wyjątkowe nie może być rozciągane drogą interpelacji.

W motywach Senat przytacza zarazem, że ten wyjątek nie odnosi się do tych osób, które ukończyły kurs w instytucie inżynierów komunikacji cesarza Aleksandra I, gdyż postanowienie o tym instytucie z dnia 8 lutego 1888 r. nie nadaje wychowańcom instytutu z pomiędzy żydów prawa wstępowania do służby państwowej. Kierując się temi motywami i mając na względzie, że podług ustawy Warszawskiego instytutu politechnicznego Cesarza Mikołaja z dnia 25 lipca 1899 r., kończący ten instytut otrzymują na wydziale mechanicznym i chemicznym tytuł inżyniera technologa, a na wydziale inżyniersko-budowlanym, — inżyniera budowniczego, (art. 44) i że według tekstu tego prawa (art. 45) służy im prawo do zajęcia odpowiednich posad nauczycieli etatowych w zakładach naukowych specjalnych, należy dojść do wniosku że poza tem jednem stanowiskiem, nie są oni dopuszczeni do pełnienia jakiejkolwiek innej służby państwowej.

## D. Znaki odznaczenia.

Art. 550 prawa o orderach i innych znakach odznaczenia głosi, że żydzi na równi z innymi mają prawo do otrzymania znaku odznaczenia za nieskazitelną służbę, przyznawanego zarówno będącym na służbie, jak i wybyłym już ze służby, urzędnikom, którzy przez oznaczony okres czasu pozostawali na rzeczywistej służbie państwowej, przez czas służby byli znani ze swej gorliwości, i ciągłą pracą, niezachwianą moralnością i pilnością okazali się pożytecznymi i wiernymi wykonawcami w sprawach służby.

ROZDZIAŁ VI.

## Prawo mieszkania oraz prowadzenia handlu i przemysłu.

### A. W miastach.

Z chwilą zawieszenia dekretem Księcia Warszawskiego z dnia 17 października 1808 r. przysługujących Żydom z mocy Ustawy konstytucyjnej Księstwa Warszawskiego praw politycznych, — prawo żydów swobodnego zamieszkiwania oraz prowadzenia handlu i przemysłu w zasadzie zostało zachwiane. Nie długo też trzeba było czekać na wyraźne ograniczenia. Szczegółowe przepisy co do mieszkania Żydów w Warszawie ustanowione były już dekretem Króla Saskiego Księcia Warszawskiego z dnia 16 marca 1809 r. Motywy ograniczenia prawa Żydów swobodnego zamieszkiwania w Warszawie są następujące: Zważywszy, że zbyteczne skupienie się ludu starozakonnego wystawia mieszkańców stolicy na wielorakie niebezpieczeństwa, mianowicie: pożarów i utraty zdrowia, — zważywszy iż nieochędóstwo, nieład i bezprawie, są naturalnym skutkiem zbytniego skupienia się w małym okręgu, któremu z trudnością policja zapobiegać może, stanowimy ... Od dnia 4 października 1809 r. nie wolno jest mieszkać

osobom ludu starozakonnego na następujących ulicach: 1) Stare Miasto, 2) Podwale z uliczkami poprzecznemi: Kapitulną, Grodzką i Wązką, 3) Freta z Mostową, Świętojerską i Koźlą, 4) Nowe Miasto wzdłuż aż do domu Gurowskich z rynkiem, ulicą Starą, Kościelną, z Przyrynkiem i uliczką Zakroczymską, 5) ulica Długa z uliczką Bielańską i Przejazdem, 6) ulica Miodowa, 7) ulica Senatorska z ulicą Nową czyli Żydowską, z Wierzbową, Rymarską i Danielewiczowską, 8) Krakowskie Przedmieście i Nowy Świat wzdłuż aż do domu Sułkowskich inclusive z ulicami: Bednarską, Dziekańską, Czystą, Królewską aż do początku Mazowieckiej, Mazowiecką aż do początku Święto Krzyskiej, Święto Krzyską, 9) Trębacka i Kozia (art. 2). Aby zaś lud starozakonny przekonał się, iż Rząd pragnie go nieodróżnić od innych tej ziemi mieszkańców, byle Osoby tegoż ludu same chciały stać się tego uczestnictwa godnemi, dekret dozwala mieścić się na każdej z wspomnianych ulic dwóm tymczasem familjom ludu starozakonnego, odpowiadającym następującym warunkom, kto udowodni: *a*) że ma i posiada czystego funduszu 60.000 złotych polskich bez długu i bez zaprzeczenia; *b*) że jest prawdziwie bankierem, lub że prowadzi handel przyzwoity i otwarty, *c*) że umie czytać i pisać po polsku lub po francusku, lub przynajmniej po niemiecku, *d*) że dzieci swoje po skończonym siódmym roku do szkół publicznych ciągle posyła, lub posyłać odtąd zobowiąże się, aby tam nauki świeckie równie z drugiemi pobierały; *e*) że nie używa żadnych znaków powierzchownych, które dotąd lud starozakonny od innych mieszkańców odróżniają (art. 3). Oprócz wymienionym dwóm familjom, dozwolone zamieszkiwanie na tych ulicach, temu z ludu starozakonnego wraz z familją, któryby był człowiekiem naukom poświęconym, lub w jakiej sztuce wyzwolonej biegłym, jako to: doktorem, malarzem i t. d., któryby fabrykę, jaką krajowi użyteczną, i przepisami policyj-

nemi wśród miasta znajdować się niezabronioną, założył, i do niej użył rąk ludzi wyznania swojego, — temu ktoby nabywszy plac pusty na tych ulicach, wymurował na nim dom podług przepisów policyjnych, — wreszcie hurtownikowi jakichkolwiek towarów; — wyłączają się: fabryka i handel gorzałek, wódek i likworów. Wszyscy ci jednak winni zastosować się do warunków powyżej pod literami *c. d. e.* wskazanych (art. 4). Zanim dalsze urządzenia ogłoszone będą dozwolone zostało ówczesnym starozakonnym, mieszkańcom Warszawy, lokować się w ulicach nieexcypowanych (art. 11). Jednakże chcąc i w tym razie zapobiedz kupieniu się i natłokowi tych mieszkańców w jedno miejsce, dekret stanowi: aby właściciele domów tylko w proporcji ilości izb do najęcia w jednym domu będących, mieścili u siebie familje starozakonne, to jest: dom który ma izb mieszkalnych na najem 2 do 3-ch, mieścić może jedną familję, izb 4 do 5-ciu dwie familje, izb 6 do 7-miu trzy familje i t. d. Nad pięć jednak familji starozakonnych żaden dom więcej obejmować nie może (art. 12). Domy zaś na przedmieściach oddalonych, które wcale nie są zamieszkałe i przez właścicieli opuszczone, urząd policyjny przeznaczyć może całkiem dla familji starozakonnych (art. 13). Przepisy te obostrzone zostały karami wyznaczonemi zarówno na obchodzących je starozakonnych jakoteż na właścicieli domów (art. 5—9).

Dekret ten mający na względzie dobro mieszkańców miasta Warszawy, w punktach oznaczonych literami *c. d. e.*, usiłuje skierować żydów na drogę zbliżenia się, zarówno pod względem intelektualnym jak i pod względem zewnętrznego wyglądu, do ogółu mieszkańców. W niespełna pół roku po wydaniu powyższego dekretu, wydany został w dniu 7 września t. r. drugi dekret, rozwiązujący wątpliwości wynikłe przy stosowaniu dekretu z dnia 16 marca i uzupełniający takowy. Pomijając szczegóły dotyczące wykonania powołanego

dekretu, z treści dekretu z dn. 7 września, zaznaczyć należy wyjaśnienie, że na ulicach na których osobom ludu starozakonnego mieszkać nie wolno, żydzi również i sklepów trzymać nie mogą.

Postanowienie Królewskie z dnia 19/31 lipca 1821 r., powołując się na motywy wyrażone w dekrecie z dnia 16 marca 1809 r., włącza do liczby ulic miasta Warszawy, do mieszkania tymże dekretem wzbronionych jeszcze następujące ulice: Żabią, Graniczną, Królewską, Nowy Świat, poczynając od pałacu Sułkowskich aż do Łazienek, Leszno, Marszałkowską, Chłodną, Elektoralną, Jerozolimską, Zakroczymską od domu Gurowskich z ulicami Gwardyjską, Bitną i Fawory. Żydzi mieszkający w tych ulicach winni się z nich wyprowadzić do dnia 4 października 1824 r.

Postanowienie Królewskie z dnia 25 kwietnia (7 maja) 1822 r. opiewa że, zapatrzywszy się na pomyślne skutki dekretu z dnia 16 marca 1809 r., w zapobieżeniu zbytecznemu skupieniu się żydów w stolicy Królestwa, a chcąc również ochronić mieszkańców innych miast od szkodliwych wypadków, do których skupianie się żydów w małym okręgu widocznie się przyczynia, stanowi: że od dnia 1 stycznia 1823 r. w domach, które mają jedną lub dwie izby mieszkalne, nie więcej ma się umieścić jak jedna lub dwie familje żydowskie, to jest w każdej izbie mieszkalnej jedna tylko familja. Urząd municypalny miejscowy winien w każdym terminie zwykłej rumacji przekonywać się przez lustrację o ścisłem dopełnieniu powyższego przepisu. Namiestnik Królestwa oznaczać będzie miasta, w których uznane zostanie dogodnem wskazać, i przeznaczyć oddzielną stronę miasta na zamieszkanie i budynki żydowskie, tudzież warunki w dekrecie z dnia 16 marca 1809 r. przepisane do zamożności miejscowej przystosuje i zarządzi (art. 9).

Tem postanowieniem przeto ograniczenia poprze-

dnio istniejące tylko w obrębie miasta Warszawy rozciągnięte zostały i do innych miast.

Podług postanowienia N. Kr. z dnia 7 września 1824 r., żaden żyd z miast i wsi Królestwa nie ma być odtąd przyjmowany na mieszkanie do Warszawy, bez szczególnego zezwolenia Komisji rządowej spraw wewnętrznych i duchownych — a nadto żaden z żydów do Warszawy lub Pragi na czas przybywający, przepuszczonym przez rogatki nie będzie, jeżeli nie opłaci pozwolenia pobytu dziennego.

Postanowieniem N. Kr. z dnia 21 grudnia 1824 r. wyznaczony był rewir dla starozakonnych w mieście Zgierzu — a takież postanowienie z dnia 27 września 1825 r. wyznacza rewir dla starozakonnych w mieście Łodzi.

Podług postanowienia Rady Administracyjnej Królestwa z dnia 19/31 sierpnia 1832 r. w domach narożnych pomiędzy ulicą zakazaną a niezakazaną położonych, wolno jest starozakonnym mieszkać, w części tychże domów leżącej od ulicy niezakazanej, pod warunkiem, aby urządzili dla siebie osobne wejście od strony dozwolonej, i nie mieli przechodu przez dziedziniec od ulicy zakazanej. W którymby z podobnych domów znajdował się sklep w samym rogu, dzielącym ulicę zakazaną od niezakazanej, a zatem do żadnej niejako nie należący, takowy sklep ma być uważany, jako leżący przy ulicy dozwolonej. Rada Administracyjna postanowieniem z dnia 4/16 marca 1847 r. wyłącza od zamieszkania starozakonnych w Warszawie część ulicy Chmielnej od Nowego-Świata do ulicy Brackiej, uważając że ta część ulicy, jako znacznie zabudowana do rzędu pryncypalnych policzoną być może, polecając stosowanie do tej części ulicy Chmielnej wszelkich przepisów, tyczących się mieszkania Żydów po ulicach egzymowanych. Natomiast już Najwyższe postanowienie z dn. 8/20 czerwca 1848 r., mając na względzie, że wyznaczony rewir dla

żydów w mieście Warszawie znacznie ścieśnionym został, przez zajęcie niektórych ulic pod budowę Cytadeli, i przez odłączenie części ulicy Chmielnej, i gdy ścieśnienie to przy wzroście stopniowym ludności żydowskiej, szkodliwy wpływ na zdrowie mieszkańców wywrzeć może, stanowi, że celem rozszerzenia rewiru żydowskiego w mieście Warszawie, ulica Koźla i część Święto-Jerskiej, począwszy od ulicy Freta do Nowiniarskiej, przestaje być egzymowaną dla żydów, którym odtąd wolno będzie na rzeczonych ulicach zamieszkiwać. Najwyższe postanowienie z dnia 7/19 września t. r. z uwagi, że starozakonni Królestwa obowiązani są do zmiany ubioru, różniącego się od innych mieszkańców, i że z mocy ogólnych postanowień ponoszą takież same powinności, jak inni mieszkańcy, i ulegają osobistej służbie w wojsku, uznawszy słuszność ulżyć im w możności przemieszkiwania i zarobkowania w tych częściach miast, gdzie takowe obecnie są ograniczone, stanowi, że w mieście Warszawie, z pomiędzy ulic, wyłączonych od zamieszkiwania przez Żydów, na 13 następujących: 1) Aleja aż do Belwederu, 2) Nowy Świat, 3) Krakowskie Przedmieście, 4) Trębacka, 5) Kozia, 6) Miodowa, 7) Senatorska, 8) Nowo-Senatorska, 9) Wierzbowa, 10) Bielańska, 11) Długa z placem Krasińskim, 12) Rymarska, 13) Przejazd,—dozwala się zamieszkiwać nie trzem jak podotąd, ale pięciu rodzinom takich starozakonnych, którzy zadośćuczynią warunkom dekretami Księcia Warszawskiego z dnia 16 marca i 9 września 1809 r. i Najwyższym Ukazem z dnia 19/31 lipca 1821 r. wskazanym.

Na wszystkich innych ulicach miasta Warszawy, które wyłączone są powołanemi wyżej dekretami i ukazem, wolno będzie odtąd mieszkać takim starozakonnym, bez ograniczenia liczby rodzin, którzy udowodnią posiadanie czystego funduszu rubli 3000, a przytem zadośćuczynią wszelkim innym na ten cel obecnie wymaganym warunkom. Na tychże ulicach wolno im naby-

wać place puste lub zabudowane drewnianemi domami, z zastrzeżeniem zabudowania tych miejsc budowlami murowanemi. Starozakonni, którzy uzyskają prawo na zamieszkanie lub nabycie placu z domem, przy ulicy egzymowanej w Warszawie, mogą prowadzić tamże otwarty handel i proceder, lecz tylko w jednem miejscu, z wyłączeniem fabrykacji oraz sprzedaży, tak hurtowej jako i cząstkowej trunków krajowych. Oprócz Warszawy i w innych także miastach Królestwa Polskiego, gdzie dla Starozakonnych prawo zamieszkiwania uległo podobnym że ograniczeniom, wolno im będzie odtąd mieszkać przy wszystkich ulicach egzymowanych, ale takim tylko Starozakonnym, bez ograniczenia liczby rodzin, którzy udowodnią, iż posiadają czystego funduszu 1500 rubli, i dopełnią inne warunki (o których już wyżej była mowa).

Postanowienie Rady Administracyjnej z dnia 7/19 października 1855 r., mając na względzie znaczny wzrost ludności starozakonnych w mieście Zgierzu, włącza do rewiru żydowskiego: północną stronę ulicy Piaskowej, ulicę Strykowską, Błotną, Konstantynowską, i Szlachtuzową, i odtąd wolno żydom w tych ulicach zamieszkiwać.

Rada Administracyjna postanowieniem z dnia 28 lutego (11 marca) 1861 r. włączyła do rewiru żydowskiego w mieście Łodzi: drugą stronę ulicy Podrzecznej i Wolborskiej, trzy ściany rynku starego miasta, ulicę Stodolną, Drewnowską, część Zgierskiej, dziś Piotrkowskiej, wschodnią przestrzeń gruntów staromiejskich i część ulicy Kościelnej.

## B. W pasie pogranicznym.

Postanowienie Księcia Namiestnika z dnia 31 stycznia 1832 r. zapobiegając przemycaniu, którego dopuszczają się Żydzi, zamieszkujący licznie wsie na pogra-

niczu, a pozostający bez żadnego stałego sposobu do życia, ze szkodą dochodu skarbu i uszczerbkiem znacznym przemysłu krajowego, zabrania żydom od dnia 1 stycznia 1824 r. mieszkać na wsi nad granicą Prus i Austrji, w odległości trzech mil od tejże granicy, jeżeli żyd nie udowodni: 1) że się trudni uprawą roli sam lub przez czeladź swojego wyznania, 2) albo że ma inne pewne stałe zarobkowanie z ogólnemi przepisami zgodne, jako to: a) stała służba, b) rzemiosło lub fabryka jaka, c) pacht krów, d) gorzelnictwo lub piwowarstwo za konsensem, 3) że dotychczas nie przemycał i za to nie był poszukiwanym. Na prawo mieszkania Żyd powinien otrzymać świadectwo od miejscowego Wójta, zatwierdzone przez komisarza delegowanego w obwód, corocznie wznawiane. Na naruszających ten przepis żydów i tolerujących ich wójtów gminy, którzy uważani będą za ich spólników, nałożone zostały kary.

Rada Administracyjna Królestwa postanowieniem z dnia 29 maja (10 czerwca) 1834 r. rozciągnęła postanowienie Księcia Namiestnika z dnia 31 stycznia 1823 r., oraz związkowe przepisy, dotyczące usunięcia żydów zamieszkałych po wsiach, w zakresie trzech mil od granicy Austrjackiej i Pruskiej, — do granicy od strony cesarstwa rosyjskiego.

Taż Rada Administracyjna postanowieniem z dnia 1/13 maja 1836 r. postanowiła, że każdy starozakonny, bez względu na stan i zatrudnienie, w mieście należącem do trzech milowego nadgranicznego okręgu zamieszkały, dwukrotnie o defraudacją celną przekonany, obok wymiaru zasłużonych kar, ma być z tegoż okręgu w głąb kraju usunięty. W ogólności zaś, od daty ogłoszenia niniejszego postanowienia, nowe osiadanie starozakonnych w miastach do okręgu trzechmilowego nadgranicznego należących, pod żadnym pozorem nie będzie dozwolone, podobnie, jak to we wsiach nadgranicznych już się wykonywa.

Rada Administracyjna Królestwa postanowieniem z dnia 15/27 grudnia 1850 r. zważywszy, że z epoką zniesienia linji celnej międzу Cesarstwem i Królestwem ustaje potrzeba ścieśnienia starozakonnych tutejszo-krajowych w prawach przebywania i osiadania w miastach i wsiach w obrębie trzy milowym od granicy Cesarstwa położonych, znosi odnośne postanowienie Rady Administracyjnej z dnia 20 maja (10 czerwca) 1834 r. i art. 5 postanowienia z dnia 1/13 maja 1836 r., o ile do granicy Cesarstwa odnosi się.

W dniu 19/31 stycznia 1851 r. Rada Administracyjna wydała „Przepisy o obrębie 21-no wiorstowym nadgranicznym od Prus i Austrji", według których winny być uformowane na podstawie ksiąg ludności spisy starozakonnych w miastach i wsiach 21-no wiorstowego obrębu zamieszkałych wraz z familjami, znoszą się dawniejsze legitymacje wydawane przez wójtów na rok, i takowe zastąpione będą przez książeczki legitymacyjne. Żaden żyd nie może zamieszkiwać we wsiach obrębu 21-no wiorstowego jeżeli nie udowodni:

A) że się trudni uprawą roli.

B) że ma inne pozwolone zarobkowania, jako to: a) stałą służbę, b) rzemiosło lub fabrykę jaką, c) pacht krów, d) gorzelnictwo lub piwowarstwo za konsensem, e) że w obrębie 21-no wiorstowym ciągle zamieszkiwał.

Starozakonni w głębi kraju zamieszkali nie inaczej udawać się mogą na pobyt czasowy do miast i wsi obrębu 21-no wiorstowego, jak za paszportami, które nie inaczej mają być udzielane, jak za powzięciem przekonania o nieodzownej potrzebie pobytu tamże. Paszporta mogą być wydawane najdłużej na miesięcy trzy, a za udowodnieniem konieczności dłuższego pobytu, mogą raz jeden być prolongowane najdalej do trzech miesięcy.

Przepisy te obostrzone zostały karami na żydów, Prezydentów i Burmistrzów miast, tudzież wójtów gminy dopuszczających się naruszenia ich.

Senat Rządzący w dniu 2 czerwca 1854 r. zakomunikował władzom ukaz cesarski, ażeby wszyscy żydzi w Królestwie przekonani o defraudacji wydalani byli za obręb stu wiorst od granicy. Przepis ten obecnie objęty jest artykułem 1073 Ustawy celnej (wyd. 1910 r.).

## C. O fabrykacji i sprzedaży trunków oraz zarobkowaniu rolniczem i przemysłowem.

Dekret Księcia Warszawskiego z dnia 3 października 1812 r., mając na względzie, że w ówczesnem żydów położeniu, prowadzenie przez nich handlu, fabrykacji i szynkowania trunków, staje się szkodliwem dla mieszkańców Księstwa Warszawskiego, a szczególniej dla włościan; chcąc raz przywieść familje żydowskie, dotąd temiż profesjami bawiące się do pożyteczniejszych dla ogółu kraju zatrudnień, stanowi, że od dnia 1-go lipca 1814 r., nie wolno żadnemu żydowi ani żydówce, bądź w mieście bądź na wsi, handlować, fabrykować ani szynkować żadnego gatunku trunków, czy to pod własnem imieniem, czy pod cudzem, czy na własny, czy na cudzy rachunek; jak również nie wolno im mieszkać po karczmach, szynkach lub browarach, — a to pod dotkliwemi karami, nakładanemi zarówno na żydów uchybiających temu przepisowi, jakoteż na osoby innych wyznań, w jakikolwiekbądź sposób pomagające żydowi w naruszaniu zakazu, i na urzędników dopuszczających przestąpienia przepisów.

Przepisy te widocznie miały za zadanie osiągnięcie dwóch ważnych celów, a mianowicie: uchronienie ludności od eksploatacyi i demoralizacji, drogą pijaństwa przez żydów popieranego, i skierowanie żydów do produkcyjnych zajęć, a tem samem umoralnienie i uobywatelnienie tych ostatnich.

Postanowieniem Namiestnika Królewskiego z dnia 4 maja 1816 r. przedłużoną została wolność szynkowa-

nia żydom na rok, a postanowienie tegoż Namiestnika Królewskiego z dnia 28 maja 1816 r. zabrania szynkarzom żydom, pod jakimkolwiek pozorem, dawać włościanom trunki na kredyt, lub w zamian za produkta. Włościanin, który zadłuży się szynkarzowi za trunki wolnym jest od spłacenia tego długu; produkt zaś wzięty, żyd włościaninowi powrócić obowiązany; przyczem żyd uchybiający temu przepisowi ulegnie karze, za pierwszym razem 30 złp., za drugim razem kara podwojoną będzie, a za trzecim razem żyd konsens do szynku utraca.

W dniu 31 grudnia 1816 r. wydane zostało postanowienie Namiestnika Królewskiego, w przedmiocie urządzenia rzemiosł, kunsztów i profesji. Podług tego postanowienia, w miastach gdzie się znajduje dziesięciu lub więcej majstrów jednego rzemiosła, kunsztu lub profesji, majstrzy ci składać będą zgromadzenie. Majster biorący ucznia, który w czytaniu, pisaniu i religji swego wyznania potrzebnej nauki niema, obowiązany w celu udzielenia mu takowej, najmniej godzin sześć w tydzień posyłać go do szkoły (art. 26), również majstrzy czeladników winni napominać, ażeby obowiązków religji swego wyznania nie zaniedbywali (art. 82). W postanowieniu tem nie ma zakazu, aby w zgromadzeniach tych chrześcianie i żydzi łącznie udział brali, natomiast zastrzeżonem jest, że wolno jest żydom, przy zachowaniu przepisów tego postanowienia, wszelkie rzemiosła i fabryki po miastach sprawować (art. 146).

Komisja rządowa sp. w. w odezwie do urzędu municypalnego m. Warszawy w dniu 21 sierpnia (2 września) 1837 r. rozwiązując przedstawienie urzędu municypalnego o dozwolenie utworzenia oddzielnych niektórych zgromadzeń rzemieślniczych profesjonalistów starozakonnych, oświadcza, że gdy postanowienie Księcia Namiestnika z dnia 31 grudnia 1816 r. przepisuje prawidła i porządek klasy rzemieślniczej w ogólności, bez różnicy wyznań, zaś w szczególności art. 146 dozwolone jest

starozakonnym sprawowanie wszelkich rzemiosł i fabryk przy zachowaniu przepisów wspomnianego postanowienia, Komisja rządowa zatem, jak z jednej strony nie upatruje usprawiedliwionej zasady do odłączenia zgromadzeń rzemieślników starozakonnych, tak z drugiej strony uważa, iż uczniom, czeladzi i majstrom tego wyznania, nic nie stoi na przeszkodzie, w korzystaniu z urządzeń cytowanego postanowienia, tembardziej, iż staraniem być powinno urzędu municypalnego, ażeby usuwać trudności, jakieby uczniowie i czeladź starozakonna doznawać mogła, ze strony majstrów chrześcian, w doskonaleniu się w właściwem rzemiośle.

O ileby zaś profesjoniści wyznania starozakonnego byli w chęci utworzenia między sobą składki na wsparcie majstrów podupadłych, wdów i dzieci po ubogich rzemieślnikach wyznania tego pozostałych, o tyle urząd municypalny mocen jest żądania takie rozwiązywać, na zasadzie przepisów art. 146 wspomnianego postanowienia wskazanych.

W praktyce urobiło się, że do zgromadzeń rzemieślniczych, utworzonych przez chrześcian, żydzi nie są przyjmowani. Sami zaś żydzi w Warszawie utworzyli jedyne tylko zgromadzenie szmuklerzy, w którem znowu chrześcianie udziału nie przyjęli, chociaż zgromadzenie szmuklerzy chrześcian wcale nie istnieje.

Postanowienie Księcia Namiestnika z dnia 4 lutego 1823 r., celem otworzenia żydom sposobności do stałych zarobkowań i wzbudzenia w nich chęci do pracy, ustanawia przepisy o zarobkowaniu rolniczem i o zarobkowaniach przemysłowych. Dla ułatwienia pracy na roli dozwala ono żydom osiadać na gruntach ornych w dobrach rządowych i duchownych, które od miejscowej potrzeby folwarków, lub też od lepszego uposażenia włościan, okażą się zbywającemi,—na pustkach włościańskich, tudzież w zaroślach lub lasach od leśnictwa odłączonych. Żydzi na gruntach osiadający zajmować

się powinni gospodarstwem rolniczem, wzbronione im jest wyrabianie lub szynkowanie trunków. Czeladź wszystka z samych tylko żydów obcjej płci składać się ma; trzymanie czeladzi chrześciańskiej żydom jest zabronione. Nie wolno żydowi nadanej osady, pół włóki lub mniej obejmującej, rozdzielać ani drugiemu w części bez zezwolenia właściwej władzy odstępować. Grunta mają być dawane żydom na czynsz lub za umową, przyczem przyznane im zostały pewne ulgi w opłatach czynszu i podatków, oraz w odbywaniu powinności i ciężarów gruntowych. Wolność osiadania na gruntach służy tylko żydom krajowcom. Służy im też możność osiadania i na gruntach w dobrach prywatnych pod powyższemi warunkami.

Pod względem zarobkowania przemysłowego wolno jest każdemu żydowi równo jak mieszkańcom innych wyznań sprawować, bez żadnej przeszkody, wszelki kunszt, rzemiosło lub profesją, wyjąwszy roboty i przedaży trunków po wsiach, chociażby do żadnego zgromadzenia rzemieślniczego nie należał. W takim razie nie jest mocen wyzwalać uczniów, i zaświadczenia jego nie mogą służyć do udowodnienia lat wprawy pracującej czeladzi, ponieważ to wyłącznie majstrom należącym do zgromadzenia podług postanowienia daty 31 grudnia 1816 r., jest zostawione. Zarobkowania handlowe również są żydom dozwolone bez ograniczenia.

Ukaz Najwyższy z dnia 5/17 lipca 1844 r. stanowi: Zamiar dekretem Króla Saskiego Księcia Warszawskiego z dnia 30 października 1812 r. objawiony, względem usunięcia żydów od fabrykacji i szynków wódki, ma być wykonany z dniem 19 czerwca (1 lipca) 1845 r. co do żydów, trudniących się powyższem zarobkowaniem po wsiach, z pozostawieniem atoli dla nich wolności przeniesienia się do miast z temże samem zarobkowaniem. Rada Administracyjna przez postanowienia corocznie wydawane przedłużać będzie i nadal żydom

wolność trudnienia się zarobkami propinacyjnemi w miastach, o ile tego uzna potrzebę. Ustawa o wyrobie i przedaży wódki w Królestwie Polskiem z dnia 4/16 maja 1848 r., obejmuje też rozporządzenie, że Rada Administracyjna przez postanowienia corocznie wydawane, przedłużać będzie nadal, o ile uzna tego potrzebę, żydom wolność trudnienia się zarobkami propinacyjnemi w miastach i osadach targowych podług oddzielnych prawideł (art. 133).

W ustawach o opłatach akcyznych znajduje się przepis (uwaga 2-ga do art. 612), że: w guberniach Królestwa Polskiego dozwala się żydom prowadzić hurtowy handel piwem, miodem i winem wszędzie, a detaliczny handel trunkami w miastach i miasteczkach, i w tych tylko wsiach, w których wyłącznie żydzi mieszkają; — co się tycze detalicznej sprzedaży trunków w innych wsiach, pozostają w sile przepisy, zabraniające żydom tego handlu, do czasu ostatecznej w tym przedmiocie decyzji.

## D. Równouprawnienie.

Ukaz z dnia 24 maja (5 czerwca) 1862 r. o równouprawnieniu Żydów zniósł przepisy ograniczające żydów co do zamieszkiwania w niektórych miejscowościach, stanowiąc (art. 2): że ograniczenia i zakazy co do zamieszkiwania Żydów w miastach lub niektórych ich częściach, oraz wsiach, z jakichbądź tytułów, przywilejów lub urządzeń wypływające, jak niemniej w pasie granicznym 21 wiorstowym uchylają się. Zarazem polecone zostało Radzie Administracyjnej Królestwa Polskiego zarządzić władzom, do których to należy, przejrzenie przepisów co do żydów obowiązujących dotąd w Królestwie Polskiem, pod względem wolności prowadzenia rzemiosł, handlu i przemysłu (art. 8). W ten sposób padły nareszcie gheta żydowskie, prysnęły mury oddzielające dzielnice żydowskie, od strefy zamieszkiwa-

nia innych współobywateli, i żydzi zyskali prawo swobodnego poruszania się i zamieszkiwania w granicach Królestwa Polskiego.

Zapowiedziane wszakże przejrzenie przepisów co do prowadzenia rzemiosł, handlu i przemysłu w ich całokształtcie nie nastąpiło.

Rada Administracyjna w rozwinięciu powyższego prawa, celem porównania starozakonnych z mieszkańcami innych wyznań, pod względem korzystania z dobrodziejstwa praw krajowych, postanowieniem z dnia 31 lipca (12 sierpnia) 1862 r. uchyliła: nakazy objęte § 1 Ustawy farmaceutycznej, art. 94 ustawy dla zgromadzeń felczerskich, i art. 12 postanowienia z d. 10/22 października 1858 r. i uchwaliła: 1) że starozakonni mieszkańcy Królestwa mogą się kształcić w zawodzie farmaceutycznym, i utrzymywać apteki, 2) że felczerowie starozakonni, na równi z felczerami innych wyznań, mają prawo zasiadać na zgromadzeniach felczerskich, należeć do wyboru, i być na starszych w tychże zgromdzeniach wybieranymi, oraz 3) że żydzi dopuszczani być mogą jako meklerzy do handlu bydłem.

Najwyżej zatwierdzone w dniu 28 kwietnia 1887 r. zdanie Rady Państwa, uchyla zakaz zabraniający Żydom w Cesarstwie najmowania chrześcian do posług domowej i do robót. Przepis ten i u nas ma zastosowanie. Stanowi on zarazem, że żydzi nie mogą przeszkadzać najmowanym do posług i do robót, jakoteż uczącym się u nich rzemiosł, w święceniu dni niedzielnych, tudzież w wypełnianiu innych obowiązków ich wiary pod karą pieniężną Rb. 50.

## B. Ograniczenia ustanowione po równouprawnieniu żydów.

Po ustanowieniu równouprawnienia nastąpiły różne ograniczenia. I tak:

### *a) W przemyśle i handlu.*

Najwyżej zatwierdzone w dniu 15 stycznia 1885 r. Zdanie Rady Państwa zabrania osobom wyznań niechrześciańskich malować obrazy, wyrabiać krzyże i inne tym podobne przedmioty kultu chrześciańskiego, jak również prowadzić wszelkiego rodzaju handel temi przedmiotami pod karą pieniężną do rubli 50 i odebrania wszystkich znalezionych u nich przedmiotów tego rodzaju (art. 100 ustawy o uprzedzeniu i przeszkodzeniu przestępstw i art. 48—1 Ustawy o karach).

Ustawa o przemyśle górniczym w Królestwie Polskiem z dnia 28 kwietnia 1892 r. zabrania żydom prowadzenia przemysłu górniczego na cudzych gruntach, i udziału w nim (art. 12), nie mogą oni być nawet pełnomocnikami innych osób w sprawach przemysłu górniczego (art. 13). Przepisy te objęte są art. 344 Ustawy górniczej.

Na zasadzie postanowienia z dnia 31 marca 1897 r. żydzi nie mogą być przyjmowani na majstrów i robotników w technicznych i artyleryjskich zakładach wojennych.

### *b) W zamieszkiwaniu na gruntach włościańskich.*

Najwyżej zatwierdzone zdanie Rady Państwa z dnia 11 czerwca 1891 r. wprowadza nowe ograniczenia niezwykłej doniosłości dla ludności żydowskiej. Stanowi ono (I. 5) że: osobom wyznania mojżeszowego zabrania się nabywać na własność osady i grunta włościańskie, dzierżawić je lub posiadać tytułem zastawu; zabrania się również tym osobom wszelkie inne oddzielne od prawa własności posiadanie rzeczonych majątków i użytkowanie z nich, w jakiejkolwiekbądź formie, i na jakichkolwiekbądź zasadach, przez miejscowe prawa do-

zwolonych, jak również zawiadywanie temi majątkami w charakterze pełnomocników lub zarządców. Nadzór nad wykonaniem tego postanowienia powierzony został instytucjom do spraw włościańskich (I. 18), a sprawy o naruszenie tego przepisu oddane zostały Sądom Gminnym (I. 19). Ten nowy przepis prawa postawił Żydów zamieszkałych na gruntach włościańskich w bardzo trudnem położeniu. Ludzie, którzy mieszkali na tych gruntach całe dziesiątki lat, nieraz z dziada i pradziada, którzy na cudzych gruntach się zabudowali, i tam całe swe mienie włożyli, zmuszeni byli opuszczać swe siedziby, po największej części tracąc cały swój dobytek. W myśl obowiązującego prawa cywilnego (art. 555 Kod. Napoleona), osoba która co zasadziła, wybudowała lub dopełniła jakiej roboty z własnych materjałów, ma prawo tylko uprzątnięcia tego co zrobiła,—co jest równoznaczne zupełnemu zniszczeniu; a często wartość rozebranych materjałów niedorównywała kosztom rozbiórki. Usiłowano motywować ten przepis prawa argumentem, że prawodawcy szło o utrudnienie żydom eksploatowania i demoralizowania włościan, do czego szerokie pole otwierał żydom handel przez nich uprawiany, a tem samem twierdzono, że należy przepis ten stosować jedynie do żydów prowadzących handel na gruntach włościańskich, a nie do innych, jak naprzykład, do spokojnych rzemieślników, których nawet brak po wsiach uczuwał się. Interpretacja ta jednak nie zyskała przychylnego uznania. Rugi żydów z gruntów włościańskich odbywały się z surową bezwzględnością; nawet zwyczajne terminowe kontrakty najmu nie były uznawane; usuwano też Żydów, szukających wypoczynku tylko w czasie letnich miesięcy, w domach zbudowanych na gruntach włościańskich. Naganka na żydów, osiadłych na gruntach włościańskich, uprawianą była ze szczególną gorliwością w ostatnich latach przed wojną europejską;—setki rodzin żydowskich przez eksmisję z dotych-

czasowych siedzib, pozbawione zostały dachu nad głową, możności zarobkowania na kawałek chleba i podtrzymania dotychczasowego nędznego bytu. Rządzący Senat wyrokiem z dnia 22 stycznia 1896 r. za № 16 wyjaśnił, że żydzi mogą wynajmować mieszkania na gruntach chrześcian - włościan, o ile im chodzi tylko o pobyt w danej miejscowości, albowiem prawo nadało żydom wolność zamieszkania w całem Królestwie, a więc i na wsi. Później wyrokiem z dnia 6/19 lutego 1912 r. Senat na zebraniu ogólnem orzekł, że prawo przemieszkiwania Żydów na gruntach włościan-chrześcian, należy rozumieć, jako prawo krótkoterminowego pobytu, w znaczeniu ogólno-życiowem, ale nie jako prawo zawierania umowy najmu stałego mieszkania, gdyż taka umowa oznaczałaby poniekąd eksploatację gruntu włościańskiego, wzbronioną przez uchwałę Rady Państwa z 1891 r.

Wyrokiem z dnia 11 marca 1898 r. za № 101 Senat wyjaśnił, że żyd może z mocy plenipotencji zarządzać wydzierżawioną przez innego żyda - włościanina, przed wydaniem prawa z 1891 r., osadą włościanina chrześcianina, do terminu upływu dzierżawy.

## F. Cudzoziemcy — żydzi.

W celu przyprowadzenia rolnictwa, fabryk, rzemiosł i każdego gatunku przemysłu użytecznego do jak najlepszego stanu, wydany został w dniu 20 marca 1809 r. dekret Ks. W., obejmujący dobrodziejstwa dla cudzoziemców do kraju sprowadzających się. W szczególności zaś: każdy rzemieślnik lub rolnik, osiadający w Księstwie Warszawskiem, zwolniony jest przez sześć lat od wszystkich ciężarów i opłat publicznych, jakiegokolwiekbądź nazwiska; rolnicy, osiadający na gruntach pustych w dobrach narodowych, zwolnieni też są przez sześć lat od opłaty czynszów; ciż przybysze oraz ich

dzieci wolni są od popisu wojskowego. Dekret z dnia 30 października 1812 r. czyni, odnośnie tych dobrodziejstw dla cudzoziemców, względem Żydów następujące ograniczenia: Dobrodziejstwa przepisane dla cudzoziemców, tym tylko starozakonnym służyć powinny, którzy udowodnią przed Prefektem Departamentu: 1) że posiadają czystego funduszu 60,000 złotych polskich bez długu i zaprzeczenia, i że tymże kapitałem chcą założyć w kraju, do którego się wprowadzają, jaką użyteczną fabrykę, wyjąwszy fabrykę trunków, używając do niej rąk ludzi wyznania swojego, lub handel hurtowy; lub że są osobami naukom poświęconemi, lub poświęcali się naukom lekarskim; 2) udowodnią, że umieją czytać i pisać po polsku, lub po francusku, lub po niemiecku; 3) obowiążą się dzieci swoje, po skończonym każdego z nich siódmego roku, posyłać ciągle do szkół publicznych, aby tam nauki świeckie równie z drugiemi dziećmi pobierały; 4) obowiążą się do nieużywania żadnych znaków powierzchownych, które dotąd lud starozakonnych od innych mieszkańców odróżniają. Oprócz powyższej klasy starozakonnych, mogą być wpuszczonymi do kraju ci tylko żydzi, którzy oprócz okazania trzechset przynajmniej złotych polskich majątku, udowodnią przed wyznaczoną Komisją, że są biegłymi: garbarzami, rymarzami, siodlarzami, sukiennikami, farbiarzami, postrzygaczami, płóciennikami, górnikami, hutnikami, kowalami, nożownikami, puszkarzami, stolarzami, kołodziejami, stelmachami, i zobowiążą się do odbywania jednej z tych profesji, przynajmniej przez lat pięć, po wejściu do kraju, pod karą, iż napowrót zagranicę wyprowadzonymi zostaną. Dekret ten z pozoru mający na celu li ograniczenie Żydów w korzystaniu z dobrodziejstw przyznanych cudzoziemcom, w zasadzie zamyka granice Księstwa dla Żydów cudzoziemców, pozostawiając wrota otwartemi li dla pewnych wymienionych w dekrecie kategorji, znajdujących się w przepisanych warunkach.

Po zniesieniu dziennika praw Królestwa Polskiego, i publikowaniu praw łącznie dla cesarstwa i Królestwa, cudzoziemcy żydzi w Królestwie Polskiem ulegają przepisom obowiązującym żydów cudzoziemców w Cesarstwie rosyjskiem.

W dniu 14 stycznia 1878 r. Najwyżej zatwierdzone było postanowienie Komitetu ministrów z dnia 26 grudnia 1877 r., w myśl którego, żydom poddanym zagranicznym, znanym ze swojej pozycji w społeczeństwie i z prowadzenia obszernego handlu, którzy przyjeżdżają do Cesarstwa na pewien czas, dla zakupywania i wywozu za granicę produktów rosyjskich, mogą być wydawane świadectwa 1-szej gildy, po wzajemnem za każdym razem porozumieniu się ministrów: finansów, spraw wewnętrznych i spraw zagranicznych.

Najwyżej zatwierdzonem postanowieniem Komitetu ministrów z dnia 17 grudnia 1887 r., dozwolono wszystkim tym osiadłym w Królestwie Polskiem żydom cudzoziemcom, którym wydane były na rok 1887 dokumenty pierwszej gildy otrzymywać takie dokumenty i na 1888 r., nie rozciągając tego przepisu na tych z podobnych żydów, którym odmówiono już pozwolenia na prowadzenie handlu w Rosji, i nadano im dla przedsięwzięcia starań o pozwolenie prowadzenia handlu w cesarstwie termin do 1-go maja 1888 r., ostrzegając, że ci z pomiędzy nich, którzy nie przedsięwezmą starań w tym przedmiocie w ciągu ustanowionego terminu, obowiązani będą wstrzymać swoje czynności przemysłowo-handlowe i wyjechać z granic cesarstwa przed 1 stycznia 1889 r.

W myśl artykułu 819 Prawa o stanach żydzi zagraniczni nie są dopuszczani, ani do przesiedlania się do Rosji, ani też do wstąpienia w rosyjskie poddaństwo. Naturalnie że czynione są wyjątki: 1) dla zakładających fabryki; 2) dla majstrów żydów specjalnie do fabryk sprowadzanych po pięcioletnim zamieszkiwaniu i t. p. Specjalne przepisy wskazują formalności naturalizacji.

Dla naszych stosunków ważny jest artykuł 820 t. p., który stanowi: Żydówki ruskie poddane, które zawarły związki małżeńskie z cudzoziemcami żydami, i w ogóle z poddanymi zagranicznymi, jeżeli one nie opuszczając ojczyzny, owdowieją lub rozwiodą się z mężami, mają prawo, po przedstawieniu dowodów śmierci męża lub rozwodu z nim, powrócić do ruskiego poddaństwa. Dzieci z tych małżeństw, które pozostały przy matkach, mogą pozostać przy nich przez cały czas nieletności, a po dojściu do pełnoletności pozostawia się im możność zdeklarowania: czy życzą sobie przyjąć rosyjskie poddaństwo, czy też wyjechać za granicę.

Przy tym artykule jest jeszcze uwaga treści następującej: żydówkom, które zawarły związek małżeński z austrjackimi poddanymi, lecz nie dopuszczonym do przesiedlenia się do Austrji przez tamtejsze władze, zezwala się pozostać w miejscach ich zamieszkania, na prawach cudzoziemek wraz z małoletniemi dziećmi, urodzonemi z tych związków. Dzieci te, w ciągu roku po dojściu do pełnoletności, winny albo przyjąć rosyjskie poddaństwo, albo wyjechać zagranicę. Matkom, a w razie ich śmierci, najbliższym krewnym, pozwala się zaliczyć takie dzieci w Rosji zrodzone w skład rodzin, do których ich matki z pochodzenia swego należą.

## G. Prawa żydów z Królestwa do mieszkania w Cesarstwie rosyjskiem.

Ukaz Cesarski z dnia 12 czerwca 1857 r. w przedmiocie dozwolenia starozakonnym mieszkańcom Królestwa Polskiego przesiedlać się do Cesarstwa postanowił: że 1) starozakonnym z tegoż Królestwa pochodzącym, którzy zamieszkują w Cesarstwie z powodu interesów, tak handlowych. jakoteż familijnych, od dawnego czasu

(nie mniej jak lat 10), wolno jest osiedlać się w granicach stałego zamieszkania Żydów, jeżeli gminy już osiedlonych, zgodzą się na ich przyjęcie; 2) upoważnić do osiedlenia się z Królestwa do tych miejsc w Cesarstwie, gdzie stałe zamieszkanie Żydów jest dozwolone: a) wypisywanym na mocy decyzji Rządu z Królestwa: rabinom i nauczycielom, posiadającym na ten stan świadectwa Władzy szkolnej, oraz medykom, b) kupcom gildyjnym, trudniącym się interesami handlowemi w Cesarstwie, c) żydom, którzy urządzą fabrykę (prócz gorzelni), lub też jaki znakomity zakład rzemieślniczy, d) sprowadzonym przez fabrykantów starozakonnym majstrom, dla odbywania robót rękodzielniczych, jeżeli po upływie 5-cio letniego ich pobytu w fabrykach, złożą od właścicieli, oraz władzy miejscowej, świadectwa znajomości swej sztuki i nienagannej konduity; 3) upoważnienie takowe dawać w porządku przepisanym dla przesiedlania się mieszkańców Królestwa do Cesarstwa (dodatek do art. 191 tomu IX Zbioru praw o stanach), z zastrzeżeniem, aby świadectwa w tym celu wydawane były przez Komisję Rządową spraw wewnętrznych w Królestwie Polskiem, nie inaczej jak za poprzedniem zniesieniem się z Ministerstwem Spraw Wewnętrznych.

W myśl przepisów zamieszczonych w zbiorze praw Cesarstwa, obowiązujących zarówno mieszkańców Cesarstwa jak i Królestwa Polskiego, mogą żydzi zamieszkiwać i osiedlać się w Cesarstwie tylko w tak zwanej strefie stałej osiadłości żydów. Odnośne przepisy znajdują się w prawie o stanach (t. 9 Zb. pr. C. R.) i w ustawie o paszportach (t. 14 Zb. pr. C. R.). Do strefy stałej osiadłości żydów zaliczone są gubernie: Besarabska, Wileńska, Witebska, Wołyńska, Grodzieńska, Jekaterynosławska, Kowieńska, Mińska, Mohylewska, Podolska, Połtawska, Tawryczeska, Chersońska i Czernichowska, a także Kijowska z wyłączeniem miasta Kijowa. W tych guberniach żydzi mogli swobodnie przesiedlać się z miej-

sca na miejsce, lecz później wzbronione zostało przesiedlanie się do miejscowości po za miastami i miasteczkami, za wyłączeniem powstałych przed 3 maja 1882 r. żydowskich kolonii zajmujących się rolą. Z takichże praw mogą korzystać i żydzi Królestwa Polskiego (art. 779 ustawy o stanach i art. 11 ustawy o paszportach).

Poza sferą stałej osiadłości żydów, mogą zamieszkiwać i osiedlać się w cesarstwie rosyjskiem następujące kategorje żydów:

1) kupcy pierwszej gildy, którzy mogą też zapisywać się do Kupiectwa we wszystkich miastach cesarstwa, o ile otrzymali poprzednio świadectwo stanu kupieckiego pierwszej gildy, i pozostawali w tym stanie przynajmniej lat pięć. Przepisujący się na tej zasadzie kupcy mogą przenieść się tamże z rodzeństwem, zapisanem wraz z nimi do jednego świadectwa kupieckiego, oraz z subjektami żydami i domową służbą żydowską: do Petersburga, w ilości uznanej przez Naczelnika miasta Petersburga, a do Moskwy, w ilości podług uznania Generał-Gubernatora Moskiewskiego; do innych miast mogą sprowadzić, po jednym subjekcie i po czworo służących obojga płci, na każdą rodzinę. Nikt z wymienionych osób nie powinien być pod śledztwem sądem lub nadzorem policyjnym, ani też skazanym wyrokiem sądowym. Żydzi, którzy przebyli chociażby z przerwami, dziesięć lat w kupiectwie pierwszej gildy, po za granicami stałego osiedlenia żydów, nabywają następnie prawa: a) przesiedlania się do miejskich gmin *(обществъ)* wewnętrznych guberni, b) zamieszkiwania wszędzie w cesarstwie wraz z rodzinami. Z takichże praw korzystają: wdowa i dzieci kupca pierwszej gildy, zmarłego przed upływem rzeczonego dziesięciolecia, jeżeli oni po śmierci tegoż nadal wnosili opłatę za pierwszą gildę do upływu dziesięciolecia (art. 68—12 Ust. o paszportach);

2) żydzi zaszczyceni powołaniem na radcę handlowego, lub przemysłowego, wraz z ich rodzeństwem (tamże art. 68—12[2]);

3) żydzi, którzy otrzymali dyplomy na stopnie naukowe: doktorów, magistrów, lub kandydatów Uniwersytetu. Oni mogą też zajmować się wszędzie handlem i przemysłem. Mają prawo też mieć przy sobie rodzinę, jak również służbę domową żydowską z dwóch osób. O ile zapiszą się do kupców 2-giej gildy, mogą mieć też jednego subjekta żyda; wszakże subjekt ani służba domowa, nie mogą być użyci do zarządzania lub nadzoru przy dostawach, wziętych przez Żydów w guberniach wewnętrznych;

4) żydzi, którzy ukończyli wyższe zakłady naukowe;

5) pomocnicy aptekarzy, dentyści, felczerzy i akuszerki;

6) uczący się farmacji, felczerstwa i akuszerji (tamże art. 68—13);

7) żony żydów, którzy ukończyli kurs nauk w wyższych zakładach naukowych Cesarstwa, a także zaszczyconych godnością radcy handlowego lub przemysłowego, mają prawo dożywotnio zamieszkiwać wszędzie w Cesarstwie za życia i po śmierci męża, o ile nie wstąpiły w nowe związki małżeńskie; dzieci zaś tychże żydów—synowie do pełnoletności, lub do ukończenia kursu w wyższych zakładach naukowych (lecz nie dłużej jak do 25 roku życia), a córki do zamążpójścia—zarówno za życia ojca, jak i po jego śmierci (tamże art. 68—14[1]);

8) dymisjonowani żołnierze, którzy wstąpili do służby na zasadach Ustawy o rekrutach t. j. przed 15 lutego 1874 r. (Prawa o stanach art. 680—5[3]) a także dzieci ich; ostatni tylko w wypadku, jeżeli ciż dymisjonowani zapisali siebie i te dzieci swoje do miejskich gmin po za strefą stałego osiedlenia żydów;

9) ci którzy przyjęli udział w działaniach wojennych na dalekim wschodzie, zyskali znaki za odznaczenie, lub w ogóle bez nagany spełniali służbę w operujących wojskach (Ust. p. art. 68—13[2]);

10) ci którzy ukończyli kurs gimnazjalny, mogą kontynuować naukę wszędzie w Cesarstwie w uniwersytetach, akademjach i innych wyższych zakładach naukowych; również ci którzy ukończyli kurs w szkole realnej i dodatkowej klasie i posiadający świadectwo o tem że znają ten kurs, mogą dalej kształcić się w wyższych zakładach naukowych w Cesarstwie, po złożeniu próbnego egzaminu. Żydom urodzonym w guberniach Królestwa Polskiego dozwala się kształcić się i składać egzaminy na medyczne i inne uczone powołania w uniwersytetach i akademiach w Cesarstwie (Prawo o stanach art. 788);

11) młodzi żydzi dopuszczeni do słuchania wykładów w Petersburskim technologicznym instytucie Cesarza Mikołaja I-go, mogą mieszkać w Petersburgu przez cały czas trwania nauk (Ust. o p. art. 68—15);

12) rzemieślnicy cechowi mogą mieszkać wszędzie, za przedstawieniem świadectwa na majstra lub podmajstra w jednem z miast, mających urządzenie cechowe, a gorzelani, mechanicy, i w ogóle rzemieślnicy, zajmujący się niecechowemi rzemiosłami, za przedstawieniem poświadczonych przez policję świadectw fabrykantów, w zakładach których pracowali lub uczyli się rzemiosła, o znajomości swego rzemiosła; tymże dozwala się mieć u siebie rodzeństwo, t. j. żonę, dzieci, nieletnich braci i siostry (tamże art. 68 — 17). Samo prawo zamieszkiwania jest zawarowane faktycznem zajmowaniem się rzemiosłem (art. 4 Ustawy rzemieślniczej wyd. 1879). Zaznaczyć tutaj należy, że w Królestwie Polskiem istnieje tylko jeden cech szmuklerski w Warszawie, w którym udział przyjmują żydzi, a właściwie są jedynymi jego członkami;

13) krawcy i krojczy mogą mieszkać przy pułkach i zakładach wojenno-naukowych, w przeciągu czasu, na jaki władza wojskowa zawarła z nimi umowę, i to nie więcej jak jeden tylko przy pułku lub przy zakładzie naukowym (Ust. p. art. 68—17[1]);

14) Żydzi zaszczyceni godnością szlachectwa osobistego (wyrok rz. S. 15 grudnia 1911 r. w Sekcji 13).

Rządzący Senat w dniach 26 marca 1886 r. i 27 marca 1887 r. wyjaśnił, że Żydzi, którym nadane zostało prawo zamieszkiwania w Cesarstwie, gdzie im się spodoba, korzystają również wszędzie z prawa zajmowania się handlem i przemysłem na ogólnej zasadzie.

Niezależnie od tego dozwolone jest żydom czasowe przebywanie po za sferą osiadłości żydów: 1) dla przyjęcia spadku; 2) dla dochodzenia praw własności w sądowych i administracyjnych władzach; 3) dla spraw handlowych, i dla licytacji na roboty i dostawy mające być uskutecznione w strefie stałego osiedlenia żydów. We wszystkich tych wypadkach władza policyjna może udzielać zezwolenia na pobyt do sześciu tygodni, dłuższy pobyt zależy już od uznania Rządu gubernialnego, lecz i Rząd gubernialny może bez zezwolenia wyższej władzy zaprolongować tylko do dwóch miesięcy (Ust. p. art. 68—15).

W paszportach żydów, nie mających prawa stałego zamieszkania po za sferą stałej osiadłości, czyni się wzmianka, że paszport służy tylko w granicach stałego osiedlenia się żydów (tamże art. 71); w paszportach żydów, którzy, przyjęli wiarę chrześciańską, zaznacza się ich żydowskie pochodzenie (wyrok 1-go Departamentu Senatu z dnia 11 września 1893 № 6933).

## ROZDZIAŁ VII.

# Posiadanie i nabywanie nieruchomości.

### A. Przepisy ogólne.

Powyżej już wskazane było, że Ustawa Konstytucyjna Księstwa Warszawskiego z dnia 22 lipca 1807 r. ustanowiła równość wszystkich obywateli w obliczu prawa (art. 4), i że już w 1808 r. zawieszone zostały służące żydom prawa polityczne. Nie długo też dało na siebie czekać i ograniczenie żydów w używaniu praw cywilnych. Wprowadzony ustawą konstytucyjną do Księstwa Warszawskiego, i obowiązujący od 1 maja 1808 r. Kodeks Napoleona stał na wysokości zadania. W dziale o używaniu praw cywilnych (art. 7—16) Kodeks stanowi: że używanie praw cywilnych nie jest zawisłe od przymiotu obywatela. Każdy francuz używać ma praw cywilnych; cudzoziemiec zaś będzie używał we Francji takich samych praw cywilnych, jakie są lub będą udzielone francuzom przez traktaty z narodem, do którego ten cudzoziemiec należy. O żydach, i w ogóle o jakichkolwiek ograniczeniach z powodu wyznania, nie ma w Kodeksie wcale mowy. Lecz już postanowieniem Króla Saskiego Ks. Warszawskiego z dnia 19 listopada 1808 r., żydzi zawieszeni zostali w możności nabywania dóbr na dziedzictwo, o czem trybunały przez rozporzą-

dzenie ministra sprawiedliwości z dnia 23 t. m. za № 459 zawiadomione zostały.

Kodeks cywilny Królestwa Polskiego, uchwałą sejmową z dnia 1/13 czerwca 1825 r. zatwierdzony, jakkolwiek wzorowany na kodeksie Napoleona, wprowadził już specjalny artykuł co do żydów. W szczególności zaś art. 16 tego Kodeksu brzmi: Żydzi, używać będą praw cywilnych, od których używania przez postanowienia Królewskie lub Namiestnika Królewskiego nie znajdą się wyłączonymi. Zasadniczo więc kodeks cywilny uznaje ograniczenie Żydów w używaniu praw cywilnych.

## B. Nieruchomości w miastach.

Wyłączenia o których wspomina kodeks cywilny faktycznie już poprzednio istniały. W rozdziale „Prawo mieszkania oraz prowadzenia handlu i przemysłu“ powołany był dekret Króla Saskiego Księcia Warszawskiego z dnia 16 marca 1809 r., o ograniczeniu prawa zamieszkiwania żydów w Warszawie. Z tego dekretu płyną też ograniczenia co do najmu mieszkań, gdyż niedopuszczalne były już kontrakty najmu na lokale, znajdujące się w miejscowościach, w których żydom nie było dozwolone mieszkać. Co zaś do dozwolonych kontraktów, dekret żąda, aby wszystkie kontrakty były roczne i co rok z temi samemi formalnościami odnawiane, mają one wykazywać liczbę osób do kontraktującej familji należących, z wyszczególnieniem płci, i wieku, mają być przy zawarciu i corocznie wizowane przez Prezydenta miasta Warszawy, i treść kontraktu ma być w księgę do tego służącą zapisaną. Bez tych warunków kontrakty żadnego waloru mieć nie będą (art. 14). Kontrakty teraźniejsze najmu na mieszkania i sklepy, w ulicach, w których żydom zamieszkiwać nie wolno,

kiedykolwiek zawarte, a któreby zajmowały dłuższy czas niż termin 4 października 1809 r., uważane być mają jako nieobligujące, co do czasu ten termin przechodzącego (art. 15). Dekret ten nadaje wszakże żydom prawo nabywania placów w ulicach, w których żydom wzbronione jest mieszkanie, a nawet możność mieszkania tym żydom którzy nabywszy jeden z pustych placów w tychże ulicach, wymurują na nim dom, podług przepisów policyjnych założony i ukończony, i o ile odpowiada warunkom wskazanym pod literami c, d, e artykułu 3-go (t. j. o ile umie czytać i pisać, będzie dzieci posyłał do szkół publicznych, i nie używa znaków powierzchownych, które lud starozakonnych od innych mieszkańców odróżniają). Dekret z dnia 7 września 1809 r. dozwala żydom nabywać place puste, znajdujące się przy ulicach do mieszkania dla nich niezakazanych, pod warunkiem dopełnienia przepisów objętych pod literami c, e. art. 3-go dekretu z dnia 16 marca t. r., i wymurowania na takowych placach domów, z których każdy najmniej 24 łokcie frontu od ulicy, dół i jedno piętro mieć powinien (art. 7). Pod takiemiż warunkami dozwolone też było żydom nabywać domy i budynki drewniane, znajdujące się na ulicach, do mieszkania dla nich niezakazanych, z ostrzeżeniem jednak, aby objęcie w posesję takowych domów i budynków nie prędzej nastąpiło, póki termin nie zostanie uregulowany, w którym stary drewniany budynek ma być zrzucony, i nowy wymurowany na jego miejsce wystawiony; a to wszystko pod utratą posesji na rzecz szpitalów, w przypadku niedotrzymania terminów. Też same przepisy powtórzone zostały w ukazie z dnia 19/31 lipca 1821 r., pomnażającym ulice m. Warszawy, na których żydom zamieszkiwanie wzbronione zostało. Ukaz z dnia 25 kwietnia (7 maja) 1822 r. ustanawia dla innych miast też same przepisy, jakie dekretem z 1809 r. ustanowione były dla Warszawy, a przytem w miastach woje-

wódzkich, powiatowych i innych znaczniejszych, które przez Komisję rządową spraw wewnętrznych i policji wykazywane będą, stawianie budynków drewnianych żydom zupełnie zabronione zostało.

Postanowienie Rady Administracyjnej z dnia 12/24 lutego 1835 r. uchyla przepisane z dnia 16 marca 1809 r. poświadczenie przez Prezydenta m. Warszawy kontraktów, zawieranych przez starozakonnych o najem pomieszkań, oraz wszelkie w związku będące formalności dotyczące tych że kontraktów.

Postanowienie tejże Rady z dnia 5/17 listopada 1835 r. wyjaśnia, że domy w mieście Warszawie, przez starozakonnych i jedynie przy ulicach do mieszkania im dozwolonych wystawione, mogą inni starozakonni nabywać i posiadać, bez względu na to, czy te domy są drewniane, czy murowane, z zastrzeżeniem, iżby to miało miejsce w takich tylko przypadkach, gdy te bądź w drodze działów, bądź na satysfakcję długów, na sprzedaż muszą być wystawione.

Ukazem z dnia 29 stycznia (10 lutego) 1847 r. uchylony został przepis (art. 8) ukazu z dnia 25 kwietnia (7 maja) 1822 r., zabraniający starozakonnym stawiać domy drewniane w miastach gubernialnych, powiatowych i innych znaczniejszych miastach, i dozwolone im było budować takowe w tych miastach gdzie im służy prawo zamieszkiwania, i w tych częściach rzeczonych miast, gdzie budowanie podobnych domów dozwolonem jest lub będzie mieszkańcom innych wyznań.

Ukaz z dnia 7/19 września 1848 r., zmniejszając nieco ograniczenia co do zamieszkiwania Żydów na niektórych ulicach miasta Warszawy, zezwala żydom nabywać place puste, i zabudowane drewnianemi domami, na tychże ulicach, z zastrzeżeniem zabudowania tych miejsc, w czasie zakreślonym, budowlami murowanemi.

## C. Dobra ziemskie.

Już za Księstwa Warszawskiego dekretem Króla Saskiego Księcia Warszawskiego z dnia 19 listopada 1808 r., żydzi zawieszeni zostali w możności nabywania dóbr na dziedzictwo.

Dekret Kr. S. Ks. W. z dnia 3 kwietnia 1812 r. uznał, że Żydzi do dzierżawienia dóbr narodowych nie są zdolnymi.

Postanowienie Księcia Namiestnika z dnia 4 lutego 1823 r. o zarobkowaniu rolniczem i przemysłowem (powołane już wyżej w rozdziale VI), nadaje żydom krajowcom możność osiadania na gruntach w dobrach rządowych i duchownych, za opłatą czynszu lub za dobrowolną umową, z obowiązkiem odrabiania powinności do osady przywiązanych, w charakterze czasowych lub wieczystych dzierżawców, na warunkach, szczegółowo w tem postanowieniu wskazanych.

## D. Akty dzierżawy, zastawu i nabycia.

Komisja rządowa sprawiedliwości w dniu 16 czerwca 1824 r. wydała polecenie komornikom sądowym, aby w przypadku licytacji dzierżawy karczem, nie przypuszczali do takowej starozakonnych, o ile ci nie okażą konsensu, tak co do osoby, jak i co do miejsca, przez władzę administracyjną wydanego.

Taż Komisja rozporządzeniami z daty 15/28 maja 1841 r. № 690 i 30 kwietnia (12 maja 1846 r.) № 4594 poleciła aby rejenci: 1) w przyjmowanych aktach czynili wzmiankę: czy strona kupująca nieruchomość jest wyznania mojżeszowego i 2) do ksiąg wieczystych nie przyjmowali aktów o nabycie nieruchomości między starozakonnymi zawieranych, jeżeli ci na toż nabycie zezwolenia władzy administracyjnej nie okażą. Rozporządzenia te

stosują się zarówno do nieruchomości miejskich jak i do dóbr ziemskich.

Podług rozporządzeń tejże Komisji z dat: 24 sierpnia (5 września) 1842 r. i 24 października (5 listopada 1857 r. rejenci nie powinni przyjmować od starozakonnych, nie tylko aktów o nabycie nieruchomości miejskich lub wiejskich, ale i o czasowe takowych sposobem zastawu posiadanie, jeżeli ci starozakonni do takiego aktu pozwolenia władzy administracyjnej nie okażą.

To ostatnie rozporządzenie wywołane zostało częstemi wypadkami obchodzenia zakazu nabywania nieruchomości. Żydzi nabywali bowiem nieruchomości na imię podstawionych osób-chrześcian. Fikcyjni nabywcy przyznawali istotnym nabywcom-żydom długi hypoteczne, znacznie przewyższające wartość nieruchomości, i oddawali im nieruchomości w zastawne posiadanie do czasu zapłaty długu. Wysokość sumy zabezpieczonej hypotecznie na nieruchomości gwarantowała żydowi spokojne posiadanie nieruchomości, spłata jej nie była wcale przewidywaną. Do tej pory istnieją jeszcze nieruchomości, w których tytuł własności figuruje na osoby obce, a istotny właściciel figuruje w hypotece jako wierzyciel z prawem zastawu. Ten ostatni nie ma nawet możności urzeczywistnienia służących mu praw właściciela, już to dla tego, że nie można wcale odnaleźć nominalnego właściciela ani jego sukcessorów, już to z obawy, że ci ostatni objaśnieni o stanie hypoteki, którym nigdy nie interesowali się, gotowi będą skorzystać z takowego, i spłacą zabezpieczony na rzecz istotnego właściciela dług hypoteczny, dawniej znacznie przewyższający wartość nieruchomości, a obecnie w porównaniu z tą wartością, stanowiący nic nie znaczącą sumę. Spłata długu pociągnęłaby za sobą ustanie zastawu, i rzeczywisty właściciel nieruchomości, faktycznie w posiadaniu jej z tytułu zastawu będący, byłby

w ten sposób wyzuty ze swej własności, nieraz prawie od stu lat w posiadaniu jego rodziny zostającej.

Podług rozporządzenia Komisji rządowej sprawiedliwości z dnia 24 marca (5 kwietnia) 1856 r., przy sporządzaniu aktu nabycia nieruchomości przez starozakonnego, data i numer konsensu władzy administracyjnej, zezwalającej na podobne nabycie, w akcie powinny być powołane.

### E. Specjalne zezwolenia na prawo dzierżawy i nabywania nieruchomości udzielone niektórym osobom.

Rada Administracyjna w dniu 7/19 stycznia 1836 r. postanowiła, że udzielony niektórym starozakonnym przywilej nabywania dóbr ziemskich jest przywilejem wyłącznie osobistym, i bynajmniej na sukcessorów obdarowanego, ani za życia, ani po jego śmierci, nie przechodzi; niemniej, że sukcessorom tymże służy jedynie prawo posiadania dóbr przez ich prawonadawcę za życia kupionych. W wykonaniu Najwyższych rozkazów, udzielonych w ocenieniu zasług na różnych polach działalności, Rada Administracyjna udzieliła zezwolenia na prawo dzierżawy i na prawo nabywania dóbr ziemskich, następującym żydom: w dniu 13/25 czerwca 1858 r. Bernardowi Hantke za usługi na polu krajowego rolnictwa; w dniu 7/19 października t. r. Lesserowi Levy, w dniu 16/28 października 1859 r. D-rowi Filipowi Lubelskiemu, za zasługi położone w sprawowaniu obowiązków Sztabslekarza b. wojsk polskich, jakoteż w niesieniu pomocy biednym chorym w czasie cholery w 1852 r., w dniu 12/24 lutego 1860 r. Ignacemu Dawidsohnowi, za zasługi na polu rolnictwa krajowego, w dniu 30 września (12 października) t. r. Józefowi Epsteinowi, Hermanowi Epsteinowi i Adamowi Epsteinowi, w dniu 28 października (9 listopada) t. r. Szoelowi Kaftalowi, Dawidowi

Bauertzowi, i w dniu 16/28 marca 1862 r. D-rowi Julianowi Löwenglikowi, za zasługi położone w sprawowaniu obowiązków lekarza, ordynującego w szpitalu starozakonnych w Warszawie, jakoteż w niesieniu pomocy cierpiącej ludności w czasie grasującej cholery. Nadania udzielone doktorom: Filipowi Lubelskiemu i Juljanowi Löwenglikowi rozciągały się też i do nabywania nieruchomości miejskich. Udzielone wspomnianym osobom przywileje ograniczone zostały następującemi (mniej więcej identycznemi) warunkami: 1) Prawo uprzywilejowanego nie przechodzi na jego sukcesorów, 2) W razie nabycia dóbr ziemskich, osiedlonych przez włościan pańszczyznianych, uprzywilejowany obowiązany jest takowe w ciągu lat sześciu urządzić i oczynszować, 3) uprzywilejowany nie może karczować, ani wycinać na handel lub sprzedaż lasów, znajdujących się na gruntach w dobrach nabytych, dopóki te nie zostaną urządzonemi i zagospodarowanemi, według zasad dla leśnictwa rządowego ustanowionych, lub tych, jakie dla urządzenia lasów prywatnych zostaną postanowione, 4) uprzywilejowany nie może w nabytych przez siebie dobrach sprawować urzędu wójta gminy, którego wybór i nominacją z osób wyznania chrześciańskiego, rząd sobie zachowuje; lecz koszta utrzymania zastępcy wójta gminy, w określonych przepisami granicach, ponosić będzie uprzywilejowany, jako właściciel, 5) prawo kollacji wszystkich beneficjów kościelnych w dobrach uprzywilejowanego, nie do niego, lecz wyłącznie do rządu należy; co wszakże nie uwalnia go od obowiązku, z ogólnych przepisów wynikającego, przykładania się z tytułu kollatora i dziedzica, wespół z parafjanami, w odpowiednim stosunku, do składek na utrzymanie kościoła, cmentarza, plebanji i. t. p., 6) oficjaliści do zarządu dóbr użyci, tylko być mogą z osób należących do jednego z wyznań chrześciańskich dopóki w dobrach swych włościan nie oczynszuje; poczem może utrzymywać oficja-

listów starozakonnych dobrami zarządzających, 7) szynk trunków nie może być prowadzony przez współwyznawców właściciela, lecz koniecznie i wyłącznie prowadzony być winien przez chrześcian, 8) nadane prawo nabywania dóbr ziemskich nie rozciąga się do dóbr, położonych w obrębie nadgranicznym od strony Prus i Austrji, w odległości 21 wiorst od granicy. Niezależnie od tego w nadaniach udzielonych: Lesserowi Levy, Szoelowi Kaftal i Dawidowi Bauertzowi było zastrzeżone, że uprzywilejowany obowiązany jest, w nabyć się mających dobrach lub gdzieindziej, osiedlić na oddzielnych osadach rolniczych, 25 familji starozakonnych, wydzielając dla każdej osady od 5-ciu do 8-iu dziesięcin, po dopełnieniu czego, wolny być ma od obowiązku kolonizacji przy dalszych nabyciach dóbr ziemskich; dla każdej z mających się urządzić osad żydowskich, obowiązany jest wybudować przynajmniej oddzielny dom mieszkalny, stodołę i oborę, udzielić potrzebne sprzęty gospodarskie, inwentarze i zapomogę na zasiew, o ile nie znajdzie starozakonnych pretendentów, którzyby z własnych funduszów zaspokoić byli w stanie wyż wyszczególnione potrzeby.

## F. Równouprawnienie.

Prawo o równouprawnieniu żydów, ustanowione ukazem z dnia 24 maja (5 czerwca) 1862 r., wychodząc z zasady, że ze zniesieniem pańszczyzny, ustaje jeden z powodów zakazania żydom nabywania dóbr ziemskich, a którym jest ten: iżby oni zwierzchnictwa dominalnego nad ludem chrześciańskim, opierającego się na stosunku pańszczyznianym, nie dostępowali, — pomiędzy innemi przepisami stanowi (art. 1) że: zaprowadzone dekretem Króla Saskiego, Księcia Warszawskiego, z dnia 19 listopada 1908 r., zawieszenie żydów w wolności kupo-

wania i jakiegokolwiek nabywania na własność dóbr ziemskich nieruchomych uchyla się z następującemi jedynie zastrzeżeniami:

a) że w nabytych przez siebie dobrach nie mogą do lat 10-ciu od ogłoszenia niniejszego prawa, sprawować urzędu Wójta Gminy, lub zastępcy tegoż, na które to urzędy, wybór i nominacją, z osób wyznania chrześciańskiego, na przedstawienie właściciela dóbr, władza rządowa dopełniać będzie, koszta zaś utrzymania wójta gminy, w określonych przepisami granicach, właściciel ponosić winien;

2) że osady rolne pańszczyzniane, pod ukaz z roku 1846 podpadające, nie mogą być nabywane przez żydów od posiadających je osadników, dopóki robocizna przymusowa z tych osad należna, czynszem wieczystym zastąpioną nie zostanie;

3) że prawo kollacji i prezentowania beneficjów kościelnych, w dobrach przez żydów nabytych, o ileby prawo to wraz z dobrami na rzecz ich przechodzić miało, do rządu należeć będzie; co wszakże nie uwalnia starozakonnego nabywcę dóbr od obowiązku z tytułu dziedzictwa dóbr, łącznie z współparafjanami, w odpowiednim do ogólnych obowiązujących w tej mierze przepisów stosunku, przykładania się do składek na utrzymanie kościoła, zabudowań plebańskich, cmentarza i t. p.;

4) że co do wykonywania propinacji i wyszynku trunków w dobrach, żydzi nabywający dobra ziemskie, stosować się mają ściśle do obowiązujących obecnie przepisów.

Prawo to również co do nieruchomości miejskich stanowi (art. 3) że: w miastach wszelkich Królestwa żydzi nabywać mogą na własność, pod jakimbądź prawnym tytułem, domy i wszelkie inne nieruchomości; przeciwne zaś temu ograniczenia i zakazy z postanowienia Królewskiego z dnia 19/31 lipca 1821 r. i innych wynikające uchylają się.

Wobec drobnych tylko zastrzeżeń odnoszących się do dóbr ziemskich, właściwie żadnego praktycznego znaczenia nie mających, śmiało powiedzieć można, że prawo to zupełnie zniosło dawniejsze ograniczenia, i udzieliło żydom zupełnej niczem nieograniczonej swobody nabywania zarówno dóbr ziemskich, jak i nieruchomości miejskich.

## G. Ograniczenia ustanowione po równouprawnieniu żydów.

Nowy wyłom w równouprawnieniu żydów wprowadza wyżej już cytowane (w rozdziale o prawie zamieszkiwania i t. d. str. 113) Najwyżej zatwierdzone zdanie Rady Państwa z dnia 11 czerwca 1891 r. stanowiące że: osobom wyznania mojżeszowego zabrania się nabywać na własność osady i grunta włościańskie, dzierżawić je lub posiadać tytułem zastawu; zabrania się również tym osobom wszelkie inne oddzielne od prawa własności posiadanie rzeczonych majątków i użytkowanie z nich, w jakiejkolwiekbądź formie i na jakichkolwiekbądź zasadach, przez miejscowe prawa dozwolonych, jak również zawiadywanie temi majątkami w charakterze pełnomocników lub zarządców (I. 5). W drodze dziedziczenia z prawa, osady i grunta włościańskie mogą przechodzić na własność osób, nie mających w ogóle prawa nabywania tych majątków. Podobnież osady i grunta takie mogą przechodzić do tych osób, z mocy testamentu lub darowizny na wypadek śmierci, lecz w takim razie spadkobierca lub obdarowany obowiązany jest w ciągu roku od dnia otwarcia spadku lub otrzymania daru, sprzedać otrzymany majątek osobie mającej prawo go nabyć. W razie niespełnienia tego warunku majątek, po uprzedzeniu o tem właściciela, wystawia się na sprzedaż publiczną, a otrzy-

mana ze sprzedaży suma wydaje się właścicielowi, po potrąceniu wydatków (I. 14). Osady i grunta włościańskie, które przed wydaniem niniejszego prawa zostały wydzierżawione osobom, nie odpowiadającym wymaganiom tego prawa (art. 3, 4) należy pozostawić w posiadaniu tych osób, jeżeli termina te nie przenoszą lat 20. Jeżeli zaś umowa dzierżawy była zawarta na termin dłuższy od lat 20, albo na czas nieograniczony, to wspomniane majątki pozostawiają się w użytkowaniu obecnych ich posiadaczy na lat 20, licząc od dnia wydania niniejszego prawa, z tem zastrzeżeniem, ażeby po upływie tego terminu były zwrócone w posiadanie właścicieli, lub oddane w posiadanie innych dzierżawców, odpowiadających warunkom wskazanym w art. 3 i 4 Oddziału I niniejszego prawa (Oddział III). Uwagi dotyczące tego prawa powyżej były już zrobione.

Najwyżej zatwierdzone postanowienie Komitetu Ministrów z dnia 3 maja 1882 r. zabroniło żydom nabywania i brania w zastaw dóbr ziemskich w guberniach stałego osiedlenia żydów (art. 780 pr. o st.). Wywołaną wówczas została kwestja: czy to postanowienie ma być stosowane w Królestwie Polskiem. Wydział hypoteczny przy warszawskim Sądzie Okręgowym, decyzją z dnia 10/22 lipca 1882 r., wypowiedział się za stosowaniem tego postanowienia, motywując swoją decyzję w sposób następujący: 1) w postanowieniach prawodawczych różnego rodzaju, nie odnoszących się do gubernii Królestwa Polskiego, zamieszczaną jest na końcu wzmianka co do tego, iż takowe nie tyczą się tych gubernii; tymczasem w rzeczonem postanowieniu tej wzmianki nie ma, 2) że nie można nie zaliczyć gubernii Królestwa Polskiego do gubernii stałego osiedlenia żydów; jeżeli zaś w art. 1368 t. IX Zbioru praw dla Cesarstwa, w związku z art 16 i 17 Ustawy o paszportach gubernie Królestwa Polskiega nie są wspomniane między guberniami stałego osiedlenia żydów, to pochodzi to stąd,

że w czasie wydania tej Ustawy gubernie Królestwa Polskiego posiadały oddzielny autonomiczny zarząd, którego obecnie już nie mają, i teraz wszelkie postanowienia dla Cesarstwa odnoszą się do wszystkich gubernji nie mających autonomicznego zarządu. Warszawska Izba Sądowa wszakże decyzją z datt: 17/29 września i 24 września (6 października) 1882 r. uchyliła decyzję Sądu Okręgowego z następujących zasad: 1) że stosownie do ustępu 3-go Ukazu rządzącego Senatu z dnia 23 marca 1884 r., władze Królestwa Polskiego co do sposobu wprowadzenia w wykonanie nowowydanych praw postanowień i rozporządzeń rządu, winny kierować się zasadniczemi prawami Cesarstwa, 2) że z mocy art. 79 zasadniczych praw Cesarstwa, przepisy oddzielnie dla jakiejkolwiek gubernii, lub dla jakiegokolwiek rodzaju ludności wydane, nie zmieniają ogólnych praw, jeżeli w tych przepisach takowej zmiany nie wyrzeczono; 3) że mieszkańcy Królestwa Polskiego, a w tej liczbie i żydzi korzystają z oddzielnych miejscowych cywilnych praw, i dla tego w myśl wyżej przytoczonego art. 79 w związku z art. 48 zasadniczych praw Cesarstwa, prawa te mogą być uchylone, zmienione lub dopełnione, tylko wyraźnem w tym przedmiocie postanowieniem; 4) że w art. 16 Ustawy o paszportach wymienione są gubernie stałego osiedlenia żydów, i do tych gubernie Królestwa Polskiego nie są zaliczone, a mieszkańcy Królestwa Polskiego żydzi, na mocy art. 530 i 531 ustawy o paszportach, tylko na równi z żydami zagranicznymi, i pod warunkami ściśle w prawie oznaczonemi, mogą przemieszkiwać w guberniach Cesarstwa dla ogólnego osiedlenia żydów wyznaczonych, 5) że z osnowy prawa z dnia 3 maja 1882 r. wynika, że ma ono za przedmiot czasowe wstrzymanie sporządzania na imię żydów aktów, których skutkiem są prawa do posiadania dóbr nieruchomych, i obejmuje ono pełny spis tych aktów podług praw Cesarstwa, gdy nie obejmuje aktów

zastawnego posiadania podług praw Królestwa (art. 2085), i wypadłoby w ślad art. 1587 części I tomu X zbioru praw Ces. Ros. pod pojęcie o zastawach podciągnąć umowy o pożyczkach hypotecznych, które przecież nie dają pożyczającemu prawa wejścia w posiadanie dóbr. Wszystkie te powody są niezbitym dowodem, iż przy wydawaniu prawa z dnia 3 maja 1882 r. prawodawca nie miał na względzie Królestwa Polskiego [1]).

Podług przepisów o majoratach w Królestwie Polskiem, takowe nie mogły być oddawane w dzierżawę Polakom. Zakaz ten zniesiony został, z pewnemi wszakże ograniczeniami ukazem z dnia 9 marca 1913 r. W temże wszakże prawie wyraźnie jest zastrzeżone, że zabrania się oddawanie w dzierżawę żydom majątków majorackich, zarówno w całości, jakoteż jakichkolwiek użytków, w skład tych majątków wchodzących.

---

[1]) Jurisprudencja departamentów cywilnych Izby Sądowej Warszawskiej Józefa Karpińskiego № 749.

## ROZDZIAŁ VIII.

# Powinność wojskowa.

### A. Przepisy ogólne.

Za czasów Rzeczypospolitej Polski nie było obowiązkowej służby wojskowej. Pieszy pułk żydów, walczący w 1794 r. pod dowództwem warszawskiego izraelity Berka Joselowicza, w pień wycięty przy obronie stanowiska na szańcach Pragi, stworzony został z samych ochotników. Ustawa Konstytucyjna Księstwa Warszawskiego stanowi, że siła zbrojna składać się będzie z 30000 ludzi wszelkiego rodzaju żołnierza, obecnego pod bronią, nie licząc w to gwardji narodowych (art. 79). Dekret Księcia Warszawskiego z dnia 9 maja 1808 r. wprowadza niemal powszechną służbę wojskową stanowiąc: Ma być nieodwołalnie w całem Księstwie Warszawskiem, w miastach i wsiach uczyniony popis wojskowy obywatelów i mieszkańców osiadłych, nieosiadłych i pod jakimkolwiekbądź pozorem do kraju przywiązanych, bez względu na ich urodzenie, stan, dostojeństwo, rzemiosło i wyznanie. Od popisu zwolnieni zostali duchowni chrześciańscy, — a z żydów: jeden rabin i jeden kantor przy każdym kahale (§ 5). Do popisu należą wszyscy, mający lat 20 i dzień jeden, aż do lat 28 skończonych. W myśl dekretu Księcia War-

szawskiego z dnia 10 kwietnia 1811 r. każdy mieszkaniec Księstwa Warszawskiego, nie więcej jak 50 ani mniej jak 20 lat mający, jest członkiem gwardji narodowej (art. 1); uwolnieni od tej służby między innymi są duchowni wyznań chrześciańskich, oraz jeden rabin i jeden kantor przy każdym kahale obrządku starozakonnego (art. 2). Żydzi nie bardzo kwapili się do służby wojskowej zwłaszcza w wojsku liniowem, a z drugiej strony nie bardzo byli w tej służbie pożądani, i uzyskiwali zwolnienie od tej służby za opłatą pieniężną. Dekret Księcia Warszawskiego z dnia 29 stycznia 1812 r. w tym przedmiocie wydany głosi: Mając sobie przedstawione prośby całego ludu Izraelskiego w Księstwie Naszem Warszawskiem zamieszkałego, przez wysłanych z każdego Departamentu delegowanych oświadczone: aby za przyjęciem ofiarowanej przez nich dobrowolnie i do skarbu publicznego rocznie wnosić się mającej sumy, od prawa popisowego, a zatem od osobistej i czynnej w wojsku liniowem służby, uwolnieni być mogli, — zważywszy, iż takowa służba, którą poddani Nasi wyznania Mojżeszowego za uciążliwą dla siebie poczytują, z innych miar i względów, właściwemu celowi obrony pospolitej źle odpowiadają; zważywszy, że te obrządki, zwyczaje i nałogi w domowem i społecznem życiu, któremi izraelici od całej mieszkańców krajowych powszechności odróżniać się i odosobniać nie przestają, i które spóźniać im muszą uczestnictwo w używaniu dobrodziejstwa praw obywatelskich, równie i podobnie czynią ich do szlachetnego powołania żołnierskiego mniej zdatnymi, i przykonywają doświadczeniem wielu niedogodności, że ważna sprawa obrony krajowej jeszcze im nieograniczenie powierzoną być nie może, stanowimy: sumę roczną 700.000 złotych polskich, przez starozakonnych mieszkańców Księstwa Warszawskiego dobrowolnie oświadczoną i umówioną, do skarbu przyjmować dozwalamy (art. 1); i od wyjścia niniejszego dekretu,

mieszkańcy starozakonni Księstwa Naszego Warszawskiego, jako już z pod prawa popisowego wyłączeni, do ciągnienia losów i do osobistej służby pociągnionemi być nie mają (art. 4).

Ukaz Cesarski z dnia 5/17 października 1816 r. wprowadza obowiązkową służbę wojskową, motywując ją tem, że gdy obrona kraju jest obowiązkiem każdego obywatela, zaciąg wojska rozłożony być powinien zarówno na wszystkie klasy mieszkańców. Zgodnie z tem ukaz stanowi, że wszyscy mężczyźni, od roku 20-go aż do lat 30-tu skończonych, bez różnicy stanu, urodzenia i religii wciągnieni będą w spis wojskowy (art. 1). Od tego jednak prawidła dopuszczane są liczne wyłączenia (art. 2), pomiędzy innymi wyłączają się: ci wszyscy, którzy ożenili się przed ogłoszeniem tego rozporządzenia (lit. h), ci którzy następnie ożenią się przed wiekiem, od którego należą do spisu wojskowego (lit. i), jeden rabin i jeden kantor z każdego kahału (lit. m). Każdy wszakże objęty spisem wojskowym może dać za siebie zastępcę (art. 4). Służba wojskowa trwać ma lat dziesięć (art. 8). To prawo, a właściwie wspomniane wyłączenie od obowiązku spełnienia powinności wojskowej, na zasadzie wstąpienia w związek małżeński, wywołało potrzebę specjalnego przepisu względem żydów. Ukaz cesarski z dnia 26 grudnia (7 stycznia) 1816/17 stanowi też, jak następuje: zważywszy, że między ludem żydowskim ciągle zachowywany jest zwyczaj żenienia się przed dojściem lat dwudziestu, i że zwyczaj takowy z powodu wyłączeń pomieszczonych w postanowieniu z dnia 5/17 października 1816 r. usuwałby z pod zaciągu całą młodzież męzką ludu żydowskiego, a przez to ogólny zamiar powyższego postanowienia i wyraźny przepis jego stałby się bezskutecznym; dla zapobieżenia tej nieprzyzwoitości stanowimy że: młodzież męzka ludu żydowskiego, od roku dwudziestego do lat trzydziestu skończonych, podlega zaciągowi wojskowemu, i w spis woj-

skowy wciągnioną będzie, bez różnicy żonatych i nieżonatych (art. 1). Zarazem postanowionem było, że żyd w wojsku tylko w osobie innego żyda dać może zastępcę (art. 2). To postanowienie zastrzegło też, że w przypadku, gdyby osobista służba ludu żydowskiego w wojsku nie była potrzebną, postanowioną będzie opłata ogólna, którą tenże lud, z tytułu uwolnienia od służby osobistej wojskowej, corocznie do skarbu wnosić będzie (art. 3). Rzeczywiście opłata taka później ustanowioną została.

W czasie powstania listopadowego 1830 r. żydzi dobrowolnie wstępowali do gwardji miejskiej, gdzie miało ich być do 1000 i do gwardji narodowej, gdzie ich miało być jeszcze więcej [1].

Ukazem z dnia 12/24 września 1843 r. ustanowione zostały nowe przepisy o powinności zaciągowej żydów w Królestwie Polskiem, oparte na przepisach obowiązujących Żydów w Cesarstwie, — przyczem zniesioną została pobierana podotąd w Królestwie od Żydów, w zastępstwie powinności zaciągowej, coroczna opłata rekrutowego, w ilości rubli 105,299. Według tych przepisów: wybieranie Żydów na zaciąg do wojska odbywać się ma w takim stosunku do ich ludności męzkiej, oddzielnie od innych mieszkańców obliczonej, jaki Najwyższemi Ukazami do ogólnych poborów oznaczony będzie (art. 4),—wszyscy żydzi, będący w wieku od 20-tu do 25-ciu lat, skończonych, ulegają spisowi i zaciągowi wojskowemu (art. 5); — żonaci nie wyłączają się od zaciągu, w razie, jeżeli do zapełnienia kontygensu od ludności żydowskiej przypadającego, zabraknie bezżennych spisowych do służby zdolnych (art. 6). Oprócz wyłączeń służących chrześcianom, prawo do wyłączeń mają: rabini przez Rząd mianowani (sprawującym inne posłu-

---

[1]) D-r Leon Zamenhof. Żydzi w armii polskiej (na podstawie pamiętnika generała T. Ostrowskiego, Nowa Gazeta № 113) 1917 r.

gi religijne wyłączenie nie służy); żydzi rolnicy zamieszkali w osadach żydowskich, składających się z dziesięciu żydowskich domów, z ludnością męzką nie mniej jak czterdzieści głów wynoszącą, przez lat 50, a w osadach, składających się nie mniej jak z pięciu domów, z ludnością męzką dwadzieścia głów wynoszącą, przez lat 25 (art. 14);—wolni też od poboru są ochrzczeni lub żądający chrztu przed poborem ogólnym do wojska (art. 17).— Skoro dla braku dostatecznych dowodów zajdzie wątpliwość o istotnym wieku spisowego żyda, wtedy delegacja zaciągowa wątpliwość tę stanowczo rozstrzygnie (art. 19). Dozwala się żydom, w sposobie próby do dalszego uznania, mieć przy każdej Komisji wyższej zaciągowej swego pełnomocnika, którego obowiązek ograniczać się będzie na czynieniu przedstawień, w razie dostrzeżonych uchybień lub dopuszczonych nadużyć, przy kwalifikowaniu żydów na zaciąg i przy poborze tychże do wojska (art. 20).

Rada Administracyjna rozporządzeniem z dnia 24 października (5 listopada) 1847 r. zważając, że zachodzi trudność w wybieraniu z pomiędzy żydów odpowiedniej liczby rekrutów ze spisowych bezżennych i żonatych bezdzietnych, a to z powodu wczesnego zawierania przez nich związków małżeńskich, dla czego wielu z nich po dojściu lat 20 mają już dzieci, postanowiła, że wszyscy żydzi w wieku od 18 do 25 lat skończonych, ulegają odtąd spisowi i zaciągowi wojskowemu (art. 1), i że na zaciąg powoływani być mogą żydzi, nietrzymający przepisanej miary wzrostu, lecz nie niżsi jak 2 arszyny i 2 werszki (art. 2).

Postanowienie Komitetu urządzającego z dnia 7/19 maja 1866 r. (t. VII str. 60) ustanawia, że dowodem wieku dla miejscowych chrześcian, jest świadectwo metryczne o ich urodzeniu, wydane przez urzędnika stanu cywilnego w krótkim wyciągu; żydzi zaś dowodzą wieku swego formalnemi metrykami, sporządzonemi w ozna-

czonym przez prawo terminie, i wydanemi w pełnym wypisie, lub skróconemi wypisami, wydanemi bezpłatnie na prostym papierze z tem, żeby w tych skróconych świadectwach była uczyniona wzmianka: w przeciągu jakiego terminu, po urodzeniu, świadectwo o urodzeniu wniesione było do aktów stanu cywilnego.

W dniu 1 stycznia 1874 r. wydaną została nowa „Ustawa o obowiązku służby wojskowej“ wspólna dla Cesarstwa jak i Królestwa. Z mocy tej ustawy: Obrona Tronu i Ojczyzny jest świętym obowiązkiem każdego ruskiego poddanego; ludność męzka bez różnicy stanów podlega obowiązkowi służby wojskowej, i zastępstwo przez ochotnika nie dopuszcza się (art. 2). W każdej jednak rodzinie, mający wstąpić, lub znajdujący się już w służbie, może być zastąpiony przez brata rodzonego, przyrodniego, stryjecznego, lub ciotecznego, jeżeli ten ostatni sam nie podlega powołaniu (art. 51). Ogólny termin służby w wojskach lądowych oznacza się na lat 15, z których 6 lat w służbie czynnej, a dziewięć lat w zapasie (art. 17); a w flocie 10 lat, z których 7 lat w czynnej służbie a 3 w zapasie (art. 18). Pomiędzy innemi przyczynami uwolnienia od służby wojskowej ustanowione zostały, z powodu położenia familijnego, trzy kategorje uwolnień wyszczególnionych w art. 45 (jak jedynacy, opiekunowie, mający braci na służbie). Do list powołania wnosić należy wszystkich, którzy doszli do dwudziestu lat wieku, w ciągu roku poprzedzającego powołanie (art. 103). Listy powołania w Królestwie Polskiem dla Żydów układają z metryk te instytucje Wydziału cywilnego które według prawa prowadzą lub zachowują księgi metryczne Żydów (art. 106). Wiek oznacza się według zewnętrznej powierzchowności: 1) we wszystkich przypadkach, kiedy nie ma żadnego prawnego dokumentu wykazującego lata, 2) co do osób wyznań chrześciańskich — w przypadkach, gdy wiek jest wskazany tylko w liście spisu ludności opodatkowanej,

i wznieconą została wątpliwość co do prawdziwości tego wskazania; a co do osób wyznań niechrześciańskich— we wszystkich przypadkach, kiedy zajdzie wątpliwość co do prawdziwości przedstawionych dokumentów względem wieku, nie wyłączając i metryk (art. 112).

Podług ukazu z dnia 20 maja 1874 r. i cyrkularza Ministra spraw wewnętrznych z dnia 28 maja 1874 r. za № 271 żydzi nie mogą być wybierani na członków Komisii wojskowych.

Podług Ukazu Rządzącego Senat z dn. 28 lutego 1876 r. Rada Państwa, w uzupełnieniu powyższej ustawy o obowiązku służby wojskowej, postanowiła: że osoby, które okazały się niezdolnemi do służby, jak również te, które do poboru nie stanęły, będą zastąpione: chrześcianie przez chrześcian, a niechrześcianie przez osoby swego wyznania; brakująca zaś następnie liczba rekrutów nie uzupełnia się. Podług takiegoż Ukazu z dnia 26 maja 1878 r. Rada Państwa postanowiła, że w razie jeżeli w którymkolwiekbądź rewirze okaże się brak osób wyznania mojżeszowego, niekorzystających z ulgi z powodu położenia familijnego, tudzież mających prawo do ulg 2-giej i 3-ciej kategorji, dla dopełnienia żądanej liczby rekrutów żydów dozwala się pociągać do służby, należących do tego rewiru żydów, korzystających z ulgi pierwszej kategorji.

Rozporządzenie ministra spraw wewnętrznych z dnia 23 maja 1887 r. ustanawia, że 1) za dowód pokrewieństwa rekruta z daną osobą służyć powinny jedynie akta stanu cywilnego lub zastępujące je decyzje odnośnych władz sądowych, i 2) że świadectwa metryczne wydawane przez rabinów żydowskich cesarstwa mogą być uznawane za prawomocne w takim tylko razie, jeżeli są poświadczone przez Zarząd powiatowy lub miejski, i przytem nie tylko co do własnoręczności podpisu rabina, ale i co do tego, że po porównaniu z księgami metrycznemi okazały się rzetelnemi.

Rada Państwa w dniu 31 stycznia 1889 r. postanowiła, że moc obowiązująca przepisów, zawartych w artykule 51 ustawy o powinności wojskowej, nie rozciąga się do żydów, i w ten sposób żydzi pozbawieni zostali służącego innym prawa korzystania z zastępstwa przez brata rodzonego, przyrodniego, stryjecznego lub ciotecznego, w warunkach przez prawo dozwolonych.

Rada Państwa w dniu 23 stycznia 1895 r. uchwaliła, uwagę 2-gą do artykułu 146 ustawy o powinności wojskowej, zredagować w sposób następujący: Urzędy do powinności wojskowej powiatowe, okręgowe i miejskie, mają prawo poddawać niechrześcian, którzy otrzymali odroczenia co do wstąpienia do służby, z powodu słabości fizycznej i niedojrzałości, niespodziewanej rewizji, nie krępując się czasem, oznaczonym przez prawo dla corocznych czynności pomienionych urzędów, w przedmiocie powołania i przyjmowania rekrutów.

## B. Dobrodziejstwa dla odbywających służbę wojskową.

Rada Administracyjna Królestwa wydała w dniu 23 czerwca (5 lipca) 1844 r. postanowienie, mocą którego starozakonni, zostający w niższych stopniach służby wojskowej cesarsko-rosyjskiej, wolni być mają w Królestwie Polskiem od opłaty podatku koszernego na mięso, na własne tylko spożycie zakupywane (art. 1), w ilości nie więcej jak funt na dobę (art. 2).

Postanowieniem tejże Rady z dnia 12/24 marca 1848 r. starozakonni rodem z Królestwa, którzy, bądź to z powodu wysłużenia lat 15, bądź też dla słabości lub kalectwa, ze służby wojskowej uwolnieni zostaną, przypuszczeni zostali do korzystania z pewnych dobrodziejstw, a mianowicie: zapewnione postanowieniem z dnia 1/13 marca 1840 r. dla wojskowych niższych stop-

ni, z powodu słabości lub kalectwa ze służby zwolnionych, wsparcie po dziesięć kopiejek dziennie, i wyrzeczone postanowieniem z dnia 3/15 marca 1842 r. dla dymisjonowanych wojskowych, ich żon, wdów, dzieci i sierot zwolnienie od używania papieru stemplowego do różnych czynności — rozciągnięte zostały odtąd i do starozakonnych, którzy w wojsku w stopniach niższych służyli (art. 1). Pobierający wsparcie dziesięciokopiejkowe winni być przyjmowani do szpitali cywilnych, oraz do zakładów dobroczynnych, gdy sami tego zażądają, lecz przez czas pobytu ich tamże wsparcie to nie będzie im wypłacane, natomiast koszta kuracji lub utrzymania ich skarb Królestwa poniesie (art. 2). O ile wyuczyli się rzemiosła mają być przyjmowani do zgromadzeń rzemieślniczych w Królestwie (art. 3), mogą przenosić się na stałe zamieszkanie do Warszawy i do innych miast uprzywilejowanych, na warunkach wszakże postanowieniem Rady Administracyjnej Królestwa z dnia 29 maja 1827 r. przepisanych (art. 4). O ile osiądą na roli i bez pomocy czeladzi chrześciańskiej grunta uprawiać i gospodarstwo rolne prowadzić będą, wolni być mają z żonami, dziećmi i czeladzią od opłaty koszernego, licząc po pół funta na dobę od każdej osoby, tak długo, dopóki gospodarstwa rolnego nie opuszczą (art. 5). Starozakonnych, którzy lat 15 w niższych stopniach wysłużyli, dozwala się przyjmować do służby rządowej i miejskiej, na posady etatowe niższe, klasyfikacją urzędów nie objęte (art. 6). Postanowienie to uzupełnione zostało postanowieniem z dnia 28 marca (9 kwietnia) 1850 r., mocą którego wszystkie powyżej wyszczególnione: wsparcie i swobody, rozciągnięte zostały i do starozakonnych rodem z cesarstwa, którzy pragnęliby nadal zamieszkiwać w Królestwie Polskiem (art. 1); a nadto starozakonni dymisjonowani ze służby wojskowej, skutkiem wysługi lat, słabości zdrowia lub kalectwa, rodem z cesarstwa zwolnieni zostają od opłaty glejto-

wą zwanej (art. 2). Starozakonni zaś, którzy udowodnią, że w chwili powołania ich do służby wojskowej prawnie w obrębie trzechmilowym nadgranicznym zamieszkiwali, po otrzymaniu dymisji z wojska na nowo w tymże obrębie do zamieszkania przypuszczeni być mogą (art. 3). Ciż starozakonni rodem z cesarstwa i Królestwa wraz z ich żonami, dziećmi i służącemi, uwolnieni zostają, od podatku koszernego, od ich współwyznawców na rzecz skarbu Królestwa pobieranego (art. 4), oraz od opłaty biletowego w mieście Warszawie na rzecz kasy miejskiej pobieranej, a to z zasad postanowienia Rady Administracyjnej z dnia 17/29 maja 1827 r. (art. 5).

Niezależnie od tego mają prawo zamieszkiwać w cesarstwie po za sferą stałego osiedlenia żydów:

a) dymisjonowani żołnierze, którzy wstąpili do służby wojskowej, na zasadach ustawy o rekrutach, t. j. przed 15 lutego 1874 r. (pr. o st. art. 680—5[3]) i

b) ci którzy przyjęli udział w działaniach wojennych na dalekim wschodzie, zyskali znaki za odznaczenie, lub w ogóle bez nagany spełniali służbę w operujących wojskach (Ust. p. art. 68—13[2]).

## C. Znaki odznaczenia.

Odznaczenia dla niższych stopni niechrześcian udzielają się z wyobrażeniem na krzyżu, w miejsce Ś-go Jerzego, cesarskiego rosyjskiego orła, i oddzielną numeracją, dla każdego stopnia oddzielnie (art. 337 prawa o orderach i innych odznaczeń).

## D. Niedopuszczanie żydów do wyższych stopni wojskowych i do niektórych gałęzi służby wojskowej.

Art. 568 Zbioru postanowień wojennych, stanowi że: żydom nie nadaje się stopni oficerskich.

Żydzi będący na służbie wojskowej nie naznaczają się ani do straży kwarantanowej (art. 933 Ustawy Kwarantanowej), ani też do oddzielnego korpusu straży pogranicznej (art. 89 prawideł dla korpusu straży pogranicznej).

## E. Wynagrodzenie za schwytanie żydów, uchylających się od powinności wojskowej.

Rozporządzeniem Ministra spraw wewnętrznych z dnia 4 maja 1866 r. oznaczone zostało wynagrodzenie za schwytanie żyda, uchylającego się od powinności wojskowej w poborze na 1886 r., w wysokości 50 rubli; rozporządzeniem tegoż ministra z dnia 12 października 1887 r., wysokość tegoż wynagrodzenia zachowaną została i na pobór rekrutów w 1887 r., a rozporządzeniem z dnia 25 lutego 1888 r. wynagrodzenie to zachowane zostało i do przyszłych poborów, aż do przedstawienia konieczności zmiany tej wysokości.

## F. Wadliwe akty stanu cywilnego.

Na dowód wieku starozakonnego popisowego, oraz jego stosunków familijnych, na mocy których mógłby korzystać z ulg, jakie daje wyjątkowe położenie familijne (jak jedynactwo, opieka i t. p.), wymagane są, jak to już wyżej było wskazane — wypisy aktów stanu cywilnego, podług prawa sporządzonego, lub zastępujące je decyzje odnośnych władz. To rozporządzenie wywołuje dla żydów liczne trudności, i niejednokrotnie pozbawia ich możności korzystania z prawnie przysługujących im ulg.

Art. 95 i 97 kodeksu cywilnego wymagają, aby akt urodzenia sporządzony był w ciągu ośmiu dni od daty

urodzenia dziecięcia, a jeżeli zaszło spóźnienie, przyczyna spóźnienia w akcie urodzenia wyrażona być powinna. U żydów akt obrzezania i łączne z nim nadanie imienia dziecięcia, odbywa się dopiero w dniu 8-mym po urodzeniu, a tem samem mogą oni dopiero po tym religijnym obrządku sporządzać akty urodzenia. Z tego powodu akt urodzenia zazwyczaj sporządzany bywa w terminie spóźnionym, a przyczyna tego powszechnie znana, nie bywa wyrażoną w akcie. Tego rodzaju akty urodzenia żydów uznane zostały za nielegalne, i nie mogące ustalić związku familijnego, a więc na przykład: jedynactwa i t. p. dającego ulgę pierwszego rzędu, chociaż względem chrześcian tego rodzaju akty, bardzo zresztą powszechne, są zupełnym prawnym dowodem takiegoż związku familijnego. Starania podejmowane w Sądach o uzupełnienie aktu urodzenia wzmianką o przyczynie opóźnienia, najczęściej pozostawały bez skutku. Ta okoliczność objaśnia, dla czego stosunkowo znacznie więcej chrześcian aniżeli żydów korzysta z ulg pierwszego rzędu. W Warszawie naprzykład w 1911 r. z ulgi tej korzystało 482 chrześcian a tylko 52 żydów, chociaż pobrano pierwszych ogółem 536, a drugich 805.

Z jurysprudencji rządzącego Senatu zaznaczyć należy jeden wyrok, który orzekł — jako: okoliczność, że ostatni dzień do sporządzenia aktu urodzenia żyda, upłynął w Sobotę, może służyć w Królestwie Polskiem, za zasadę do przedłużenia o jeden dzień terminu do sporządzenia aktu urodzenia (wyrok 1-go dep. rz. S. z dnia 23 września 1898 r. № 7074); i drugi wyrok objaśniający: że opóźnienie w sporządzeniu metryki w Królestwie Polskiem nie pozbawia jej siły prawnej, przy określeniu prawa do ulgi w wykonywaniu powinności wojskowej, jeżeli to opóźnienie było krótkotrwałe — a mianowicie dwudniowe (wyrok tegoż dep. 29 września 1902 r. w sprawie Lama). W zasadzie jednak Se-

nat surowo odnosił się w tej mierze, i nie uznawał za ważne metryk sporządzonych po 8-miu dniach od dnia urodzenia, w których przyczyna opóźnienia nie była wskazana (wyrok rz. S. z dnia 16 marca 1888 r. 1031 i inne).

## G. Pobór rekrutów żydów w Warszawie.

Powszechnie czyniony jest żydom zarzut, że wyłamują się z pod obowiązku wykonywania powinności wojskowej, że niedostarczają przypadającego na nich obowiązkowego kontyngensu rekrutów, i okazuje się ich brak. Zarzut ten zwalcza M. L. Usow w statystycznej pracy „Żydzi w armji“ *(„Евреи въ арміи“).*

Z danych cyfrowych, jakie dostarcza nam Warszawa też dochodzimy do wniosku o niesprawiedliwości tego zarzutu. Przeciętnie żydzi stanowią 1/3 część ogólnej ludności Warszawy. W 1882 r. było ich 33,4%, 1897 r. 32,05%, w 1907 r. 34,68%; w 1908 r. 36,96%; w 1909 r. 36,88%, a w 1910 r. 39,4%. Maksymalna cyfra zaludnienia żydów nie dochodziła 40%. Tymczasem liczba popisowych żydów jest albo równa liczbie popisowych chrześcian, a nieraz nawet przewyższa liczbę tych ostatnich: I tak:

| na ogólną liczbę | popisowych było: | chrześcian | żydów |
|---|---|---|---|
| w 1903 r. | 3086 | 1556 | 1530 |
| „ 1905 r. | 2906 | 1472 | 1434 |
| „ 1910 r. | 3731 | 1626 | 2105 |
| „ 1911 r. | 3568 | 1762 | 1806 |

Mogłoby się zdawać, że liczba urodzeń i w ogóle naturalny przyrost żydów jest znacznie większy aniżeli przyrost u chrześcian. Lecz cyfry i temu kłam zadają, gdyż:

| w latach: | przeciętny roczny przyrost czynił | —a przyrost żydów czynił |
|---|---|---|
| 1884—1890 r. | 13,26% | 11,74% |
| 1890—1900 r. | 17,71% | 17,30% |
| 1900—1908 r. | 13% | 11,24% |

W jaki sposób formuje się ta nieproporcjonalna wielce wygórowana liczba popisowych żydów trudno dociec. Możnaby przypuszczać, że niewykreślają się z liczby popisowych, żydzi zmarli przed wiekiem popisowym. Księgi stanu cywilnego dla chrześcian, prowadzone są przez księży, którzy o każdym zmarłym, przed dojściem do wieku popisowego meldują o zejściu władzy policyjnej, celem wykreślenia zmarłego z listy stałych mieszkańców, co też policja spełnia. Akty stanu cywilnego dla Żydów sporządzane są przez cyrkuły policyjne, które same sobie ani innym cyrkułom żadnych papierów, celem wykreślenia zmarłych z ksiąg meldunkowych, na podstawie których układają się listy popisowych, w wielu wypadkach wcale nie komunikują, i skutkiem tego często zmarli nadal na liście popisowych figurują. Bywały też wypadki niedokładnego wskazywania imion zmarłych. Podobnież nie wykreślano z tych list emigrantów, którzy już w dzieciństwie zagranicę, a zwłaszcza do Ameryki byli wywiezieni. Emigrantów zaś żydów było znacznie więcej aniżeli chrześcian. I tak w latach 1890—1904 było ich 56% a w 1908 roku 60%.

Podług art. 395 Ustawy o powinności wojskowej rodziny żydów, którzy nie stawili się do odbycia powinności wojskowej, ulegają karze 300 rubli. Częstokroć rodziny te zwolnione zostają od tej kary, po udowodnieniu, że mniemani popisowi, którzy nie stawiają się do służby wojskowej, albo dawno już umarli, albo emigrowali z kraju, co stwierdza powyższe przypuszczenie, co do przyczyny wykazywania zbyt wygórowanej liczby żydów, powołanych do służby wojskowej.

Niezależnie od większej liczby żydów, powołanych do służby wojskowej, w stosunku proporcjonalnym do ogólnego zaludnienia, faktycznie znowu więcej żydów ulega poborowi, aniżeli na nich przypada w proporcjonalnym stosunku powołanych do poboru chrześcian i żydów. I tak:

na ogólną liczbę żądanych

| | rekrutów | wyliczono: chrześcian | | a żydów | |
|---|---|---|---|---|---|
| w 1903 r. | 873 | 362 | t. j. 41,5% | 511 | t. j. 58,5% |
| „ 1905 r. | 973 | 409 | „ 42,04% | 564 | „ 57,96% |
| „ 1910 r. | 1212 | 441 | „ 36,39% | 771 | „ 63,61% |
| „ 1911 r. | 1341 | 536 | „ 40% | 805 | „ 60% |

Ten dziwny rezultat cyfrowy pochodzi z tej przyczyny, że wielu popisowym żydom, mającym prawo do ulg, w szczególności z tytułu jedynctwa, ulga ta nie przyznaje się, jedynie z powodu dyskwalifikowania przedstawionych przez nich aktów urodzenia — oraz z przyczyny oryginalnego sposobu obliczania proporcji rekrutów. Wyjaśnić to może zestawienie z któregokolwiek bądź roku. I tak w 1911 r. ilość żądanych rekrutów czyniła 1341. W zasadzie należałoby tę liczbę proporcjonalnie rozdzielić w stosunku do liczby powołanych: chrześcian (1762) i żydów (1806), (chociaż liczba tych ostatnich i tak już była wygórowana), i wypadłoby na chrześcian rekrutów 662 a na żydów 679. Tymczasem stosunek ten inaczej ułożony został. Z ogólnej liczby rekrutów odtrącono przedewszystkiem: podlegających poborowi z lat poprzednich, 221, pomiędzy którymi było chrześcian 64, a Żydów 157, bez policzenia oddzielnie chrześcian na rachunek chrześcian, a żydów na rachunek żydów, co w obec przeważającej liczby Żydów (157) na niekorzyść tych ostatnich wyszło. Po potrąceniu tych 221 (z ogólnej liczby 1341) pozostawało do poboru 1120. Zdawałoby się, że już po takiem niekorzystnem dla żydów obliczeniu, należy ilość rekrutów rozdzielić

proporcjonalnie do liczby popisowych: chrześcian (1762) i Żydów (1806); lecz ustanowiony był inny sposób obrachunkowy—a mianowicie: liczba popisowych zmniejszoną została o liczbę korzystających z ulgi 1-go rzędu (t. j. z położenia familijnego, jak jedynactwo i t. p.), których z powodu dyskwalifikowania aktów stanu cywilnego żydów, okazywało się zawsze daleko więcej chrześcian. W 1911 r. było chrześcian korzystających z tej ulgi 482, a żydów tylko 52. Tutaj już nie był stosowany powyższy system odtrącenia ogólnej liczby korzystających z ulgi (482 + 52 = 534), od ogólnej liczby powołanych do służby wojskowej, lecz oddzielnie odliczono chrześcian (t. j. znacznie większą ilość) od chrześcian—a żydów od powołanych do służby wojskowej żydów. I tak: z liczby powołanych:

chrześcian 1762 potrącono 482 i powołano 1280
żydów 1806 „ 52 „ 1754

i dopiero proporcjonalnie do tych cyfr rozdzielono żądaną ilość 1120 rekrutów, w skutek czego pobrać wypadło: chrześcian 472 a żydów 648. Do tych cyfr należy dodać ulegających poborowi z lat poprzednich: chrześcian 64 a żydów 157, w skutek czego ulegało poborowi pierwszych 536 a drugich 805. Zestawienie tych cyfr z ogólną liczbą zaludnienia (wykazującą na żydów maksimum 40%), wykazuje odrazu jak dalece niekorzystny dla Żydów jest powyższy sposób obliczania. Powyżej wykazane było, że przyjąwszy już ogólną liczbę powołanych chrześcian i żydów, należałoby tych ostatnich zaciągnąć do służby wojskowej w ilości 679, jeżeli zaś żądano 805, to żądano o 126 za dużo. Faktycznie wszakże pobrano Żydów tylko 665, gdyż nie okazało się więcej zdatnego materjału, i wskutek tego wykazany został niedobór żydów na 140.

Z cyfr jakie posiadam z lat poprzednich mogę zaznaczyć jeszcze, że w 1905 r. z ulgi pierwszego rzędu korzystało chrześcian 461, a żydów tylko 37, gdy po-

brano do wojska pierwszych 409 a drugich 564; a w 1910 r. z tejże ulgi korzystało chrześcian 456 a żydów 50, a pociągnięto do służby wojskowej pierwszych 441, a drugich 771.

## H. Przepisy karne.

Najwyższym ukazem z dnia 12 kwietnia 1886 r. (art. 395 Ustawy o powinności wojskowej wyd. 1897 r.) nałożoną została kara w sumie rubli 300 na rodzeństwo żyda, który uchylił się od spełnienia powinności wojskowej.

Rządzący Senat w dniu 3 października 1891 r. orzekł, że żydzi winni jedynie nie stawienia się we właściwym czasie do określenia wieku podług wyglądu zewnętrznego, mogą być karani tylko w ogólnej drodze wskazanej w postanowieniach, określających odpowiedzialność wszystkich popisowych za naruszenie przepisów ustawy o służbie wojskowej. Decyzją zaś Senatu z dnia 29 października 1893 r. wyjaśnione zostało, że jeżeli popisowy wezwany został do niespodziewanej superewizji co do zdatności do służby wojskowej, i nie stawił się, to rodzina nie stawającego ulega karze pieniężnej, o ile urząd wojskowy zakomunikował postanowienie swe o wezwaniu do niespodziewanej superewizji, tak wzywającemu się żydowi, jak i członkom jego rodziny za pokwitowaniem, i z uprzedzeniem, że w razie niewykonania żądania urzędu, rodzina niestawającego będzie skazaną na karę pieniężną.

Do rodziny obowiązanej do zapłaty kary zaliczają się: rodzice i zdolni do pracy bracia niestawiającego się popisowego (cyrkularz min. sp. w. z dnia 14 grudnia 1887 r. № 5013); a nawet ojczym i macocha, jeżeli wyłamujący się od powinności wojskowej był ich podporą; bracia przyrodni, jak również dziadek i babka, ci ostatni

tylko o ile wyłamujący się od powinności wojskowej nie miał rodziców ani braci, a posługiwali się jego pracą (cyrkularz min. sp. w. z dnia 12 października 1901 r. № 28), wreszcie niezamężne siostry w czasie powołania ich brata (wyroki rz. S.: 1-go Dep. 14 czerwca 1900 r. № 5712 i 28 kwietnia 1903 r. № 3502).

Nie jest zwolniony od opłaty kary brat będący w służbie wojskowej (takież wyroki z dnia 18 marca 1893 r. № 2449 i 17 grudnia 1902 r. № 10132), jak również brat który zawiadomił policję o zamiarze uchylenia się brata (wyrok 7 września 1893 r. № 7728); natomiast wolny jest od opłaty kary brat, jeżeli w czasie powołania wyłamującego się od spełnienia powinności wojskowej, nie był zdolny jeszcze do pracy (takiż wyrok z dn. 23 marca 1900 № 2775). Rzeczona kara pieniężna nie ciąży sukcesorów tych, którzy obowiązani są do jej zapłacenia (takież wyroki z dnia 27 stycznia 1906 r. i 28 września 1907 r. w sprawie Kirtreina).

W mowie będąca kara jest karą administracyjną, i jako taka na zasadzie art. 24 prawa o przywilejach i hypotekach. nie ma żadnego przywileju (wyrok ogólnego zebrania kasacyjnego dep. rz. S. № 13/1907 r. i kasacyjnego dep. wyrok № 46 1908 r.) [1]).

Kara rubli 300 w razie niewypłacalności osób obowiązanych do jej zapłaty nie ulega zamianie na areszt.

Najwyższym ukazem z dnia 21 lutego 1913 r. o łaskach monarszych z powodu 300-lecia domu Romanowych, zwolnieni zostali od kar, śledztwa i sądu, ci którzy uchylili się od spełnienia powinności wojskowej, lecz stawili się przed 21 lutego 1913 r. lub zgłoszą się nie później jak w ciągu roku od tegoż dnia.

Podług artykułu 580 Kodeksu Karnego: Żyd ukrywający żyda, będącego w służbie wojskowej, chociażby

[1]) Л. М. Роговинъ. Систематическій сборникъ законовъ о евреяхъ.

przez krótki czas, lub ułatwiający mu ucieczkę, ulega karze oddania do rot aresztanckich na czas od jednego do półtora roku. Oprócz tego gmina żydowska, w której ukrywał się zbieg żyd, opłaca karę nie wyższą nad rubli 300, za każdego ukrywającego się zbiega, jeżeli sama go nie wskazała i nie wydała władzy.

## ROZDZIAŁ IX.

# Opieka nad ubogimi.

## A. Przepisy ogólne.

Żydzi zawsze rozciągali opiekę nad swoimi biednymi i chorymi, i tym celem zakładali oddzielne bractwa. Względy rytualne tamowały im możność korzystania z instytucji ogólnych, w szczególności zaś ze szpitali. Postanowienie Księcia Namiestnika z dnia 2 grudnia 1817 r. ustanowiło: Radę ogólną dozorczą wszelkiego rodzaju szpitalów, która zostając pod zwierzchnictwem Komisji rządowej spraw wewnętrznych i policji, trudnić się ma wszystkiemi czynnościami dotyczącemi szpitali; tudzież rady dozorcze szczególne szpitalów przy Komisjach wojewódzkich, dla ułatwienia administracji szpitali po województwach. Postanowienie Komisji rządowej wyznań religijnych i oświecenia publicznego z dnia 20 marca 1821 r. (powyżej już powoływane) poleca dozorom bóżniczym, aby w corocznym etacie zamieszczały pozycję na „utrzymanie ubogich parafii“. Toż samo powtórzone jest w postanowieniu z dnia 24 kwietnia 1821 r., i tamże postanowiony jest podział ojców familji parafją składających na cztery klasy, obowiązane do opłaty składki bóżniczej; przyczem wskazane jest, że lubo żydzi ubodzy z jałmużny żyjący, do składki pocią-

gani nie będą, w regestrze jednak parafian, dla zapobieżenia wszelkim uchybieniom, w klasie piątej, jako ubodzy mieszkający w parafji wpisani być powinni. Podług postanowienia tejże Komisji z dnia 17/29 lipca 1834 r. № 16224—29515 koszta kuracji ubogich wyznania Mojżeszowego, leczonych w szpitalach publicznych zaspakajane być winny przez gminy żydowskie.

Komisja rządowa spraw wewnętrznych i duchownych w dniu 6/18 stycznia 1837 r. № 8804 — 31672 i 22745 — 42505 wyjaśnia, że reskrypta z dnia 23 sierpnia 1834 r. i z dnia 30 lipca (12 sierpnia) 1836 r., uwalniające domy szpitalne od składki kwaterunkowej, jako w interesie ludzkości bez różnicy wyznania wydane, do domów przeto zajmowanych na szpitale lub inne zakłady dobroczynne wyznania starozakonnych, bez żadnego ograniczenia stosowane być winny.

Postanowienie Rady Administracyjnej z dnia 25 listopada (7 grudnia) 1841 r. o środkach na utrzymanie szpitali starozakonnych stanowi, że: szpitale żydowskie winny być zakładane i utrzymywane przez odpowiednie parafje żydowskie (art. 1). Parafie, w których nie ma szpitali żydowskich, opłacać winny tym szpitalom koszta kuracyjne, do których na kurację swych ubogich chorych odsyłać będą, a fundusz na opędzenie tych kosztów kuracyjnych zamieszczony będzie przez właściwy dozór bóżniczy w etacie rocznym (art. 6).

Najwyżej zatwierdzona w dniu 18 lutego (2 marca) 1842 r. ustawa dla szpitali ogólnych w Królestwie Polskiem, pozostawiając szpitale pod zwierzchnią władzą Komisji rządowej spraw wewnętrznych i duchownych, porucza utworzonej przy tejże Komisji Radzie głównej opiekuńczej zakładów dobroczynnych główny Zarząd nad szpitalami i wszelkiemi zakładami i towarzystwami dobroczynnemi (art. 2); wewnętrzny zaś i bliższy zarząd szpitali oddaje ustanowionym przy każdym z nich radom opiekuńczym szczegółowym (art. 25); przyczem

stanowi (art. 43), że opieka nad ubogimi wyznania Mojżeszowego należeć będzie do dozorów bóżniczych. W zbiorze przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego znajdują się (część III, t. 3, str. 267) przepisy szczególne dla szpitali specjalnych, a między temi i przepisy szczególne dla szpitali starozakonnych. Te ostatnie stanowią, że: szpitale dla starozakonnych przeznaczone są właściwie do leczenia chorych wyznawców starego zakonu płci obojej (§ 379); przyjmować będą chorych na wszelkie choroby; osobne w nich oddziały zastępować będą spitale specjalne (§ 380); w zakładach większych urządzona będzie bóżnica (§ 383); oprócz odzieży i bielizny, oznaczonej w ogólnych przepisach, chorzy otrzymają lejbiki do nabożeństwa (§ 384); naczynia do jedzenia oddzielne być mają do pokarmów mięsnych, a oddzielne do mlecznych (§ 385); w szpitalach starozakonnych nie może być odmówione przyjęcie chorych, jakiegobądź wyznania, w takim razie, gdy ci zagrożeni są niebezpieczeństwem życia (§ 387); dyeta dla chorych oznaczona jest oddzielnym wykazem składu porcji dla chorych w szpitalach starozakonnych, z wyszczególnieniem ilości dla każdego chorego (§ 388 i aneks do № 1); w czasie świąt wielkanocnych, zamiast bułek daje się mace, a w miejsce kaszy i wszelkich nasion zbożowych, używa się tłuczona maca (§ 389); na salach modły odprawiać chorzy powinni pocichu i na własnem łóżku; odbywanie modłów na sali w zebraniu kilku osób surowo wzbrania się; również nie ma być dozwalane rozpalanie świeczek wieczorem w piątek i przed świętem na stolikach chorych kobiet, celem odprawiania modłów (§ 391); skoro niebezpiecznie chory pragnie modlitwy odprawić, intendent i ekonom są obowiązani wspólnie z chorym modły odmawiać; w razie zaś żądania tego przez kobietę chorą, dopełnić tej posługi winny żony pomienionych oficjalistów, lub niewiasty szczególnie do tego przeznaczone (§ 392); modły przy konających po-

winny być z największą przyzwoitością i spokojnością odbywane, aby na innych chorych przykrego wrażenia nie czyniły (§ 393). Komisja rządowa spraw wewnętrznych i duchownych rozporządzeniem z dnia 15/27 kwietnia 1850 r. stanowi, że ubodzy starozakonni, na włóczęgostwie lub z innych powodów, kary za sobą pociągających, pojmani, na kurację w czasie transportu do szpitali oddawani, i tamże zmarli, grzebani być mają kosztem funduszów, służących na transport zbiegów i włóczęgów.

Rozporządzenie tejże Komisji z dnia 19/31 października 1851 r. znosi wynagrodzenie płacone dotąd osobom egzekucją kosztów kuracyjnych dla szpitala starozakonnych w biurach Naczelników powiatów trudniącym się. W dniu 6/18 czerwca 1852 r. wydane było przez komisję rząd. spraw wewnętrznych i duchownych rozporządzenie wskazujące: w jaki sposób zarządzać prenotowanie w księgach kasowych kosztów kuracji, jak przesyłać pieniądze do Rady szpitala starozakonnych w Warszawie, oraz czem wydatek lub niedobór usprawiedliwiać. Taż Komisja decyzją z dnia 7/19 października 1853 r. poleciła, aby w razie znajdowania się na kuracji w szpitalach chorych wyznań niekatolickich, ci chorzy w żadnym wypadku zniewalani nie byli do spełniania obrządków przez Kościół katolicki wskazanych, o czem Rada główna zakładów dobroczynnych w dniu 4/16 stycznia 1854 r. za № 74 (Zb. przep. adm. Kr. P. cz. III, t. V, str. 303) zawiadomiła szczegółowe Rady Opiekuńcze.

Rozporządzenie Komisji rządowej spraw wewnętrznych i duchownych z dnia 15/27 października 1859 r. za № 2969 — 29664 stanowi, że: za chorych izraelitów leczonych w szpitalach, o ile oni sami kosztów kuracyjnych uiścić nie są w stanie z własnych funduszów, koszta takowe zwracane są ze składek mieszkańców tej parafji, do której chory należy, a to na zasadzie postanowienia Rady Administracyjnej Królestwa z dnia 25 li-

stopada (7 grudnia) 1841 r. Za kurację chorych chrześcian z gmin miejskich i wiejskich pochodzących, umieszczonych w szpitalach, gdy chorzy ci nie są w stanie z własnych funduszów powrócić kosztów kuracyjnych, gminy właściwe, do których pomienieni chorzy należą, obowiązane są ponosić pomienione koszta, a to na zasadzie postanowienia Księcia Namiestnika Królestwa z dn. 2 grudnia 1817 r. To rozporządzenie wywołało w późniejszym czasie poważne nieporozumienia między gminami politycznemi a parafjami żydowskiemi, o których poniżej jeszcze będzie mowa.

Komisja rządowa spraw wewnętrznych i duchownych postanowieniem z dnia 6/18 marca 1865 r. № 76, powyżej już powołanem poleca, aby dozory bóżnicze w okręgach, w których szpitale żydowskie nie znajdują się, w projektach do swych etatów zamieszczały odpowiedni fundusz na opłatę kosztów kuracji ubogich chorych starozakonnych, a mianowicie takie kwoty, jakie z doświadczenia roku ubiegłego okażą się potrzebnemi,— a w razie dopiero gdyby okazała się potrzeba powiększenia tychże, aby dodatkowa składka na właściwych kontrybuentów rozpisaną była.

Mocą Najwyżej w dniu 19 czerwca 1870 r. zatwierdzonej ustawy o zarządzie zakładów dobroczynnych w guberniach: warszawskiej, kaliskiej etc., wszystkie zakłady dobroczynne w guberniach: warszawskiej, kaliskiej etc., pozostając pod wyższym nadzorem i opieką głównego naczelnika tych guberni zostają w zawiadywaniu ministerstwa spraw wewnętrznych (art. 1). Bliższe zawiadywanie instytucjami dobroczynnemi porucza się radom gubernialnym i powiatowym dobroczynności publicznej, a w mieście Warszawie oddzielnej radzie miejskiej (art. 2). Opieka nad ubogimi starozakonnymi i zawiadywanie domami schronienia, dla nich urządzonemi, oddaną zostaje dozorom bóżniczym pod nadzorem rad dobroczynności publicznej (art. 6). W myśl powołanej

już powyżej ustawy z dnia 7 lipca 1870 r. o urządzeniu zarządu gospodarczego miasta Warszawy, dozór bóżniczy żydowski miasta Warszawy pozostawiony został w zawiadywaniu Magistratu st. m. Warszawy; niemniej wszakże zapisy i ofiary na rzecz gminy żydowskiej, w których wkładają się jakiekolwiek obowiązki, mają być przedstawione do decyzji ministerstwa spraw wewnętrznych (VII. II). Najwyżej zatwierdzonem zdaniem Rady Państwa z dnia 20 kwietnia 1890 r. ustanowiony został na mieszkańców Królestwa Polskiego podatek w sumie rubli 250,000 na utrzymanie warszawskiego domu wychowawczego, szpitala S-go Jana Bożego i szpitala w Tworkach, a w dniu 3 czerwca 1894 r. ustanowiony został podatek szpitalny. Do obu tych podatków pociągnięci są i żydzi. Każdy opłacający podatek szpitalny jako też żona jego i dzieci do 17-go roku życia mają prawo bezpłatnej kuracji w szpitalach.

Z mocy prawa z dnia 11 sierpnia 1907 r. wszystkie pozostające w zawiadywaniu warszawskiej Rady miejskiej dobroczynności publicznej instytucje dobroczynne, a między temi i wszystkie miejskie szpitale, przeszły w zawiadywanie Magistratu m. Warszawy. Faktycznie i szpital dla starozakonnych, oraz dom schronienia ubogich starców i sierot starozakonnych, przejęte zostały przez Magistrat m. Warszawy od wspomnianej Rady miejskiej dobroczynności publicznej.

Z przepisów wydanych po zajęciu kraju przez wojska niemieckie zaznaczyć należy następujące rozporządzenia: Ustawa miejska dla miasta stołecznego Warszawy z dnia 5 maja 1916 r. stanowi, że do spraw miejskich należy między innemi: opieka miejska nad ubogimi (art. 6).

W powyżej już powołanej organizacji żydowskiego towarzystwa religijnego dla J. G. W. z dnia 1 listopada 1916 r. postanowionem jest, że do zadań gminy żydowskiej między innemi należy opiekowanie się biednymi.

Wreszcie w dniu 5 grudnia 1916 r. wydane zostały rozporządzenia (za №№ 212, 213 i 214) o opiece nad ubogimi, które w zasadzie stanowią, że przepisy istniejącego prawa o opiece i udzielaniu zapomogi osobom, potrzebującym wsparcia, zachowują moc obowiązującą, Naczelnik Zarządu przy J. G. W. w okólniku z dnia 16 grudnia 1916 r. I. 27862, przesłanym do Prezydenta Policji, a przez tegoż w kopii zakomunikowanym Zarządowi Gminy Starozakonnych miasta Warszawy, wyjaśnia, że gdy konwencja Hagska zaleca utrzymanie w kraju okupowanym istniejące w nim prawa, zaniechaną została gruntowna zmiana, nie na nowożytnych zasadach uregulowanej opieki nad biednymi w Królestwie Polskiem, i uznaje za obowiązujące postanowienie Rady Administracyjnej z 1841 r. i w rozwinięciu onego wydane przepisy.

W szczególności zaś uznaje, że:

1) Gminy żydowskie stanowią samodzielne związki obowiązane do opiekowania się biednymi żydami;

2) Potrzebujący pomocy ma swoją siedzibę, w której ma prawo do wsparcia, w pierwszej linii w tem miejscu, w której mieszkają jego krewni lub powinowaci w myśl art. 237 i następ. kod. cyw. do udzielenia mu pomocy obowiązani;

3) Obowiązek do udzielenia wsparcia ciąży wspomnianych krewnych i powinowatych, o ile oni są w stanie spełnić takowy. Mogą oni spełnić go czy to gotowizną, czy też przez przyjęcie potrzebującego pomocy do swego domu. Obowiązek ten ma miejsce i w wypadku, gdy związek opieki nad biednymi, w drodze regresu cywilnego, działa przeciwko zobowiązanym do udzielenia pomocy.

4) Jeżeli potrzebujący pomocy nie ma krewnych lub powinowatych, obowiązanych do udzielenia mu pomocy, obowiązek ten ciąży w drugiej linii gminę, w której potrzebujący pomocy zapisany jest jako stały miesz-

kaniec (co nie jest jednoznacznem z faktycznem miejscem zamieszkania).

5) Każdy będący w potrzebie winien być czasowo wspierany przez gminę, w której okręgu potrzeba powstała, z możnością regresu do gminy, którą ten obowiązek ciąży. Gdy nie może być ustalony miejscowy związek, obowiązany do odszkodowania, wydatki zwrócone będą tymczasowo przez gminny związek powiatowy, w okręgu którego gmina forszusująca znajduje się. (Rozporządzenia №№ 212, 213 i 214 w № 56 Dziennika rozporządzeń Generał - Gubernatora Warszawskiego). W myśl powyższego ciąży każdą gminę żydowską (okręg dozoru bóżniczego); a) obowiązek wspierania ubogich i ponoszenia kosztów kuracji biednych chorych żydów, stałych mieszkańców gminy, znajdujących się zarówno w tejże gminie, jak i po za jej granicami; oraz mających w niej krewnych lub powinowatych, obowiązanych do wspierania tychże, z możnością regresu do krewnych i powinowatych obowiązanych do wspierania ich, i b) obowiązek wspierania czasowo ubogich i chorych żydów, niestałych mieszkańców gminy, znajdujących się w niej, z możnością regresu do gmin żydowskich, w których mieszkają krewni lub powinowaci, obowiązani podług prawa do wspierania potrzebującego pomocy, ewentualnie do gminy stałego zamieszkania tego ostatniego. Zaznaczyć należy, że ta interpretacja istniejących przepisów prawa, niekoniecznie jest trafna, jak to się poniżej wyjaśnia, przy rozbiorze wynikłych w tym przedmiocie nieporozumień, i że władze okupacyjne zupełnie z uwagi opuściły, że w myśl prawa z dnia 3 czerwca 1894 r. o podatku szpitalnym, biedni pociągani do obowiązku opłacania rublowego podatku szpitalnego, jakoteż ich żony i dzieci do 17-go roku życia, mają prawo bezpłatnej kuracji w szpitalach.

## B. Szpital Starozakonnych w Warszawie.

Szpital żydowski w Warszawie liczy swój początek od końca 18 wieku [1]). Początkowo od 1799 r. mieścił się w wynajętym domu przy ulicy Nowolipie (№ 2426), zkąd przeniesiony został do domu na ulicę Marszałkowską (№ 1381), który już w 1811 r. funduszami, zebranemi drogą dobrowolnych ofiar, na własność został nabyty. W 1821 r, dokupioną została jeszcze przyległa posessja (№ 1382), na której też wystawiony został odpowiedni budynek. Gdy w 1824 r. dzielnicę żydowską w Warszawie przeniesiono, zakupiony został dom przy ulicy Zielonej (№ 2064), i tamże przeniesiony został w 1827 r. szpital żydowski. Ulica ta później włączona została do cytadeli warszawskiej, wskutek czego w 1832 r. szpital przeniesiony został do wynajętego domu № 2098, przy ulicy Pokornej. Już w 1834 r. taż nieruchomość łącznie z sąsiednią posessją przy ulicy Inflanckiej № 2214 zostały nabyte na własność. Budowa Szpitala pociągnęła za sobą wydatek 691.063 złotych polskich i 9 groszy, a w tej sumie mieści się zasiłek od Rady głównej zakładów dobroczynnych jedynie w wysokości złotych polskich 24661 groszy 26; pozostały zaś fundusz pochodził: z szacunku za posesję przy ulicy Zielonej, z zasiłku z funduszu budowlanego, z dobrowolnych ofiar i z dochodów etatowych szpitala. Tytuł własności tych nieruchomości uregulowany został pod względem prawnym niejasno, a mianowicie: jako właściciel figuruje w nieruchomości № 2214 przy ulicy Pokornej „Gmina Szpitala Starozakonnych w Warszawie“, a w nieruchomości

[1]) Nowy Szpital Starozakonnych w Warszawie. Księga Pamiątkowa 1809 r. Część historyczna napisana przez D-ra Henryka Lucjana Kohna. Отчетъ Магистрата г. Варшавы по Отдѣленію Общественнаго Призрѣнія за 1908 и 1909 гг.

№ 2098 przy ulicy Inflanckiej „Gmina i Szpital Starozakonnych w Warszawie“. W 1887 r. powstał komitet budowy nowego szpitala żydowskiego. Pod budowę szpitala nabyte zostały place na przedmieściu Wola, ogólnej przestrzeni 201935,39 łokci kw. połączone w jednej księdze hypotecznej pod nazwą: „Kolonja Ludwików powiatu Warszawskiego“, której tytuł własności przepisany został na „Warszawską Gminę Starozakonnych“. Koszt nabycia placów, budowy i wewnętrznego urządzenia szpitala wynosi około 1.200.000 rubli. Fundusz ten zebrany został przeważnie z dobrowolnych ofiar (około 900.000 rubli), a w części z wypuszczonych przez Zarząd Gminy Starozakonnych m. Warszawy obligów (na rubli 300.000). Już w 1898 r. oddany był do użytku pawilon dla obłąkanych, a w 1902 r. wszystkie oddziały z dawnego szpitala przeniesione zostały do nowego, według najnowszych wskazań wiedzy medycznej, wybudowanego szpitala. W szpitalu tym z chwilą przejęcia go przez Magistrat było 729 łóżek. Niezależnie od miejscowych chorych, szukających pomocy w szpitalu,—zjeżdżali się do niego chorzy z całego kraju i mnóstwo chorych z gubernii Cesarstwa. Wobec kolosalnego przypływu chorych, a zwłaszcza biednych dawne środki finansowe szpitala na jego potrzeby starczyć nie mogły i deficyt wciąż zwiększał się.

Szpital żydowski w Warszawie utrzymywał się początkowo z dobrowolnych ofiar, a przytem zwyczajowo pobierany był na cele pielęgnowania chorych podatek w wysokości jednego grosza od funta mięsa koszernego. Podatek ten ustanowiony przez marszałka policji zatwierdzony został w 1795 r. przez generała wojsk rosyjskich Buxhöwdena. W dniu 17 lutego 1812 r. minister spraw wewnętrznych nakazał na pokrycie potrzeb szpitala, pobierać opłatę od chorych prowincjonalnych. Reskrypt Komisji rządowej spraw wewnętrznych z dnia 19 maja 1820 r. opłaty te ponownie ustanowił. Reskryp-

tem tejże Komisji z dnia 9 lipca 1821 r. dozwolone zostało zbieranie składek na rzecz szpitala żydowskiego w Warszawie. Sekretarz Stanu przy Radzie Administracyjnej Królestwa w odezwie z dnia 27 lipca (8 sierpnia) 1850 r. № 134 do komisji spraw wewnętrznych i duchownych objawił decyzją Księcia Namiestnika Królestwa co do wypłaty szpitalowi starozakonnych w Warszawie z podatku osiąganego z mięsa koszernego rocznie sumy Rubli 9000 (Zb. p. ad. cz. 3. t 3 str. 289).

Na rzecz szpitala przeznaczoną też była część podatku z biletowego, pobieranego od Żydów z prowincji do Warszawy przybywających, za każdy dzień ich pobytu (Tagzetel), do wysokości rub. 6000 rocznie. Nieznaczny też dochód jeszcze szpital miał ze sprzedaży żydom tak zwanych jabłek rajskich i palm. Gdy w 1836 roku dochód z podatku dziennego od przybywających do Warszawy żydów przelany został na rzecz miasta, było postanowione, że sumę rubli 6000 rocznie gmina żydowska będzie płaciła szpitalowi. Po zniesieniu w 1864 roku podatku od mięsa koszernego, brakującą z tego tytułu sumę rubli 9000, znowu Gmina żydowska przejęła na siebie, i odtąd płaciła rubli 15.000 rocznie. Gdy jednak w następstwie Rada miejska ciągle domagała się większych sum od Zarządu Gminy staroakonnych na pokrycie deficytu, Zarząd Gminy podwyższył w 1895 r. roczny zasiłek o rubłi 3000, t. j. do rubli 18.000. Niezależnie od tego Zarząd Gminy dodał na dodatkową opłatę dla lekarzy szpitalnych rubli 1800 rocznie. Wszystko to nie starczyło na pokrycie deficytów, które wciąż się powiększały. W 1906 r. deficyt szpitala wynosił już rubli 191010 kop. 42. W 1908 r. przewyżka rozchodu nad dochodami czyniła rubli 187905 kop. 37, w 1909 r rubli 145300 kop. 46.

## C. Dom schronienia ubogich starców i sierot starozakonnych.

W dniu 6/18 października 1855 r. Rada główna opiekuńcza zakładów dobroczynnych zatwierdziła ustawę dla głównego domu schronienia ubogich starców i sierot starozakonnych w Warszawie (Zb. p. ad. cz. 3 t. 3 str. 417). W myśl tej ustawy: Główny dom ubogich starców i sierot starozakonnych w Warszawie utrzymywać ma ubogich, pochodzących z warszawskiej gminy starozakonnych, z przyczyny wieku lub kalectwa do pracy niezdolnych, nie mających krewnych, powinowatych lub osób z prawa do utrzymania ich obowiązanych. Pomieszczeni w instytucie zapewnione mieć będą: żywność, odzież, bieliznę i pomoc lekarską (na przypadek choroby); sieroty zaś oprócz tego początkowe odpowiednie wykształcenie (art. 1). Do zakładu tego przyjmowani będą:

*a*) zupełne sieroty ubogie płci mężkiej od lat pięciu do lat dziewięciu wieku;

*b*) starcy obojej płci ubodzy po 60 latach życia—i

*c*) ubodzy niezdolni do pracy bez względu na wiek.

Nie mogą być przyjmowani: kalecy wymagający ciągłej pieczy, jako to: sparaliżowani, epileptycy, idjoci oraz dotknięci chorobami przyczyniającemi się do zanieczyszczenia instytutu (art. 2).

Mieszczący się w zakładzie ubodzy zajmowani będą pracą, siłom ich odpowiednią, za wynagrodzeniem na rzecz domu schronienia.

Sieroty zostawać będą w zakładzie nie dłużej jak do lat 12 skończonych.

W instytucie dzieci nauczane będą: religji, obowiązków człowieka względem siebie i w stosunkach jego towarzyskich, czytania w języku hebrajskim i polskim, oraz robót ręcznych, jako to: krawiectwa, powróżnictwa, stolarstwa etc. (art. 3).

Zarząd instytutu sprawowany będzie przez Radę szczegółową opiekuńczą (art. 7), zostającą pod zwierzchnictwem Rady głównej opiekuńczej zakładów dobroczynnych z mocy Ukazu N. z dnia 18 lutego (2 marca) 1842 r., który obowiązuje instytut (art. 8).

Rada główna opiekuńcza zakładów dobroczynnych zatwierdziła w dniu 22 stycznia (3 lutego) 1862 r. organizację wewnętrzną głównego domu schronienia ubogich i sierot starozakonnych w Warszawie oraz przepisy porządku domowego i karności (Zb. p. ad. cz. 3 t. 3 str. 443) i instrukcję rachunkowo-kasową dla tegoż domu (tamże str. 463).

Dom schronienia dzięki długoletniemu zawiadywaniu nim przez kuratora swego Michała Bergsona doszedł do wielkiego rozwoju. Obecnie zakład ma 6 oddziałów, a mianowicie:

| | | |
|---|---|---|
| 1) | sierot-chłopców dla . . . . . | 60 pensjonarzy |
| 2) | „ dziewcząt „ . . . . . | 30 „ |
| 3) | starców-kalek mężczyzn dla . . | 45 „ |
| 4) | „ „ dziewcząt „ . . | 45 „ |
| 5) | idjotów-mężczyzn dla . . . . | 25 „ |
| 6) | „ kobiet „ . . . . | 25 „ |

Przy zakładzie urządzone są warsztaty: krawieckie, szewckie i rękodzielnicze (hafty, cerownia i t. p.) Oprócz tego przy zakładzie istnieje ochrona dla przychodnich dzieci ubogiej miejscowej ludności.

## D. Szpitale Starozakonnych na prowincji.

Oprócz szpitala starozakonnych w Warszawie istnieją jeszcze w kraju inne szpitale dla starozakonnych, a mianowicie: w Kaliszu od 1835 r., w Piotrkowie od 1844 r., w Radomiu od 1848 r., w Suwałkach od 1862 r., w Łodzi od 1890 r., w Łomży od 1897 r., a także w Włocławku i w Zamościu.

Opracowana przez D-rów E. Beatusa i W. Męczkowskiego monografia szpitala starozakonnych w Kaliszu mieści się w dziele „Monografie historyczne szpitali w Królestwie Polskiem“ z 1907 r. (wydanem z udziałem zapomogi Kasy D-ra J. Mianowskiego).

## E. Sprzedaż palm i jabłek rajskich.

Rada Administracyjna Królestwa postanowieniem z dnia 27 września (9 października) 1835 r. zważając, że jabłka zwane rajskiemi i palmy, których wyznawcy Mojżesza do obrządków swoich potrzebują, raz tylko w rok sprowadzane, nie stanowią znakomitej handlu gałęzi, i że zysk wyłączny ze sprzedaży tychże jeszcze przez rząd Pruski warszawskiemu szpitalowi wyznania mojżeszowego przyznanym został, chcąc zarazem tę instytucję pożyteczną i potrzebną, a szczupło uposażoną, utrzymać przy korzyściach przez rząd pruski zapewnionych, postanowiła, że prawo wyłącznego handlu jabłkami rajskiemi i palmami, i wszelkie stąd zyski, należeć mają wyłącznie do szpitala wyznania mojżeszowego w Warszawie.

Książe Namiestnik Królestwa decyzją z dnia 27 października (8 listopada) 1853 r. № 4156 rozkazać raczył, ażeby ustanowić karę za defraudację jabłek rajskich i palm, wyrównywającą podwójnej opłacie wartości tychże objektów, według cen, za jakie szpital starozakonny też objekta sprzedawać będzie. Rada zaś szczegółowa opiekuńcza szpitala starozakonnych w dniu 11/23 sierpnia 1855 r. za № 1196 (Zb. p. ad. cz. 3 t. 5. str: 113) wydała szczegółowe przepisy co do oddzielnych świadectw na każde kupione w Radzie szpitala jabłko lub palmę i co do manipulacji sprzedażnej tych artykułów.

Monopol ten obecnie nie jest już wykonywany

przez obecny Zarząd warszawskiego szpitala starozakonnych.

## F. Nieporozumienia między Magistratem m. Warszawy a Gminą Starozakonnych m. Warszawy w przedmiocie utrzymania szpitala starozakonnych i kosztów leczenia żydów w innych szpitalach.

Na tle powyżej przytoczonych przepisów i w związku z innemi przepisami wynikły rozmaite nieporozumienia. W szczególności zaś wynikły następujące kwestje:

*a*) kto ma pokryć deficyty szpitala starozakonnych w Warszawie?

*b*) kto ma pokryć koszta leczenia biednych żydów, stałych mieszkańców miasta Warszawy, leczących się w warszawskich szpitalach?

*c*) kto ma pokryć koszta leczenia biednych żydów, niestałych mieszkańców miasta Warszawy, czasowo w Warszawie przebywających, leczących się w tychże szpitalach? i

*d*) kto ma pokryć koszta leczenia biednych żydów stałych mieszkańców miasta Warszawy i niestałych jej mieszkańców czasowo w Warszawie przebywających, a leczących się w szpitalach prowincjonalnych?

Nieporozumienia w tych kwestjach powstały już w czasie, kiedy instytucjami dobroczynnemi w Warszawie zawiadywała Rada miejska dobroczynności publicznej. Wówczas to rozpoczęte zostały przez Gminę Starozakonnych m. Warszawy pertraktacje z rzeczoną Radą o przejęcie przez Gminę starozakonnych szpitala w zawiadywanie pod względem gospodarskim i finansowym, co jednak wobec prawa z dnia 19 czerwca 1870 r. za niedopuszczalne uznane zostało.

Po przejęciu szpitali w zawiadywanie przez Magi-

strat miasta Warszawy, celem wszechstronnego rozpatrzenia wynikłych kwestji, na posiedzeniu Magistratu z dnia 17 lutego 1910 r. wyłonioną została specjalna Komisja z udziałem dwóch przedstawicieli Zarządu Gminy Starozakonnych [1]).

Sprawa ta rozpatrywana była na posiedzeniach w Magistracie w dniach: 4/17 listopada 1910 r. i 5/18 maja 1911 r.

*a) Co do pierwszej kwestji:* Kto ma pokryć deficyty szpitala starozakonnych miasta Warszawy, a w szczególności czy gmina starozakonnych obowiązana jest pokrywać ten deficyt?

Komisja doszła do przekonania, że szpital starozakonnych, pomimo swej nazwy, nie jest szpitalem urządzonym, w zastosowaniu się do prawa z dnia 25 listopada (7 grudnia) 1841 r. (według którego zakładać i utrzymywać szpitale winny właściwe parafie żydowskie), przeznaczonym wyłącznie dla żydów, lecz jest szpitalem miejskim, przeznaczonym przedewszystkiem dla żydów, i różniącym się od innych tylko koszerną kuchnią, że w tym szpitalu leczą się nie tylko żydzi, lecz i chrześcianie, i znajduje się w nim nawet przedpogrzebowa kaplica katolicka, że wreszcie Magistrat miasta Warszawy pokrywa ogólny deficyt wszystkich zawiadywanych przez Magistrat zakładów dobroczynnych z funduszów miasta, zbieranych tytułem opłat i podatków u mieszkańców miasta, bez różnicy wyznania; że w ogólnej su-

---

[1]) Skład tej Komisji był następujący: Przewodniczył: Wice-Prezydent Magistratu Zaremba, członkami jej byli: Naczelnik wydziału dobroczynności publicznej Koralewski. Radni Magistratu: Zienkowski i Mrozowski, Radca prawny Magistratu Kasprzycki, Pomocnik Naczelnika Wydziału dobroczynności Ryfiński. Członkowie tegoż wydziału: Stempiński i Edward Natanson, inspektor lekarski szpitali Trojecki (który faktycznie udziału nie brał), i członkowie Zarządu Gminy Starozakonnych: Szymon Landau i Jakób Kirszrot.

mie wypłacanej z kasy miejskiej na pokrycie deficytów zakładów dobroczynnych znajduje się część (co najmniej $^1/_3$) pieniędzy osiąganych od żydowskiej ludności, i gdyby gmina żydowska miała pokrywać deficyt szpitala żydowskiego, to w rezultacie żydzi płaciliby dwa razy na jeden przedmiot, wobec więc tego Komisja wypowiedziała się, że jakkolwiek prawo z 1841 r. pozostało w swej mocy (wbrew twierdzeniu przedstawicieli Gminy starozakonnych, że ono moc swoją straciło), nie ma zasady do żądania, aby gmina starozakonnych miasta Warszawy pokrywała rozchody szpitala żydowskiego.

Co się tycze płaconych przez Zarząd Gminy Starozakonnych corocznie na rzecz Szpitala sumy rubli 18,000, to większość Komisji uznała, że sumę tę Gmina żydowska i nadal opłacać winna, wobec wyznaniowego charakteru szpitala żydowskiego; gdy mniejszość uznawała sumę tę za zasiłek ofiarowany przez Gminę na rzecz szpitala. Przypisywanie szpitalowi charakteru wywyznaniowego opierało się na tem: jakoby prowadzenie kuchni koszernej w szpitalu żydowskim było droższe, aniżeli prowadzenie zwykłej kuchni w innych szpitalach. Argument ten jednak zwalczają cyfry statystyczne. Gdy bowiem średni rozchód na utrzymanie i leczenie jednego chorego w ciągu doby w szpitalach warszawskich wynosił w 1908 r.: w szpitalu Ś-go Rocha 142,72 kop., Ś-go Ducha 137,39 kop., Wolskim 133,58 kop., w Instytucie oftalmicznym 110,24 kop., w Instytucie położniczym 192,00 a w domu wychowawczym 149,97 kop.,—w szpitalu żydowskim rozchód ten czynił 109,55, a w domu rekonwalescentów przy tymże szpitalu 21,33. W 1909 r. rozchód ten czynił: w szpitalu Ś-go Rocha 136,76 kop., Ś-go Ducha 155,55, Wolskim 147,86 kop., oftalmicznym instytucie 127,52 kop., a w Instytucie położniczym 159,38 kop., w szpitalu żydowskim zaś rozchód ten czynił 102,24, a w domu rekonwalescentów przy tymże szpitalu 14,29. Na samo utrzymanie jednego chorego wyznaczał Magi-

strat dla wszystkich szpitali na jednego chorego na dobę $27^1/_2$ kop., gdy naprzykład w 1909 r. rzeczywiście wydatkowano na ten cel w szpitalu żydowskim tylko 26,98 kop. jakkolwiek w najbardziej pod względem rozmiarów podobnym szpitalu Dzieciątka Jezus wydatkowano 27,23 kop.

*b) Co do drugiej kwestji.* Kto ma pokryć koszta leczenia biednych żydów, stałych mieszkańców m. Warszawy leczących się w warszawskich szpitalach?

Komisja przedewszystkiem przyznała, że podług prawa z dnia 3 lipca 1894 r. opłacający rublowy podatek szpitalny ma prawo, aby on, jego żona i dzieci do 17-go roku życia byli leczeni bezpłatnie w szpitalach warszawskich. Co się tycze innych biednych stałych mieszkańców m. Warszawy, to Komisja wychodząc z zasady, że środki na utrzymanie szpitali warszawskich czerpane są z dochodów miejskich, do których przyczyniają się mieszkańcy miasta bez różnicy wyznania, uznała, że biedni żydzi stali mieszkańcy Warszawy mają prawo do tych samych ulg w szpitalach warszawskich, z jakich korzystają chrześcianie, i koszta leczenia ich winny być odniesione na rachunek miasta.

Powyższy wniosek co do odniesienia kosztów kuracji biednych żydów, stałych mieszkańców m. Warszawy, na rachunek miasta był przez Magistrat przedstawiony 15 listopada 1911 r. za № 36,100 Warszawskiemu Generał-Gubernatorowi, który przedstawił go Ministrowi spraw wewnętrznych z opinią, że nie znajdując przeszkody ze względu na miejscowe warunki do jego urzeczywistnienia, widzi się zmuszonym zauważyć, że Magistrat w tym wypadku dopuścił się uchybienia przeciwko wymaganiom prawa z 1841 r. i postanowienia Komisji spraw wewnętrznych i duchownych z 1859 r. Ministerstwo spraw wewnętrznych odezwą do Generał-Gubernatora z dnia 12 czerwca 1912 r. za № 4219 zawiadomiło, że w myśl wspomnianych rozporządzeń z 1841

roku i 1859 r. oraz art. 362 Ustawy o dobroczynności publicznej (Zb. p. Ces. t. XIII wydane 1892 r.) stanowiącego, że opieka nad biednymi żydami i zarząd szpitalami dla nich urządzonemi powierza się pod nadzorem rad dobroczynności publicznej opiekom synagogalnym— nie uznaje możności *(затрудняется)* dopuszczenia urzeczywistnienia wniosku Magistratu m. Warszawy o przejęciu wspomnianych kosztów leczenia na rachunek miasta.

*c) co do trzeciej kwestji.* Kto ma pokryć koszta leczenia biednych chorych żydów niestałych mieszkańców m. Warszawy, leczących się w szpitalach warszawskich? W tym przedmiocie większość Komisji oparła się na prawie z dnia 25 listopada (7 grudnia) 1841 r. i na postanowieniu Komisji rządowej spraw wewnętrznych i duchownych z dnia 15/27 października 1859 r. i drogą interpretacji tego ostatniego przyszła do zupełnie odmiennego określenia sytuacji chrześcian i żydów. Rzeczone postanowienie opiewa: Za kurację chorych biednych chrześcian, z gmin miejskich i wiejskich pochodzących, umieszczanych w szpitalach, gminy właściwe do których pomienieni chorzy należą, obowiązane są ponosić pomienione koszta. Na zasadzie tego postanowienia Magistrat m. Warszawy za kurację chorych niemiejscowych w szpitalach warszawskich opłatę windykuje od gmin, do których ci biedni należą, t. j. w których oni jako stali mieszkańcy są zapisani, nie bacząc na ich długoletni pobyt w Warszawie, ani nawet na to, że przyczyniają się do miejskich opłat lub podatków. Inne jednak zapatrywanie jest na żydów, co do których odnośny ustęp w powołanem postanowieniu głosi: za chorych izraelitów leczonych w szpitalach, o ile sami kosztów kuracyjnych nie są w stanie uiścić, koszta takowe zwracane są ze składek mieszkańców tej parafji, do której chory należy. Większość Komisji nie uznała wszakże za należących do parafii tylko stałych mieszkańców, tak jak powyżej uznała za należących do gminy, tylko sta-

łych jej mieszkańców chrześcian, ale uznała za należących do parafji i nie stałych mieszkańców parafji. Oparła się w tym względzie na powyżej już przytoczonej definicji parafji przez Prokuratorję w Królestwie Polskiem, w myśl której parafję stanowią osoby związane jedną wiarą religijną faktycznie zamieszkujące w granicach danej terytorjalnej miejscowości. Zaznaczone zarazem było powyżej, że przy takiej interpretacji wspomnianego postanowienia z 1859 r. zachodzi konieczność bliższego określenia: jak długo powinien zamiejscowy żyd przemieszkiwać w Warszawie, aby go uznać za parafjanina warszawskiej żydowskiej parafji? Przedstawiciele gminy żydowskiej, objaśniali przytem, że przynależność do gminy politycznej i do parafji powinna oceniać się podług tych samych zasad, że w danym wypadku szło o wskazanie różnych prawnych osób do zapłaty obowiązanych, a nie o zakreślenie różnych granic odpowiedzialności tych osób, — że częstokroć w przepisach prawa parafje nazywają się gminami, a warszawska parafja żydowska, stale używa nazwy gminy starozakonnych, że nawet w postanowieniu z dnia 6/18 czerwca 1852 r. wyraźnie jest mowa, że zapłata winna być uskuteczniona z funduszów synagogalnych tego okręgu, z którego chory pochodzi, i t. p., lecz objaśnienia te nie były uwzględnione. W rezultacie większość Komisji wypowiedziała się za tem: że koszta leczenia biednych żydów niestałych mieszkańców m. Warszawy winny być zaspokojone przez parafje żydowskie, do których ciż biedni należą, a więc warszawska gmina żydowska winna płacić za jej parafian, niestałych mieszkańców m. Warszawy, podług definicji Prokuratorji w Król. Pol.

*d*) *co do czwartej kwestji.* Kto ma pokryć koszta leczenia biednych żydów stałych mieszkańców miasta Warszawy, i czasowo w Warszawie przebywających niestałych mieszkańców miasta Warszawy, leczących się w szpitalach prowincjonalnych?

Kwestji tej Komisja ustanowiona przy Magistracie m. Warszawy wcale nie rozpoznawała. W referacie jest tylko wzmianka, że koszta leczenia biednych chrześcian stałych mieszkańców miasta Warszawy, leczących się w szpitalach prowincjonalnych, opłacają się z kasy miejskiej m. Warszawy. Ponieważ jak to Komisja wyjaśniła fundusze kasy miejskiej zebrane są od mieszkańców m. Warszawy, bez różnicy wyznania, to prosta konsekwencja wskazuje, że z tegoż tytułu i koszta leczenia biednych żydów stałych mieszkańców miasta Warszawy w szpitalach prowincjonalnych winny być pokryte z tejże samej kasy miejskiej. Co się zaś tycze kosztów leczenia żydów czasowo przebywających w Warszawie, niestałych jej mieszkańców, to takowe na tychże zasadach winny być pokryte z funduszów kasy tej gminy politycznej (a nie parafii), z której oni pochodzą i gdzie jako stali mieszkańcy są zapisani.

Z opisu uchwał ustanowionej przy Magistracie Komisji widać, że taż Komisja była chwiejna w swoich decyzjach, stosując w jednych wypadkach przepisy z 1841 i 1859 r. a w innych omijając je. Przedstawiciele gminy starozakonnych (do zdania których przyłączył się też jeden z członków Wydziału dobroczynności Magistratu, Edward Natanson) inaczej zapatrywali się na sporne kwestje: Między argumentami swojemi przedstawili jeszcze co następuje: Podług obowiązującego Kodeksu Cywilnego obowiązek żywienia i utrzymywania, a tem samem i leczenia chorych, ciąży najbliższych krewnych i powinowatych (art. 237—241 Kod. Cyw.), a tem samem do nich przedewszystkiem zwracać się należy o zwrot kosztów leczenia. W braku odpowiedzialnych krewnych i powinowatych obowiązek ten spełnić winno społeczeństwo. Postanowienie Księcia Namiestnika z dnia 2 grudnia 1817 r. o ustanowieniu rad szpitalnych przyjmuje jako zasadę, że ubodzy umieszczeni w szpitalach parafialnych winni być rodem z tego miasta lub gminy

w których parafialny szpital znajduje się (art. 20). Przedsięwzięty ma być przez policyjne środki dokładny spis ubogich żebraków wszelkiego rodzaju, i natychmiast krajowi do właściwych gmin lub parafii, z których rodem są odesłani będą; przybyli zaś z innych krajów winni być za granicę do kraju skąd przybyli odprowadzeni (art. 23). Z tych przepisów jasnem jest, że miejsce urodzenia decyduje o obowiązku opiekowania się ubogimi i chorymi. Zauważyć należy, że w miejscu urodzenia najczęściej znajdują się i krewni, na których przedewszystkiem ciąży ten obowiązek. Późniejsza ustawa o szpitalach cywilnych z dnia 18 lutego (2 marca) 1842 r. w tymże duchu stanowi: Dozór parafialny starać się będzie przedewszystkiem umieszczać ubogich przy krewnych lub powinowatych, na których z przepisów prawa cywilnego spada obowiązek dania im przytułku i sposobu utrzymania. Wszystkie dozory parafialne mają wzajemnie sobie dopomagać w umieszczaniu ubogich przy krewnych (art. 48). Rozporządzenie Komisji rządowej spraw wewnętrznych i duchownych z dnia 6/18 czerwca 1852 r. wyjaśnia, że stosownie do postanowienia Rady Administracyjnej z dnia 25 listopada (7 grudnia) 1841 r. koszta kuracji dla szpitala starozakonnych, od osób leczonych odzyskać się nie mogące, zaspakajane być winny z funduszów bóżniczych tego okręgu, z którego debent pochodzi. Zestawienie tych przepisów z postanowieniem z dnia 15/27 października 1859 r. wskazuje, że jeżeli w tem ostatniem jest mowa o biednych, którzy należą do gminy lub do parafii, to jest mowa o pochodzących lub będących rodem z tejże gminy lub parafii. Takie objaśnienie wyrazu „należą“ usuwa potrzebę zastanawiania się nad tem, czy skład parafii jest takiż sam co i skład gminy politycznej, czy też jak chce definicja dowolnie przez Prokuratorję skreślona dla parafii, skład tejże jest większy od składu gminy politycznej, w której się parafia znajduje, i obejmuje nie

tylko jak gmina: stałą ale i niestałą ludność. Postanowienie zresztą z dnia 15/27 października 1859 r. miało na celu wskazanie tylko dwóch różnych instytucji opiekujących się biednymi, gminę dla chrześcian, a parafię dla żydów, a nie obciążenie jednej mniejszemi, a drugiej większemi obowiązkami. Teoretyczne określenia zjednoczeń społecznych są bardzo rozliczne. Zależą one od punktu widzenia, t. j. od zapatrywania się na ich powstanie, historyczny sposób przekształcenia, zadanie i t. p. Tak jak Prokuratorja bez jakiejkolwiek zasady, na prawie opartej, określa: parafię, jako zjednoczenie osób związanych jednością religijnych wierzeń i kultu, faktycznie mieszkających w granicach danej terytorjalnej jednostki, można też z równą dokładnością określić, że gmina jest zjednoczeniem osób, związanych jednością wspólnych administracyjnych i kulturalnych spraw, w granicach danej terytorjalnej jednostki mieszkających. W jednym i drugim, t. j. w gminie i w parafii, fakt zamieszkiwania na jednem terytorjum, jest jednym z głównych warunków zjednoczenia. Różnica ich pochodzi od ich zadań. One działają równolegle na jednem terytorjum przy tymże samym składzie osobistym, i mają tylko różne sfery działalności. W skład jednej jak i drugiej wchodzą te same osoby. Jeżeli w skład jednej zaliczani są tylko mieszkańcy stale tamże zamieszkali, to i ciż sami wchodzą w skład drugiej; jeżeli zaś wchodzą do jednej i niestali mieszkańcy, to i w skład drugiej ci ostatni też wchodzą. Kontrola tego składu prowadzi się tylko w gminie politycznej, i tą samą kontrolą posiłkują się i parafje. Różnica ze względu na skład osobisty jest sztucznie i niefortunnie wykoncypowana. Zlanie składu gminy i parafji pod względem prawnym stwierdzają też: a) postanowienie Komisji rządowej spraw wewnętrznych i duchownych z dnia 17/29 lipca 1834 r. używające wyrazu gminy zamiast parafji stanowiąc, że koszta kuracji za biednych żydów, zaspokajać się winny przez gminy żydowskie;

b) Najwyżej zatwierdzone prawo z dnia 14/25 czerwca 1864 r. podług którego: zebranie parafian stanowią wszyscy członkowie parafii, mający prawo uczestniczyć w zebraniach gminnych (art. 4). Wobec tego niema żadnej zasady do innego tłomaczeniu wyrazu „należą“, gdy użyty jest przy wyrazie „gmina“, a innego gdy użyty jest przy wyrazie „parafia“. Wreszcie nie ma też żadnych wskazówek do ocenienia, jak długo ma ktoś przebywać w parafii, aby za należącego do parafii mógł być poczytany.

Możnaby tylko w tym względzie posiłkować się ogólnemi przepisami Kodeksu Cywilnego (art. 26 — 33 Kod. Cyw.), w myśl których mieszkanie każdego mieszkańca kraju, jest w miejscu, w którem ma główne siedlisko. Odmiana zamieszkania uskutecznia się przez rzeczywiste mieszkanie w innem miejscu, połączone z zamiarem ustalenia w niem głównego siedliska, a dowodem takowego zamiaru ma być oświadczenie przed władzą administracyjną miejsca, które odmieniający opuszcza, jakoteż miejsca, do którego zamieszkanie swe przenosi. W niedostatku wyraźnego oświadczenia dowód zawisł od okoliczności i t. p. i t. p. W związku z temi przepisami są jeszcze i przepisy administracyjne o przesiedlaniu się. Co do cudzoziemców, istnieje wskazówka w postanowieniu z dnia 2 grudnia 1917 r., które pozwala na przyjęcie ich do szpitala, o ile lat kilka mieszkali w parafii.

Warszawska Gmina Starozakonnych pragnąc przyjść z pomocą i miastu i jego ludności żydowskiej, nakładem znacznego kapitału, zebranego z dobrowolnych ofiar, wybudowała podług najnowszych wskazówek wiedzy medycznej szpital, do którego zjeżdżają się na kurację chorzy z całego kraju i z Cesarstwa. Trudno przecież aby Warszawska Gmina Starozakonnych pokrywała koszta kuracji wszystkich zamiejscowych biednych chorych, aby stworzywszy dobrodziejstwo w pewnym roz-

miarze przejęła na siebie obowiązki ponad swoje siły. W takich warunkach gmina starozakonnych znalazłaby się w konieczności, nie tylko nie współdziałania do powiększenia i udoskonalenia szpitala, lecz przeciwnie musiałaby zmierzać do ograniczania jego działalności, do kroczenia nie w postępowym, lecz we wstecznym kierunku.

Skierowanie odpowiedzialności za koszta kuracji chrześcian i żydów na dwie różne instytucje, za pierwszych na gminy polityczne, a za drugich na parafie czyli dozory bóżnicze, miało w swoim czasie właściwą zasadę. Żydzi uważani byli wówczas za obcych w kraju, poddani byli rozmaitym ograniczeniom, lecz przytem mieli oni w części i swoją autonomię. Nie mówiąc o tem, że nie używali praw politycznych, nie mogli oni nabywać ani dzierżawić nieruchomości zarówno ziemskich, jak i miejskich, nie było im wolno zamieszkiwać w różnych miastach, a w tych, do których dostęp im był dozwolony, mogli mieszkać tylko na niektórych ulicach. Nie korzystając z praw ogólnych, nie ponosili też ogólnych obowiązków i obciążeń. Ponieważ żydzi nie przyczyniali się do rozchodów, czynionych przez gminy polityczne, to i nie mogli korzystać z instytucji gminnych, i nie było zasady do nakładania na gminy polityczne obowiązku ponoszenia kosztów kuracji biednych żydów. Wszelkie obowiązki względem swoich biednych żydzi obowiązani byli pokrywać własnemi swojemi środkami i dla tego też włożone one zostały na żydowskie dozory bóżnicze, które miały swoje gospodarstwo finansowe. Z chwilą wszakże przekształcenia się położenia żydów w kraju, po uchyleniu ograniczeń, i dopuszczeniu ich do korzystania z praw ogólnych, w szczególności zaś z prawa swobodnego zamieszkiwania wszędzie, z prawa nabywania i dzierżawienia nieruchomości, pociągnięci też oni zostali do ogólnych względem gmin politycznych obowiązków, i do kas skarbowych i gminnych wnosili takież podatki, jak i chrześciańscy obywatele. Rzecz na-

turalna, że odtąd mieli też prawo do korzystania z wszelkich usług gminy politycznej na równi z innymi, a więc ze szpitali i z opłaty za kurację biednych; specjalne zaś obciążenia ludności żydowskiej straciły rację bytu. To też Najwyższy Ukaz o równouprawnieniu żydów z dnia 24 maja (5 czerwca) 1862 r. stanowi: zważywszy że urządzenia szczegółowe co do podatków oddzielnych, ludność żydowską dotykających, potrzebują przejrzenia i zastosowania do obecnego stanu prawodawstwa w Królestwie, Rada Administracyjna ma zarządzić władzom przejrzenie przepisów dotąd obowiązujących co do żydów..... o ile dotyczą podatków szczególnych na tę część ludności oddzielnie nałożonych, i następnie zaprojektować zmiany jakieby w tej mierze, ze względu na obecne prawodawstwo w Królestwie zaprowadzić wypadało. Władze rozporządzenia tego nie wykonały, nie mniej, te szczególne podatki i ciężary zasadniczo uchylone zostały w drodze prawodawczej. Z powodu uchybienia władz, które powyższego zlecenia nie wykonały, nikt cierpieć nie powinien, i przy każdym zdarzającym się wypadku należy sprawdzić, o ile szczególny podatek, ciążący żydów, zgadza się z nastąpionem przekształceniem położenia Żydów? W danym wypadku jasnem jest, że gdyby żydzi nadal mieli zakładać i utrzymywać specjalne szpitale dla Żydów i ponosić koszta kuracji żydów w innych szpitalach, a wydatki na te same cele dla chrześcian byłyby pokrywane z kasy gminy politycznej, stworzonej z opłat wnoszonych jednako przez chrześcian i żydów, to fundusze żydowskie szłyby wyłącznie na pożytek chrześcian, albo inaczej mówiąc żydzi płaciliby i na koszta leczenia chrześcian do wspólnej kasy, i oddzielnie sami musieliby ponosić całkowite koszta leczenia swoich współwyznawców. Rzecz naturalna, że nie zgadza się to ani z logiką ani ze sprawiedliwością, ani z ukazem z dnia 24 maja (5 czerwca) 1862 r. Zgodnie z powyższem przedstawiciele gminy żydowskiej twier-

dzili, że siłą faktów i powołanego ukazu przepisy specjalne z dnia 25 listopada (7 grudnia) 1841 r. i 15/27 października 1859 r. moc swoją utraciły.

Obowiązująca obecnie ustawa o zarządzie zakładów dobroczynnych z dnia 19 czerwca 1870 r. reguluje całą sprawę instytucji dobroczynnych i wchodzących w zakres tychże szpitali. W tej ustawie nie ma już obowiązków jakie przepisy z 1841 r. i 1859 r. na żydów nałożyły. W szczególności zaś ustawa ta stanowi (art. 57): że fundusze na utrzymanie zakładów dobroczynnych, niezależnie od dochodów z należących do tych zakładów majątków i kapitałów są następujące:

a) opłata za leczenie i przytułek,

b) zasiłki ze skarbu,

c) zasiłki od gmin miejskich lub wiejskich,

d) ofiary dobrowolne i inne dochody przypadkowe.

Jakkolwiek mowa tu jest o zasiłkach: od skarbu, gmin miejskich i wiejskich, nie ma tu żadnej wzmianki o zasiłkach od gmin i parafii wyznaniowych. Temu argumentowi przeciwstawia się opinia: że właśnie przez opłatę za leczenie o której mowa jest pod literą *a* pojmować należy i opłatę, jaką parafie żydowskie w myśl przepisów z 1841 r. 1859 r. opłacać winny za kurację biednych żydów; oraz że ustawa z dnia 19 czerwca 1870 r., będąc ogólną ustawą, nie zniosła specjalnych przepisów dla żydów z 1841 r. i 1859 r. Opinia ta zwalczaną była tem, że całe urządzenie prawne o zakładach dobroczynnych ustawą z dnia 19 czerwca 1870 r. jest prawem specjalnem, obejmującem przepisy dotyczące zakładów dobroczynnych w jedną całość, i uchyla oddzielne dawniejsze rozporządzenia, porozrzucane w pojedynczych przepisach, do których i rozporządzenia z 1841 i 1859 r. zaliczyć należy. Najlepszym tego dowodem jest to, że w prawie z dnia 19 czerwca 1870 r. jest mowa o żydach i o dobroczynnych instytucjach dla nich urządzonych. W szczególności zaś art. 6 ust. z 1870 r.

stanowi, że opieka nad ubogimi starozakonnymi, i zawiadywanie domami schronienia dla nich urządzonemi, oddaną zostaje dozorom bóżniczym pod nadzorem rad dobroczynności publicznej. Obowiązki zatem dozorów bóżniczych ograniczają się tutaj do opieki nad ubogimi i do zawiadywania domami schronienia. Można by dysputować o granicach tych praw i obowiązków, o tem: czy ograniczają się one tylko do religijnych i rytualnych wymagań i współdziałania wybranego opiekuna (art. 55) z grona żydowskiej ludności, czy też obejmują jeszcze niektóre czynności, ale nie może już być mowy o obowiązku dozorów bóżniczych zakładania i utrzymywania szpitali, oraz opłacania kosztów kuracji biednych żydów, leczonych w innych szpitalach. W celu zapewnienia bytu szpitala, art. 27 Ustawy o zakładach dobroczynnych stanowi: Rady gubernialne czynią przedstawienie o urządzenie nowych zakładów dobroczynnych kosztem ofiar dobrowolnych, nie pierwej jak po przekonaniu się, że zakłady te będą zaopatrzone we wszelkie środki, niezbędne do ich utrzymania. Jeżeli więc rada miejska dobroczynności publicznej przyjęła szpital żydowski, to już obowiązkiem było rady, a obecnie Magistratu, myśleć o środkach utrzymania szpitala. Żaden ze szpitali warszawskich nie pokrywa rozchodów swojemi dochodami, wszystkie mają deficyty, które winny być pokryte z wspólnej kasy miejskiej. W szczególności deficyt wszystkich szpitali warszawskich w 1908 r. czynił rub. 831,954.02 a w tem deficyt szpitala żydowskiego był rub. 187,905.37, a w 1909 r. deficyt wszystkich warszawskich szpitali czynił rub. 803,571.20, a w tem deficyt szpitala żydowskiego był rubli 145,300.46 kop.

Odmawianie żydom możności korzystania z usług kasy miejskiej na równi z tem, jak korzystają z nich chrześcianie, robi wrażenie, jakby — pomimo, że cała ludność miasta Warszawy, równomiernie przykłada się do zasilenia kasy miejskiej,—do biesiadnego stołu suto

zastawionego kosztem tejże kasy, dopuszczoną była część ludności (chrześciańska), i ta spożywała przy nim wszelakie smakołyki, a drugiej części ludności (żydowskiej), za jej wkłady,—nie użyczono nawet ochłapów i kości. Jest to przecież w oczy bijąca krzywda.

## ROZDZIAŁ X.

# Oświata.

## A. Przepisy ogólne.

Żydzi od najdawniejszych czasów niemal z pietyzmem poświęcali się wiedzy judaistycznej. Nauka ta była powszechną i niejako przymusową, i żaden ojciec rodziny nie mógł się wymówić od obowiązku opłacania nauczyciela dla swego syna. Nie mniej jednak, chociaż nie zbyt licznie, garnęli się żydzi i do nauk świeckich, i znani są w wieku średnim uczeni żydzi, zwłaszcza w dziedzinie medycyny. Wiedzę tę czerpali oni w szkołach ogólnych. Lecz już w XVI wieku w kraju tutejszym wzbroniony został żydom wstęp do szkół chrześciańskich [1]). Dopiero w końcu XVIII wieku, w czasie sejmu czteroletniego, wraz z projektami dotyczącemi całej sprawy żydowskiej, podniesioną została kwestja wychowania i świeckiego wykształcenia żydów. Jak wiadomo projekty te nie zyskały mocy prawa. W projekcie reformy żydowstwa polskiego króla Stanisława Augusta (1791 r.), poleconem jest, aby przy każdem zgromadzeniu żydowskiem, czyli synagodze, urządzona była polska szkoła dla młodzieży żydowskiej, podług przepisu przez Komisję edukacyjną złożyć się mającego; i aby w onych miejscach, gdzie szkoła polska znajdowałaby się, żaden dzieciak do nauki Talmudu przypu-

---

[1]) Z dziejów Gminy Starozakonnych w Warszawie w XIX wieku, t. I Szkolnictwo str. 1.

szczonym nie był, dokądby nie dowiódł świadectwem od nauczyciela polskiej szkoły, iż on do tejże szkoły chodził i z nauki tamże dawanej pożytek odniósł. Tenże projekt poleca też, aby żadnemu żydowi ślub nie mógł być danym, o ileby świadectwem nie dowiódł, że w publicznej szkole lub w domu, w polskim języku i pisaniu ćwiczył się. Dekret Księcia Warszawskiego z dnia 16 marca 1809 r., nadając niektórym żydom wyjątkowo prawo mieszkania na ulicach Warszawy, w których wogóle zamieszkiwanie było im wzbronione, między innemi warunkami stawia warunek, aby oni dzieci swe, po skończonym 7-ym roku życia, posyłali do szkół publicznych, gdzie na równi z innemi mają pobierać nauki świeckie. Takiż warunek postawiony też jest w dekrecie z dnia 30 października 1812 r. żydom zagranicznym, którym dozwolone byłoby przesiedlenie się do Polski.

W czasach późniejszych miały w kraju naszym siłę przepisy różnoczasowo wydawane dla rozmaitych szkół. Ostatnio obowiązywały niektóre ogólne przepisy ze zbioru praw Cesarstwa rosyjskiego, z których zaznaczyć należy następujące:

Art. 787 Pr. o st. stanowi: Dzieci żydów mogą być przyjmowane i kształcone na równi z innemi dziećmi w ogólnych rządowych zakładach naukowych, a gdzie takich niema, w żydowskich szkołach rządowych, i prywatnych szkołach i pensjach w tych miejscowościach, w których dozwolone jest ich ojcom zamieszkiwać. Kształcenie dzieci żydów kupców, honorowych obywateli, w ogólnych rządowych zakładach naukowych, a gdzie takich nie ma, w żydowskich szkołach rządowych, jest obowiązkowe, z tem, że dozwala się żydom, jeżeli zażądają, urządzać na własny rachunek przy gimnazjach i innych zakładach naukowych osobne dla swoich dzieci pensje.

Art. 789 t. p. stanowi: Żydzi oddając dzieci do szkół chrześciańskich obowiązani są zawiadomić o ich

wierze, pod karą jak za oszustwo. Dzieci żydowskie, które wstąpiły do szkół nie są zmuszone do zmiany wiary, i nie obowiązane są uczęszczać na lekcje, na których wykładaną jest nauka wiary chrześciańskiej. Żydom zostawia się możność nauczania swych dzieci wiary, podług własnej ich woli w szkołach lub u prywatnych nauczycieli.

Art, 790 t. p. stanowi: Dzieciom żydowskim dozwolone jest uczęszczanie do rządowych i prywatnych szkół chrześciańskich, a także do założonych dla nich specjalnych szkół żydowskich. Żydzi mogą zakładać swoje własne prywatne lub gminne szkoły, dla kształcenia swojej młodzieży w naukach i sztukach i dla nauczania zasad ich wiary, z zachowaniem odnośnych przepisów.

## B. Szkoły elementarne.

Powyżej już wspominałem o projekcie reformy żydostwa Polskiego Króla Stanisława Augusta z 1791 r., wymagającym, aby przy każdej synagodze urządzoną była polska szkoła dla młodzieży żydowskiej, i o środkach zapewniających, że żydzi nie będą omijali nakazanego im poznania początków świeckiej nauki. Projekt ten w wykonanie nie był wprowadzony.

Pierwszą wzmiankę o szkołach elementarnych dla dzieci wyznania Mojżeszowego, w prowincjach polskich pod rządem Pruskim pozostających, znajdujemy w generalnych urządzeniach żydów w prowincjach Prus południowych i nowo-wschodnich, Króla Fryderyka Wilhelma III, z dnia 17 kwietnia 1797 r. Według tych przepisów:

1) w miastach, szczególnie zaś w tych, gdzie synagogi się znajdują mają być założone szkoły żydowskie;

2) nauczyciele tych szkół mają być ustanowieni

i płatni przez Rząd krajowy; winni oni nie tylko religją żydowską znać, ale też posiadać języki polski i niemiecki oraz znajomość arytmetyki;

3) gdyby tacy nauczyciele nie znajdowali się, tymczasowo nauczyciel chrześciański winien uczyć dzieci żydowskie czytać i pisać po polsku i po niemiecku, oraz rachunków; lub też uczniowie żydowscy będą się przedmiotów tych uczyli w szkole chrześciańskiej, w godzinach na to wyznaczonych, i równo z chrześciańskiemi uczniami będą znajomości tych nabywali;

4) ułożone być mają i do szkół wprowadzone odpowiednio przygotowane elementarze w języku niemieckim;

5) żydzi w miastach, gdzie będą szkoły publiczne żydowskie, obowiązani będą dzieci do nauki do szkoły dosyłać, a tylko żydom, na wsi lub w miastach, gdzie szkół nie ma, zamieszkałym, wolno dla dzieci trzymać prywatnych nauczycieli (§ 13);

6) Publiczne szkoły żydowskie pozostawać będą nie tylko pod dozorem rabina i żydowskich reprezentantów, lecz też pod dozorem i rządem tej samej zwierzchności, pod którą chrześciańskie szkoły zostają (§ 14);

7) Dziewczęta zaś w szkołach, prócz wiadomości koniecznie potrzebnych, szyć, prząść, dziać, kneplować, tudzież innych pożytecznych robót kobiecych, od umiejętnych kobiet uczyć się mają, ażeby zarobkiem z takowych robót rodzicom swoim, a po wyjściu za mąż, mężom swoim i dzieciom pomagać, a gdy nie pójdą za mąż, sposób żywienia się mieć mogły.

Te generalne urządzenia żydów w wykonanie wprowadzone wcale nie były. Obejmują one wszakże cenne wskazówki w przedmiocie początkowego nauczania, ujawniające zrozumienie naglącej potrzeby świeckiej nauki dla żydów.

Na sejmie 1775 r. ustanowioną została Komisja edukacyjna, której powierzoną została sprawa oświaty

narodowej. Komisja ta stworzyła towarzystwo elementarne, którego zadaniem było: obmyślenie i wydanie książek szkolnych; czynną ona była tylko do dnia 10 kwietnia 1794 r. Za czasów Księstwa Warszawskiego w miejsce Komisji edukacyjnej powstała izba czyli dyrekcja edukacji publicznej. Ta izba wydała w dniu 12 stycznia 1808 r. przepisy o urządzeniu szkół miejskich i wiejskich elementarnych. Podług tego urządzenia: Żadne miasto, miasteczko ani wieś nie ma zostawać bez potrzebnej dla siebie szkoły (art. 1). Żadne dziecię, jakiejkolwiekbądź religji są jego rodzice, nie jest wyłączone od tej szkoły (art. 5). Wszyscy miasta lub wsi mieszkańcy, jakiegokolwiekbądź stanu, składają tak zwane towarzystwo szkolne (art. 6). Wszystkie koszta nowego wybudowania i sprawienia potrzebnych artykułów dla szkoły, jako też ogrodzenia podwórza i ogrodu, ponosić mają wszyscy mieszkańcy, bez różnicy stanu i wyznania (art. 14). Na opłatę nauczyciela składać się mają wszyscy gospodarze i mieszkańcy, z handlu, rzemiosła żyjący, lub grunt jakowy posiadający, tak dzietni, jak bezdzietni, bez względu na różnicę stanu i religji, a zatem gospodarze żydowscy do takich składek należeć mają (art. 19). Wszyscy członkowie towarzystwa szkolnego, są obowiązane do szkoły swe dzieci posyłać (art. 27).

W duchu tych przepisów dzieci żydowskie miały otwarty wstęp do szkół elementarnych, a nawet rodzice obowiązani byli dzieci swe posyłać do tych szkół; — wszyscy zaś obowiązani byli przykładać się do kosztów założenia i utrzymania szkół elementarnych.

W 1817 r. Komisja rządowa wyznań religijnych i oświecenia publicznego poleciła Jakóbowi Tugendholdowi urządzenie w Warszawie pierszych trzech szkół elementarnych dla żydów. W 1820 r. otworzone zostały pierwsze trzy rządowe szkoły elementarne żydowskie. W 1821 r. przybyła czwarta szkoła, która jednak w 1824 r.

zwiniętą została. W tymże jednak roku jedna ze szkółek prywatnych żeńskich na etacie zamieszczoną została.

Postanowieniem K. rz. w. r. z dnia 12 marca 1821 r. przepisany został obowiązek składania egzaminu przez starozakonnych, chcących utrzymywać szkołę prywatną lub trudnić się dawaniem lekcji prywatnych.

Szkoły elementarne z mocy postanowienia K. rz. w. r. z d. 4 maja 1821 r. zostawały pod bezpośrednią władzą ustanowionego dozoru szkółek elementarnych dla dzieci wyznania mojżeszowego, a pośrednio pod zarządem urzędu municypalnego miasta Warszawy i komisji rządowej wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Tem postanowianiem przepisaną była wewnętrzna organizacja dozoru szkolnego, polecone było dozorowi ułożenie projektu zaprowadzenia szkół elementarnych w całej stolicy, wskazanie książek do nauki religii i moralności, które mają być drukowane w języku polskim i hebrajskim. Taż Komisja postanowieniem z dnia 2 maja 1823 r., przychylając się do prośby dozoru szkolnego szkół elementarnych porucza temuż dozorowi bezpośredni zarząd szkół elementarnych wyznania mojżeszowego, przydaje sekretarza chrześcianina z pensją 2000 złotych rocznie, który ma być ciągłym bezpośrednim dozorcą tych szkół, — stanowi, że nauczycielami mogą być zarówno chrześcianie jak i żydzi; wszakże nauka religji może być jedynie przez ostatnich wykładaną; — dozwala na wypuszczenie na teraz z planu nauk języka hebrajskiego, w miejsce którego wprowadza naukę początkowej arytmetyki i geometrji, — i potwierdza etat na roczne utrzymanie 4-ch szkół elementarnych w sumie 19900 złotych.

Postanowieniem Ks. Namiestnika Kr. z dnia 20 marca 1821 r. polecone było dozorom bóżniczym pomieszczanie w etacie między innemi potrzebami i funduszu potrzebnego na utrzymanie szkoły; lecz nie ma

wyraźnego wskazania: jaka to szkoła ma być: religijna czy świecka. W tymże czasie dozór szkół elementarnych wziął w dzierżawę podatek od rzezi mięsa koszernego na trzy lata, i dobrowolnie ofiarował dodatkowo złp. 20000 na pokrycie kosztów utrzymania szkół elementarnych w Warszawie. Nowy dzierżawca tego podatku od 1824 odmówił tej ofiary. Z tego powodu Książe Namiestnik postanowieniem z dnia 2 stycznia 1824 r. ponawia dawne rozporządzenie, i upoważnia dozór szkolny do rozłożenia składek na zgromadzenie żydowskie. Podług protokółu posiedzenia Rady Administracyjnej z dnia 13 lipca 1824 r. Namiestnik Królewski polecił, aby z sumy Złp. 7891 gr. 20, w kasie urzędu municypalnego złożonej, a po zniesionym kahale pozostałej, złp. 3000 na utrzymanie szkół elementarnych żydowskich użyto; resztę zaś na potrzeby szpitala żydowskiego przeznaczono.

Następnie w postanowieniu Ks. Namiestnika z dnia 7 września 1824 r. o poborze biletowego (po 15 kop. dziennie) od żydów przybywających z prowincji do Warszawy, zarządzone było, aby wydatki na szkoły elementarne żydowskie pokrywane były z opłaty biletowego, i z kar za noszenie stroju żydowskiego (art. 11). Z funduszu tego utrzymywały się szkoły elementarne aż do roku 1836, w którym przez postanowienie Rady Administracyjnej z dnia 11/23 grudnia 1836 roku, dochód ten przeszedł na rzecz kasy miejskiej.

Postanowienie Rady Administracyjnej z dnia 17/29 kwietnia 1837 r. wprowadza dodatek do podatku koszernego, i z tego dodatku stworzył się fundusz na utrzymanie szkół elementarnych żydowskich. Podatek koszernego zniesiony został Ukazem z dnia 16/28 października 1862 r. i w ten sposób to źródło zasilające szkoły elementarne zniknęło, i szkoły elementarne obciążały w myśl pierwotnego postanowienia z 1821 r. gminę żydowską. To zapatrywanie władz wywołało

w późniejszym czasie protest ze strony gminy starozakonnych miasta Warszawy.

W 1826 r. opracowany był przez Komitet starozakonny plan ogólny zaprowadzenia szkół elementarnych dla młodzieży obojga płci wyznania mojżeszowego, który był przez K. rz. w. r. przedstawiony Radzie Administracyjnej, lecz nie uzyskał zatwierdzenia.

W ustawie dla gimnazjów, szkół średnich i elementarnych, czyli parafialnych z 1833 roku znajdujemy przepisy, że: do szkół parafialnych mogą być przyjmowane dzieci wszelkiego stanu (§ 11), że uczniowie Rzymsko-Katolickiego wyznania, wszyscy bez wyjątku słuchać powinni nauki katechizmu w szkołach; co się zaś tycze dzieci innych wyznań, tym w miarę miejscowych sposobności należy ułatwiać środki uczenia się prawideł ich wyznania (§ 22). Te same zasady pomieszczone są w ustawie dla gimnazjów i szkół obwodowych tudzież elementarnych okręgu naukowego warszawskiego z dn. 31 sierpnia 1840 r. Te przepisy w zasadzie nie usuwają dzieci żydowskich z ogólnych szkół parafialnych — chociaż nie sądzę, aby te dzieci, ze względu na ogólny wyznaniowy kierunek tych szkół, kiedykolwiek z nich korzystały.

K. rz. w. r. postanowieniem z dnia 26 kwietnia (8 maja) 1837 r. powierzyła nadzór nad szkołami elementarnemi w Warszawie dyrektorowi gimnazjum warszawskiego przy ul. Leszno. Ministerstwo oświecenia narodowego w dniu 20 listopada 1845 r. poleciło zarządzającemu okręgiem naukowym warszawskim, aby w szkołach elementarnych żydowskich zaprowadzony był wykład języka hebrajskiego.

Na prowincji dopiero w 1850 r. otworzono po raz pierwszy 3 szkoły elementarne rządowe, a mianowicie: w Piotrkowie, w Włocławku i w Kalwarji. Szkoły te oddano pod nadzór opiekunów wybranych z pomiędzy miejscowych starozakonnych.

Ustawa o wychowaniu publicznem z dnia 8/20 maja 1862 r. najliberalniejsza jaka kiedykolwiek u nas istniała uznała, że dzieciom starozakonnych nie jest wzbronionem uczęszczać na równi z dziećmi innych mieszkańców Królestwa, do szkół elementarnych (art. 32).

Rada Administracyjna w dniu 1/13 marca 1863 r., w wykonaniu art. 50 ustawy o wychowaniu publicznem, ustanowiła w m. Warszawie 9 dozorów dla szkół elementarnych, z których 1 dla gminy wyznania mojżeszowego. W skład tego dozoru wchodzili: duchowny wyznaczony przez dozór bóżniczy, dwaj właściciele nieruchomości miejskich, przez Zarząd miejski przeznaczeni, i dwaj członkowie wyznaczeni przez Komisję rządową wyznań i oświecenia (§ 2). Dozory szkolne zostają pod bezpośrednim zwierzchnictwem Magistratu (§ 8). Pośrednią opiekę nad wszystkiemi szkołami wykonywa Rada miejska (§ 9), a wszystkie czynności wymienionych władz ulegają wyższej kontroli Komisji rządowej wyznań i oświecenia, a to za pośrednictwem inspektora szkół elementarnych (§ 10). Następnie Rada Administracyjna w dniu 31 grudnia (12 stycznia) 1863/4 r., mając na względzie, że Magistrat upatrywał trudności w wyborze członków dozorów szkolnych, na przedstawienie K. rz. w. r., upoważniła też Komisję do zaprowadzenia dozorów, za uprzedniem wezwaniem Prezydenta miasta o wyznaczenie właścicieli nieruchomości do tychże dozorów.

Wspomniana ustawa o wychowaniu publicznem, zastąpiona została szeregiem ustaw z dnia 30 sierpnia (11 września) 1864 r., nacechowanych różniczkowaniem narodowości. Zgodnie z tem w ustawie dla szkół elementarnych zamieszczony został przepis (art. 29), że „mieszkańcom gmin miejskich i wiejskich, odróżniającym się od ogółu ludności językiem (jako to, Rosjanom, Niemcom, Litwinom i t. d.) lub religją (jako to: prawosławnym, greko-unitom, protestantom, żydom i t. p.)

dozwala się zakładać oddzielne szkoły, na ogólnej zasadzie. W szkołach tych przedmioty wykładane będą w rodowitym języku tych mieszkańców, którzy takież szkoły urządzili. Jaki miał być język wykładowy w szkołach dla dzieci żydowskich, nie ma żadnego specjalnego wskazania.

Prawem z dnia 30 sierpnia (11 września) 1864 r. wprowadzoną została do Królestwa organizacja dyrekcji naukowej. W następstwie tego prawa Komisja rządowa oświecenia publicznego postanowieniem z dnia 1/13 grudnia 1864 r. poleciła zawiadomić opiekunów szkół elementarnych, że z chwilą objęcia służby przez naczelników dyrekcji naukowych, czynności tychże opiekunów w zupełności ustają. Postanowienie Komitetu urządzającego o zreorganizowaniu średnich zakładów naukowych Królestwa Polskiego z dnia 13/25 sierpnia 1866 r. poleca dyrektorowi głównemu oświecenia publicznego, aby postarał się w miarę możności o zaprowadzenie wykładu w języku rosyjskim w szkołach początkowych żydowskich, tak już istniejących, jak i w przyszłości otworzyć się mających.

W 1866 r. było w Warszawie szkół elementarnych żydowskich: dla chłopców pięć, a dla dziewcząt dwie; uczących się w nich dzieci było około 750 (Zb. pr. ad. Wydz. Oś. t. I. str. 613).

N. zat. zdanie Rady Państwa z dnia 5 marca 1885 roku stanowi, że we wszystkich szkołach początkowych miejskich, gminnych i wioskowych, wykłady odbywają się w języku rosyjskim, z wyjątkiem nauki religji wyznań obcych i języka rodzinnego uczniów, które mogą być również wykładane i w tym ostatnim języku. Wynikające w zastosowaniu praktycznem wątpliwości co do tego: jaki mianowicie język powinien być uznany za język wykładowy, co do dwóch ostatnich przedmiotów, rozstrzyga kurator okręgu naukowego, po porozumieniu się z Generał-Gubernatorem Warszawskim.

Podług ustawy szkół miejskich okręgu naukowego warszawskiego z dnia 28 kwietnia 1887 r. szkoły te utrzymują się kosztem rządu albo kosztem miast lub osób prywatnych Do szkół tych mogą wstępować dzieci wszelkich powołań, stanów i wyznań (art. 29). Religja wykłada się dzieciom wyznania prawosławnego i tych wyznań chrześciańskich, do których należy większość uczniów. Wykład religji dzieciom innych wyznań pozostawia się staraniom ich rodziców (art. 13).

Obecnie odnoszą się do kraju naszego przepisy zamieszczone w zbiorze praw cesarstwa rosyjskiego. I tak:

Art. 3423 Pt. o st. stanowi: W tych miejscowościach, gdzie przy licznej ludności żydowskiej, liczba ogólnych szkół nie jest dostateczna, istnieją żydowskie szkoły elementarne w zastosowaniu się do przepisów art. 3112—3162 ust. z. n.

Art. 3670 ust. z. n. stanowi: Mieszkańcom miejskich i wiejskich gmin, odróżniających się od ogólnej ludności językiem (jak: rosjanom, niemcom, litwinom i t. p.) lub wyznaniem (jak: protestantom, żydom i t. p.) dozwala się zakładać oddzielne szkoły. Art. 3672 t. p. stanowi: w wypadku utworzenia oddzielnych szkół wspomnianych w art. 3670, ta część ludności, dla której szkoły te urządzone są, winna być uwolnioną od udziału przy rozkładzie podatku szkolnego, przewidzianego w art. 3665.

Art. 3673 t. p. stanowi: wsopmniani mieszkańcy nie wyłączając żydów, mogą także według swego uznania korzystać z gminnych i miejskich szkół, przyczem pozostawia się im możność prosić dyrektora okręgu naukowego o naznaczenie do tych szkół oddzielnego nauczyciela religji lub nauczyciela języka.

Jak to już wyżej wspomniane było szkoły elementarne miejskie dla żydów w Warszawie utrzymywane były od 1863 r. z funduszów Gminy Starozakonnych, i etat gminy warszawskiej obciążony był odpowiednią

sumą. W 1915 r. suma ta czyniła Rubli 32735, oprócz dodatków na podwyższenie pensji nauczycieli, czasowo tylko wyznaczonych. Co do tego ciężaru wszakże Zarząd Gminy Starozakonnych miasta Warszawy wciąż czynił kwestję, uważając, że wydatek ten ciążyć winien kasę miejską. Zarząd Gminy twierdzenie swoje usprawiedliwiał tem:

1) że przepis z 1821 r. stanowiąc, że etatem dozoru bóżniczego winny być objęte wydatki na utrzymanie szkoły, na równi z wydatkami na utrzymanie bóżnicy, rabina i ubogich, miał na myśli szkoły religijne, a nie świeckie, i

2) że gdyby powołany przepis stosował się do szkół świeckich, to wydany został w warunkach zupełnie innych, radykalnie już zmienionych z chwilą równouprawnienia żydów. W szczególności zaś, że gdy wydatki na utrzymanie szkół elementarnych dla dzieci chrześcian w Warszawie, pokrywają się z kasy miejskiej, czerpiącej swe fundusze zarówno od chrześcian jak i od żydów, to i wydatki na utrzymanie szkół elementarnych dla dzieci żydowskich z tejże samej kasy winny być pokrywane. Argumenty te jednak nie doznawały uznania u odnośnych władz. Dopiero po okupacji Warszawy przez wojska niemieckie, nowy zarząd miasta Warszawy w 1915 r. mający na względzie wprowadzenie, pierwej czy później, powszechnego obowiązkowego elementarnego nauczania, uznał słuszność przedstawienia Zarządu Gminy, i uwolnił gminę starozakonnych od obowiązku opłacania na utrzymanie szkół elementarnych dla dzieci żydowskich, będących pod zawiadywaniem miasta.

Sprawa wydatków na utrzymanie szkół elementarnych dla dzieci żydowskich, w innych gminach żydowskich nie przybrała tak drażliwego charakteru jak w Warszawie, gdyż tam stosowane były ogólne przepisy obowiązujące w Cesarstwie. W szczególności zaś pobierany

był w myśl tych przepisów specjalny podatek szkolny,— oddzielnie na szkoły elementarne dla dzieci chrześciańskich od chrześcian,—i oddzielnie na szkoły elementarne dla dzieci żydowskich od żydów.

## C. Szkoły średnie.

Za czasów Rzeczypospolitej średnie i wyższe zakłady naukowe prowadzone były niemal wyłącznie przez duchowieństwo. Przeważającą w tej sprawie rolę odgrywał zakon jezuitów. Dopiero po zniesieniu tego zakonu w 1773 r. ustanowioną została na sejmie 1775 r. Komisja edukacyjna, a fundusze jezuickie przeznaczone zostały na rzecz wychowania publicznego. Komisja edukacyjna zaopiekowała się szkołami, i gorliwie zajęła się sprawą wychowania publicznego. Rzeczona Komisja wydała w 1783 r. „Ustawy Komisji edukacyjnej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane“. Powstała za czasów Księstwa Warszawskiego Izba czyli dyrekcja edukacji publicznej wydała w 1812 r. nowe przepisy, w miejsce dopiero co powołanych, pod nazwą „Wewnętrzne urządzenia szkół departamentowych wydziałowych i podwydziałowych.“

Po utworzeniu Królestwa Polskiego, Komisja rządowa wyznań religijnych i oświecenia publicznego wydała w 1820 r. „Wewnętrzne urządzenie szkół wojewódzkich i obwodowych“. W tych wszystkich urządzeniach nie wspomina się wcale o żydach, — jakkolwiek urządzenie ostatnie uwzględnia różnicę wyznań chrześciańskich. W szczególności zaś jest tam mowa (§ 61), że: uczniowie wyznania katolickiego codzień ile możności na Mszę Ś-tą, a uczniowie wszelkich innych wyznań chrześciańskich, co Niedziela i Święta, prowadzeni będą na nabożeństwo i naukę do swoich względnie kościołów.

Organizacja szkolna uległa przekształceniu przez

wydane w 1833 r. ustawy dla szkół gimnazjalnych i obwodowych, a później przez ustawę z dnia 31 sierpnia 1840 r. Jak to już wyżej (przy szkołach elementarnych) było zaznaczone podług tych ustaw, do szkół elementarnych przyjmowane były dzieci wszelkich stanów, uczniowie Rzymsko-Katolickiego wyznania, wszyscy bez wyjątku słuchać powinni nauki katechizmu w szkołach; co zaś się tycze dzieci innych wyznań, tym w miarę miejscowych sposobności należy ułatwiać środki uczenia się prawideł ich wyznania. W tych ustawach wszakże, w części traktującej o szkołach obwodowych i gimnazjach, nie ma wzmianki ani o różnych stanach, ani o różnych wyznaniach. Rozumieć należy, że zasada przyjęta dla szkół elementarnych stosowała się i do szkół obwodowych i do gimnazjów. Szkoły te później nazwane zostały powiatowemi i gubernialnemi. Tekst tych przepisów różni się od przepisów urządzenia szkół z 1820 r., wyraźnie tem, że gdy w urządzeniu z 1820 r. jest mowa tylko o wyznaniach chrześciańskich, w późniejszych mówi się wogóle o wyznaniach. W ten sposób żydzi mogli być dopuszczeni do tych szkół, i rzeczywiście, chociaż nie licznie, z nich korzystali. W ustawie dla gimnazjum realnego w Warszawie z dnia 28 listopada 1824 r. znajdujemy przepis, że jeżeli w gimnazjum znajdować się będą uczniowie różnych wyznań chrześciańskich, wtedy według uznania Kuratora okręgu naukowego, wyznaczają się oddzielni dla każdego wyznania nauczyciele religji. O wyznaniach niechrześciańskich niema w tej ustawie żadnej wzmianki. Ponieważ niema jednak wyraźnego zakazu przyjmowania żydów do tego gimnazjum, przystęp do niego dla nich nie był zamknięty. W dniu 25 czerwca 1840 r. zatwierdzoną została ustawa Aleksandryjskiego Instytutu wychowania panien (w Puławach), zostającego pod opieką cesarzowej. Pomiędzy przedmiotami wykładanemi w Instytucie wymienioną jest nauka religji Grecko-Rosyjskiego i Rzym-

sko-Katolickiego wyznania z dodatkiem—a gdy się zdarzą uczenice wyznania Ewangielickiego i Reformowanego, mają być dla nich przyzywani osobni nauczyciele religji. Oczywiście możliwość wpuszczenia do tego Instytutu żydówek nie była wcale brana pod uwagę.

Urząd Municypalny m. Warszawy celem uczczenia pobytu cesarza, cesarzowej i członków rodziny cesarskiej w Warszawie w 1840 r. przeznaczył z funduszów miejskich sumę złotych polskich 288000, od której roczny procent, czyniący złp. 14400, przeznaczony został na utrzymanie ośmiu pensjonarek ze stałej ludności miasta Warszawy wyznań chrześciańskich. Ofiara ta zatwierdzoną została w dniu 22 października (3 listopada) 1840 r. przez Radę Administracyjną.

Z wyraźnym zakazem nie przyjmowania żydów spotykamy się w ustawie dla instytutu szlacheckiego w Warszawie z dnia 2/14 maja 1854 r. Instytut szlachecki w Warszawie ma na celu podać możność szlachcie, urzędnikom i innym wyższym stanom Królestwa Polskiego kształcenia swoich synów, dla przysposobienia ich do wyższych zakładów naukowych w Cesarstwie, albo do służby rządowej, jak również dla podania im odpowiednich wiadomości, w społecznem i domowem życiu potrzebnych (§ 1). Do instytutu przyjmują się synowie dziedzicznej i osobistej szlachty, urzędników, obrońców sądowych, rejentów, duchownych, właścicieli znaczniejszych nieruchomych majątków, zakładów przemysłowych, bankierów i kupców 1-szej gildy. Pierwszeństwo zaś ma szlachta, potem urzędnicy. Dzieci niechrześciańskich wyznań nie przyjmują się do instytutu. Podług ustawy dla instytutu gospodarstwa leśnego w Marymoncie, tudzież dla szkoły miejskiej przy tymże instytucie z dnia 27 grudnia 1857 r. zarówno do instytutu (§ 22) jak i do szkoły miejskiej (§ 122) przyjmują się młodzieńcy wszystkich stanów. Podług ustawy dla szkół rolniczych w Królestwie Polskiem z dnia 2 listo-

pada 1859 r. i do szkoły rolniczej, również przyjmują się chłopcy wszelkich stanów (§ 11). W ustawie tej spotykamy się znowu z uwzględnienieniem wiary uczniów innych wyznań. Rozporządza ona, że wykład nauki religji Rzymsko-Katolickiej porucza się miejscowym duchownym. Jeżeli w szkołach rolniczych znajdować się będą uczniowie innych wyznań, to w miarę możności miejscowej podaną im będzie sposobność uczenia się zasad swojej wiary.

Ustawa dla pensji żeńskiej rządowej w Warszawie z dnia 4 grudnia 1857 r. stanowi, że: na pensję przyjmują się panny klasy wyższej i średniej wyznań chrześciańskich. Pierwszeństwo mają córki szlachty i urzędników (§ 13). Natomiast w ustawie dla wyższych zakładów naukowych żeńskich w Warszawie z dnia 9/21 sierpnia 1859 r. znajdujemy przepis, że: do korzystania z nauk w szkole dopuszczana jest młodzież płci żeńskiej wszystkich bez różnicy stanów i wyznań (§ 11), a w ustawie dla szkół wyższych żeńskich rządowych w Królestwie Polskiem z dnia 11/23 czerwca 1860 r. jest przepis, że: do szkoły przyjmują się panienki każdego stanu i wyznania (§ 12). Tutaj należy jeszcze zaznaczyć, że podług ustawy dla instytutów naukowych prywatnych, guwernerów i nauczycieli domowych z dn. 18 stycznia 1841 r. osoby wchodzące w obowiązki guwernerów albo nauczycieli domowych, powinny wyznawać religję chrześciańską (§ 39).

Najwyższym ukazem z dnia 8/20 maja 1862 r. zatwierdzoną została „Ustawa o wychowaniu publicznem". W samym wstępie ukazu zaznaczone jest, że ogólne prawidła reorganizacji oświecenia publicznego ułożone zostały na tych głównych zasadach, aby wychowanie miało za podstawę ukształcenie religijno-moralne i klasyczne, przy dostarczeniu możności nabycia nauk specjalnych, i było dostępne dla osób wszelkiego wyznania i stanu. Zgodnie z tą przewodnią myślą znajdujemy

tę zasadę zastosowaną i do żydow w poszczególnych przepisach. Powyżej już było wskazane, że: dzieciom starozakonnych nie jest wzbronionem uczęszczać na równi z dziećmi innych mieszkańców Królestwa do szkół elementarnych (art. 32). Odnośnie szkół średnich jest postanowione, że każdy mieszkaniec Królestwa i każdy obcy ma prawo kształcić się i przygotowywać w szkołach powiatowych i gimnazjach, a wszelkie w tej mierze ograniczenia uchylają się (art. 57). Oprócz wskazanych w ustawie nauczycieli mających wykładać przedmioty w programie nauk wymienione, mogą być przybrani nauczyciele religji innych wyznań (art. 67, 78, 115). Do wyższej szkoły rządowej żeńskiej w Warszawie również przyjmowane być mają panny bez różnicy stanu i wyznania (art. 163); wreszcie na studentów do szkoły głównej przyjmują się wszyscy bez różnicy stanu i wyznania (art. 307). Natomiast wzmianki tej nie znajdujemy w przepisach dla instytutu politechnicznego i rolniczo-leśnego, dla szkół rolniczych i dla szkoły sztuk pięknych. Co się tyczy instytutu Aleksandryjsko-Maryjskiego wychowania panien odnośny przepis brzmi: do instytutu przyjmowane będą panny bez różnicy stanu i pochodzenia (art. 149). Kwestja wyznania tutaj jawnie pominiętą została.

W uzupełnieniu ustawy o wychowaniu publicznem Rada Administracyjna postanowieniem z dnia 31 lipca (12 sierpnia) 1862 r. uchwaliła, że odtąd starozakonni mieszkańcy Królestwa mogą się kształcić w zawodzie farmaceutycznym.

W dniu 30 sierpnia (11 września) 1864 r. wydany był szereg ukazów w przedmiocie publicznego wychowania — w szczególności zaś:

1) o szkołach elementarnych w Królestwie Polskiem;

2) o gimnazjach i progimnazjach żeńskich w Królestwie;

3) o gimnazjum rosyjskiem w Warszawie;

4) o szkole niemieckiej ewangielickiej w Warszawie;

5) o organizacji dyrekcji naukowych.

Już z tytułu 3-go i 4-go wymienionych ukazów widocznem jest pewne różniczkowanie narodowo-wyznaniowe w szkołach.

W najwyższym reskrypcie do Namiestnika w Królestwie Polskiem z tejże daty, nakreślona jest wytyczna linia nowego kierunku wychowawczego w słowach: „Dozwalając młodzieży polskiej kształcenia się w jej własnym języku, należy przytem wziąć pod uwagę, że ludność Królestwa składa się z różnych narodowości i religijnych wyznań. Wszystkie one winny być zabezpieczone od wszelkiego nacisku, i dla tego koniecznie potrzeba między innemi dążyć do zaprowadzenia oddzielnych dla każdej narodowości szkół. W zakładach zaś ogólnych, mianowicie w niższych należy dążyć do wprowadzenia wykładu w języku przeważnej liczby ludności, t. j. albo w polskim, albo w rosyjskim, albo w niemieckim, lub wreszcie w litewskim stosownie do miejscowości i pochodzenia mieszkańców".

W poszczególnych ukazach niema już mowy o dopuszczeniu do szkół uczniów bez różnicy wyznania — i w miejsce tegoż znajdujemy wyrażenie o przyjmowaniu dzieci bez różnicy stanu. I tak: Do warszawskiego gimnazjum ruskiego przyjmowane będą przedewszystkiem dzieci rosjan zamieszkałych w Królestwie bez różnicy stanu (art. 5), a wykład wszystkich przedmiotów odbywać się ma w języku ruskim (art. 7). Wszakże w głównej szkole ewangielicko-niemieckiej w Warszawie, przeznaczonej przedewszystkiem dla dzieci wyznania ewangielickiego, dozwala się przyjmować dzieci i innych wyznań (art. 2).

Prawem o organizacji dyrekcji naukowych, Królestwo Polskie podzielone zostało na 10 dyrekcji nau-

kowych. Ogólny nadzór nad wszelkiemi rządowemi i prywatnemi zakładami naukowemi, oprócz szkoły głównej, powierzony został naczelnikom dyrekcji naukowych; tylko w Warszawie do zawiadywania istniejącemi w Warszawie elementarnemi prywatnemi zakładami naukowemi, ustanowiony został inspektor szkół m. Warszawy. Władze te zostają pod zwierzchniem zawiadywaniem Zarządu Oświecenia Publicznego.

Po wytknięciu powyżej wskazanych kardynalnych zasad urządzenia gałęzi naukowej w Królestwie Polskiem, wydane zostały w tymże duchu w dniu 5/17 stycznia 1866 r. ustawy średnich zakładów naukowych w Królestwie Polskiem — dotyczące:

1) gimnazjów i progimnazjów męzkich dla ludności polskiej;

2) gimnazjów i progimnazjów męzkich dla ludności ruskiej, greko-unickiego wyznania;

3) szkoły głównej niemieckiej, ewangielickiej w Warszawie;

4) gimnazjum realnego niemieckiego w Łodzi;

5) gimnazjów i progimnazjów żeńskich;

6) kursów pedagogicznych dla ludności polskiej;

7) kursów pedagogicznych dla ludności rusko-greko-unickiego wyznania;

8) kursów pedagogicznych dla ludności litewskiej.

W tych ustawach też pominięta została wzmianka o zrównaniu wszystkich wyznań, a spotykamy się tylko z przepisami, że:

Do gimnazjów i progimnazjów męzkich dla ludności polskiej przyjmowane będą dzieci wszystkich stanów (art. 45)

Do ruskich mają być przyjmowane dzieci wszystkich stanów, lecz należy dawać pierwszeństwo dzieciom pochodzenia ruskiego i wyznania grecko-unickiego (art. 45); wykład wszystkich przedmiotów w szkołach ruskich ma się odbywać w języku ruskim, i wszystkie osoby

służące w nich w części naukowo-wychowawczej winny być pochodzenia ruskiego (art. 2).

Do szkoły głównej niemiecko-ewangielickiej w Warszawie przyjmowane być mają dzieci wszystkich stanów, a przedewszystkiem wyznania ewangielickiego, lecz mogą być przyjmowane i dzieci innych wyznań (art. 44 i 59); a na kursa pedagogiczne urządzone przy tej szkole (art. 3) przyjmowani będą młodzi ludzie wyznania ewangelicko-augsburskiego i ewangelicko reformowanego (art. 66).

W niemieckim realnym gimnazjum w Łodzi wykład odbywa się tak jak w Warszawskiej szkole niemiecko-ewangelickiej (art. 27), lecz postawioną tu została liberalniejsza zasada w przyjmowaniu uczniów, gdyż chociaż mają być do tego gimnazjum przyjmowane głównie dzieci pochodzenia niemieckiego, dozwala się wszakże przyjmować i dzieci innego pochodzenia ludności Królestwa, bez różnicy stanu i wyznania (art. 38).

Do gimnazjów i progimnazjów żeńskich przyjmowane być mają dzieci wszystkich stanów (art. 26).

Na kursa pedagogiczne dla ludności polskiej przyjmowaną będzie młodzież stanu włościańskiego, głównie pochodzenia polskiego (art. 24).

Na kursa pedagogiczne ruskie młodzież wyłącznie pochodzenia ruskiego i głównie grecko-unickiego wyznania (art. 24), a na kursa pedagogiczne dla ludności litewskiej w Królestwie Polskiem młodzież wyłącznie pochodzenia litewskiego (art. 24).

Ustawa Chełmskiej Greko-unickiej żeńskiej szkoły z dnia 29 lipca (10 sierpnia) 1866 r. przepisuje, że Chełmska Greko-unicka żeńska szkoła ma na celu udzielanie wychowującej się w niej żeńskiej młodzieży religijno moralnego wykształcenia w duchu ich wiary i ruskiej narodowości (art. 1), i przeznacza się na wychowanie młodzieży żeńskiej wszelkiego stanu greko-unickiego, a także i prawosławnego wyznania (art. 2).

Podług ustawy Instytutu głuchoniemych i ociemniałych w Warszawie z dnia 28 czerwca (10 lipca) 1866 r. do Instytutu przyjmowane być mają głuchonieme i ociemniałe dzieci obu płci wszelkiego stanu (art. 41).

Postanowienie Komitetu urządzającego z dnia 13/25 sierpnia 1866 r., pomiędzy innemi stanowi, aby: Uorganizować w Królestwie Polskiem obok gimnazjów i progimnazjów, przeznaczonych głównie dla oddzielnych narodowości: polskiej, ruskiej, litewskiej i niemieckiej, gimnazja i progimnazja mieszane, w których by wykłady zastosowane były i do potrzeb ludności żydowskiej, z przeznaczeniem do tych zakładów osobnego nauczyciela do nauki religii mojżeszowej. Obecnie zamienić na takie gimnazja mieszane: gimnazja męzkie i żeńskie w mieście Lublinie istniejące, oraz gimnazjum męzkie w Łomży; a na mieszane progimnazja: szkołę powiatową na przedmieściu m. Warszawy—Pradze, tudzież jedną ze szkół powiatowych istniejących w Warszawie i tameczne czteroklasowe progimnazjum żeńskie.

Przepisy zasadnicze o szkołach przemysłowych z dnia 7 marca 1888 r. wskazują, że szkoły te mają na celu rozprzestrzenienie pośród męzkiej ludności cesarstwa wykształcenia technicznego, średniego i niższego, tudzież rzemieślniczego. Do nauczania w tych szkołach dopuszczają się osoby wszelkich stanów i wyznań. W szkołach utrzymywanych całkowicie z funduszów stanów lub osób prywatnych, mogą być wprowadzone pod tym względem ograniczenia, dozwalane przez ministra oświaty publicznej na skutek prośby założycieli szkół (art. 12). Przepisy szczegółowe co do przyjmowania uczniów do tych szkół wydaje Minister oświaty publicznej i ogłasza je publicznie (art. 15).

N. zat. zd. R. Pań. z dnia 9 czerwca 1888 r. o szkołach realnych stanowi, że w szkołach realnych kształcą się dzieci wszystkich stanów, bez różnicy powołania i wyznania. W szkołach utrzymywanych kosztem sta-

nów lub osób prywatnych, dopuszczają się na skutek starań o to założycieli, i za pozwoleniem ministra oświaty publicznej, ograniczenia, dotyczące przyjmowania uczniów pewnego stanu lub wyznania (art. 289).

Zatwierdzona przez ministra dóbr Państwa w 9 styczniu 1890 r. ustawa szkoły górniczej dąbrowskiej stanowi, że do szkoły tej przyjmują się uczniowie bez różnicy powołania i wyznań, prócz żydów (par. 17).

Zatwierdzona w dniu 4 kwietnia 1900 r. ustawa szkoły handlowej niższej warszawskiej stanowi, że: dzieci wyznania żydowskiego przyjmują się do szkoły w takim stosunku, ażeby ich liczba nie przewyższała 50% ogólnej liczby uczniów (art. 10), a zatwierdzona w dniu 2 maja 1900 r. przez ministerjum ustawa szkoły handlowej niższej Towarzystwa wzajemnej pomocy subjektów m. Łodzi, stanowi, że do szkoły tej przyjmują się dzieci bez różnicy wyznania (art. 9).

Najwyżej zatwierdzona w dniu 22 sierpnia 1909 r. uchwała Rady ministrów (pr. o st. art. 787 — 3 i U. z. n. art. 1463—4) w przedmiocie przyjmowania żydów do szkół średnich stanowi:

1) Norma procentowa dla przyjęcia żydów do utrzymywanych kosztem kasy państwowej rządowych średnich zakładów naukowych, wszystkich zarządów, określa się w rozmiarze 5% ogólnej liczby uczących się w zakładach naukowych w stolicach, 10% w zakładach naukowych innych miejscowości cesarstwa, poza strefą stałego osiedlenia żydów, i 15% w rejonie tegoż osiedlenia się.

2) Te z wspomnianych wyżej zakładów naukowych, do których żydzi do 22 sierpnia 1909 r. zupełnie nie byli przyjmowani, jak naprz.: kolegium Pawła Gałagana, niżno-nowgorodzki instytut szlachecki cesarza Aleksandra II, nikołajewski instytut dla sierot w Gatczynie i inne, i nadal pozostają zamkniętemi dla żydów.

3) Określone w pierwszym punkcie normy ulega-

ją zastosowaniu i w średnich zakładach naukowych, utrzymywanych na rachunek instytucji społecznych, gmin lub osób prywatnych, których nauczyciele i uczniowie, lub tylko ci ostatni korzystają z praw nadanych tymże osobom w rządowych zakładach naukowych.

4) Nie podlega żadnym ograniczeniom przyjmowanie żydów do średnich zakładów naukowych, nie nadających uczącym się w nich żadnych praw, i nie otwierających im dostępu do wyższych zakładów naukowych.

5) Również bez wszelkich ograniczeń przyjmują się żydzi do średnich szkół sztuk pięknych, handlowych, artystyczno - przemysłowych, technicznych i rzemieślniczych zarządu ministerstwa handlu i przemysłu, do szkół dentystycznych, a także do niższych szkół technicznych ministerstwa oświaty publicznej.

6) Przyjęcie żydów do szkół mierniczych, średnich wiejsko - gospodarczych i średnich technicznych szkół zarządu ministerstwa oświaty publicznej, jak również do felczerskich i akuszeryjnych, odbywa się z zachowaniem postanowionych w pierwszym punkcie ograniczających norm procentowych.

Najwyżej zatwierdzoną w dniu 11 marca 1911 r. uchwałą Rady ministrów, powyższe normy zastosowane zostały i do dopuszczenia młodych ludzi do egzaminów, w charakterze eksternów, z obliczeniem w tym wypadku ograniczających norm procentowych, w stosunku do ogólnej liczby dopuszczonych do egzaminów eksternów.

## D. Wyższe zakłady naukowe.

Dekretem Króla Saskiego Księcia Warszawskiego z dnia 18 marca 1808 r. utworzoną została jedna szkoła prawa na całe Księstwo Warszawskie. Kwalifikacje dla uczniów mogących wstąpić do tej szkoły, krótko określone są w słowach: Nie może być uczniem w szkole

prawa, kto nie ukończył 16 lat wieku. O wyznaniu nie ma w tym dekrecie żadnej wzmianki, a wobec ogólnie uznanego równouprawnienia obywateli wszystkich wyznań, rozumieć należy, że i żydzi w zasadzie nie byli wyłączeni od możności korzystania z tej szkoły. Dekretem z dnia 22 maja 1811 r. do tej szkoły przydaną była szkoła nauk administracyjnych i postanowione było, że do tej szkoły nikt nie może być przyjętym, kto nie złoży zaświadczenia z odbytych całkowicie nauk w Liceum lub w gimnazjum. Ci co brali nauki prywatnie lub zagranicą powinni złożyć egzamin.

Najwyższym ukazem z dnia 7/19 listopada 1816 r. założoną została szkoła główna pod imieniem: Królewskiego Warszawskiego Uniwersytetu, któremu w dniu 18/30 marca 1830 r. dozwolono przyjąć nazwę „Warszawskiego Królewsko - Aleksandrowskiego Uniwersytetu“. W odnośnych przepisach niema żadnej wzmianki o religii.

Ustawa cesarsko-królewskiej warszawskiej medyko-chirurgicznej akademii z dnia 4 czerwca 1857 r. stanowi, że akademia jest wyższym zakładem naukowym, przeznaczonym do kształcenia młodzieży, poświęcającej się zawodowi lekarskiemu lub farmaceutycznemu. Każdy chcący zostać studentem akademii winien przy podaniu załączyć metrykę chrztu lub akt urodzenia (§ 91). Dla ugruntowania uczniów w zasadach religii i wpojenia w ich serca prawdziwej pobożności, zwierzchność akademii ma przestrzegać, aby każdy według obrządku religii swojej dopełniał wszystkich jej obowiązków (§ 107). Z tekstu tej ustawy—a mianowicie z umieszczenia aktu urodzenia obok aktu chrztu, i ze słów: aby każdy dopełniał obowiązków według obrządków religii swojej, okazuje się, że studentami mogli być i tacy, którzy aktów chrztu nie posiadali i legitymowali się tylko aktami urodzenia, i że uwzględniane były wszelkie obrządki religijne, a nie tylko chrześciańskie. Wobec tego żydzi mieli wolny przystęp do tej akademii.

Ukazem z dnia 8/20 maja 1862 r. o wychowaniu publicznem powołaną została znowu do życia szkoła główna z programem uniwersyteckim, do której, jak to już poprzednio było zaznaczone wstęp przysługiwał narówni wszystkim, bez różnicy stanu i wyznania (art. 307). W 1869 r. szkoła główna zamienioną została na warszawski cesarski uniwersytet na dawnych zasadach.

Podług zatwierdzonej w dniu 7 maja 1891 r. przez ministra spraw wewnętrznych normalnej ustawy dla szkół dentystycznych, pragnący wstąpić do szkoły winni, pomiędzy innemi dokumentami, przedstawić i metryki urodzenia i chrztu; — osoby wyznania niechrześciańskiego tylko metryki urodzenia.

W 1898 r. utworzony został w Warszawie Instytut Politechniczny cesarza Mikołaja II. Ani w postanowieniu z dnia 8 czerwcu 1898 r., ani też w ustawie z dnia 25 lipca 1899 r., dotyczących Instytutu, niema żadnych ograniczeń z powodu wyznania studentów.

Zanotować tu należy przepisy dotyczące korzystania przez żydów z kraju naszego z wyższych zakładów naukowych w Cesarstwie. I tak:

Art. 788 Pr. o St. stanowi: Tym z pośród żydów, którzy ukończywszy kurs gimnazjalny, otrzymają dyplomy i zechcą nabyć wyższe wykształcenie, dozwala się wstępować dla kontynuowania nauk do uniwersytetów, akademii i innych wyższych zakładów naukowych w całem cesarstwie. Uczniowie, którzy ukończyli nauki w szkole realnej i uzupełniającej przy niej klasie, a także osoby mające świadectwa o znajomości tego kursu, mogą wstępować do wyższych specjalnych szkół, poddając się tylko dodatkowemu egzaminowi.

*Uwaga.* Żydom urodzonym w guberniach: Warszawskiej, Kaliskiej, Kieleckiej, Łomżynskiej, Lubelskiej, Piotrkowskiej, Płockiej, Radomskiej, Suwalskiej i Siedleckiej, dozwala się kształcić i poddawać się egzaminom na medyczne i inne powołania w uniwersytetach

i akademiach cesarstwa. W świadectwach i paszportach wydawanych tym żydom, przy opuszczaniu przez nich tych gubernii dla rzeczonego kształcenia się i poddania się egzaminowi, jak również w dyplomach i patentach na stopnie naukowe zawsze winno być zaznaczone, że oni pochodzą z żydów, urodzonych w wspomnianych guberniach.

W 1906 r. rozpoczynają się ograniczenia dla kształcącej się młodzieży wyznania Mojżeszowego w wyższych zakładach naukowych. I tak:

W 1906 r. miały miejsce Najwyższe rozkazy: aby ograniczyć liczbę żydów dopuszczonych do kształcenia się w charkowskim technologicznym instytucie Aleksandra III-go do dziesięciu procentów, na ogólną liczbę kształcących się w tym instytucie studentów (Ust. z. n. art. 1151—2); jakoteż: aby do czasu ogólnego przejrzenia praw żydów, liczba słuchaczek wyznania Mojżeszowego S. Petersburgskiego Żeńskiego medycznego instytutu nie przewyższała trzech procentów ogólnego kompletu słuchaczek (Ust. z. n. art. 2679—32).

W dniu 16 września 1908 r. nastąpił rozkaz, że w tych wyższych zakładach naukowych wszystkich Zarządów, za wyłączeniem konserwatorjum cesarskiego ruskiego towarzystwa muzycznego, w ustawach i przepisach których niema dokładnych wskazówek co do przyjmowania żydów, zachowują się następujące procentowe normy w stosunku do ogólnej liczby uczących się: trzy procenty dla zakładów naukowych w stolicach, pięć procentów dla znajdujących się w innych miejscowościach Cesarstwa, poza sferą stałego osiedlenia żydów, i dziesięć procentów w rejonie tegoż osiedlenia (Pr. o st. art. 787—2 i Ust. z. n. art. 399—3).

Do Moskiewskiego instytutu handlowego żydzi przyjmują się tylko w stosunku 3% (art. 26 ustawy tegoż instytutu. Zb. pr. i r. rz. № 661/1913 r.), a do takiegoż instytutu w Kijowie w stosunku 5% (art. 26 ustawy te-

goż instytutu. Zb. pr. i r. rz. № 774/1913 r.) do ogólnej liczby uczących się.

Liczba żydów dopuszczonych w charakterze aptekarskiego pomocnika do słuchania wykładów w uniwersytecie, dla przygotowania się do uzyskania powołania prowizora, ogranicza się w stosunku do ogólnej liczby słuchaczów w każdym uniwersytecie normami: sześciu procentami w uniwersytecie moskiewskim, dziesięciu procentami w uniwersytetach innych miejscowości Cesarstwa, poza strefą żydowskiego osiedlenia, i dwudziestoma procentami w rejonie tegoż osiedlenia.

Zaznaczyć należy, że istnieją w Cesarstwie Zakłady naukowe wyższe, — do których żydzi wcale nie są dopuszczani. I tak:

Art. 1431 Ust. z n. stanowi: Do Elektrotechnicznego instytutu Aleksandra III przyjmują się ruscy poddani wyznania chrześciańskiego.

Art. 2117 t. p. stanowi, że żydzi nie przyjmują się do cesarsko - moskiewskiej szkoły inżynierskiej zarządu dróg komunikacyjnych.

Art. 2374 t. p. stanowi, że żydzi nie przyjmują się do moskiewskiego wiejsko - gospodarczego instytutu.

Art. 2083—4 t. p. stanowi, że do egzaminu na powołanie technika dróg komunikacyjnych dopuszczani są tylko ruscy poddani wszystkich wyznań chrześciańskich.

Wreszcie podług art. 884, 942, 1476 t. p. każdy wstępujący do cesarsko - historyczno - filologicznego instytutu w Petersburgu, do historyczno - filologicznego instytutu Księcia Bezborodko w mieście Nieżynie, i na statystyczne kursa przy centralnym statystycznym komitecie, obowiązany jest po ukończeniu nauk odbyć służbę państwową przez pewną liczbę lat w odnośnych ministerjach, a ponieważ uważa się, że żydzi jako niedopuszczeni do służby państwowej w czasie wstąpienia do pomienionych zakładów, nie mogą złożyć wymaganej

deklaracji o obowiązku odbycia służby państwowej, więc i do tych zakładów żydzi wcale nie są przyjmowani.

## E. Specjalne szkoły żydowskie.

### *a) Szkoły religijne.*

Niezależnie od szkół elementarnych, o których wyżej była mowa istniały i podotąd istnieją w kraju w wielkiej ilości szkoły religijne, prywatnie lub przez gminy żydowskie utrzymywane pod nazwą: cheder, talmudtora, bethamidrasz, jeszybot, w których dzieci żydowskie uczą się religii, języka hebrajskiego, pięcioksiągu i talmudu. Nauki w tych szkołach wykładają tak zwani mełamedzi. W Warszawie utrzymywane też były przez Zarząd gminy starozakonnych talmudtory, do których wprowadzone były: nauka czytania i pisania po polsku, a później i po rosyjsku i nauka rachunków.

W 1867 r. szkoły religijne w Warszawie poddane zostały pod nadzór inspektora szkół miasta Warszawy (odezwa tegoż inspektora do dozoru bóżniczego z dnia 12/24 kwietnia 1867 r. № 447).

W rozmaitych epokach nauka języka polskiego w tych szkołach była, to dozwalaną, to znowu wzbranianą.

Wydane też były specjalne przepisy co do sposobu wydawania żydom świadectw, upoważniających do sprawowania urzędu mełameda, jak N. zat. post. K. Min. z dat: 29 kwietnia 1877 r., 14 kwietnia 1878 r. i 9 marca 1879 r. Takimże postanowieniem z dnia 8 czerwca 1889 r. świadectwa, wydawane corocznie mełamedom na prawo nauczania dzieci żydowskich ich religii, oraz prośby mełamedów o wydanie im tych świadectw, uwolnione zostały od podatku stemplowego.

N. zat. zd. R. P. z dnia 1 marca 1893 r. zmieniające i uzupełniające odnośne przepisy postanowiło, że:

1) każdy żyd zajmujący się nauczaniem dzieci żydowskich religii ich wyznania, oraz czytania i pisania po żydowsku, w szkołach prywatnych lub w domach prywatnych, albo we własnem mieszkaniu, obowiązany jest mieć na takie zajęcie i na połączony z niem tytuł mełameda specjalne świadectwo (art. 3878 Ust. z. n.);

2) świadectwo to wydaje na rok dyrektor albo inspektor szkół ludowych, stosownie do kompetencji, w terminach określonych przez kuratora okręgu naukowego (art. 3879 t. p.);

3) osoba pragnąca otrzymać wspomniane świadectwo żadnego egzaminu nie składa, lecz w razie potrzeby, od dyrektora i inspektora szkół ludowych zależy skomunikować się z właściwą zwierzchnością cywilną, w celu przekonania się czy ta osoba zasługuje na zaufanie rządu (art. 3880 t. p.);

4) za każde świadectwo na tytuł mełameda pobiera się opłata od 1-go do 3-ch rubli (art. 3881 t. p.);

5) nadzór nad tem aby te osoby miały świadectwa porucza się zwierzchności naukowej i cywilnej oraz rabinom (art. 3882 t. p.);

6) ministrowi oświaty, po porozumieniu się z ministrem spraw wewnętrznych, pozostawia się bliższe określenie sposobu wykonywania nadzoru nad mełamedami, jak również szczegółów dotyczących urządzenia chederów i prowadzenia w nich wykładów (art. 3883 t. p.).

W 1818 r. było w Warszawie (podług raportu Prezydenta m. Warszawy złożonego K. rz. w. r.) chederów 202, w 1886 r. (Zb. pr. Ad. Wydz. Ośw., t. I, str. 609) do 500, w 1905 r. było chederów dla chłopców 206 z ogólną liczbą uczniów 11,605 a chederów dla dziewcząt 12 z ogólną liczbą uczenic 1157—czyli razem w chederach w 1905 r. było dzieci 12,762. (Z dziejów gminy starozakonnych w Warszawie. Szkolnictwo str. 39).

Zarząd Gminy Starozakonnych w Warszawie własnemi środkami utrzymywał też szkoły religijne, do któ-

rych wprowadził język polski i arytmetykę. Szkół tych było w 1916 r.:

| | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| dziennych | dla chłopców | 10 | z | liczbą | uczniów | 1758 |
| „ | „ dziewcząt | 5 | „ | „ | „ | 712 |
| wieczornych | dla chłopców | 4 | „ | „ | „ | 254 |
| „ | „ dziewcząt | 4 | „ | „ | „ | 440 |

W 1914 r. w tych ostatnich szkołach było uczenic 770.

Ukazami cesarskiemi z dnia 5 czerwca i 1 października 1905 r. dozwolony został wykład nauk w języku polskim lub litewskim, w prywatnych zakładach naukowych warszawskiego okręgu naukowego, niekorzystających z praw szkół rządowych, wszystkich przedmiotów, za wyłączeniem języka rosyjskiego, historji i geografii, które powinny być wykładane w języku rosyjskim. Zezwolenia takie mają być wydawane Towawarzystwom, spółkom i osobom prywatnym. Cyrkularz Ministra oświecenia do Kuratora warszawskiego Okręgu naukowego z dnia 19 lipca 1906 r. № 3809 wyjaśnia, że przepisy te stosują się do szkół żydowskich, niemieckich i innych. Zgodnie z tem inspektor szkół miejskich w Warszawie, odezwą z dnia 6 kwietnia 1906 r. za № 2041, zawiadomil Zarząd Gminy Starozakonnych m. Warszawy, że niema żadnych przeszkód do zastosowania prawa z dnia 1 października 1905 r. do szkół żydowskich. Atoli już odezwą z dnia 26 kwietnia 1906 r. za № 2404, tenże inspektor donosi, że Zarząd Gminy Żydowskiej niema w swojem zawiadywaniu szkół, o jakich mowa w prawie z 1905 r., więc nowe prawo do szkół utrzymywanych przez gminę nie stosuje się; w miejskich zaś szkołach elementarnych będących pod bezpośredniem zawiadywaniem Inspekcji szkół m. Warszawy, wykład po dawnemu winien być prowadzony w języku rosyjskim, gdyż ukazy miały na względzie tylko ludność polską i litewską.

Ten ścieśniający wniosek inspektora szkół z tekstu prawa jednak wywieść się nie daje.

*b) Szkoła rabinów.*

W dniu 28 czerwca 1826 r. Komisja rządowa w. r. i ośw. p. zatwierdziła plan ogólny szkoły rabinów w Warszawie. Szkoła ta miała za zadanie przysposobienie młodzieży wyznania mojżeszowego na rabinów, na nauczycieli w niższych szkołach żydowskich, oraz do rozmaitych urzędniczych w pomienionem wyznaniu posług. Oprócz przedmiotów religijnych, wykładane jeszcze były w języku polskim: język polski, historja powszechna, historja narodu polskiego, geografia, matemetyka i wiadomości z nauk przyrodzonych. Szkoła podzieloną była na trzy klasy, z których pierwsza i druga były dwuletnie, a trzecia jednoroczna. Złożony egzamin z pierwszej klasy dawał uczniom pierwszy stopień instytutu, z drugiej klasy drugi stopień instytutu, a z trzeciej klasy dawał patent na stopień Rabbi. Uczniowie dzielili się na mieszczących się w szkole i na eksternów. Pierwsi opłacali po 500 złotych polskich, a drudzy po 100 złp. rocznie w ratach półrocznych z góry. Połowa pierwszych i wielu eksternów przyjmowani byli bezpłatnie. W dniu 1/13 października 1857 r. Najwyżej zatwierdzona została ustawa i etat szkoły rabinów w Warszawie. Ustanowione zostały trzy kursa: ogólny czyli przygotowawczy i dwa specjalne: rabiniczny i pedagogiczny (§ 7). Kurs ogólny czyli przygotowawczy dzieli się na cztery klasy; w każdej z tych klas wykład nauk trwa rok jeden (§ 8). Po ukończeniu kursu ogólnego czyli przygotowawczego uczniowie stosownie do własnego wyboru przechodzą na jeden ze specjalnych kursów (§ 11). W kursie rabinicznym wykład nauk trwa lat dwa, w kursie zaś pedagogicznym — rok jeden (§ 12). Opłata od ucznia ustanowioną była w klasie 1-ej i 2-giej po rubli 12, a w 3-ciej i 4-ej po rubli 18 rocznie (§ 24). W oby-

dwóch kursach specjalnych opłata szkolna nie pobierała się (§ 25) Kończący kurs ogólny czyli przygotowawczy otrzymywali patent z ukończonych nauk (§ 34). Ci którzy kończą kurs pedagogiczny i uczynili w naukach postęp celujący, otrzymują patenta na nauczycieli 2-go stopnia, a ci co uczynili postęp tylko dostateczny patenta na nauczycieli 1-go stopnia (§ 37). Uczniowie, którzy ukończyli kurs specjalny rabiniczny przeznaczają się na praktykę przy rabinach na rok jeden. Po ukończeniu praktyki i otrzymaniu od rabina świadectwa składają oni ostateczny egzamin. Ci którzy okażą celujący postęp otrzymują stopień rabina, ci zaś którzy nie okażą takiego postępu otrzymują stopień podrabina. Szkoła rabinów zwinięta została w 1863 r. (po 37-letniej egzystencji). Pomiędzy wychowańcami tej szkoły nie spotykamy jednak ani jednego rabina: Szkoła ta wszakże wydała liczny zastęp ludzi, chlubnie znanych na rozmaitych polach działalności społecznej.

### *c) Szkoła realna dla żydów.*

Na mocy zezwolenia władzy szkolnej z dnia 31 maja (12 czerwca) 1878 r. otworzoną została w Warszawie szkoła z programem szkół realnych i obowiązkowym wykładem języka hebrajskiego, przeznaczona dla dzieci żydowskich ze sfery zachowawczej, która to szkoła pozostawała pod kierunkiem profesora S. Dicksteina. Szkoła ta istniała przy niepomyślnych warunkach. Władze szkolne narzucały jej wykładających, a nawet zażądały, aby wykład wszystkich przedmiotów był powierzony tylko osobom rosyjskiego pochodzenia, i aby dyrektorem szkoły był rosjanin. Wobec tego z końcem roku szkolnego 1887/8 szkoła ta zamkniętą została.

### *d) Niższa szkoła rolnicza dla żydów.*

W dniu 18 września 1901 r. zarządzający ministerstwem rolnictwa i dóbr państwa zatwierdził ustawę szko-

ły niższej rolniczej 2-go rzędu dla żydów, założonej w dobrach Częstoniew, w powiecie grójeckim guberni warszawskiej. Zadaniem szkoły ma być udzielanie uczącym się w niej wiadomości początkowych o gospodarstwie w ogólności, oraz w szczególności, wiadomości tyczących się: sadownictwa, ogrodnictwa, pszczelnictwa i mleczarstwa, jak również wiadomości odnoszących się do rzemiosł: ciesielstwa, stolarstwa, kowalstwa i ślusarstwa, w zastosowaniu do naprawy narzędzi rolniczych (§ 1). Wykład wszystkich przedmiotów w szkole odbywać się ma w języku rosyjskim, z wyjątkiem religii i języka polskiego, z których religia ma być wykładaną w języku hebrajskim, a język polski—w polskim (§ 11). W wykładzie przedmiotów szkolnych nauczyciele stosują się do programów, zatwierdzonych: dla przedmiotów specjalnych przez ministra rolnictwa i dóbr państwa, dla przedmiotów zaś ogólno-kształcących, przez ministerjum oświecenia narodowego dla szkół ludowych (§ 15). Obowiązki nauczyciela języka rosyjskiego pełnić mogą jedynie osoby pochodzenia rosyjskiego (§ 21). Zarządzający szkołą, oraz nauczyciele wszystkich przedmiotów, winni być zatwierdzani w swych obowiązkach przez ministerjum rolnictwa i dóbr państwa (art. 22).

### e) *Warsztaty dla nauki rzemiosł dla żydów.*

Niezależnie od tego potworzyły się w kraju na zasadzie zezwolenia odnośnych władz warsztaty dla nauki rzemiosł dla Żydów. Pierwsza taka uczelnia powstała już w 1840 r. przy domu schronienia dla starców, sierot i kalek. Później, a mianowicie w 1879 r. za inicjatywą Prezesa Zarządu Gminy Starozakonnych d-ra Ludwika Natansona stworzone zostały warsztaty przy Zarządzie Gminy Starozakonnych m. Warszawy. W ślad za tem w 1886 r. powstał, za inicjatywą d-ra Józefa Poznańskiego i Samuela Bergsona, drugi taki zakład w Warszawie, przeniesiony następnie do domu na ulicy Stawki № 24,

przejęty później przez Towarzystwo dostarczania pracy ubogim żydom. Również takież zakłady z prywatnej inicjatywy powstały w Łodzi i wielu innych miastach. Istniejące przy Zarządzie Gminy Starozakonnych m. Warszawy „Warsztaty naukowe“, pozostają od 26-ciu lat pod kierunkiem wielce zasłużonego profesora Maksymiljana Heilperna i są pod zarządem specjalnego komitetu, na czele którego obecnie stoi, gorliwie niemi zajmujący się p. Stanisław Natanson. W dniu 13 października 1915 r. warsztaty te przyjęte zostały pod opiekę wydziału oświecenia. Miały one w tymże roku miejsc 300, a mianowicie: w warsztatach ślusarskich 145, elektrotechnicznych 125, a stolarskim 30. Warsztaty dla nauki rzemiosł dla młodzieży żydowskiej istnieją też i w mieście Łodzi.

### *f) Żydowskie seminarjum nauczycielskie.*

Zarząd Gminy Starozakonnych m. Warszawy miał sobie zaofiarowaną sumę rubli 100,000 na założenie żydowskiego Seminarjum nauczycielskiego. Na skutek podjętych starań o uzyskanie zezwolenia na otwarcie tego seminarjum, Zarząd Gminy Starozakonnych otrzymał odpowiedź kuratora Okręgu naukowego warszawskiego z dnia 10 października 1908 r. № 18,275, opartą na opinii Generał-Gubernatora i Ministerstwa Oświecenia. Decyzja władz stwierdza, że założenie seminarjum jest bardzo pożądane, ale pod warunkiem, aby wykład wszystkich przedmiotów oprócz religii, żydowskiego, i polskiego języka, odbywał się obowiązkowo w języku państwowym Zakład ten bowiem z języka wykładowego i ze swego kierunku winien być ruski, gdyż spolszczenie miejscowej ludności żydowskiej, nie jest wcale w widokach rządu, i że żydzi niezależnie od miejsca zamieszkania, jako rosyjscy obywatele, obowiązani są uczyć się w języku państwowym. Z powodu tych warunków postawionych przez władze rządowe zamierzone ufundowanie żydow-

skiego nauczycielskiego seminarjum nie doszło do skutku.

## F. Towarzystwo szerzenia oświaty wśród ludności żydowskiej „Daath-Wiedza".

Na zasadzie przepisow o zakładaniu towarzystw i związków z dnia 4 marca 1907 r. zawiązane zostało w Warszawie towarzystwo szerzenia oświaty wśród ludności żydowskiej „Daath-Wiedza", które zostało wniesione do rejestru towarzystw i związków guberni warszawskiej, na zasadzie decyzji warszawskiego Rządu gubernialnego z dnia 7/20 września 1907 r. Towarzystwo to ma za zadanie: 1) otwieranie szkół początkowych; 2) wspieranie już istniejących szkół początkowych; 3) urządzanie kursów dla analfabetów bez różnicy wieku; 4) udzielanie wsparć na wpisy szkolne jako też samoukom i 5) popieranie, wydawanie i rozpowszechnianie podręczników szkolnych oraz dzieł treści pedagogicznej (§ 2).

Paragraf 3 tej ustawy stanowi, że: językiem wykładowym w szkołach i na kursach jest język polski. Językiem żydowskim (żargonem) posiłkować się można w szkołach, w charakterze języka pomocniczego i przygotowawczego; na kursach zaś dla analfabetów dorosłych wykłady, na specjalne żądanie słuchaczów, odbywać się mogą w języku żydowskim.

Zarząd Towarzystwa pragnąc otworzyć cztery szkoły elementarne wniósł podanie do inspektora szkół o zezwolenie na otwarcie takowych; lecz w miejsce przychylnej decyzji otrzymał lakoniczną odpowiedź z dnia 26 marca 1908 r. za № 393, w słowach: „wobec tego, że § 3 ustawy towarzystwa ustanawia sposób nauczania w proponowanych szkołach, nieprzewidziany w prawie,

inspektor nie znajduje możliwym nadać bieg prośbie Zarządu towarzystwa. Podane objaśnienie, z powołaniem się na prawo o języku polskim z 1905 r. i późniejsze odwołanie się Zarządu towarzystwa do kuratora okręgu naukowego, oraz do ministra oświecenia publicznego, pozostały bez skutku. Skarga podana do Senatu do czasu okupacji Warszawy przez wojska niemieckie nie była rozpoznaną.

## G. Zapisy na cele oświatowe.

Wspomnieć też należy o zapisach na cele oświatowe uczynione Gminie Starozakonnych. W myśl art. 910 Kod. cyw. rozporządzenia uczynione na korzyść ubogich gminy albo zakładów użyteczności publicznej, mogą mieć skutek o tyle tylko, o ile przez postanowienie Królewskie są upoważnione. W myśl uchwały Komitetu do spraw Królestwa Polskiego z dnia 1 czerwca 1871 r. o trybie przyjmowania darowizny na rzecz instytucji publicznych, gdy darowizna uczyniona jest na rzecz uczących się, odnośne akty celem uzyskania zatwierdzenia winny być przedstawione kuratorowi Okręgu naukowego. Akty darowizny uczynione na ten cel przechodzą przez Magistrat i Generał-Gubernatora do kuratora Okręgu naukowego.

Gmina Starozakonnych m. Warszawy posiada niektóre zapisy, od których procenty przeznaczone są na wpisy, stypendja, lub wsparcia dla studentów szkół średnich i wyższych, i procenty te wydzielała w sposób w aktach darowizny wskazany. Kilka lat temu Kurator Okręgu naukowego zażądał, aby te wsparcia przyznawane były tylko kandydatom przez niego uznanym (zapis Sumensonowej). Zarząd Gminy wszakże uznał, że fundusze te są pozostawione wyłącznie do jego dyspozycji. Później gdy nowe zapisy tego rodzaju przyszły

pod rozpoznanie, ministerstwo oświecenia wprost odmawiało udzielenia swego zezwolenia na przyjęcie zapisów (darowizna S-sów Dr. Apte, zapis z testamentu S. Rozenblatowej), bez wskazania nawet motywów tej odmowy. W jednej z takich spraw (z zapisu S. Rozenblatowej) Zarząd Gminy Starozakonnych podał skargę do Senatu, która wszakże do czasu okupacji Warszawy przez wojska niemieckie nie była jeszcze rozpoznaną.

## H. Przepisy karne.

Art. 1053 Kod. Kar. stanowi, że mełamedzi za naruszenie ustanowionych o nauczaniu młodzieży żydowskiej przepisów ulegają: za pierwsze dwa razy karze pieniężnej w stolicach nie więcej jak rubli 800, w innych miastach nie wyżej jak rubli 300, a po wsiach nie wyżej jak rubli 20, a za trzecim razem, oprócz kary pieniężnej ulegają osadzeniu w więzieniu, na czas od czterech do ośmiu miesięcy. Rodzice zaś, krewni i opiekunowie żydzi, którzy oddali dzieci dla nauki do chederu lub mełamedowi—wbrew ustanowionym przepisom, ulegają karze pieniężnej nie wyżej jak rubli 150.

## ROZDZIAŁ XI.

# Akty stanu cywilnego.

## A. Przepisy ogólne.

Akty stanu cywilnego ustalając dowody rodowe, wieku, pochodzenia i przynależytości państwowej, a nawet przynależytości do gminy politycznej i parafii, stanowią niezmiernie ważny materjał, zarówno w sprawach natury politycznej, jako też cywilnej. One w decydujący sposób rozstrzygają o prawach i obowiązkach społecznych każdego obywatela, jako też o jego prawach i obowiązkach familijnych, osobowych i materjalnych. Wszakże żydzi bardzo niedbale odnosili i obecnie jeszcze odnoszą się do obowiązku sporządzania aktów stanu cywilnego. Przez długie wieki nie mieli nawet swoich nazwisk, i znani byli w kole, w którem obracali się, tylko pod własnem imieniem i imieniem ojca (np. Mordka syn Izraela i t. p.). Trzeba było specjalnych rozporządzeń, które zmuszały ich do przyjmowania nazwisk. Już pod dniem 17 kwietnia 1797 r. rząd pruski wydał rozporządzenie, co do nadania mieszkańcom kraju stałych nazwisk.

Kodeks Napoloona nie uznając żadnych obrządków religijnych ustanowił cywilnych urzędników do sporządzania aktów stanu cywilnego dla wszystkich obywateli

bez różnicy wyznania. Dekretem Króla Saskiego Księcia warszawskiego z dnia 23 lutego 1809 r. obowiązki tych urzędników włożone zostały na duchownych pełniących obowiązki parafialne, przyczem winni oni naprzód sporządzić akt cywilny, a potem obrządek religijny do tego aktu przywiązany. Nie są oni wszakże obowiązani ogłaszać cywilnych rozwodów, ani zapowiadać rozwiedzionych jedynie cywilnie, ani też takim dawać ślubów cywilnych, a do tego umocowani zostali prezydenci i burmistrze. Zarazem ustanowioną zostala taksa, oddzielnie za spełnianie obowiązków urzędnika stanu cywilnego, i oddzielnie za dopełnienie obrzędu religijnego.

Namiestnik Królewski postanowieniem z dnia 27 marca 1821 r. stanowi, że każdy żyd w Królestwie Polskiem winien, w przeciągu sześciu miesięcy od daty tego postanowienia, deklarować i udowodnić spisami ludności przed urzędem publicznym, swoje imię i nazwisko, jakich dotąd używał, i takowe nadal nieodmiennie używać będzie, we wszystkich interesach, wraz z potomkami swemi wszelkiego stopnia, co również ściąga się i do wdów tegoż wyznania, niemniej niewiast rozwiedzionych, niezamężnych lub w separacji będących. Ktokolwiek zaś z nich dotąd imienia i nazwiska stałego nie miał, lub udowodnić nie może, powinien oświadczyć jakie odtąd przyjąć i nadal używać będzie. Deklaracje takie składane będą protokólarnie w Warszawie i w miastach municypalnych przed Prezydentami,—a w innych miastach i po wsiach przed komisarzami obwodowymi, do osobnych ksiąg oprawnych i oparafowanych, które służyć mają raz na zawsze jako stały dowód nazwisk żydowskich. Przełożeni kahałów obowiązani są dopilnować, aby każdy żyd w oznaczonym czasie złożył deklarację i pozyskał na to świadectwo. Gdyby bowiem w przyszłości dopuścił się jakowego nadużycia, któreby z nieposiadania takowego świadectwa pochodzić miało, wten-

czas nietylko on sam, lecz i gmina podlegać będą odpowiedzialności.

Kodeks cywilny Królestwa Polskiego z 1825 r. uznając konieczność spełniania obrządków religijnych, we wszystkich wypadkach, w których kościół je ustanawia, łączy sporządzenie aktu stanu cywilnego z odpowiednim obrzędem religijnym, — i już stanowi specjalne przepisy dla różnych wyznań. W szczególności zaś stanowi, że: w chrześciańskich wyznaniach akta stanu cywilnego połączone będą z metrykami kościelnemi, i w tym celu duchowny przełożony parafji, powinien, obok przepisów kościelnych, dopełniać przepisy cywilne (art. 71). Dla wyznań niechrześciańskich, wyznaczy Komisja rządowa wyznań religijnych osoby do spisywania aktów stanu cywilnego (art. 92 K. C. Kr. P.).

Względem żydów kodeks cywilny stanowi jeszcze, że: urządzenia administracyjne przepiszą szczególne środki, dążące do ścisłego wykonania przepisów prawa o aktach stanu cywilnego (art. 93 t. p.).

Rada Administracyjna w dniu 3 listopada 1825 r. wydała przepisy o aktach stanu cywilnego, w myśl których: spisywanie aktów stanu cywilnego dla wyznań niechrześciańskich, powierzone zostało burmistrzom. Gdzieby burmistrze obowiązku tego, dla większej liczby osób niechrześciańskich, lub dla innych stałych przeszkód, pełnić nie mogli, Komisja rządowa wyznań, do utrzymywania aktów stanu cywilnego, oddzielnie zanominuje osoby świeckie. Tak dla pierwszych, jako i dla drugich Komisje wojewódzkie oznaczą okręgi, jakie do nich należeć mają. W mieście stołecznem Warszawie, Komisja rządowa wyznań do utrzymywania aktów stanu cywilnego wyznań niechrześciańskich, zanominuje więcej świeckich urzędników stanu cywilnego, a urząd municypalny oznaczy obręby do każdego z nich należeć mające (art. 3).

Zaznaczeniem ksiąg dla wyznań niechrześciańskich

trudnić się będą sędziowie Pokoju lub w ich zastępstwie podsędkowie (art. 13).

Komisja rządowa sprawiedliwości postanowieniem z dnia 22 lutego 1827 r., do sprawdzania ksiąg stanu cywilnego, przez burmistrza lub zanominowane do tego osoby utrzymywanych, w miejscach, w których nie ma Sądu Pokoju, upoważniła burmistrzów sąsiedzkich, a respective miejscowych do sprawdzania ksiąg nominowanych urzędników, a w miejscu gdzie Sąd Pokoju znajduje się, upoważniła Podsędka miejscowego Sądu. Taż Komisja w dniu 27 października 1828 r. rozporządzenie to zmieniła w tem, że sprawdzanie ksiąg stanu cywilnego, utrzymywanych przez burmistrzów, w miejscach, gdzie nie ma Sądu Pokoju, powierzone zostało pomocnikom naczelników powiatu.

Komisja rządowa wyznań religijnych w postanowieniu z dnia 12 sierpnia 1828 r. wyjaśniła, że taksa ustanowiona w dekrecie Kr. S. Ks. W. z dnia 23 lutego 1809 r. stosowaną ma być także i przy opłacie rabinom, za dopełnione przez nich zapowiedzi dla starozakonnych.

Zapowiedziane przez Kodeks cywilny (art. 93) urządzenia administracyjne względem żydów, dążące do ścisłego wykonywania przepisów o aktach stanu cywilnego, wydane zostały postanowieniem Rady Administracyjnej z dnia 7 września 1830 r. Podług tego postanowienia:

1. Żaden inny starozakonny oprócz rabina lub tymczasowego jego zastępcy, nie będzie odtąd mocen odbywać obrzędów religijnych, bez obecności i przychylenia pełniącego obowiązki rabina (art. 3).

2. Obowiązkiem rabina lub jego zastępcy będzie utrzymywać księgę zapisową, z funduszów dozoru bóżniczego sprawioną, porządnie oprawną i przez miejscową władzę municypalną, lub właściwego burmistrza, albo utrzymującego akty stanu cywilnego zaparafowaną,

czyli zaznaczoną, której wielkość zastosowaną być ma do ludności gminy żydowskiej. W takową księgę wpisywać będzie w polskim języku: dzień, imię i nazwisko urodzonego dziecięcia i powołanie jego rodziców, imię, nazwisko, powołanie i wiek zmarłego żyda lub żydówki; podobnież imię, nazwisko i stan wchodzących w związki małżeńskie, dzień i miejsce każdej ogłoszonej zapowiedzi mającego nastąpić małżeństwa (art. 4).

3. Gdzieby nawet przy urodzeniu lub zejściu, obrządek religijny według przepisów wyznania starozakonnych mógł być opuszczonym, tam wszelako zapis poprzedzającym artykułem zastrzeżony powinien być uskuteczniony (art. 5).

4. Rabin utrzymujący księgę odpowiedzialnym jest osobiście za jej całość, tudzież za porządek i ścisłą wierność zapisów, tak co do liczby onych, odpowiedniej doniesionym urodzinom, małżeństwom i zejściom, jakoteż co do tożsamości osób, będących przedmiotem tychże zapisów. Urzędnicy utrzymujący akta stanu cywilnego dla żydów, tudzież dozory bóżnicze, czuwać mają pod surową odpowiedzialnością, aby księgi o których mowa porządnie były utrzymywane, aby zapisywanie w nich aktów religijnych po każdym obrzędzie, lub czynienie zapisów, odbywało się regalarnie i z ścisłą co do tożsamości osób wiernością; za dostrzeżeniem zaś nieporządku lub nadużycia, obowiązani są spisać natychmiast stosowny wywód słowny, i ten przesłać właściwemu komisarzowi obwodowemu (obecnie naczelnikowi powiatu). Mocni zatem będą żądać w każdym czasie okazania sobie księgi, dla przekonania się o jej stanie, i sprawdzenia zapisów w niej objętych, z wiadomościami, jakieby ubocznie powziąć mogli (art. 6).

5. Komisarz obwodowy zatrzymawszy do akt kopję wywodu, oryginał jego prześle Komisji wojewódzkiej (obecnie Rządowi Gubernialnemu), która na winnych rozciągnie kary poniżej opisane (art. 7).

6. Rabin lub tymczasowy jego zastępca, po dopełnieniu zapisu do księgi, winien sam wraz z osobami do aktu cywilnego wpływać mającemi, tudzież ze świadkami, stawić się przed urzędnikiem stanu cywilnego tak dla złożenia, okazaniem księgi zapisowej, świadectwa, iż zapis wykonanym został, jakoteż dla dania potrzebnych objaśnień pod względem dopełnić się mianych warunków cywilnych (art. 8).

7. W miejscach, gdzie Burmistrze są razem urzędnikami stanu cywilnego, każdy z nich przed przystąpieniem do spisania aktu bądź urodzenia, bądź małżeństwa, bądź zejścia starozakonnych, obowiązanym będzie najtroskliwiej się przekonać o tożsamości osób, których akt dotycze, a w razie dostrzeżonego fałszu spisać akt według rzeczywistego stanu rzeczy; winni zaś drogą prawem przepisaną pociągnięci będą do odpowiedzialności (art. 9).

8. W miejscach, gdzie Burmistrze nie są urzędnikami stanu cywilnego, osoby wchodzące do aktu, jako to: ojciec dziecięcia lub miejsce jego przy akcie urodzenia zastępujący, tudzież nowożeńcy akt małżeństwa zawierający, toż osoba zeznająca akt zejścia, obowiązani są uzyskać poprzednio, w miastach od Prezydenta lub Burmistrza, a w stolicy od Komisarza policji cyrkułu właściwego, świadectwo względem tożsamości osób do aktu stawających albo z nazwiska i imienia podanych, i z takowem dopiero stawić się osobiście przed urzędnikiem stanu cywilnego, niemniej doręczyć mu oneż dla zachowania (art. 10).

9. Każdy żyd będący głową familji, a w braku onegoż osoby kodeksem powołane obowiązane są: w przypadku narodzin dziecięcia w ich rodzinie, najpóźniej w dni ośm udać się z niem i dwoma świadkami do rabina dla odbycia zapisu; ztamtąd zaś do urzędnika stanu cywilnego, dla zeznania stosownego aktu; w przypadku zejścia którego członka swej familji udać się

winni wraz z świadkami do rabina dla dopełnienia wpisu do księgi zapisowej; następnie zaś łącznie z rabinem i świadkami udać się do urzędnika stanu cywilnego, dla zeznania stosownego aktu, nakoniec:

w przypadku małżeństwa w ich rodzinie zamierzonego, powinni naprzód w towarzystwie osób do aktu wpływać mających obrzęd religijny ślubu i zapis do księgi u rabina wykonać, a następnie zaraz zeznać przed właściwym urzędnikiem akt stanu cywilnego.

Ten sam obowiązek wkłada się na gospodarzy względem ich służących (art. 11).

Podług ustawy o zarządzie gubernialnym i powiatowym w guberniach Królestwa Polskiego z dnia 19 (31) grudnia 1866 r. pomocnik do czynności policyjnych przy naczelniku powiatu sprawdza na gruncie księgi ludności, prowadzone w magistratach i gminach, porównywając je z księgami akt stanu cywilnego wyznań chrześciańskich i niechrześciańskich, za wyłączeniem miast: Warszawy i Łodzi, w których interesa policyjne zostają w zawiadywaniu oddzielnych Policmajstrów i miejskich zarządów policyjnych (art. 87 i 99).

W dniu 10 listopada 1867 r. wyszło rozporządzenie o prowadzeniu ksiąg metrycznych w języku rosyjskim.

Podług dodatkowych przepisów do ustawy o zarządzie gubernialnym i powiatowym w guberniach Królestwa Polskiego z dnia 29 lutego 1868 r. rozstrzyganie o wyborach, mianowaniu i uwolnieniu rabinów, pozostawione zostało do osobistego rozporządzenia Gubernatora (II.2); w kwestjach zaś dotyczących prowadzenia metrycznych aktów stanu cywilnego w wypadkach, przewyższających zakres władzy rządów gubernialnych, i w razie napotykanych wątpliwości zarządy gubernialne czynią przedstawienia do ministerstwa spraw wewnętrznych za pośrednictwem głównego naczelnika kraju (I.2).

Uchwałą Komitetu urządzającego do spraw Kró-

lestwa Polskiego z dnia 24 października (5 listopada) 1869 r. postanowione zostało, aby w miastach, które na mocy ukazu z dnia 1 czerwca 1866 r. przeszły na osady, księgi stanu cywilnego prowadzone były przez wójtów gminy, a gdzie to okaże się niemożliwem przez nieetatowych urzędników. Uchwałą tegoż Komitetu z dnia 15/27 stycznia 1871 r. postanowione było, że w osadach, w których wójci gminni są niepiśmienni i nie ma innych odpowiednich urzędników, księgi stanu cywilnego winny być prowadzone przez ławników, a w razie ich niepiśmienności przez pisarzy gminnych.

W tymże 1871 r. urzędnikami stanu cywilnego w Warszawie, z wyznaczenia Oberpolicmajstra m. Warszawy, zostali Komisarze cyrkułowi i im poruczone zostało parafowanie i sprawdzanie ksiąg stanu cywilnego.

Rada Państwa w dniu 23 kwietnia 1893 r. uchwaliła, że:

1) żydzi nazywają się tylko imionami, pod któremi zapisani są w księgach metrycznych;

2) każdemu żydowi, głowie rodziny, oznajmia się, pod jakiem imieniem i przezwiskiem jest zapisany do ksiąg metrycznych, i jakiem nazywać się powinien w paszportach i we wszelkich aktach;

3) żydzi, winni przywłaszczenia sobie nie należących do nich imion i nazwisk, jak również zmiany nazwisk i imion, pod któremi są zapisani do ksiąg metrycznych, ulegną karze podług art. 1416 kodeksu karnego.

## B. Nadzór nad księgami aktów stanu cywilnego.

Prokuratorowie Królewscy przy Trybunałach cywilnych, którym prawo dozór nad aktami stanu cywilnego poruczyło, użalali się na trudność w doprowadze-

niu do porządku tychże, z powodu, że Adjunkci dozorcy miast (pomocnicy naczelników powiatu) nie dość troskliwie swe obowiązki wykonywają, pomimo wzywania ich o to bezpośrednio i przez zwierzchnie nad nimi władze, a trybunały nie mają żadnego środka do znaglania Adjunktów do gorliwszego spełniania tych obowiązków. Kierując się temi względami Komisja rządowa spraw wewnętrznych na wniosek Komisji rządowej sprawiedliwości postanowieniem z dnia 6/18 maja 1840 r. postanowiła, iż odtąd Adjunkci dozorcy miast, pod względem odbywania rewizji ksiąg aktów stanu cywilnego wyznań niechrześciańskich, podlegać mają bezpośrednio karności trybunałów cywilnych. Taż Komisja również na wniosek Komisji rządowej sprawiedliwości pod dniem 25 lutego (9 marca) 1841 r. z powodu ujawnionej niedbałości Adjunktów poleciła: aby Adjunkci dozorcy miast z wszelką gorliwością zajęli się sprawdzaniem duplikatów ksiąg aktów stanu cywilnego dawniejszych, z księgami miejscowemi, i na przyszłość nie zaniedbywali ścisłego dopełnienia tego obowiązku, ażeby ksiąg przyzwoicie nie oprawionych, niezliczbowanych, niezaparafowanych, niezamkniętych i indeksami nieopatrzonych, wcale od urzędników stanu cywilnego nie przyjmowali i t. p.

Przy rewizjach ksiąg aktów stanu cywilnego ujawnione zostały liczne uchybienia co do imion, nazwisk, powołania dat, a nawet płci zmarłej (kobieta w akcie zejścia podaną była za mężczyznę pomimo, że w akcie zejścia była wzmianka o naocznem przekonaniu się przez urzędnika stanu cywilnego) i t. p. Głównem źródłem tych uchybień okazał się zupełnie prawu (art. 75 K. C. Kr. P.) przeciwny, a nader szkodliwy zwyczaj, iż wszystkie do aktu potrzebne wiadomości powszechnie bywały od stron na bruljon odbierane, a w księgach tylko podpisy na próżnych kartach przyjmowane; akta zaś dopiero później, pod nieobecność już osób interesowanych,

nad podpisami sporządzone, bez odczytania stronom takowych,—chociaż urzędnicy stanu cywilnego, o tem odczytaniu w samych aktach nierzetelnie poświadczają. Również zdarzyło się, że akta stanu cywilnego przesłane do sprawdzenia do przyległego dekanatu zupełnie zaginęły. Wskutek tego Komisja rządowa spraw wewnętrznych również na wniosek Komisji sprawiedliwości, okólnikiem do Rządów Gubernialnych z dnia 26 lutego (9 marca) 1844 r. № 349 poleca im, ażeby wiadomość o wspomnianych uchybieniach zakomunikowały wszelkim urzędnikom stanu cywilnego, utrzymującym i rewidującym księgi aktów stanu cywilnego, i ze swej strony wydały im polecenie: aby na przyszłość obowiązkami im poruczonemi z wszelką gorliwością zajmowali się, a w szczególności, aby utrzymujący księgi stanu cywilnego spisywali w obu egzemplarzach akta w obec stron i świadków, nie wyręczali się pod tym względem przez osoby prywatne i odpowiednio nieusposobione, aby do rewizji nie zabierano ksiąg aktów stanu cywilnego z parafii, ale żeby takowe, co do wyznań niechrześciańskich, pomocnicy naczelników powiatowych uskuteczniali przy rewizji miast i t. p., zwracając uwagę, że nieodpowiednie prowadzenie ksiąg pociągnąć może dla stron niepowetowane krzywdy, i że urzędnicy nie tylko są odpowiedzialni w drodze zwyczajnej porządkowej, lecz w razie ważniejszych nadużyć w drodze karnej, a wreszcie z majątku za wszelkie szkody, jakieby z ich winy, strony interesowane ponieść mogły.

Komisja rządowa sprawiedliwości wydała w dniu 8/20 marca 1844 r. za № 6102 polecenie Sądom Pokoju, w celu zapobieżenia wydarzającym się sfałszowaniom w księgach aktów stanu cywilnego wyznania starozakonnego, oraz dla zapobieżenia innym, w tym rodzaju nieporządkom, aby szczególnie pilnowały całości ksiąg stanu cywilnego, jak niemniej aby o każdym dostrzeżonym wypadku sfałszowania składały właściwemu Prokurato-

rowi Trybunału raport dla wdrożenia śledztwa celem wykrycia sprawców.

Jednocześnie Komisja rządowa sprawiedliwości wezwała Prokuratorów Królewskich o wydanie rozporządzeń do urzędników stanu cywilnego wyznań niechrześciańskich, aby ci przyjmując akta urodzeń starozakonnych, ściśle przekonywali się o tożsamości rodziców urodzonego, o tożsamości dziecięcia i świadków co do osób i odpowiedzialności; przyczynę zaś niemożności stawienia się do aktu ojca nowonarodzonego dziecięcia, tudzież przyczynę spóźnienia, jak tego art. 97 i 98 K. C. Kr. P. wymagają w akcie wyrażali; aby wreszcie w myśl art. 95 t. p., jak najściślej przekonywali się, czy dziecko, do którego się akt stosuje, istnieje, czy jest tem samem, dla którego akt urodzenia sporządza się, t. j. aby bez żadnego względu nowonarodzone dziecię okazane im zostało.

Co do aktów znania, sporządzonych po upływie bardzo znacznego czasu od urodzenia, każdy urzędnik stanu cywilnego wyznań niechrześciańskich, powinien wybadać, w jakim sposobie zeznający datę swojego urodzenia udowodnić jest w stanie, a szczególniej też winien domagać się, aby świadkowie do aktu znania stający, byli mu znani, na wiarę zasługujący, aby zawsze źródło swej wiadomości wymieniali, tem bardziej, jeżeli ma powód do podejrzenia, iż akt zeznaje się w celu dopięcia nieprawych zamiarów.

Wreszcie Komisja rządowa sprawiedliwości wyjaśnia, że postanowienie Namiestnika Kr. z dnia 14 stycznia 1817 r. uwalniające popisowych od składania aktów urodzeń w całej osnowie czyli ekstraktach, i dopuszczające posiłkowania się krótkiemi świadectwami, jako wyjątek służący tylko dla popisowych chrześcian, do starozakonnych zastosowania mieć nie może. Z tego powodu urzędnicy, utrzymujący księgi stanu cywilnego wyznań niechrześciańskich, pod żadnym pozorem nie po-

winni wydawać starozakonnym, w jakimkolwiekbądź przypadku, zaświadczeń lub karteczek przekonywających o wieku żydów, ale akta urodzeń w ekstraktach czyli całych wypisach z wyrażeniem, na jaki cel ma im służyć udzielać mogą.

W razie dostrzeżenia uchybienia przeciwko powyższym przepisom urzędnicy stanu cywilnego pociągani być mają do kar porządkowych z całą surowością.

Komisja rządowa spraw wewnętrznych poleciła Rządom Gubernialnym w dniu 17/29 września 1845 r. № 37,935, aby obok składanych przy raportach rocznych wykazów z wydziału wyznań, zamieszczane były wiadomości o liczbie ślubów i rozwodów u starozakonnych.

Taż Komisja w dniu 22 sierpnia / 4 września 1849 r. za № 12,462 poleciła, żeby urzędnicy stanu cywilnego nie spisywali aktów stanu cywilnego zawartego małżeństwa przez wdowy po wojskowych, dopóki o śmierci pierwszego małżonka w wojsku nie powezmą przekonania z nadesłanych, przez pośrednictwo Prokuratorów Królewskich do akt stanu cywilnego szczegółowych wiadomości, wyjąwszy gdy w myśl art. 54 prawa z 1836 r. przedstawiony będzie akt znania, i gdy strony przedstawiłyby akta zawierające odpowiednie wiadomości, bezpośrednio przez świadków powzięte o zgonie wojskowego. Taż Komisja pod dniem 1/13 sierpnia 1858 r. № 4087 i Komisja rządowa sprawiedliwości w dniu 11/22 t. m. i r. za № 15,323 zabraniają urzędnikom stanu cywilnego sporządzania aktów cywilnych zawartych małżeństw co do rozwiedzionych małżonków, dopóki strona interesowana nie przedstawi sądowego wyroku prawomocnego, uznającego poprzednie małżeństwo za rozwiązane.

Komisja rządowa sprawiedliwości zawiadomiła K. r. sp. w., że przy prowadzeniu na drodze kryminalnej rozmaitych spraw przeciwko starozakonnym, po zbadaniu niektórych żydów i rabinów, osiągnięte zostało to

nieomylne przekonanie, że znaczna część żydów uboższych i mniej oświeconych zawiera i zrywa związki małżeńskie, bez udziału władz prawem oznaczonych, bez żadnych form, aktów piśmiennych, ani kontroli, bez zadość uczynienia najistotniejszym warunkom, do ważności małżeństwa przez prawo wymaganym, że żydzi owi, płodząc dzieci w związkach przez prawo za żadne uważanych, lub jako cudzołożne potępianych, meldują je urzędnikom stanu cywilnego i policji za dzieci prawe; że akta urodzenia takich dzieci, na deklaracji fałszywej świadków oparte, są fałszem, przez co nie tylko prawa cywilne są pomijane i gwałcone, ale nawet czyny kryminalne fałszu i cudzołóżstwa uchodzą bezkarnie. Mając zaś na względzie, że przepisy prawa cywilnego i kodeksu kar do tych nadużyć zastosować się dające są dostateczne i jasne i nie zachodzi potrzeba żadnych w nich zmian, uzupełnień lub ulepszeń na drodze prawodawczej, wnosi o rozciągnięcie ściślejszego dozoru nad wykonawcami istniejących przepisów, oraz o czuwanie nad ruchem, zmianami i kontrolą ludności żydowskiej. Z tych względem K. rz. sp. w. w postanowieniu z dnia 10/22 października 1859 r. poleciła:

1) aby do ściślejszej kontroli ludności żydowskiej, a przez to dla ułatwienia możności wyśledzenia gnieżdżącej się pośród niej nadużyć, i obmyślenia przeciwko takowym środków zaradczych, przy spisywaniu ludności lub zaciąganiu do ksiąg ludności żydów nowoprzybyłych, tak do miast, jakoteż wsi, żądano od osób mieniących się być małżonkami, złożenia dowodu piśmiennego legalności ich związku, to jest aktu przez właściwego urzędnika stanu cywilnego spisanego, i na tej dopiero zasadzie wciągano ich do ksiąg ludności, jako małżonków;

2) aby po urodzeniu się każdego dziecka w rodzinie żydowskiej, wymagano nie tylko spisywania metryki jego urodzenia, ale nadto złożenia zarazem aktu małżeń-

stwa jego rodziców, przez urzędnika stanu cywilnego wydanego, i na mocy takowego jedynie aktu, w księgach stanu cywilnego zapisywano dziecko urodzone za prawe;

3) aby władza administracyjno-policyjna za dostrzeżeniem względem żydów uchybienia przeciwko przepisom o aktach stanu cywilnego, donosiła o tem wprost od siebie prokuratorowi Królewskiemu przy właściwym Trybunale cywilnym.

W tymże duchu wydane też zostało postanowienie tejże Komisji z dnia 18 lutego / 1 marca 1860 r. za № 3675.

## C. Środki zapewniające wykonanie przez żydów przepisów o aktach stanu cywilnego.

Zamiar prawodawcy wypowiedziany w art. 93 K. C. Kr. P. o zarządzeniu w drodze administracyjnej szczególnych środków, dążących do ścisłego wykonania przez żydów przepisów prawa o aktach stanu cywilnych, nie dał się należycie urzeczywistnić. Do tej pory trudność ta zwalczyć się nie dała, i istnieje w kraju mnóstwo żydów, którzy nie posiadają wcale aktów urodzenia lub małżeństwa, i takich którzy mają akty sporządzone wadliwie. Główną przyczyną tego stanu rzeczy jest ta okoliczność, że czynności dopełnienia obrzędu religijnego i spisania aktu stanu cywilnego, nie są skupione w jednych rękach, tak jak to ma miejsce w wyznaniach chrześciańskich, lecz wykonywane są przez zupełnie różne osobistości. W wyznaniach chrześciańskich proboszcz lub pastor, będąc zarazem urzędnikiem stanu cywilnego, natychmiast po dopełnieniu aktu chrztu, lub sakramentu ślubnego w kościele, sporządza odpowiedni akt stanu cywilnego. U żydów zaś obrządki religijne dopełniają

się w mieszkaniach prywatnych, a śluby częstokroć w porze nocnej, i po dopełnieniu tych obrządków trzeba dopiero chodzić do innych urzędników cywilnych, dla spisania aktu stanu cywilnego. Przeważnie też ludność żydowska, zwłaszcza biedna, załatwiwszy się z wymaganiami religijnemi, nie dba już o formy urzędowe. Wprawdzie rabini i ich zastępcy obowiązani są dopilnować wykonania przepisów prawa cywilnego, lecz oni nie posiadają żadnych środków do znaglenia interesowanych do ich wykonania, a przytem jako ludzie zwykle strudzeni, też nie są dostatecznie usposobieni do wędrówki do urzędników stanu cywilnego. Zważyć przytem trzeba, że nie oni wykonywają faktycznie akty chrztu (obrzezania), lecz wyrobieni specjaliści (tak zwani mohele), a i ślubów w wielu wypadkach udzielają pokątni rabini. Niektórzy żydzi też uważają, że już wiele czynią, jeżeli zgłaszają się do rabinów, celem zameldowania do księgi zapisowej rabina: o nastąpionem urodzeniu dziecka lub o dopełnionym ślubie, i omijają urzędnika stanu cywilnego, zwłaszcza że sporządzenie aktu stanu cywilnego jest połączone z kosztem finansowym.

Wymaganie postanowienia Rady Administracyjnej z dnia 7 września 1830 r., ażeby rabin wraz z osobami do aktu stanu cywilnego wpływać mającemi, tudzież ze świadkami, stawił się przed urzędnikiem stanu cywilnego, dla dania potrzebnych objaśnień pod względem dopełnić się mianych warunków cywilnych, pozostało tylko martwą literą. W najlepszym bowiem razie udział rabina w tej sprawie ogranicza się na wydaniu odcinka z utrzymywanej przez niego księgi zapisowej, obejmującego niektóre potrzebne wiadomości co do osób, dla których akt stanu cywilnego ma być sporządzony przez urzędnika stanu cywilnego. Pamiętać jeszcze należy, że prawo wymaga, aby akt urodzenia dziecięcia sporządzony był w ciągu dni ośmiu od daty urodzenia, a akt chrztu (obrzezania) połączony z nadaniem imienia u ży-

dów odbywa się dopiero ósmego dnia po urodzeniu, i w wielu wypadkach faktycznie niemożliwem się okazuje sporządzenie w tymże dniu aktu stanu cywilnego. A opóźnienie sporządzenia tego aktu pociąga za sobą różne przykre skutki, w szczególności zaś przy ustaleniu stanu familijnego i zastosowaniu ulg przy spełnieniu powinności wojskowej. Kary wyznaczone przez powołane postanowienie z 1830 r. w praktyce wcale nie są stosowane.

Podejmowane przez Zarząd Gminy Starozakonnych m. Warszawy rozmaite środki, mające zapewnić ścisłe wykonywanie przepisów o aktach stanu cywilnego, jak: odezwy do rabinów i do wykonywających akty chrztu (mohelów), ustanowienie ludzi specjalnie pilnujących tego wykonania, przyjęcie na własny rachunek opłaty kosztów sporządzenia tych aktów za biednych i t. p. tylko słabe dawały rezultaty. Trudność też wielką stanowi i ta okoliczność, że gdy sporządza się już akt dla urodzonego dziecięcia, okazuje się, że rodzice jego, żyjący jako przykładni małżonkowie i związani ślubem religijnym, nie posiadają aktu stanu cywilnego o ślubie, i dziecię nie może być zapisane, jako zrodzone z ślubnego małżeństwa, a tylko z matki niezamężnej.

Ten stan rzeczy wymaga koniecznie poprawy. Jedynym skutecznym środkiem byłoby złożenie atrybucji urzędnika stanu cywilnego w ręce rabina lub jego zastępcy, przy jednoczesnem zabezpieczeniu, że obrzędy religijne tylko przez nich lub w ich obecności przez upoważnionych przez nich będą dopełniane. Lecz niestety przy dzisiejszym kulturalnym stanie naszych rabinów, nie władających nawet dostatecznie językiem krajowym, jest to niemożliwe. Jako środki tymczasowe zalecić można:

1) powierzenie prowadzenia ksiąg stanu cywilnego Zarządom gmin starozakonnych, z poleceniem tymże, aby

rozciągnęły należytą kontrolę nad wypadkami wymagającemi sporządzenie aktów stanu cywilnego;

2) przedłużenie terminu sporządzenia aktu urodzenia do 15-tu dni od daty urodzenia, a aktu ślubu do dni 15-tu od zawarcia religijnego ślubu;

3) zobowiązanie wykonywających akty chrztu (mohelów) i dających śluby do natychmiastowego meldowania Zarządom Gmin o dopełnieniu obrzędu religijnego, pod surową karą i rygorem zabronienia nadal wykonywania tych obrzędów;

4) zobowiązanie właścicieli domów respective rządców do meldowania Zarządowi Gminy o potrzebie sporządzenia aktu stanu cywilnego, o ile im takowy w ciągu 12-tu dni od dnia urodzenia, ewentualnie od daty ślubu nie będzie przedstawiony;

5) zwolnienie biednych od opłaty kosztów sporządzenia aktów stanu cywilnego,

6) wydawanie interesowanym krótkich świadectw na druku o dopełnionych aktach stanu cywilnego za minimalną opłatą, a biednym za darmo;

7) wymierzanie kar wyższych od obecnie ustanowionych—na wszystkie osoby, które będąc obowiązane do sporządzenia aktów stanu cywilnego lub do zameldowania o potrzebie ich sporządzenia, — wykonania tego obowiązku zaniedbali.

## D. Przepisy karne.

Na zasadzie postanowienia Rady Administracyjnej z dnia 7 września 1830 r., starozakonny, który się poważył przestąpić zakaz odbywania obrzędów religijnych, i w ogóle osoby obowiązane do sporządzenia aktów stanu cywilnego, a zaniedbujący spełnienia tego obowiązku ulegają karze: za pierwszym razem złp. 25, za drugim złp. 50, za trzecim złp. 100, która nadto w każ-

dem zdarzeniu podwojoną lub potrojoną będzie, w miarę jak wykraczający do 2-giej lub 1-szej klasy opłat bóżniczych należą.

Rabini uchybiający przepisom zawartym w art. 2, 4, 6 i 8 powołanego postanowienia, ulegają karze: za pierwszym razem złp. 200, za drugim razem złp. 400, a za trzecim razem złp. 600, i wtenczas już za niezdolnych na zawsze do pełnienia obowiązku rabinów uznani zostaną.

Dochód z tych kar przeznaczony jest w połowie na rzecz donosicieli, w drugiej zaś połowie dla kasy opłat bóżniczych.

Podług postanowienia Rady Administracyjnej z dnia 25 lutego (8 marca) 1836 r., gdyby przekraczający nie był w stanie ponieść kary pieniężnej z przyczyny ubóstwa, kara ta ulega zamianie na karę aresztu.

Podług kodeksu karnego (art. 84) kara pieniężna do 100 złp. (15 rubli) ulega zmianie na areszt do 3 dni, a powyżej tej sumy (do rubli 300) na areszt do 3-ch miesięcy, a podług nowego kodeksu (art. 59) kara pieniężna do 166 złp. 20 gr. (25 rubli) na areszt do tygodnia, kara pieniężna do złp. 666 gr. 20 (rubli 100) na areszt do miesiąca, a kara powyżej tej sumy na areszt od jednego do trzech miesięcy.

W czasie okupacji kraju przez wojska niemieckie, naczelnik Zarządu cywilnego, w przedmiocie zaniechania zameldowania, a także opieszałego i świadomie nieprawidłowego prowadzenia aktów stanu cywilnego, uznał postanowienia art. 425 i 426 nowego kodeksu karnego za miarodajne, o czem Prezydjum policji niemieckiej w dniu 14 października 1915 r. zawiadomiło zarząd miasta Warszawy.

Art. 425 n: Kod. Kar. stanowi: Duchowny wyznania niechrześciańskiego, obowiązany do prowadzenia księgi metrycznej lub notatek o narodzinach, śmierci i związkach małżeńskich, winny niewniesienia do nich wiado-

mości, jakiemi warunkują się cywilne skutki tych wydarzeń, ulega karze osadzenia w więzieniu. Oprócz tego sąd może go usunąć od kościelnego urzędu na czas od sześciu miesięcy do trzech lat.

Art. 426 t. p. stanowi: rzeczony duchowny winny:

1) nie wniesienia przez niedbałość do księgi lub notatek właściwych wiadomości;

2) wniesienia przez niedbałość do takowych nieprawdziwych wiadomości;

3) niewykonania ustanowionych przez prawo lub obowiązujące postanowienie przepisów o porządku prowadzenia i strzeżenia tych ksiąg i notatek, jak również o przedstawieniu ich w właściwym czasie odpowiednim władzom—ulega karze pieniężnej nie wyższej nad rubli 300.

Powołany powyżej art. 1416 Kod. Kar. stanowi: kto bez przywłaszczenia sobie cudzych dokumentów i bez spełnienia jakiegoś fałszu będzie używał cudzego powołania lub imienia innej familji ulega karze pieniężnej: za pierwszym razem nie wyżej nad rubli 200, za drugim razem nie wyżej nad rubli 500, a za trzecim razem ulega karze aresztu na czas od trzech tygodni do trzech miesięcy, i o tem publikuje się w dziennikach urzędowych *(вѣдомостяхъ)* obu stolic i w miejscowym gubernialnym.

Tenże artykuł w nowym kodeksie karnym zamieniony jest przez art. 272 który stanowi:

Żyd winny samowolnej zmiany imienia lub nazwiska, pod któremi zapisany jest w księgach metrycznych, ulega karze pieniężnej nie wyższej nad rub. 300.

## ROZDZIAŁ XII.

# Małżeństwo i rozwiązanie małżeństwa.

### A. Przepisy ogólne.

Kodeks Napoleona uważa małżeństwo za stosunek czysto natury cywilnej, za kontrakt między stronami, wchodzącemi w związek małżeński, i stanowi w tym przedmiocie ogólne przepisy wspólne dla wszystkich obywateli. Małżeństwo obchodzone ma być publicznie, przed urzędnikiem cywilnym zamieszkania jednej ze stron (art. 165), po dopełnieniu zapowiedzi w urzędzie gminnym, miejsca zamieszkania, każdej ze stron kontraktujących (art. 166).

Przyczyny nieważności małżeństwa i rozwód również były regulowane przepisami prawa cywilnego (art. 180—202, 229 i 311). Do rozpoznania wszelkich spraw z małżeństwa wynikających właściwym był jedynie trybunał cywilny. Udział władzy duchownej we wszystkich tych aktach zupełnie nie był wymagany. Ten porządek rzeczy spotkał się w kraju naszym z gorącym protestem duchowieństwa, które nie uznawało małżeństw zawartych, bez zachowania przepisów religijnych, ani też rozwodów, nie uznawanych zresztą wcale przez kościół katolicki.

Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego z 1825 r.

wprowadza już w tym względzie stanowczą zmianę. Redaktorowie kodeksu stosowali się w tym przedmiocie do woli cesarza Aleksandra I, przez Ministra Sekretarza stanu w dniu 2/14 sierpnia 1821 r. objawionej, aby w rozporządzeniach, nad któremi deputacja prawodawcza wyrzekać będzie, nie znajdowało się nic takiego, co by mogło uwłaczać dogmatom lub karności kościoła katolickiego (Djarusz sejmu z 1825 r.).

Art. 143 Kodeksu Cywilnego stanowi: Małżeństwo nie może być zawarte, jak według przepisów religijnych. Prócz warunków i form religijnych, dopełnionemi być powinny warunki i formy prawem cywilnem przepisane.

Art. 246 tegoż kodeksu stanowi, że nikt odwoływać się nie może do tytułu małżonka ani do cywilnych małżeństwa skutkow, kto nie okaże, że było religijnie zawarte.

Pomimo nadania małżeństwu charakteru religijnego, wszelkie sprawy ze stosunku małżeńskiego wynikające nadal ulegały rozpoznaniu jedynie sądów cywilnych. W szczególności zaś podług art. 249 Kodeksu cywilnego: nieważność małżeństwa, rozwiązanie onegoż i rozłączenie co do stołu i łoża, jedynie przez wyrok prawomocny właściwego sądu cywilnego, na zasadzie ustaw wyznania małżonków, uznanemi być mogą. Do spraw tego rodzaju obowiązkowo wpływać winien duchowny obrońca związku małżeńskiego tego wyznania, którego jest pozywający, a który winien bronić całości związku religijnego, i oświecać sędziów w stosownych do przypadku prawidłach religijnych. W każdem województwie miał być wyznaczony Obrońca duchowny dla każdego wyznania tamże istniejącego. Temu Obrońcy też służy prawo apelacji od wyroku pierwszej instancji.

Ten porządek rzeczy nie zadawalniał jednak jeszcze ówczesnej opinji i w dniu 16/28 marca 1836 r. zatwierdzone zostało nowe prawo „o małżeństwie“. Przewod-

nią myślą tego prawa było, aby rozpoznanie wszystkiego, co jest w małżeństwie duchownem, zwrócić władzy duchownej, a same tylko skutki cywilne małżeństwa, poruczyć rozpoznaniu sądów cywilnych. Prawem tem uchylone zostały powyżej cytowane artykuły kodeksu cywilnego, i ustanowione zostały specjalne przepisy dla każdego wyznania oddzielnie. Podług tych przepisów: małżeństwo może być zawarte tylko w obliczu kościoła, podług przepisów i z dopełnieniem uroczystości religijnych (art. 2). Nieważność małżeństwa i rozłączenie małżonków co do stołu i łoża, ewentualnie rozwód, mogą być wyrzeczone tylko przez zwierzchność duchowną (art. 73), lub przez odnośny konsystorz (art. 173). Oznaczenie wszakże skutków cywilnych należy do sądów cywilnych (art. 77). Podobnież małżeństwa starozakonnych podlegają co do wszelkich szczegółów przepisom ich religji (art. 179). Lecz ocena ważności lub nieważności małżeństwa, jakoteż rozwiązanie małżeństwa, nie powierzone zostało duchownym żydowskim, a' sądom Państwowym. Żadne jednak przepisy, jakiemi sądy w tych sprawach mają się kierować nie były im wskazane, i odesłano je do zupełnie nieznanych im zasad wyznania mojżeszowego. Odnośny przepis (art. 189) w tym przedmiocie względem wszelkich wyznań niechrześciańskich i co do niektórych chrześciańskich, dla których specjalne przepisy nie były ustanowione, brzmi jak następuje: ważność lub nieważność małżeństwa, zawartego pomiędzy osobami należącemi do wyżej wspomnianych wyznań, będzie ocenioną podług zasad wyznania strony powodowej. Rozwód będzie na żądanie stron wyrzeczony, o ile, podług tychże zasad jest dozwolony. Rozpoznawanie spraw małżeńskich tego rodzaju należy do trybunałów cywilnych, które sądzić je powinny przy zamkniętych drzwiach. Przypozwanie obrońców związku małżeńskiego nie będzie miało miejsca. Prawo to stanowi też (art. 186), że nim dopełniony bę-

dzie obrząd ślubu religijnego ogłoszone być winny zapowiedzi, w sposobie, urządzeniami szczególnemi przepisanym; po dopełnionym obrzędzie spisanym być winien akt cywilny. Co się tycze zapowiedzi, zaraz po uchwaleniu Kodeksu cywilnego z 1825 r.—a mianowicie w dniu 29 grudnia 1825 r. za № 20,480, Komisja rządowa wyznań religijnych i oświecenia publicznego podała do wiadomości, że zapowiedzi związków małżeńskich żydów powinny poprzedzać obrzęd ślubu religijnego. Zapowiedzi takowe odbywać się mają w bóżnicy przez rabina miejscowego, lub zastępującego jego miejsce, w obrębach zamieszkania każdego z przyszłych małżonków, trzy razy po nabożeństwie z tygodniowym przeciągiem czasu,między jedną a drugą zapowiedzią. Dopełnienie zaś tego przepisu przy zapisywaniu aktu cywilnego,powinno być udowodnione. Gdzieby zaś bóżnicy w miejscu nie było, zapowiedzi uskuteczniają się przez wywieszenie ich na drzwiach domu gminnego zamieszkania każdego z przyszłych małżonków. W razie koniecznej potrzeby dozwolonego dyspensowania od 2-giej i 3-ej zapowiedzi, Komisja wojewódzka, a w m. stołecznem Warszawie, urząd municypalny, lub gdyby każdy z przyszłych małżonków, w innem mieszkał województwie, właściwe Komisje wojewódzkie, mocne będą udzielać dyspensy takowe. Komisja rządowa spraw wewnętrznych w dniu 26 maja 1827 r. i Komisja rządowa sprawiedliwości w dniu 14 lipca t. r. zaznaczają, że jakkolwiek u żydów zapowiedzi ustawami religijnemi nie są wymagane, jednakże odbywać się one powinny w sposób powyżej opisany.

Sądy cywilne, którym powierzone zostało rozpoznawanie spraw małżeńskich wyznawców wiary mojżeszowej, na zasadzie przepisów ich religji, znalazły się w obec bardzo trudnego zadania, gdyż przepisy religji żydowskiej były im zupełnie nieznane.

Na wschodzie, w kolebce judaizmu, w zamierzchłej

przeszłości organizacja rodziny wielce różniła się od obecnej. Zasadniczy charakter nadawało jej małżeństwo. Dla utrzymania ładu w skomplikowanem gospodarstwie rodzinnem, niezbędne było udzielenie naczelnikowi rodziny silnej władzy, która też objawiła się we władzy ojcowskiej i mężowskiej.

Małżeństwo według prawa mojżeszowego jest to zjednoczenie osób różnej płci, celem rozmnażania rodu ludzkiego. Zawiera się ono, gdy mężczyzna za zezwoleniem kobiety, w obecności dwóch świadków, wręczy jej pierścień lub pieniądz, albo odpowiedni akt, przyczem wypowiada „tym pierścieniem pieniądzem lub aktem odosabniasz się dla mnie sposobem przez Mojżesza i Izraela przepisanym“. Obecność duchownego przy tym akcie z punktu widzenia religijnego nie jest wymagana. Jest to więc raczej forma cywilna aniżeli religijna. Co się tycze rozwiązania małżeństwa wnosić należy z prawa mojżeszowego, że rozwód uważany jest za wynikający ex jure naturali. W prawie tem nie ma wzmianki o dopuszczalności rozwodu, natomiast wskazywane są tylko niektóre jego następstwa. Jedyny tekst w tym przedmiocie w pięcioksiągu (rozdział XXIV Deuteronomium) brzmi: „Gdyby pojął kto kobietę w małżeństwo, a ta by mu się nie podobała, gdyż znalazł w niej coś sprośnego, napisze list rozwodowy, wręczy go jej i wypuści z domu swego. Gdy ta zaś opuści dom męża swego i wychodzi za drugiego; ten znowu drugi popada też w nienawiść ku niej, pisze jej list rozwodowy, oddaje go jej i puszcza z domu swego, albo jeżeli drugi jej mąż, który ją pojął umiera, nie może już pierwszy jej mąż, który ją od siebie oddalił, znowu za żonę wziąć, skoro zezwoliła na zanieczyszczenie“. Przepis ten, jak to jasno z jego treści wynika miał tylko na celu, wzbronienie mężowi ponownego poślubienia rozwiedzionej przez niego żony, jeżeli ta po rozwodzie z nim poślubiła innego męża. Ze względu jednak na ubocznie

przywiedzione w nim szczegóły, przepis ten stał się źródłem całej skomplikowanej nauki talmudycznej o rozwodzie. Szczególnie charakterystycznem w tym przepisie jest to, że rozwód zależy niemal od samowoli męża, który, o ile mu się to podoba, wręcza żonie list rozwodowy. List rozwodowy jest pisany przy zastosowaniu licznych formalności, i takowy winien być przez męża osobiście lub przez osobę przez niego specjalnie upoważnioną doręczony żonie. W tekście tego listu jest deklaracja treści następującej: „Byłaś żoną moją niegdy, a obecnie uwalniam, opuszczam i rozwodzę Cię, abyś była wolną dla każdego, i mogła rozporządzać osobą swoją, i być zaślubioną mężowi, któregokolwiek zechcesz".

Przepisy mojżeszowo - talmudyczne przewidują też możliwość wyrzeczenia rozwodu w wyjątkowych wypadkach, na żądanie jednego z małżonków, jak np.: jeżeli drugi małżonek zginął bez wieści, lub jest umysłowo-chorym, lecz do wyrzeczenia rozwodu w tych wypadkach potrzeba aprobaty stu rabinów.

Stosownie do rozporządzeń Komisji rządowej spraw wewnętrznych z dat: 19/31 sierpnia 1856 r. i 1/13 sierpnia 1858 r. oraz komisji rządowej sprawiedliwości z dat: 9/21 marca 1857 r. i 11/23 sierpnia 1858 r. rabini nie mogą współwyznawcom swoim udzielać rozwodów religijnych, przed rozwiązaniem małżeństwa przez Trybunał, a rozwiedzionym religijnie małżonkom nie mogą dawać nowych ślubów wprzódy, dopóki właściwy Trybunał poprzednich związków małżeńskich nie rozwiąże, i dopóki strona interesowana nie złoży im wyroku prawomocnego, poprzednie małżeństwo za rozwiązane uznające, a to pod odpowiedzialnością z art. 303 i 351 K. K. G. i P.

## B. Wyciąg z księgi „Ewen Huezer".

Dla ułatwienia Sądom w rozpoznawaniu spraw rozwodowych Komisja rządowa sprawiedliwości pod dniem

27 września (9 października) 1837 za № 1551, zakomunikowała władzom sądowym „wyciąg z prawa o rozwodach z księgi Ewen Huezer“; przez komitet starozakonnych w dniu 28 grudnia (9 stycznia) 1836/7 sporządzony, w osnowie następującej:

Główne zasady praw i ustaw religji żydowskiej, tyczące się rozwodów u Izraelitów, znajdują się w księdze kanonicznej Ewen - Huezer, wyjęte z Talmudu i innych pism religijnych. Przepisy i ustawy w tej księdze zawarte zawierają 36 rozdziałów, co do samych rozwodów, a mianowicie od rozdziału 155 inclusive tejże księgi. Zbiór ten jest kompletny i obejmuje wszystkie przepisy tyczące się rozwodów.

Pierwszą zasadą prawa rozwodowego u Izraelitów, według tych przepisów, jest, że mąż wydaje rozwód żonie swojej, w obecności rabina i dwóch duchownych. Prawo to służyło mężowi w dawnych czasach w sposobie nieograniczonym i bezwarunkowym. Później dopiero, mianowicie za czasów rabina Gierszona około lat 600 po narodzeniu Chrystusa, zgromadzenie rabinów w liczbie tysiąca, na którego czele stał wyż wyrażony Gierszon, postanowiło przepisać mężowi pewne określenia, z duchem praw talmudowych zgodne, co do powodów wydać się mającego żonie rozwodu. Określenia te znajdują się szczególniej w rozdziale 144 wzmiankowanej powyżej księgi Ewen - Huezer, a główniejsze z pomiędzy nich są:

1) ażeby mąż żonie swej nie dawał rozwodu bez powodów przynajmniej tak ważnych, iżby te w oczach bogobojnego człowieka za słuszne uznanemi być mogły;

2) iżby przy zawieraniu aktu małżeńskiego, nierezerwował sobie w duchu i myśli swojej wypadku rozwodu, dla zapobieżenia związkom małżeńskim, któreby tylko w widokach pieniężnych lub innych prywatnych mogły mieć miejsce;

3) że gdyby powody przez męża przytoczone, nie były przez żonę dobrowolnie za ważne do rozwodu uznane, wyrok rabina w asystencji dwóch duchownych stanowić powinien ważność rozwodu. W przeciwnym razie rozwód jest tylko separacją, nie mającą żadnej legalnej cechy wyraźnego rozwodu, i mąż żonę i dzieci obowiązany jest utrzymywać.

Ogólna uwaga tycząca się praw męża we względzie rozwodów, jest ta, że nawet za najdawniejszych czasów, gdzie mąż miał nieograniczone prawo dawania żonie swojej rozwodu, użycie tego prawa uważane było za niemoralne w duchu religijnym, i tylko w takim razie przed sumieniem usprawiedliwione być mogło, gdy do tego zachodziły nader ważne i słuszne powody.

W dalszzym ciągu określeń postanowione zostały także i takie, które tyczyły się powodów, jakie żona mieć mogła do żądania z mężem rozwodu; główniejsze z tych są:

4) fizyczne dolegliwości męża, po nastąpionym związku małżeńskim wynikłe lub odkryte, czyniące niepodobnem pożycie;

5) zajęcie się męża po nastąpionym związku małżeńskim pracami i obowiązkami takiemi, które niebezpieczeństwem utraty zdrowia lub życia żonie zagrażają;

6) oddanie się męża obyczajom i nałogom zapamiętałym, zagrażającym żonie utratą życia;

7) kiedy mąż przez lenistwo lub ze złej woli nie chce pracować i dać fuuduszu żonie na jej utrzymanie;

8) kiedy mąż przejdzie na inną religję, lub nie wypełnia przykazań Boskich i religijnych swojego zakonu, i żonę wprowadza w grzech we względzie religji.

Wszystkie te powody żony, wyrokowi rabina i dwóch duchownych ulegają, i wtenczas tylko są ważne, gdy przez nich za takie uznane zostaną.

We wszystkich tych przypadkach, żona ma prawo żądać od męża zwrócenia sobie posagu wniesionego i oprawy (ksuby), wyjąwszy gdy żądała rozwodu z tytułu niemożności męża.

W przypadkach zaszłego legalnie rozwodu, mąż powinien dzieci żywić i utrzymywać.

Mąż nie jest winien zwracać żonie oprawy (ksuby), jeżeli żąda i otrzyma rozwód z powodu rozwiązłości żony, lub przejścia jej na inną religję, pod warunkiem jednak, jeżeli dowiedzie przez świadków, że ją poprzednio w tej mierze napominał. Posag przecież oddać jej powinien.

Komisja rządowa sprawiedliwości nadmienia przytem w swoim komunikacie, iż wszystkie szczegóły przedmiotu tego tyczące się, jakoteż i duch samego prawa o rozwodach, dokładnie poznanym być może tylko przez wytłomaczenie wzmiankowanych powyżej 36-ciu rozdziałów Księgi Ewen-Huezer, o rozwodach traktujących, do których odsyła każdego, chcącego dostatecznie rzecz tę zgłębić.

Tłomaczenie na język polski powołanych 36-ciu rozdziałów księgi Ewen-Huezer dokonane zostało z polecenia rządu w 1841 r. przez J. Tugendholda.

## C. Chalica.

Przepisami mojżeszowo-talmudycznemi (Ks. V r. 25) ustanowiony został obrządek zwany po hebrajsku chalica (zdjęcie obuwia). Gdy żyd umiera bezpotomnie i pozostaje po nim wdowa, jak również brat nieżonaty, kawaler lub wdowiec, tenże dla czci zmarłego winien ożenić się z pozostałą po nim wdową. Jest to obowiązek zarówno wspomnianego brata zmarłego, jakoteż i pozostałej wdowy. Niespełnienie tego obowiązku nie pociąga wszakże dla brata zmarłego żadnych skutków,

gdy tymczasem wdowa nie może, pomimo odmowy ze strony szwagra połączenia się z nią związkiem małżeńskim, jakoteż pomimo zdeklarowanej niechęci wdowy do szwagra, ponownie wyjść za mąż, dopóki nie nastąpi obrządek chalicy. Obrządek ten polega na zdjęciu przez wdowę szwagrowi trzewika z nogi, przy odpowiednich formalnościach. Dopełnienie zaś tego obrządku zależy w zupełności od dobrej woli obu stron. W wypadku gdy wdowa, pomimo poniżającego ceremoniału, dla uzyskania swobody skłonną jest poddać się takowemu, szwagier jej władny jest nie ulegać jej życzeniu, i odmówić udzielenia chalicy. Otwiera to drogę nieraz do okrutnego wyzysku ze strony szwagra, który każe sobie płacić za oswobodzenie wdowy sumy, przechodzące jej środki finansowe. Prawo nasze tym przedmiotem wcale się nie zajmowało, i nie mamy w tym względzie żadnych przepisów prawnych.

Zdarza się, że przy układach między wdową a jej szwagrem, wdowa za zwolnienie od chalicy wystawia na rzecz szwagra weksle. Sądy niechętnie odnoszą się do tego rodzaju zobowiązań, a nawet uważają je za oparte na przyczynie niemoralnej, i odmawiają zasądzenia tego rodzaju należności (wyrok Sądu Pokoju X Okręgu z marca 1917 r. w sprawie Rota).

W Cesarstwie Rosyjskiem Komisja rabiniczna na posiedzeniu z dnia 1 grudnia 1893 r. przyznała za konieczne, aby wdowa, w wypadku odmowy przez szwagra dopełnienia obrzędu chalicy, zwróciła się do odpowiedniego rabina, z prośbą o skłonienie szwagra do dopełnienia tego obrządku. Jeżeliby ten i nadal bez poważnych przyczyn odmawiał tego, Komisja uznała za możliwe zastosowanie następujących znaglających środków:

1) ma mu być wzbronione zawieranie małżeństwa; 2) nie może wstąpić w posiadanie spadku po zmarłym bracie i 3) musi dostarczać wdowie z własnych fundu-

szów środki na utrzymanie, o ile ona samowolnie nie przywłaszczyła sobie części z majątku zmarłego, — wszystko to do czasu udzielenia chalicy. To postanowienie Komisji rabinicznej zatwierdzone zostało przez ministra spraw wewnętrznych, z tem uzupełnieniem, że środki wskazane w pp. 2-im i 3-im mogą być stosowane nie inaczej, jak z mocy decyzji właściwego sądu, do którego wdowa winna zwrócić się w tym przedmiocie (cyrkularz departamentu sp. d. wyz. ob. z dnia 11 grudnia 1895 r. № 6007).

## D. Procesy rozwodowe.

W zastosowaniu życiowem przepisy powyższe okazały się niewykonalnemi. Sądy nieobeznane z przepisami religijnemi nie były w możności spełniać włożonego na nie zadania. W każdym pojedynczym wypadku musiały zasięgać opinji specjalistów, czyli rabinów. W rzeczywistości więc rozstrzygali sprawę rabini, a nie sądy, którym prawo to poruczyło. Rażąca sprzeczność w prawie ujawniająca się w tem, że zawarcie małżeństwa jest możliwe podług prawa tylko przy zachowaniu obrzędów religijnych, a do rozwiązania małżeństwa wymagane było tylko wyrzeczenie Sądu cywilnego, gmatwa te stosunki jeszcze bardziej. W rezultacie też, o ileby uzyskane było nawet w drodze sądowej rozwiązanie małżeństwa, a nie nastąpiłby rozwód religijny, zależny od wręczenia przez męża listu rozwodowego żonie, małżeństwo pod względem religijnym uważane byłoby za nadal trwające, i rozwiedziony małżonek nie mógłby wstąpić w ponowne małżeństwo, gdyż żaden rabin nie byłby mu udzielił powtórnego ślubu religijnego, bez którego nie ma też i małżeństwa cywilnego. To też w praktyce, dopóki nie ma wzajemnego zezwolenia małżonków, stanowiącego według przepisów reli-

gijnych, pomiędzy innemi przyczynami zasadę do rozwodu, uzyskanie rozwodu jest faktycznie niemożliwe. Tu też otwarte jest szerokie pole do eksploatacji małżonka, pragnącego uwolnić się z ciężkich więzów małżeńskich, przez drugiego złej woli małżonka, czego niestety zbyt liczne istnieją dowody. Utarła się też praktyka, że małżonkowie po załatwieniu bardzo często mozolnego i długotrwałego haniebnego targu pieniężnego, biorą przedewszystkiem rozwód religijny i po przedstawieniu w Sądzie świadectwa rabinatu, że rozwód religijny już nastąpił, albo że wobec ujawnionej zgody małżonków, nie zachodzi żadna przeszkoda do rozwodu, sąd cywilny, po wyrażeniu przez małżonków tejże zgody w samym sądzie, wyrzeka rozwiązanie małżeństwa. Zdarza się wszakże, że nieszczęśliwy małżonek pragnąc uwolnić się od nieznośnego współmałżonka, dobija się w Sądzie o rozwód z winy tegoż współmałżonka, nie bacząc na to, że rozwód wyrzeczony przez sąd cywilny nie da mu możności wstąpienia w nowy związek małżeński.

Rządzący Senat w wyroku z dnia 3 sierpnia 1884 r. [1]) (w sprawie małżonków T.) wypowiedział, że zgoda małżonków na rozwód wyrażona w akcie notarjalnym, nie jest wystarczającą; musi ona być oświadczona w sądzie. Senat motywował tę opinję w sposób następujący: że jeżeli prawo pozostawiło władzom sądowym rozbiór spraw rozwodowych żydowskich, na zasadzie przepisów ich religji, to władze sądowe obowiązane są, nie poświadczać tylko fakt rozwiązania małżeństwa przez rabina, lub właściwość władzy duchownej, postanawiającej rozwód, lecz obowiązane są ustanowić zasadność lub niezasadność przyczyn rozwodu, — że prawo nie nadaje duchowieństwu niechrześciańskiemu

[1]) Jurisprudencja departamentów cywilnych Izby Sądowej Warszawskiej Józefa Karpińskiego. Zeszyt XVI str. 89.

żadnych praw władzy rządowej lub sądowej; — owszem, w zupełności oddaliło je od ocenienia spraw rozwodowych, że podług art. 211 prawa o małżeństwie z 1836 r., wszelkie umowy dążące do rozwiązania małżeństwa uważają się za nieważne, o ważności więc aktu notarjalnego, pokładanego na dowód, że strony zgodziły się na rozwód nie może być mowy; — że jeżeli prawo rozwiązanie małżeństwa żydów pozostawiło władzom sądowym, to rozumie się i zgoda stron może być oświadczona tylko w sądzie sądzącym taką sprawę.

Sądy wogóle trzymały się tej praktyki; niemniej jednak spotykamy się z innemi opinjami. Warszawska Izba Sądowa w wyroku z dnia 17 października 1898 r. (w sprawie małżeństwa B) [2]) uznała dopełniony już u rabina rozwód religijny za wystarczający do wyrzeczenia przez sąd rozwodu, na podstawie poświadczenia rabina, że rozwód dopełniony był podług wszelkich religijnych przepisów i obrządków w tym przedmiocie ustanowionych. To wyrzeczenie Izby Sądowej nie jest jednak zgodne z przepisami prawa.

Co do rozwodu na żądanie jednej ze stron zaznaczyć należy wyrok Izby Sądowej z dnia 29 kwietnia 1896 r. (w sprawie małżonków Z.) [3]), w którym Izba wypowiedziała się, że zeznaniami świadków stwierdzone zostały obelgi i bicie żony przez męża oraz niedostarczanie jej pieniędzy na utrzymanie, a okoliczności takie z mocy 6 i 7 ustępów art. 144 księgi żydowskiej religijnej i kanonicznej Ewen-Huezer nadają niewątpliwie prawo żonie domagać się rozwodu.

Pytanie: czy rozwód może być sądownie wyrzeczony jeżeli akt małżeństwa nie był sporządzony, chociaż istnieją inne dokumenty świadczące o istnieniu

---

[2]) Jurisprudencja Departamentów Cywilnych Warszawskiej Izby Sądowej Józefa Karpińskiego № 1883.

[3]) tamże № 1704.

małżeństwa, i osoby domagające się rozwodu były meldowane jako małżonkowie, Warszawska Izba Sądowa rozstrzygnęła przecząco w wyroku z dnia 10 listopada 1895 r. (w sprawie małżonków A.) [4]), motywując w sposób następujący: że żądanie stron rozstrzyga art. 122 K. C. Król. P. w związku z drugą częścią art. 232 Prawa o małżeństwie, z mocy których zeznania świadków mogą być przyjęte za dowód zawartego małżeństwa tylko wtedy, gdy aktu w księgach stanu cywilnego nie było, lecz w tych księgach lub w księgach kościelnych okażą się ślady zawarcia małżeństwa, — a w danym razie takich śladów nie ma, — że jakkolwiek w akcie urodzenia dziecka, żądający rozwodu nazwani są małżonkami, to ten akt położenia rzeczy nie zmienia, gdyż akt ten sporządzony był podług oświadczenia ich samych, że chociaż w księgach ludności proszący o rozwód byli uważani za małżonków, to jednak księgi te nie mają mocy dowodowej w sprawach tego rodzaju.

Co do podsądności zasługują na zaznaczenie następujące wyroki warszawskiej Izby Sądowej:

Wyrok Izby Sądowej z dnia 17 kwietnia 1889 r. (w sprawie małżonków L.) [5]) uznał, że chociaż małżeństwo zawarte było za granicą, a małżonkowie domagają się w kraju tutejszym wyrzeczenia rozwodu za wzajemną ich zgodą, to Sąd władny jest sprawę rozpoznać i wyrzec rozwód.

Wyrok tejże Izby Sądowej z dnia 5 października 1890 r. (w sprawie małżonków S.) [6]) uchyliwszy wyrok Sądu Okręgowego uznał, że gdy małżeństwo żydowskie zawarte zostało w Królestwie Polskiem, a mąż jest stałym mieszkańcem gubernii Irkuckiej cesarstwa Rosyj-

---

[4]) Jurisprudencja Departamentów Cywilnych Warszawskiej Izby Sądowej Józefa Karpińskiego № 1672.

[5]) tamże № 1205.

[6]) tamże № 1338.

skiego, sprawa o rozwód ulega rozpoznaniu sądów Królestwa Polskiego, gdyż w sprawie tej stosowane być winny nie ogólne artykuły 203 i 1339 ustawy post. cywil. lecz w myśl art. 9 przez analogję stosowane być winny przepisy o roskolnikach, pomieszczone w art. 1356[3] Ust. p. cyw., według których ze względu na zawarcie małżeństwa stron w Warszawie i zamieszkiwania powódki w temże mieście, Sąd Okręgowy warszawski jest właściwy do tej sprawy, tem więcej jeszcze, że w przeciwnym razie byłaby ona pozbawioną możności wytoczenia powództwa przed jakikolwiek sąd cywilny, gdyż władze sądowe guberni Irkuckiej podług przepisów II części tomu X Zb. pr. C. R. nie sądzą spraw rozwodowych.

Wyrok Izby Sądowej z dnia 19 września 1891 r. (w sprawie małżonków B.) [7]), uznaje, że małżeństwo zawarte przez męża, poddanego zagranicznego z poddaną kraju tutejszego nie może być rozwiązane przez sądy Królestwa, i motywuje to w sposób następujący: że żona wyszedłszy za mąż za poddanego austrjackiego na zasadzie ustępu 4 art. 17 K. C. Kr. P. utraciła tutejsze poddaństwo, że oboje małżonkowie, jako poddani austrjaccy są stałymi mieszkańcami Austrji, a tutaj czasowo tylko przebywają, i nie mają stałego zamieszkania w kraju, że w myśl art. 3-go K. C. Kr. P. zagraniczni, przebywający w granicach Królestwa Polskiego, co do praw swego stanu, podlegają prawom swojej ojczyzny, i następstwem tego jest odnośnie do praw stanu niewłaściwość względem cudzoziemców sądów państwa, w którem oni tylko czasowo przebywają.

---

[7]) Jurisprudencja Departamentów Cywilnych Warszawskiej Izby Sądowej Józefa Karpińskiego № 1377.

## E. Przepisy karne.

Powołane powyżej art. 303 i 351 K. K. G. i P., któremi zagrożone jest udzielenie rozwodu religijnego bez przedstawienia wyroku sądowego o rozwodzie przewidują karę pieniężną do rubli 50, lub osadzenia w wieży od sześciu miesięcy do roku jednego.

Art. 1558 i 1579 kodeksu karnego i zamieniające je art. 408 — 413 nowego kodeksu karnego przedmiotu tego dotyczące, przytoczone już były wyżej w rozdziale o duchowieństwie.

## ROZDZIAŁ XIII.

# Opieka nad nieletnimi.

Kodeks Napoleona nie zna żadnych ograniczeń żydów w pełnieniu opieki nad nieletnimi. Wszakże Kodeks cywilny Królestwa Polskiego, który uwzględnia różnicę wiary, nieznaną Kodeksowi Napoleona, wprowadza w tym względzie zmianę. W szczególności zaś art. 414 K. C. Kr. P. stanowi między innemi, że, nie mogą być opiekunami ani członkami rady familijnej, niechrześcianie nad chrześcianami. W praktyce jednak zdarzały się wyjątkowo odstępstwa od tej zasady. Znany jest wypadek następujący: żyd ustanowiony był w testamencie przez ojca nieletnich dzieci wyznania Katolickiego opiekunem tychże dzieci. Na posiedzeniu rady familijnej, składającej się z sześciu chrześcian i jednego żyda (brata zmarłego), odbytej pod przewodnictwem Sędziego Pokoju Bogowuta (rosjanina), wywołaną została kwestja niezdolności żyda do pełnienia obowiązków opiekuna.

Rada familijna, mając na względzie, że ojcu służy prawo obrania na przypadek swej śmierci opiekuna dla swych dzieci (art. 364 K. C. Kr. P.) i wolę jego szanować należy, że ustanowiony w obecnym wypadku opiekunem żyd, ma stopień magistra prawa i administracji szkoły głównej, a żydzi posiadający stopnie naukowe na

zasadzie prawa z dnia 1/13 lutego 1866 r. mogą być przyjmowani do służby cywilnej we wszystkich władzach, i używają ogólnych praw służbie tej zapewnionych, uznała, że naznaczony przez ojca opiekun, jakkolwiek jest wyznania mojżeszowego, może spełniać obowiązki opiekuna nad dziećmi wyznania katolickiego.

## ROZDZIAŁ XIV.

# Pismo hebrajskie i żydowskie.

Wielokrotnie wspomniane już prawo o równouprawnieniu żydów z dnia 24 maja (5 czerwca) 1862 r., mając na względzie, że żydzi za przypuszczeniem ich do dobrodziejstw powszechnego prawa krajowego, powinni w czynnościach życia cywilnego zaniechać używania języka i pisma osobnego, stanowi: że żadne czynności cywilne lub handlowe piśmienne, jako to: testamenty, umowy, zobowiązania, obligi, weksle, rachunki, księgi i korespondencje handlowe, oraz inne jakiebądź akta i dokumenta, nie będą mogły być spisywane lub podpisywane w języku hebrajskim, lub żydowsko-niemieckim, ani w jakimbądź języku pismem hebrajskim, a to pod nieważnością aktu samem przez się prawem. Po wprowadzeniu wszakże do kraju tutejszego w 1876 r. ustawy postępowania sądowego cesarza Aleksandra II, zaniechano stosowania tego przepisu, na tej zasadzie, że nowo wprowadzona ustawa uznaje wszelkie dokumenty piśmienne za materjał dowodowy, bez względu na to, w jakim języku są one sporządzone (wyrok Senatu departamentu kasacyjnego daty 7 maja i 8 października 1880 r. № 239). Ta jednak interpretacja jest zupełnie mylną. Ustawa postępowania sądowego jest bowiem prawem ogólnem, a powołany przepis z 1862 r. jest przepisem

specjalnym. Prawo ogólne zaś nigdy nie uchyla szczególnych praw. Wspomniane przytem prawo z 1862 r. ma charakter więcej państwowy aniżeli proceduralny. Jest on jednym ze środków uobywatelenia żydów, a potrzeba ta istnieje zarówno po wprowadzeniu ustawy postępowania sądowego, jak istniała i przed jej wprowadzeniem. Takie też wyraziła mniemanie czasowa Komisja, ustanowiona przy Warszawskim Generał-Gubernatorze, do przejrzenia praw obowiązujących w Królestwie.

## ROZDZIAŁ XV.

# Podatki.

### A. Podatek od rzezi mięsa koszernego.

Niezależnie od składki gminnej, i opłaty za wykonanie obrzędów religijnych, obracanych na potrzeby gminy żydowskiej, o których wyżej już w rozdziale o zarządzie gminy była mowa, żydzi opłacali jeszcze inne specjalne podatki. I tak:

Już powyżej przy opisie szpitala warszawskiego dla starozakonnych wspomniane było, że już w 18 wieku pobierany był grosz od funta mięsa koszernego na rzecz szpitala żydowskiego. Podatek ten ustanowiony naprzód przez marszałka policji, zatwierdzony został w 1795 r. przez ówczesnego generała wojsk rosyjskich Buxhöwdena [1]).

Za czasów Księstwa Warszawskiego żydzi obciążeni rozmaitemi podatkami zabiegali wciąż o ulgi. Minister sprawiedliwości Feliks Łubieński przesyłając przy odezwie z dnia 19 lutego 1809 r. podanie żydów warszawskich do ministra spraw wewnętrznych i wyznań Łuszczewskiego zaopatruje je w następujące uwagi:

[1]) Nowy szpital starozakonnych w Warszawie. Księga pamiątkowa 1909 r.

Mieszkańcy tutejsi wyznania mojżeszowego opłacają naprzód podatek za rządu przeszłego (pruskiego) pod nazwiskiem Nahrungssteuer ustanowiony, a potem na mięso koszerne rozłożony w sumie 35,000 talarów. Opłacają daninę tolerancji po 10 talarów od bogatszych, a najmniej po $2^1/_2$ talara od każdej najuboższej familji...... (razem) sumę najmniej 12,000 talarów. Opłacają za pozwolenie wnijścia w śluby małżeńskie po 25 talarów... Przydajmy inne opłaty..... zwyczajne pogłówne..... a łatwo widzieć można, że żydzi za wielkie podatki opłacają. Samo wreszcie nazwisko podatku tolerancyjnego, opłat dziennych (t. j. za pobyt czasowy w Warszawie żydów, przybywających za interesami z prowincji), z przydanemi do nich kontrawencjami, opłat od konsensów ślubnych, jawnym są dowodem, jakże wielce ścieśniona jest wolność mieszkańców żydowskich. Konstytucja od praw obywatelskich nikogo nie wyłącza. Zdaje się więc, iż wszelkie postanowienia żydów uciążające, jak się z siebie same wydają niesprawiedliwe, tak są nieprawne [2]).

Prawo sejmowe z dnia 24 marca 1809 r. stanowiąc prawo o poborach ustanowiło pobór od rzezi mięsa koszernego. W szczególności zaś prawo to stanowi: mieszkańcy Księstwa Warszawskiego, wyznania starozakonnego od 1-go czerwca 1809 r. płacić będą podatek od mięsa koszernego, mianowicie: od funta mięsa groszy polskich sześć, od indyka po złotemu, od gęsi po groszy polskich 18, od kury po groszy polskich 10, od pary kurcząt po groszy polskich 10, a od kaczki po groszy polskich 8. Opłata tego podatku nie uwalnia mieszkańców wyznania starozakonnego od złożenia podatków ogólnych krajowych.

[2]) *Szymon Askenazy:* Z dziejów żydów polskich w dobie Księstwa Warszawskiego (Kwartalnik poświęcony badaniu przeszłości żydów w Polsce, rocznik I, zeszyt 1, str. 2).

W uzupełnieniu tego prawa wydany był w dniu 25 marca 1809 r. dekr. Kr. S. Ks. W. stanowiący, że: 1) wybieranie podatku od mięsa koszernego przez publiczną licytację ma być wypuszczone; 2) do licytacji mają być przypuszczone tylko osoby pewne i będące w stanie złożenia przyzwoitej kaucji, gdyby ta od nich żądaną była; 3) dzierżawca przypadającą na każdy miesiąc sumę tego podatku, stosownie do licytacji anticipative do kas publicznych zapłacić winien; 4) wszelka pomoc wybierania podatku od mięsa koszernego, dzierżawcy ma być dodana; 5) gdyby przypadek się zdarzył, że w jakiej miejscowości nikt podatku tego w dzierżawę wziąć nie chciał, lub przy licytacji nie ofiarował tyle, ile podług wyrachowanej konsumpcji przynosić powinien, natenczas familje żydowskie, w takowym departamencie, powiecie, municypalności i mieście zamieszkałe, w proporcji ludności i powyżej wspomnianej wyrachowanej konsumpcji, złożyć go winne będą; 6) władze departamentowe, powiatowe, municypalne i miejskie doglądać tego będą, aby żadna familja wyznania starozakonnego, z miejsca do miejsca nie przeprowadziła się, i na nowo przez siebie obranem miejscu zamieszkania, przyjętą nie była, jeżeli z opłaty podatku od mięsa koszernego dostatecznych nie jest w stanie złożyć dowodów.

Dekretem Kr. S. Ks. W. z dnia 22 maja 1810 r. uchylony został dawniej istniejący podatek od mięsa koszernego, w nowo wcielonym kraju do Księstwa Warszawskiego z zaboru austrjackiego, a natomiast wprowadzony został do tegoż kraju podatek od mięsa koszernego, uchwalony powyż powołanem prawem sejmowem, który ma być od dnia 1 sierpnia 1810 r. pobierany na dochód skarbu publicznego. Dekret ten stanowi jeszcze, że podatek familijny żydowski zaprowadzony na fundamencie patentu rządu austrjackiego z dnia 20 sierpnia 1806 r. ma być nadal zachowany, a począwszy od dnia 1 sierpnia 1810 r. przeznaczony jest na fundnsz umo-

rzenia długów kahalnych w nowej prowincji. Skoro nastąpi zupełne umorzenie wszystkich długów kahalnych, wtedy pobór podatku familijnego uchylonym zostanie.

Na lata 1821 r. do 1824 r. dzierżawę podatku koszernego w Warszawie wzięli niektórzy członkowie ówczesnego dozoru szkolnego, i zadeklarowali dodatkowo opłacać od 20,000 do 24,000 złotych polskich rocznie na koszta utrzymania szkół elementarnych. Po upływie tego terminu nowy dzierżawca dalszego ponoszenia tej ofiary odmówił. Gdy w 1836 r. dochód z biletowego, którym utrzymywały się szkoły elementarne, przeszedł na rzecz kasy miejskiej, funduszu na szkoły czerpano z opłaty dodatkowej do koszernego, jak to widać z raportu K. rz. sp. w. złożonego Radzie administracyjnej w dniu 17/29 kwietnia 1837 r. [3]).

Postanowieniem Rady Administracyjnej z dnia 12/24 marca 1848 r. starozakonni, którzy po wysłużeniu lat 15 w wojsku, osiądą na roli i bez pomocy czeladzi chrześciańskiej grunta uprawiać i gospodarstwo rolne prowadzić będą, zwolnieni zostali z żonami, dziećmi i czeladzią, od opłaty koszernego, licząc po pół funta mięsa na dobę, dla każdej osoby, tak długo, dopóki gospodarstwa rolnego nie opuszczą (art. 5). Ulga ta postanowieniem tejże Rady administracyjnej z dnia 28 marca (9 kwietnia 1850 r. rozciągnięta została i do starozakonnych rodem z Cesarstwa, którzy będąc uwolnionymi ze służby wojskowej, bądź z powodu lat wysłużonych, bądź dla słabości zdrowia lub kalectwa, pragnęliby nadal zamieszkiwać w Królestwie.

Komisja rz. sp. w. celem zapobieżenia nadużyciom, jakie częstokroć miały miejsce przy poborze przez rzezaków opłat za rzeź bydła i drobiu na koszer, w pieniądzach lub innego rodzaju daninach, postanowieniem

[3]) Z dziejów Gminy Starozakonnych w Warszawie. Szkolnictwo str. 35.

z dnia 18/30 września 1853 r. postanowiła. aby odtąd rzezacy pobierali od dostawiających do bicia: bydło i ptactwo na koszer, czyli od kontrybuentów, samą tylko opłatę pieniężną. Że zaś opłata takowa co do wysokości nie może być jednakową we wszystkich miastach, jako ludnością i zamożnością różniących się, przeto miejscowe dozory bóżnicze stanowić mają corocznie taksę, ile rzezacy od każdej sztuki bitego bydła i ptactwa na koszer, pobierać mają prawo; taksy takowe, po miastach gubernialnych przez rządy gubernialne, a po wszystkich innych miastach przez naczelników powiatowych rozpoznawane i zatwierdzane być mają.

Nareszcie Uk. N. z dnia 16/28 października 1862 r., powołującym się na ukaz z dnia 24 marca (5 czerwca) t. r., zapowiadający zniesienie podatków specjalnie żydów ciążących, podatek koszerny w zupełności uchylony został od dnia 1 stycznia 1863 r.

## B. Opłata biletowa za czasowy pobyt w Warszawie.

Stosownie do postanowienia Ks. Namiestnika Królewskiego z dnia 7 września 1824 r. żaden żyd do Warszawy lub Pragi na czasowy pobyt przybywający, nie może być przepuszczonym przez rogatki, jeżeli nie opłaci pozwolenia pobytu dziennego. Z tego funduszu, jak to z powyższego już wiadomo pokrywane były koszta utrzymania szkół elementarnych. Zasiłek ten dla szkół ustał, gdy w 1836 r. dochód z tego źródła przelany został na rzecz kasy miejskiej.

Od obowiązku ponoszenia tej opłaty zwolnieni zostali postanowieniem Rady Administracyjnej z dnia 12/24 marca 1848 r. i z dnia 28 marca (9 kwietnia) 1850 r. dymisjonowani z wojska starozakonni rodem z Królestwa i z Cesarstwa.

Wreszcie postanowieniem Rady Administracyjnej z dnia 28 grudnia (9 stycznia) 1862/3 r. ta opłata zniesioną została.

## C. Opłata biletu gelejtowego.

Postanowienia Namiestnika Królewskiego z dnia 14 września 1816 r. i 26 listopada 1822 r. przepisywały dla każdego żyda, przybywającego z zagranicy opłatę biletu celnego zwanego gelejtowym. Żyd zagraniczny wciskający się do kraju drogą poboczną, w jakimkolwiekbądź zamiarze, schwytany bez celnego biletu, będzie winien zapłacić za karę podwójne biletowe, i nadto ma być przez środki policyjne zagranicę wysłany. Od obowiązku tej opłaty zwolnieni zostali postanowieniem Rady Administracyjnej z dnia 28 marca (9 kwietnia) 1850 r. dymisjonowani ze służby wojskowej skutkiem wysługi lat, słabości zdrowia lub kalectwa, rodem z Cesarstwa, przybywający do Królestwa. Postanowieniem zaś tejże Rady z dnia 15/27 grudnia 1850 r. opłata glejtowa z dniem 1/13 stycznia 1851 całkowicie zniesioną została.

## D. Ulgi w podatkach od nieruchomości gminy.

Komisja rządowa spraw wewnętrznych, duchownych i oświecenia publicznego postanowieniem z dnia 6/18 stycznia 1837 r. wyjaśniła, że gdy miejsca czci religijnej poświęcone, szczególnem postanowieniem od składki kwaterunkowej uwolnione zostały, jest więc rzeczą niewątpliwą, że uwolnienie to i do szkół czyli bóżnic żydowskich, jako miejsc modlitwy i religijnych obrządków rozciąga się. Gdy wszakże często zdarzać sie zwykło, iż szkoły te bywają umieszczane w lokalach do-

mów prywatnych, przez wydzierżawienie lub innym sposobem, dochód właścicielom przynoszących, uważać należy, aby to uwolnienie stosowanem jedynie było do domów całkowicie na użytek czci religijnej zajmowanych, a kosztem gminy na ten cel zbudowanych lub nabytych, i żadnych źródeł dochodu niestanowiących.

Podobnież reskrypta z dnia 23 sierpnia 1834 r. i z dnia 30 lipca (12 sierpnia) 1836 r. od składki kwaterunkowej domy szpitalne uwalniające, jako w interesie ludzkości bez różnicy wyznań wydane, do domów zajmowanych na szpitale lub inne zakłady dobroczynne wyznania starozakonnych bez żadnego ograniczenia stosować należy.

Co się zaś tycze mieszkań rabinów, do tych postanowienie, uwalniające od kwaterunku i od składki pomieszkania duchownych wyznania chrześciańskiego, jako domy wyłącznie temu celowi poświęcone, i akta stanu cywilnego zawierające, nie może być zastosowanem. Nie zdarza się bowiem, aby rabini zajmowali na swe pomieszkania całe domy, i w tych obowiązkom duchownego powołania swego jedynie poświęcali się. Należy również pociągać do składki kwaterunkowej zabudowania dozorów bóżniczych, jako to: łaźnie publiczne i t. p. zakłady dochód gminie przynoszące, — co tem mniej wątpliwem będzie, iż do składki tej całe gminy kontrybuować będą.

Postanowienie Rady Administracyjnej z dnia 12/24 października 1837 r. stanowi, że wolne są od kwaterunku domy rządowe, kościelne, należące do miasta i dobroczynnych zakładów, oraz domy prywatnych osób, które na mocy ogólnych przepisów, lub szczególnych decyzji Namiestnika, otrzymały lub w przyszłości, na przedstawienie wojennego Gubernatora, wyłączne uwolnienie na zawsze albo na czas oznaczony od powinności kwaterunkowej otrzymają (art. 18).

Postanowienie Komitetu urządzającego w Króle-

stwie Polskiem z dnia 22 września (4 października) 1867 r. stanowi, że zabudowania i grunta należące do szkół początkowych nie podpadają pod opłatę podatku podymnego i podatku gruntowego dworskiego. Uwolnienie gruntów szkolnych od opłaty podatku gruntowego włościańskiego i podatku kontygensu liwerunkowego włościańskiego, w razach, gdy rzeczone grunta opłacie tych podatków podpadają, pozostawia się uznaniu samych osadników tej wsi, w której takie grunta znajdują się.

Najwyższy Ukaz z dnia 12 lutego 1870 r. stanowi, że osady włościańskie nie wchodzące do składu osad pojedynczych gospodarzy, jeżeli są zajęte przez zabudowania, przeznaczone na użytek publiczny, zwolnione są od podatku podymnego włościańskiego.

W ustawie o podatkach bezpośrednich (t. 5 Zb. p. C. R.) mieszczą się następujące przepisy przedmiotu tego dotyczące:

Art. 120 (Ust. o b. p.) stanowi: Nie ulegają opłacie gruntowego dworskiego podatku grunta należące do zakładów duchownych i do duchowieństwa wszelkich wyznań, z tytułu jego powołania, a nie na prawach osobistej własności (punkt 6), i grunta pod cmentarzami wszystkich wyznań (punkt 8).

Art. 142 (t. p.). Podymny podatek nie nakłada się na domy należące do zakładów duchownych i osób duchownych wszystkich wyznań z tytułu ich powołania.

Art. 163 uwaga (t. p.). Artykułem 2 prawa z dnia 3/15 czerwca 1858 r. o poborze podatku podymnego oswobodzone zostały od tego podatku cerkwie i domy modlitwy wszystkich wyznań (punkt 10).

Art. 193 uwaga (t. p.). Od podatku podymnego zwalniają się: cerkwie i domy modlitwy wszystkich wyznań, jak również mieszkania pustelnicze (punkt 9), domy należące do duchownych zakładów i do duchowieństwa wszystkich wyznań, z tytułu jego powołania, a nie na prawach własności osobistej. Jeżeli te budynki przy-

noszą jakikolwiek dochód przez oddanie ich w najem albo w inny sposób, to one ulegają podatkowi podymnemu (punkt 10). Nie ulegają też temu podatkowi domy przeznaczone dla umieszczenia w nich ciał martwych (punkt 11).

Art. 196 (t. p.). Nie opłacają podatku gruntowego: grunta należące do zakładów duchownych i duchowieństwa wszystkich wyznań z tytułu jego powołania, a nie na prawach własności osobistej (punkt 3-ci).

## ROZDZIAŁ XVI.

# Znaki powierzchowne odróżniające Żydów.

W powołanych już powyżej: dekretach Króla Saskiego Księcia Warszawskiego z dnia 16 marca 1809 r. i z dnia 30 października 1812 r., postanowieniach z dat: 4/16 marca 1847 r. i 7/19 września 1848 r. dozwolone zostało żydom, odpowiadającym pewnym warunkom, zamieszkiwanie na ulicach Warszawy i innych miast wyłączonych od zamieszkiwania przez ogół żydów; a żydom cudzoziemcom odpowiadającym pewnym warunkom dozwolony został przyjazd do kraju. Pomiędzy temi warunkami zawsze figurował przepis, że ci uprzywilejowani żydzi nie mogą używać żadnych znaków powierzchownych, które lud starozakonny od innych odróżniają.

Postanowienie Rady Admistracyjnej z dnia 25 sierpnia (6 września) 1850 r. zabrania żydom poczynając od 1/13 stycznia 1851 r. nosić odróżniające się od innych obywateli ubrania. Jedynie w drodze wyjątku rozkazem cesarskim, zakomunikowanym w odezwie sekretarza stanu spraw Królestwa Polskiego z dnia 5/17 stycznia 1851 r. za № 917, dozwolone zostało rabinom i osobom duchownym nosić ubranie żydowskie, z tem wszakże zastrzeżeniem, że ci z nich, którzy przestaną spełniać obowiązki urzędu duchownego, tracą to prawo. Pozwole-

nie zaś to, jako udzielone tylko na jeden raz tym rabinom i duchownym żydowskim, którzy to powołanie wówczas spełniali, nie może być rozciągnięte do ich następców, obowiązanych nosić strój przepisany dla wszystkich w ogóle żydów (decyzja I Dep. 2 marca 1904 r. № 2275 i Ukaz z dnia 28 września t. r. № 9165/6 w sprawie Ornera).

W przedmiocie zapobieżenia golenia żydówkom głowy wyszło postanowienie Rady administracyjnej z dnia 19 czerwca (1 lipca) 1853 r. treści następującej: Ponieważ zapobieżenie golenia żydówkom głowy przy wstąpieniu w związki małżeńskie, najwięcej zależy od rabinów i duchownych, przeto zobowiązać ich protokólarnie, ażeby w czasie dopełnienia obrzędów ślubnych, wzmiankowanego golenia głów nie dopuszczali. Niestosujących się zaś do tego przepisu rabinów i innych duchownych starozakonnych, oddawać pod właściwy sąd karny, dla wymierzenia na nich postanowionych w Cesarstwie kar, a mianowicie: zamknięcia w domu poprawy od dwóch do trzech lat, z utratą niektórych w art. 54 K. K. G. i P. opisanych szczególnych praw i przywilejów, jeżeli zaś ponownie przekonani będą o też same wykroczenia ulegną: oddaniu do wojska bez zaliczenia, lub jeśli do służby wojskowej okażą się być niezdolnymi, odesłaniu do poprawczych rot aresztanckich na czas od dziesięciu do dwunastu lat.

Żydówki, zakaz golenia głowy naruszające, pociągać w drodze policyjno-sądowej, za każdym razem do kary pieniężnej w kwocie rubli pięciu. Fundusz osiągnięty z kar oddawany być ma pod zarząd Rady głównej opiekuńczej zakładów dobroczynnych i przeznaczany wyłącznie na rzecz zakładów dobroczynnych ludu starozakonnego.

Przy pogodzeniu Kodeksu Karnego z ustawami sądowemi z 1864 r., w myśl zdania Rady Państwa z dnia 27 grudnia 1865 r. przepis ten został usunięty z Kodek-

su Karnego. Rada Państwa rozporządzenie to motywowała w sposób następujący: Nie należy żądać wykonania takich postanowień od żydówek, którym prawo mojżeszowe przepisuje golenie głów przy zamążpójściu. Jakkolwiek dziwny jest taki zwyczaj, zwłaszcza w naszym klimacie, niemniej jednak w obec zupełnej nieszkodliwości jego dla innych poddanych cesarstwa nie należy w Kodeksie naznaczać kar za przestrzeganie takowego, tem pewniej, że tego rodzaju środki nie byłyby zgodne z Najwyższą wolą Cesarza o dozwoleniu żydom bez wszelkich przeszkód odprawiania służby bożej i obrządków ich wiary [1]).

---

[1]) Русское законодательство о евреяхъ И. Г. Оршанскаго str. 29.

## ROZDZIAŁ XVII.

# Emigracja.

Ruch emigracyjny żydów z Królestwa Polskiego i z Cesarstwa datuje się już od dosyć dawnego czasu, nie miał on jednak należytego kierownictwa i potrzebnej opieki. Dopiero najwyżej zatwierdzona w dniu 8 maja 1892 r. uchwała Komitetu ministrów zezwala towarzystwu akcyjnemu angielskiemu pod firmą „Żydowskie stowarzyszenie kolonizacyjne“ na otwarcie w Rosji swoich czynności, mających na celu przesiedlanie żydów, — zatwierdza przepisy działania, i porucza ministrowi spraw wewnętrznych wydanie specjalnych wskazówek, co do sposobu sporządzania list wysiedlających się żydów i wydawania im świadectw emigracyinych, oraz co do nadzoru nad wyjazdem tych, którzy takie świadectwa otrzymali. Według wspomnianych przepisów: Towarzystwu kolonizacyjnemu żydowskiemu dozwala się tworzyć w Rosji komitety, mające na celu dopomaganie do przesiedlenia żydów rosyjskich do innych krajów (art. 1). Towarzystwo organizuje w S. Petersburgu Komitet centralny, a w miarę potrzeby za pozwoleniem ministra spraw wewnętrznych, w niektórych miastach, komitety miejscowe lub delegatów. Komitet centralny, komitety miejscowe i delegaci działają pod nadzorem rządu (art. 2). Komitet centralny towarzystwa pozostaje pod zawiady-

waniem i nadzorem departamentu policji ministerjum spraw wewnętrznych (art. 3); miejscowe Komitety i delegaci pozostają pod nadzorem gubernatorów, albo tych osób, którym gubernatorzy ten nadzór powierzają (art. 8).

Komitet centralny oraz komitety miejscowe i pełnomocnicy mogą przyjmować ofiary i legowane majątki dla osiągnięcia ich celów, lecz nie inaczej jak w gotowiźnie lub w papierach procentowych (art. 13). Dozwala się towarzystwu przesiedlać żydów: a) całemi rodzinami, przyczem za rodzinę uważają się: ojciec, matka, nieżonaci synowie i niezamężne córki wszelkiego wieku, b) pojedynczych (niemających ani ojca ani matki) obu płci i wszelkiego wieku (art. 15). Żydom, którzy wyjeżdżają z Rosji na zasadzie niniejszych przepisów, miejscowi gubernatorowie wydają bezpłatne świadectwa emigracyjne (art. 16). Żydzi, którzy wyjechali na zasadzie wspomnianych świadectw emigracyjnych, uważają się za opuszczających na zawsze granice Rosji (art. 17), i uwalniają się od powinności wojskowej i innych, tudzież wykreślają się w właściwym czasie z list poborczych (art. 18); ale wysiedlenie żydów pojedynczych, nie nadaje ich krewnym, pozostającym w Rosji żadnych ulg z powodu położenia familijnego przy odbywaniu powinności wojskowej (art. 19). Żydzi wieku popisowego, którzy otrzymawszy świadectwa emigracyjne, nie wyjadą z Rosji do dnia losowania ich rówieśników, i nie oświadczą o tem urzędowi do powinności wojskowej, pociągają się do odbywania tej powinności. jako uchylający się od niej, bez losowania; tym zaś, którzy zawiadomią we właściwym czasie o tem, że nie wyjechali z Rosji, dozwala się brać udział w losowaniu na ogólnej zasadzie. Żydzi, którzy skorzystali z niniejszych przepisów w celu wyjazdu z Rosji i nie przyjęli obcego poddaństwa, powołują się w razie powrotu do Rosji, do odbywania powinności wojskowej na ogólnej zasadzie (art. 20). Miejsco-

we komitety i pełnomocnicy czynią starania o wysłanie wysiedlających się za granicę, w ciągu najwyżej miesiąca od czasu otrzymania wzmiankowanych świadectw (art. 21). O czasie przejazdu znacznych partji wysiedlających się żydów i o punkcie pogranicznym, przez który się kierują, komitety i pełnomocnicy zawiadamiają zawczasu miejscową policję (art. 22). Przed otwarciem czynności swoich w Rosji, towarzystwo wnosi do skarbu Państwa w papierach procentowych, przez rząd zagwarantowanych, albo w gotowiźnie, jako depozyt 100,000 rubli, z których minister spraw wewnętrznych ma prawo pokrywać rozchody na powrót i osiedlenie w Rosji na rachunek rządu tych, wysiedlających się przy pomocy pomienionego towarzystwa, zaopatrzonych w świadectwa emigracyjne żydów, którzy nie będą przepuszczeni przez sąsiednie państwa, oraz tych, którzy będą wysyłani z kraju nowego ich osiedlenia, w charakterze osób, które nie uzyskały poddaństwa tego kraju. Wydana z tych 100,000 rubli suma powinna być pokryta przez towarzystwo na żądanie ministra, gdy rozporządzalnej reszty okaże się najwyżej 25,000 rubli (art. 23). Dozwala się ministrowi spraw wewnętrznych, jeżeli uzna to za potrzebne, wstrzymać czynności towarzystwa w Rosji w następujących wypadkach: 1) jeżeli sąsiednie państwa sprzeciwiają się przepuszczeniu przesiedlających się, za pośrednictwem towarzystwa, żydów przez swoje posiadłości; 2) jeżeli wzmiankowani żydzi będą powracali w charakterze osób, które nie uzyskały obcego poddaństwa, i 3) jeżeli wydane ze wzmiankowanej wyżej sumy kaucji 100,000 rubli, pieniądze nie będą pokryte na żądanie ministra spraw wewnętrznych (art. 25).

Cyrkularz Ministra spraw wewnętrznych w Dep. policji z dnia 12 czerwca 1892 r. № 2034 przepisuje szczegółowe wskazówki o porządku sporządzania rejestrów *(списковъ)* wysiedlających się żydów i wydania im świadectw emigracyjnych, i o nadzorze za wyjazdem

tych, którzy otrzymali takie świadectwa. Zarazem minister wyjaśnia, że celem zachęcenia żydów do emigracji i rozwinięcia działalności towarzystwa kolonizacyjnego, uchwałą Komitetu ministrów, pozostawione zostało ministrowi spraw wewnętrznych: a) za porozumieniem z ministrem finansów, w każdym oddzielnym wypadku, prawo zwolnienia wysiedlających się żydów od przynależnej od nich kary, wymierzonej za uchylanie się od służby wojskowej, jak również od skarbowych należności, o ile nie znajdzie się majątek ruchomy lub nieruchomy wspomnianą karę i należności zabezpieczający; b) za porozumieniem z ministrem sprawiedliwości prawo wydawania świadectw emigracyjnych i tym żydom, przeciwko którym rozwinięte zostało dochodzenie o małoważne przestępstwo, nie zagrożone karą pociągającą za sobą pozbawienie albo ograniczenie praw obwinionych i nie związane z akcją cywilną, nie rozciągając wszakże tego do spraw toczących się z prywatnego oskarżenia.

W konwencji handlowej zawartej z Niemcami w 1894 r. jest zastrzeżone, że ruscy emigranci żydzi i inni zaopatrzeni w świadectwa emigracyjne, a nie przyjęci przez władze niemieckie, winni być napowrót wpuszczani przez pograniczne władze do Rosji, jeżeli osoby te pozostały w Niemczech nie dłużej aniżeli miesiąc od dnia przejścia przez granicę rusko - niemiecką.

Podług cyrkularza ministra spraw wewnętrznych z dnia 26 sierpnia 1902 r. № 4971, sposobem próby i celem utrzymania pewnej kontroli nad pogranicznemi władzami, nadane zostało generalnemu konsulowi w Londynie prawo wydawania, do rozporządzenia londyńskiego żydowskiego towarzystwa dobroczynności, świadectw na powrót do Rosji, dla ruskich żydów emigrantów, nie posiadających właściwych paszportów.

W zawiadywaniu Gminy Starozakonnych m. Warszawy znajduje się zapis Markusa Levy w sumie rub. 100,000, stanowiący fundusz wieczysty, z którego procent

ma być corocznie obracany na wsparcia dla żydów urodzonych w Warszawie, którzy zechcą emigrować do Brazylji, Afryki, lub gdziebądź indziej za Ocean, a którzy złożyć powinni piśmiennie deklarację, że tam gdzie się osiedlą zajmować się będą rolnictwem, a nie handlem. Żydzi korzystający z tego zapisu posiłkowali się świadectwami emigracyjnemi powyżej opisanemi. W wielu jednak wypadkach żydzi wyrzekają się i zasiłku i świapectw emigracyjnych, gdyż po wyjeździe na zasadzie tych świadectw tracą możność powrotu do kraju, a pomimo straszliwej nędzy, jaką cierpią w kraju, za ciężko przychodzi im rozstanie na zawsze z ziemią rodzinną.

W Warszawie istnieje Warszawskie Biuro informacyjne dla emigrantów Żydów (założone staraniem d-ra S. Goldflama), a w miastach gubernialnych i niektórych większych powiatowych Królestwa znajdują się komitety żydowskiego towarzystwa kolonizacyjnego, które informują i wspomagają pragnących się wysiedlać z kraju żydów.

Wspomnieć tu jeszcze należy, że rozporządzeniem ministra finansów z dnia 12 sierpnia 1902 r. zabroniony został przywóz z zagranicy akcji i świadectw tymczasowych banku kolonialnego żydowskiego w Londynie (The Inwich Colonial Trust).

## ROZDZIAŁ XVIII.

# Syjonizm.

Cyrkularzem ministra spraw wewnętrznych z dnia 24 czerwca 1903 r. № 6142 gubernatorzy i naczelnicy miast otrzymali polecenie zebrania wiadomości o funkcjonujących organizacjach sjonistycznych, wzbronienia do czasu obrobienia sprawy sjonizmu: propagandy sjonizmu w miejscach publicznych, schadzek, zjazdów i składek, oraz przeszkodzenia działalności agitatorów i magidów, konfiskowania akcji żydowskiego kolonialnego banku i t. p. Władze te winny, przy przedstawieniu na zatwierdzenie kandydatów na stanowiska z wyboru w gminach żydowskich, w szczególności zaś na posady rabinów, załączać zebrane na miejscu wiadomości o ich udziale w organizacjach sjonistycznych. Ponieważ działalność organizacji sjonistycznych ujawnia dążność do narodowego odosobnienia mas żydowskich, z celem czynnej walki z istniejącemi warunkami prawidłowego życia żydostwa, a tem samem prowadzi do zaostrzenia narodowej nieprzyjaźni z rdzenną ludnościa, to wszelkie łączenia się sjonistów w stowarzyszenia winny być uznane za wzbronione, zgodnie ze ścisłem brzmieniem artykułu 6-go czasowych prawideł z dnia 4 marca 1906 r. (Ukaz Rz. Senatu z dnia 1 czerwca 1907 r. № 5186 i cyrkularz

ogólnego departamentu ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 6 lipca 1907 r. № 23).

Wydział do spraw o stowarzyszeniach przy warszawskim Rządzie gubernialnym zarejestrował żydowskie kolonizacyjne towarzystwo „Palestyna“, lecz rządzący Senat, mając na względzie, że: z ustawy tego towarzystwa i z dostarczonych przez ministra spraw wewnętrznych wiadomości okazuje się, że zamierzone cele towarzystwa są jednorodne, z celami organizacji sjonistycznej, a działalność tych organizacji skierowaną jest do narodowego odosobnienia żydowskich mas, wiedzie do zaostrzenia nieprzyjaźni z rdzenną ludnością żydowską, i uważa się za zabronioną, przeto decyzją wydziału do spraw o stowarzyszeniach przy Warszawskim Rządzie gubernialnym o zarejestrowaniu towarzystwa „Palestyna“ uchylił [1]).

---

[1]) Роговинъ А. М. Систематическій сборникъ дѣйствующихъ законовъ о евреяхъ Ст. Петербургъ 1913 str. 338.

## ROZDZIAŁ XIX.

## Wywłaszczenie gruntu na cmentarz.

Zdarzają się często trudności w nabyciu gruntu na cmentarz. Przeznaczeniu gruntu na cmentarz sprzeciwiają się właściciele sąsiednich gruntów, skarżący się przeważnie na szkodliwość gruntów cmentarnych pod względem sanitarnym, lecz i zwykła niechęć odgrywa w tej sprawie ważną rolę. Gdy jednak cmentarze istnieć muszą, i one stanowią przedmiot użytku publicznego, — chociaż tylko pewnej części ludności, — z pomocą w tym wypadku przychodzą przepisy o wywłaszczeniu gruntów na użytek publiczny. Jako precedens służyć może Ukaz Najwyższy z dnia 20 czerwca 1905 r., mocą którego nakazane zostało wywłaszczenie gruntu w dobrach Zaklików-Dziechowice, na własność gminy żydowskiej, celem rozszerzenia cmentarza żydowskiego w osadzie Zaklików, powiatu Janowskiego, guberni Lubelskiej,—na zasadzie miejscowych praw Królestwa Polskiego.

## ROZDZIAŁ XX.

### Sprawy o zaburzenia.

Z powodu zbyt często zdarzających się w Rosji zaburzeń przeciwko żydom, wydany był w dniu 7 kwietnia 1882 r. Najwyższy rozkaz, ażeby wszystkie sprawy o zaburzenia, którym towarzyszyły gwałty przeciwko ludności żydowskiej, tak w sądach pokoju, jak i w ogólnych władzach sądowych, były prowadzone bezzwłocznie, nie bacząc na kolejny porządek spraw.

## Dodatek do rozdziału III.

W uzupełnieniu wiadomości podanych w rozdziale III-cim o zarządzie gminy Starozakonnych miasta Warszawy przytoczyć należy jeszcze następujące pominięte w właściwem miejscu szczegóły.

W myśl postanowienia Komisji rządowej wyznań religijnych i oświecenia publicznego z dnia 24 kwietnia 1821 r. Dozór bóżniczy Gminy Starozakonnych miasta Warszawy składał się pierwotnie z trzech członków. Skład ten jednak z powodu licznych czynności okazał się zbyt szczupłym i już w dniu 27 sierpnia 1821 r. odezwą za № 2682 Magistrat m. Warszawy polecił wybór trzech dodatkowych kandydatów na członków dozoru, którzy mają wykonywać obowiązki na równi i razem z członkami dozoru bóżniczego. W ten sposób faktycznie odrazu było 6-iu członków Zarządu. Lecz i ta cyfra okazała się niewystarczającą i Magistrat m. Warszawy w dniu 20 stycznia 1831 r. za № 700 powiększył liczbę członków dozoru bóżniczego do 9-ciu. Komisja rządowa spraw wewnętrznych i duchownych w 1851 r. i 1855 r. wskazuje sposób obioru elektorów przez pośrednictwo bóżnic czyli domów modlitwy — i powiększa (w dniu 10/22 września 1855 r.) skład dozoru bóżniczego do 11-tu osób, a mianowicie ustanawia: prezydującego, pięciu stałych członków i pięciu zastępców (odezwa Prezydenta m. Warszawy z dnia 12/24 września 1855 r. № 33172—21104). Wybory w myśl

postanowienia Kom. rz. sp. w. z dnia 10/22 września 1855 r. odbywać się mają w ten sposób, że należy na całą gminę udeterminować liczbę elektorów odpowiadającą potrójnej cyfrze ilości bóżnic i proporcjonalnie ogólną tę liczbę zastosować do ilości ojców familji, kontrybuentów każdej respective bóżnicy. Kandydatów do dozoru bóżniczego ma być obranych 18, a z tych dopiero Prezydent miasta przedstawi trzech na Prezesa z innych zaś 15 na członków 5, i na ich zastępców 5 do wyboru Komisji rządowej. Taż Komisja przy następnych wyborach postanowieniem z dnia 4/16 grudnia 1858 r. № 9927—44685 powołuje do uczestnictwa w takowych z ogólnej liczby ojców familji do domów modlitwy uczęszczających trzech na 100.

Po przekształceniu zarządu miasta Warszawy w 1871 r. dozór bóżniczy miasta Warszawy używa nazwy Zarządu Gminy Starozakonnych i składa się z 7-iu członków Zarządu i siedmiu kandydatów. Rozporządzeniem Nam. Kr. z dnia 6/18 marca 1871 r. № 4784 zniesiony został dotychczasowy porządek wyborów podług list wyborców przedstawionych przez utrzymujących domy modlitwy i pozostawiono prawo wyborcze każdemu opłacającemu składkę gminną, poczynając od rubli 15 rocznie. Postanowieniem tegoż Namiestnika z dnia 1/13 kwietnia 1871 r. za № 7059 wyjaśnione było, że wyborcami są i niestali mieszkańcy miasta Warszawy, mieszkający w temże mieście nieprzerwanie dwa lata przed dokonaniem wyborów, jeżeli w ciągu tego czasu opłacali składkę gminną w wysokości dającej prawo do udziału w wyborach oraz, że kobiety opłacające takąż składkę mają prawo uczestniczyć w wyborach przez pełnomocników. Magistrat m. Warszawy postanowieniem z dnia 28 września (10 października) 1871 r. № 23196—5175 polecił kandydatom na członków Zarządu przyjmować udział we wszystkich czynnościach dotyczących zawiadywania sprawami gminy na równi z rzeczywistymi członkami za-

rządu gminy. W ten sposób skład osobisty zarządu gminy faktycznie powiększony został do 14 osób.

Wciąż zwiększająca się liczba ludności żydowskiej w Warszawie wpływająca na zwiększenie działalności Zarządu Gminy skłoniła Zarząd Gminy do starania się o zwiększenie składu Zarządu Gminy, w szczególności zaś o ustanowienie 18 członków Zarządu Gminy i trzech kandydatów (odezwa Zarządu Gminy do Magistratu z dnia 28 kwietnia 1905 r.). Żądanie to nie było wówczas uwieńczone skutkiem. Wszakże Warszawski Generał Gubernator postanowieniem z dnia 5 czerwca 1908 r. za № 2585 zezwolił na powiększenie składu Zarządu do 17-tu osób.

## Dodatek do rozdziału X.

W czasie okupacji Królestwa przez wojska niemieckie i austrjacko-węgierskie C. i K. Generalne Gubernatorstwo w Lublinie zwróciło się do Tymczasowej Rady Stanu z szeregiem pytań, dotyczących zasad organizacji szkolnictwa dla ludności wyznania mojżeszowego. T. Rada Stanu na XXIII posiedzeniu w dniu 7 lipca 1917 r. w odpowiedzi na te pytania, postanowiła, że wskazanem jest:

1) aby dla dzieci wyznania mojżeszowego w razie dostatecznej ilości życzeń ze strony rodziców, tworzone były osobne klasy, świętujące sabat,—i aby przeznaczono niedziele na naukę religji;

2) aby chajdery, talmud-tory i inne szkoły wyznaniowe uznane były za szkoły prywatne pod warunkiem, że będzie w nich wprowadzoną obowiązkowa nauka języka polskiego i że w języku polskim będą wykładane inne przedmioty programu szkoły elementarnej, o ile do szkół powyższych wprowadzone będą, i by poddały się one ogólnym przepisom nadzoru szkolnego;

3) aby Departament Oświeceniu Publicznego rozpoczął pracę nad przygotowaniem nauczycieli religji mojżeszowej dla szkół.

# Chronologiczny spis praw i rozporządzeń rządowych.

| Data | Władza która wydała postanowienie | Treść postanowienia | Miejsce opublikowania | Str. |
|---|---|---|---|---|
| 1791 r. 3 maja | Prawo Sejmowe | Konstytucja | Uchwały sejmowe XXIV. 422—432. Protocollon Constitutionum 1788—1792. | 5 |
| 1797 r. 17 kwietnia | Dekret Króla pruskiego | Generalne urządzenie żydów w prowincjach Prus południow. i wschodnich. | Zb.p.ad:Wydz. ośw. t. I. str. 617. | 188 223 |
| 1807 r. 22 lipca | Ustawa Konstytucyjna zatwierdzona przez cesarza francuskiego | Ustawa Konstytucyjna Księstwa Warszawskiego. | Dz. pr. Ks. W. t. I. str. 1. | 5. 78 |
| 1807 r. 19 grudnia | Dek. Kr. S. Ks. W. | O obywatelach Księstwa Warszawskiego. | tamże | 78 |
| 1808 r. 12 stycznia | Post.Izby Edukacyjnej | Urządzenie szkół miejskich i wiejskich. | Zb. p. ad. Wydz. Ośw. | 190 |
| 1808 r. 27 stycznia | Dek. Kr. S. Ks. W. | O wprowadzeniu kodeksu Napoleona od 1-go maja 1808 r. | Dz. pr. Ks. W. t. I. str. 46. | 124 |
| " | Kodeks Napoleona | Prawo cywilne francuskie. | W wydaniu nieoficjalnem S. Zawadzkiego „Prawo cywilne“ 1860 r. | 124 |
| 1808 r. 9 maja | Dek. Kr. S. Ks. W. | O poborze do wojska w Księstwie Warszawskiem | Dz. pr. Ks. W. t. 1 str. 48. | 138 |
| 1808 r. 7 września | takież post. | O używaniu praw politycznych. | tamże | 78 |

| Data | Władza która wydała postanowienie | Treść postanowienia | Miejsce opublikowania | Str. |
|---|---|---|---|---|
| 1808 r. 17 października | takież post. | O ograniczeniu żydów w używaniu praw politycznych. | U St. Zawadzkiego „Prawo cywilne“ t. 1 str. 87. | 79 |
| 1808 r. 19 listopada | takież post. | O zawieszeniu prawa nabywania dóbr. | tamże str. 88. | 124 128 |
| 1809 r. 16 marca | takież post. | O zamieszkiwaniu w Warszawie. | Dz. pr. Kr. P. t. 7 str. 155. | 98, 125 187 |
| 1809 r. 20 marca | takież post. | Ulgi dla cudzoziemców. | tamże t. 3 str. 457. | 115 |
| 1809 r. 24 marca | Prawo sejmowe | Podatek od rzezi mięsa koszernego. | Dz. pr. Ks W. t. 1 str. 250. | 263 |
| 1809 r. 25 marca | Dekret Kr. S Ks. W. | W tymże przedmiocie. | tamże t. 2 str. 34. | 264 |
| 1809 r. 7 września | takież post. | O zamieszkiwaniu w Warszawie. | Dz. pr. Kr. P. t. 7 str. 166. | 100 126 |
| 1810 r. 22 maja | takież post. | O rozciągnięciu do prowincji po austrjackich podatku koszernego i o podatku familijnym żydowskim. | Dz. pr. Ks. W. t. 2 str. 189. | 264 |
| 1812 r. 29 stycznia | Dekr. Kr. S. Ks. W. | O opłacie rekrutowej w zamian poboru żydów do wojska. | Dz. pr. Ks. W. t. 4 str, 159. | 139 |
| 1812 r. 17 lutego | Post. ministra spraw wewnętrznych. | O pobieraniu opłaty za leczenie w szpitalu żydowskim w Warszawie od chorych z prowincji. | Nowy szpital starozakonnych w Warszawie, 1909 str. 4. | 166 |
| 1812 r. 3 kwietnia | Dekr. Kr. S. Ks. W. | O niedopuszczaniu żydów do dzierżawienia dóbr rządowych. | Dz. pr. Ks. W. t. 4 str. 278. | 128 |
| 1812 r. 3 paździer. | takież post. | O zabronieniu żydom sprzedaży trunków i zamieszkiwania po karczmach, szynkach i gorzelniach. | tamże str. 393. | 107 |
| 1812 r. 30 paździer. | takież post. | Określa warunki pod jakiemi żydzi mogą być wpuszczani do kraju. | tamże t. 4 str. 398. | 187 116 271 |

| Data | Władza która wydała postanowienie | Treść postanowienia | Miejsce opublikowania | Str. |
|---|---|---|---|---|
| 1815 r. 15/27 listop. | Ust. Konstyt. Ces. Rosyjs. | Ustawa Konstytucyjna Królestwa Polskiego. | Dz. pr. Kr. P. t. 1 str. 2 | 5,20,27 80 |
| 1816 r. 4 maja | Post. N. Kr. | Przedłuża żydom prawo szynkowania na rok. | tamże t. 7 str. 401 | 107 |
| 1816 r. 28 maja | takież post. | Zabrania żydom dawania włościanom trunków na kredyt lub w zamian za produkty. | tamże | 108 |
| 1816 r. 14 września | takież post. | O karach na żydów przybywających z zagranicy bez celnego biletu. | tamże t. 2 str. 85 | 267 |
| 1816 r. 29 września (11 paździer.) | Uk. N. | O ustanowienie Prokuratorji. | tamże str. 103 | 74 |
| 1816 r. 31 grudnia | Post. N. Kr. | O urządzeniu rzemiosł kunsztów i profesji. | tamże t. 4 str. 114 | 108 |
| 1816 r. 26 grudnia (1817 r. 7 stycznia) | Uk. N. | O poborze do wojska żydów w wieku od lat 20—30 będących. | tamże t. 3 str. 31 | 140 |
| 1817 r. 2 grudnia | Post. N. Kr. | O ustanowieniu rady ogólnej dozorczej na całe Królestwo oraz rad szczegółowych przy każdym szpitalu. | tamże t. 4 str. 54 | 157 |
| 1820 r. 7 lutego | Post. K. rz. sp. w. № 247/432 | Że synagogi żydowskie i kahały spraw swoich w procesach same pilnować powinny. | Zb. p. ad. Wydz. spr. t. 12 str. 655 | 75 |
| 1821 r. 12 marca | Post. K. rz. w. r. № 1574 | O egzaminach nauczycieli szkół elementarnych. | Zb. p. ad. Wydz. ośw. t. 1 str. 623 | 191 |
| 1821 r. 20 marca | Post. N. Kr. | O ustaleniu funduszu na utrzymanie bóżnic i służby bóżniczej. | Prz. d. Rz. G. str. 148 | 43, 157 191 |
| 1821 r. 27 marca | takież post. | Nakazujące żydom przybranie stałych nazwisk i utrzymywanie tym celem ksiąg legitymacyjnych. | Dz. pr. Kr. P. t. 7 str. 134 | 224 |

| Data | Władza która wydała postanowienie | Treść postanowienia | Miejsce opublikowania | Str. |
|---|---|---|---|---|
| 1821 r. 24 kwietnia | Post. K. rz. w. r. № 1192 | O wyborze nadzorców bóżniczych i o rachunkowości funduszów bóżniczych. | Prz. d. Rz. G. str. 150 | 44, 137 |
| 1821 r. 4 maja | takież post. № 2674 | Organizacja wewnętrzna dozoru szkolnego. | Zb.p.ad.Wydz. ośw. t. 1 str. 625 | 191 |
| 1821 r. 25 maja | takież post. № 3311 | Objaśnienia co do wyboru dozorów bóżniczych i urządzenia opłat bóżniczych. | Prz. d. Rz. G. str. 154 | 43 |
| 1821 r. 19/31 lipca | Uk. N. | Oznaczajacy termin do d. 4 października 1824 r. do wyprowadzenia się żydów z ulic m. Warszawy na zamieszkanie dla nich zabronionych. | Dz. p. Kr. P. t. 7 str. 155 | 101 126 |
| 1821 r. 20 grudnia (1822 r. 1 stycznia) | Uk. N. | O zniesieniu kahałów żydowskich, zaprowadzenie dozorów bóżniczych i użycie tychże do pomocy w rozkładzie podatków skarbowych. | Dz. pr. Kr. P. t. 7 str. 275 | 45 |
| 1822 r. 7 lutego | Post. K. rz. w. r. № 1126/871 | O wywodach słownych z osobami pragnącemi przejść z wiary żydowskiej na katolicką. | Wspomniane w postanowieniu K. rz. w. r. z dn. 3 kwietnia 1823 r. № 2443/476 | 21 |
| 1822 r. 26 lutego | Post. N. Kr. № 1069 | O zwolnieniu korespondencji w interesach dozorów bóżniczych od opłat pocztowych. | Prz. d. Rz. G. str. 156 | 46 |
| 1822 r. 28 marca | Post. K. rz. w. r. № 2586 | O zniesieniu bractw pogrzebowych i wszelkich innych tego rodzaju stowarzyszeń. | tamże str. 157 | 46 |
| 1822 r. 25 kwietnia (7 maja) | Uk. N. | O środkach zapobiegających zbytecznemu skupianiu się żydów w mieszkaniach po miastach. | Dz. p. Kr. P. t. 7 str. 384 | 101 126 |

| Data | Władza która wydała postanowienie | Treść postanowienia | Miejsce opublikowania | Str. |
|---|---|---|---|---|
| 1822 r. 29 sierpnia | Post. K. rz. w. r. № 8767 | O naznaczeniu zastępcy w przypadku nieobecności członka dozoru bóżniczego. | Prz. d. Rz. G. str. 186 | |
| 1822 r. 26 września | takież post. № 10313 | O opłatach bóżniczych, które należy umieszczać w etatach | tamże str. 200 | |
| 1822 r. 26 listopada | Post. N. Kr. | Przepisuje pobór opłaty gelejtowej na komorach pogranicznych i w urzędach skarbowych od obcych starozakonnych. | | 267 |
| 1822 r. 12 grudnia | takież post. № 13311 | O zatwierdzeniu etatów kas bóżniczych. | tamże str. 202 | |
| 1823 r. 31 stycznia | Post. N. Kr. | Zabraniające żydom nie mającym stałego utrzymania, zamieszkiwania po wsiach w odległości trzy milowej od Prus i Austrji. | Dz. pr. Kr. P. t. 8 str. 26 | 104 |
| 1823 r. 4 lutego | takież post. | Dozwalające żydom osiedlania się na gruntach w dobrach rządowych i duchownych. | tamże str. 51 | 109 128 |
| 1823 r. 3 kwietnia | Post. K. rz. w. r. № 2441/476 | O sporządzeniu protokółów żądań żydów, pragnących przyjąć wiarę chrześciańską. | Prz. d. Rz. G. str. 141 | 21 |
| 1823 r. 2 maja | takież post. № 3344 | O zarządzie szkół elementarnych żydowskich i o zniesieniu wykładu języka hebrajskiego. | Zb. p. ad. Wydz. ośw. t. 1 str. 631 | 191 |
| 1823 r. 30 maja | takież post. № 13532/9142 | O protokółach dla proszących o chrzest. | tamże str. 142 | 21 |
| 1823 r. 29 grudnia | takież post. № 16150 | O wyborze przez gminy żydowskie rabinów do wszystkich okręgów bóżniczych. | tamże str. 183 | 27 |
| 1824 r. 21 stycznia | Post. N. Kr. | O kosztach utrzymania szkół elementarnych. | Zb. p. ad. wydz. ośw. t. 1 str. 637 | 192 |

| Data | Władza która wydała postanowienie | Treść postanowienia | Miejsce opublikowania | Str. |
|---|---|---|---|---|
| 1824 r. 23 lutego | Post. K. rz. w. r. № 1973 | O zmianie co trzy lata członków dozorów bóżniczych. | Prz. d. Rz. G. str. 185 | 46 192 |
| 1824 r. 16 czerwca | Post. K. rz. spr. | O ograniczeniu żydów przy licytacji dzierżaw karczemnych. | U Stan. Zawadzkiego „Prawo cywilne" t. 1 str. 89 | 128 |
| 1824 r. 13 lipca | Post. R. Ad. | O zasiłku dla szkół elementarnych. | Zb. p. ad. wydz. ośw. t. 1 str. 639 | 192 |
| 1824 r. 7 września | Post. N. Kr. № 22150 | O przyjmowaniu żydów na mieszkanie do Warszawy li za szczególnem zezwoleniem K. rz. sp. w. a czasowo za opłatą dzienną. | U Stanisł. Zawadzkiego „Prawo cywilne" t. 1 str. 95 | 102 192 266 |
| 1824 r. 21 grudnia | takież post. | O zakazie mieszkania żydom na niektórych ulicach Zgierza. | Wspomniane w post. R. Ad. z dnia 7 października 1855 r. | 102 |
| 1825 r. 1/13 czerwca | Prawo Sejmowe | Kodeks cywilny Królestwa Polskiego. | Dz. pr. Kr. P. t. 10 str. 3 | 125 |
| 1825 r. 27 września | Post. N. K. | Oznaczenie rewiru dla żydów w mieście Łodzi. | Wspomniane w post. R. Ad. z dn. 28 lutego (11 marca 1861 r.) | 102 |
| 1825 r. 3 listopada | Post. R. Ad. | Przepisy o aktach stanu cywilnego. | Dz. pr. Kr. P. t. 11 str. 15 | 225 |
| 1825 r. 29 grudnia | Post. K. rz. w. r. № 20480 | O ogłaszaniu zapowiedzi o małżeństwach starozakonnych. | Prz. d. Rz. G. str. 232 | 245 |
| 1826 r. 17 lutego | takież post. № 783 | O przywilejach starozakonnych sprawujących obowiązki nadzorców bóżniczych, i o założeniu księgi honorowej. | tamże str. 187 | 46 |
| 1826 r. 28 czerwca | takież post. | Plan ogólny zaprowadzenia szkoły rabinow. | W dziele: Z dziejów Gminy Star. w Warszawie. Szkolnictwo str. 41 | 29 216 |

| Data | Władza która wydała postanowienie | Treść postanowienia | Miejsce opublikowania | Str. |
|---|---|---|---|---|
| 1826 r. 5 września | takież post. № 16820 | O zwolnieniu dozorców bóżniczych od opłaty stempla nominacyjnego. | Prz. d. Rz. G. str. 189 | 46 |
| 1827 r. 3 stycznia | takież post. № 18750 | O zawiadywaniu kas bóżnicznych przez kasjerów miejskich. | tamże str. 203 | 46 |
| 1827 r. 22 lutego | Post. K. rz. spr. № 2351 | O sprawdzeniu ksiąg aktów stanu cywilnego. | U Stanisł. Zawadzkiego „Prawo cywilne“ t. 1 str. 144 | 226 |
| 1827 r. 13 marca | Post. K. rz. w. r. № 3792 | O utrzymywaniu w bóżnicach rodałów. | Prz. d. Rz. G. str. 159 | 6 |
| 1827 r. 5 maja | takież post. № 6530 | O przestrzeganiu przez dozory bóżnicze należytego rozkładu składki bóżniczej. | tamże str. 204 | 47 |
| 1827 r. 26 maja | takież post. № 5331 | O zapowiedziach. | U St. Zawadzkiego „Prawo cywilne“ t. 1 str. 333 | 245 |
| 1828 r. 12 sierpnia | takież post. № 8784 | O opłacie za ogłoszenia zapowiedzi. | Prz d. Rz. G. str. 234 | 226 |
| 1828 r. 27 paździer. | Post. K. rz. spr. № 8551 | O sprawdzeniu ksiąg aktów stanu cywilnego. | U St. Zawadzkiego „Prawo cywilne“ t. 1 str. 145 | 226 |
| 1828 r. 29 listopada | Post. K. rz. w. r. № 13034 | O poświadczeniu ksiąg stanu cywilnego wyznań niechrześciańskich. | Prz. d. Rz. G. str. 235 | 226 |
| 1829 r. 27 grudnia | takież post. № 15586 | O wybieraniu jednego z dozorców bóżniczych z pomiędzy osiedlonych na wsi, tam gdzie ci ostatni należą do okręgu bóżniczego miejskiego. | tamże str. 190 | 47 |
| 1830 r. 15 kwietnia | takież post. № 3762 | O zastępowanie nieobecnego członka dozoru bóżniczego. | tamże str. 191 | 47 |
| 1830 r. 5 maja | takież post. № 16909 | O wyborze członków dozorów bóżniczych. | tamże str. 192 | 47 |

| Data | Władza która wydała postanowienie | Treść postanowienia | Miejsce opublikowania | Str. |
|---|---|---|---|---|
| 1830 r. 7 września | Post. R. Ad. | O ustanowieniu okręgów bóżniczych, o powinnościach rabinów, i o utrzymywanych przez nich księgach zapisowych. | Dz. pr. Kr. P. t. 13 str. 147 | 28, 48 226 239 |
| 1832 r. 14 lutego | Uk. N. | O zniesieniu ustawy konstytucyjnej z 1815 r. i nadaniu statutu organicznego dla Królestwa Polskiego. | tamże t. 14 str. 173 | 6, 27 81 |
| 1832 r. 19/31 sierp. | Post. R. Ad. | O zamieszkaniu żydów w Warszawie w domach przy zbiegu ulic: zakazanej i niezakazanej. | tamże t. 15 str. 5 | 102 |
| 1833 r. | Uk. N. | Ustawa dla gimnazjów, szkół średnich i elementarnych. | Zb. p. ad. wydz. ośw. t 1 str. 125 | 199 193 |
| 1834 r. 29 maja (10 czerwca) | Post. R. Ad. | Zabraniające żydom zamieszkiwania w obrębie trzech milowym od granicy cesarstwa. | Dz. p. t. 16 str. 50 | 105 |
| 1835 r. 24 lutego | takież post. | Zwalniające żydów w mieście Warszawie od obowiązku zawierania kontraktów o najem mieszkań w magistracie. | tamże str. 319 | 127 |
| 1835 r. 26 czerwca (8 lipca) | Post. K. rz. sp. w. № 21805/5651 | O dozwoleniu żydom rozciągania żelaznych łańcuszków zwanych eryfami. | Prz. d. Rz. G. str. 160 | 13 |
| 1835 r. 23 paździer. (4 listopada) | takież post. № 49353 | W tymże przedmiocie. | tamże str. 161 | 14 |
| 1835 r. 5/17 listop. | Post. R. ad. № 29727 | O nabywaniu przez starozakonnych domów w Warszawie przez starozakonnych wybudowanych, a wystawionych na sprzedaż w drodze licytacji | U St. Zawadzkiego „Prawo cywilne“ t. 1 str. 95 | 127 |

| Data | Władza która wydała postanowienie | Treść postanowienia | Miejsce opublikowania | Str. |
|---|---|---|---|---|
| 1836 r. 7/19 stycznia | takież post. № 3233 | O osobistym charakterze przywileju o nabywaniu dóbr. | tamże str. 88 | 130 |
| 1836 r. 8/20 lutego | Post. K. rz. sp. w. № 861 | O zatwierdzeniu na lat trzy etatów bóżniczych. | Prz. d. Rz. G. str. 205 | 48 |
| 1836 r. 25 lutego (8 marca) | Uk. N. | O karach za niezachowanie przez żydów przepisów o aktach stanu cywilnego. | Dz. pr Kr. P. t. 18 str. 5 | 29 240 |
| 1836 r. 16/28 marca | Uk. N. | Prawo o Małżeństwie. | tamże t. 18 str. 46 | 243 |
| 1836 r. 1/13 maja | Post. R. Ad. | O ograniczeniu żydów w zamieszkiwaniu w miastach w obrębie trzech mil od granicy. | tamże str. 432 | 105 |
| 1836 r. 11/23 grudn. | Post. R. Ad. | Przelewa dochód z biletowego za pobyt w Warszawie na rzecz miasta. | Wspomniane w dziele: szkolnictwo | 192 |
| 1837 r. 6/18 stycznia | Post. K. rz. sp. w.№8804—22745 (31672—42505) | Uwalniające od składki kwaterunkowej domy zajmowane na użytek czci religijnej, szpitale i zakłady dobroczynne. | Zb. p. ad. cz. 3 t. 5 str. 93 | 48 158 267 |
| 1837 r. 3/15 kwietnia | takież post. | O opłacaniu składki bóżniczej w każdej miejscowości przez żydów trudniących się przemysłem w różnych lokalnościach | Prz. d. Rz. G. str. 206 | 49 |
| 1837 r. 17/29 kwiet. | Raport K. rz sp. w. | O pokrywaniu kosztów utrzymania szkół elementarnych z opłaty dodatkowej od koszernego. | Zb. p. ad. wydz. ośw. t 1 str. 615 | 192 265 |
| 1837 r 26 kwietnia (8 maja) | takież post. № 16218 | O oddaniu szkół żydowskich pod zwierzchnictwo dyrektora gimnazjum. | Zb. p ad. wydz. ośw. t. 1 str. 641 | 193 |
| 1837 r. 21 sierpnia (2 września) | takież post. № 8407/32976 | W przedmiocie zgromadzeń rzemieślniczych. | tamże wydz. sp. w Przemysł t. 1 str. 225 | 108 |

| Data | Władza która wydała postanowienie | Treść postanowienia | Miejsce opublikowania | Str. |
|---|---|---|---|---|
| 1837 r. 27 września (9 paździer.) | Komunikat K. rz. sp. № 1551 | Wyciąg z prawa o rozwodach żydowskich z księgi Ewen-Huezer | U St. Zawadzkiego „Prawo cywilne" t. 1 str. 335 | 248 |
| 1837 r. 12/24 paźdz. | Post. R. Ad. | Zwalnia domy kościelne i należące do zakładów dobroczynnych od powinności kwaterunkowej. | Zb. p. ad. cz. 3 t. 5 str. 97 | 268 |
| 1837 r. 29 grudnia (1838 r. 10 stycznia) | Post. K. rz sp. w. № 59403 | O natychmiastowem wykonywaniu wszelkich wezwań duchownej władzy prawosławnej, dotyczących żydów, którzyby pragnęli przyjąć wiarę prawosławną. | Prz. d. Rz. G. str. 236 | 21 |
| 1839 r. 26 grudnia (1840 r. 7 stycznia) | takież post. № 104 | O szczegółach, jakie winny być objęte rocznemi sprawozdaniami względem wszystkich wyznań. | tamże str. 260 | 22 |
| 1840 r. 22 lutego (5 marca) | takież post. № 1829 | W przedmiocie wadliwych rodałów. | Zb. p. ad. wydz. spr. t. 12 str. 655 | 17 |
| 1840 r. 23 marca (4 kwietnia) | Post. K. rz. spr. 2419 | W tymże przedmiocie | tamże str. 651 | 17 |
| 1840 r. 6/18 maja | takież post. № 7262 | O poddaniu pomocników naczelników powiatów we względzie rewizji ksiąg stanu cywilnego wyznań niechrześciańskich pod władzę trybunałów cywilnych. | tamże str. 237 | 230 |
| 1840 r. 25 czerwca | Uk. N. | Ustawa Aleksandryjskiego instytutu wychowania panien. | Dz. pr. Kr. P. t. 27 str. 185 | 199 |
| 1840 r. 31 sierpnia | Uk. N. | Ustawa dla gimnazjów, szkół obwodowych i elementarnych | tamże t. 26 str. 163 | 199 193 |

| Data | Władza która wydała postanowienie | Treść postanowienia | Miejsce opublikowania | Str. |
|---|---|---|---|---|
| 1840 r. 22 paździer. (3 listopada) | Post. R. Ad. | O funduszu ofiarowanym przez urząd municypalny m. Warszawy na utrzymanie 8 pensjonarek w instytucie Aleksandryjskim. | Zb. pr. ad. wydz. ośw. t. 5 str. 467 | 200 |
| 1840 r. 16/28 listop. | Uk. N. | Ustawa dla gimnazjum realnego w Warszawie. | Dz. pr. Kr. P. t. 28 str. 91 | 199 |
| 1841 r. 6/18 stycznia | Uk. N. | Ustawa dla instytutów naukowych prywatnych guwernerów i nauczycieli domowych. | Zb. p. ad. wydz. ośw. t. 5 str. 739 | 201 |
| 1841 r. 15/27 maja | Post. K. rz. spr. № 690 | O nieprzyjmowaniu aktów od żydów bez zezwolenia władzy administracyjnej. | U St. Zawadzkiego „Prawo cywilne" t. 2 str. 866 | 128 |
| 1841 r. 25 listopada (7 grudnia) | Post. R. Ad. | O środkach na utrzymanie szpitali. | Dz. pr. Kr. P. t 18 str. 443 | 50 158 161 |
| 1842 r. 18 lutego (2 marca) | Uk. N. | O nowym zarządzie szpitali i innych zakładów dobroczynnych. | tamże t. 30 str. 5 | 158 |
| 1842 r. 12/24 czerw. | Post. R. Ad. | O nowem wydaniu kosztem skarbu dzieła przez żydów używanego pod tytułem „Hoszen Myszpot". | tamże str. 163 | 6 |
| 1842 r. 24 sierpnia (5 września) | Post. K. rz. spr. № 8476 | O nieprzyjmowaniu od żydów aktów o zastawne posiadanie bez pozwolenia władzy administracyjnej. | U St. Zawadzkiego „Prawo cywilne" t. 2 str. 867 | 129 |
| 1842 r. 24 listopada (6 grudnia) | Post. R. Ad. | O obliczeniu dawnych długów kahalnych i polecenie Prokuratorji Królestwa Polskiego bronienia dozorów bóżniczych w sprawach o te długi. | Dz. pr. Kr. P. t. 31 str. 179 | 49 75 |

| Data | Władza która wydała postanowienie | Treść postanowienia | Miejsce opublikowania | Str. |
|---|---|---|---|---|
| 1842 r. 4/16 grudnia | Post. K. rz. sp. w. | Uznające, że żydzi mieszkający dłużej jak trzy miesiące w ciągu jednego roku w Warszawie obowiązani w Warszawie opłacać składkę gminną. | Wspomniane w raporcie Gen. Gub. W. do Senatu z dn. 22 lipca 1909 r. № 3096 | 50 |
| 1843 r. 3/15 marca | takież post. № 6605 | O zniesieniu stowarzyszeń przez rząd niezatwierdzonych, jak bractwa pogrzebowe i t. p. | Prz. d. Rz. G. str. 162 | 232 233 |
| 1843 r. 14/26 wrześ. | Uk. N. | Przepisy o poborze żydów do wojska. | Dz. pr. Kr. P. t. 33 str. 55 | 141 |
| 1843 r. 8/20 paźdz. | Post. K. rz. sp. w. № 47921 | Rozwinięcie rozporządzenia dotyczącego obliczenia dawnych długów kahalnych. | Prz. d. Rz. G. str. 207 | 50 |
| 1843 r. 30 październ. (11 listop.) | takież post. № 4724—21029 | O zawiadywaniu pogrzebami przez dozory bóżnicze. | tamże str. 164 | 50 |
| 1844 r. 27 stycznia (8 lutego) | takież post. № 39777 | O przedstawieniu Komisji rządowej zatwierdzonych przez rządy gubernialne etatów kas bóżniczych wraz z zatwierdzonemi rachunkami tychże kas. | tamże str. 224 | 51 |
| 1844 r. 26 lutego (9 marca) | takież post. | O sprawdzaniu na miejscu ksiąg aktów stanu cywilnego. | tamże str. 242 | 232 |
| 1844 r. 8/20 marca | Post. K. rz. spr. № 6102 | O nadzorze nad księgami aktów stanu cywilnego, i o niewydawaniu żydom zaświadczeń o ich wieku w zamian całych wypisów. | U St. Zawadzkiego „Prawo cywilne“ t. 1 str. 160 | 232 233 |
| 1844 r. 23 czerwca (5 lipca) | Post. R. Ad. | Uwalniające żydów pozostajacych w niższych stopniach służby wojskowej od opłaty koszernego mięsa, na potrzeby własne zakupywanego. | Dz. pr. Kr. P. t. 34 str. 163 | 145 |

| Data | Władza która wydała postanowienie | Treść postanowienia | Miejsce opublikowania | Str. |
|---|---|---|---|---|
| 1844 r. 5/17 lipca | Uk. N. | O szynkowaniu po miastach. | tamże str. 177 | 110 |
| 1844 r. 11 sierpnia | Uk. N. z. rz. S. № 6984 | O przestrzeganiu odległości w jakiej mogą być stawiane bóżnice od kościołów prawosławnych. | Prz. d. Rz. G. str. 166 | 7 |
| 1845 r. 23 maja (4 czerwca) | Post. K. rz. sp. w. № 18871 | O formie sprawozdań rocznych co do spełniania obrządków religijnych, i stanu kościołów i t. p. | tamże str. 263 | 31 |
| 1845 r. 17/29 wrześ. | takież post. № 37935 | O przedstawieniu przez rządy gubernialne w sprawozdaniach wiadomości co do duchownych, będących pod nadzorem policyjnym, i co do ilości żydowskich ślubów i rozwodów. | Prz. d. Rz. G. str. 271 | 31<br>234 |
| 1845 r. 20 listopada | Post. min ośw. | O zaprowadzeniu w szkółkach elementarnych żydowskich wykładu języka hebrajskiego. | Zb. p. ad. wydz. ośw. t. 16 str. 643. | 193 |
| 1846 r. 30 kwietnia (12 maja) | Post. K. rz. spr. № 4594 | W przedmiocie nie przyjmowania umów o posiadaniu nieruchomości przez żydów bez zezwolenia władzy administracyjnej. | U St. Zawadzkiego „Prawo cywilne“ t. 2 str. 867 | 128 |
| 1846 r. 24 maja (5 czerwca) | Post. R. Ad. | Ustanawiające zamianę kar pieniężnych wymierzanych na duchownych i inne osoby wyznania mojżeszowego, za przekroczenie przepisów prawa o małżeństwie, na karę aresztu. | Dz. pr. Kr. P. t. 37 str. 415 | 29 |
| 1846 r. 7/19 grudnia | Post. K. rz. sp. w. № 55896 | O wzbronieniu rabinom brania udziału w sprawach dotyczących kontrabandy przez żydów popełnionych. | Prz. d. Rz. G. str. 169 | 31 |

| Data | Władza która wydała postanowienie | Treść postanowienia | Miejsce opublikowania | Str. |
|---|---|---|---|---|
| 1847 r. 26 stycznia (10 lutego) | Uk. N. | Dozwalający żydom budowania domów drewnianych w tych miastach, w których mają prawo zamieszkiwania. | Dz. pr. Kr. P. t. 38 str. 431 | 127 |
| 1847 r. 4/16 marca | Post. R. Ad. | Zabraniające żydom mieszkania na części ulicy Chmielnej w m. Warszawie. | tamże t. 39 str. 37 | 271 102 |
| 1847 r. 24 paździer. (5 listopada) | takież post. | O poborze do wojska żydów w wieku spisowym (od lat 18 do 25) będących. | tamże str. 335 | 142 |
| 1848 r. 12/24 marca | takież post. | Zapewniające żołnierzom dymisjonowanym wyznania mojżeszowego rodem z Królestwa pewne swobody. | tamże t. 40 str. 167 | 145 265 266 |
| 1848 r. 4/16 maja | Uk. N. | O zatrudnianiu się szynkowaniem. | tamże str. 221 | 111 |
| 1848 r. 8/20 czerwca | Uk. N. | Dozwalający żydom mieszkania w m. Warszawie przy ulicy Koźlej i na części ulicy Ś-to Jerskiej. | tamże t. 40 str. 215 | 102 |
| 1848 r. 13/25 sierp. | Post. K. rz. sp. w. | O niedozwalaniu nieznajomym rabinowi żydom wygłaszania w bóżnicy mów i kazań. | Prz. d. Rz. G. str. 170 | 32 |
| 1848 r. 7/19 wrześ. | Uk. N. | Dozwalający żydom mieszkania w niektórych wyłączonych ulicach w Warszawie i w innych miastach. | Dz. p. Kr. P. t. 41 str. 107 | 103 127 271 |
| 1849 r. 31 marca (12 kwietnia) | Post. K. rz. sp. w. № 15081 | O zwolnieniu członków dozorów bóżniczych od wnoszenia składki bóżniczej przez czas jedynie sprawowania tych obowiązków. | Prz. d. Rz. G. str. 193 | 51 |

| Data | Władza która wydała postanowienie | Treść postanowienia | Miejsce opublikowania | Str. |
|---|---|---|---|---|
| 1849 r. 23 sierpnia (4 września) | takież post. № 12462 | Polecenie do urzędników stanu cywilnego o nie dozwalaniu powtórnego wyjścia za mąż wdowom po wojskowym przed otrzymaniem od dowódcy półkowego zawiadomienia o śmierci pierwszego męża. | tamże str. 250 | 234 |
| 1850 r. 28 marca (9 kwietnia) | Post. R. Ad. | Zapewniające żołnierzom dymisjonowanym wyznania mojżeszowego rodem z Cesarstwa i pragnącym zamieszkiwać w Królestwie pewne swobody. | tamże t. 43 str. 53 | 265 266 267 |
| 1850 r. 15/27 kwiet. | Post. K. rz. sp. w. № 17026—8756 | O grzebaniu zmarłych w szpitalu żydowskim włóczęgów, kosztem funduszów służących na transport włóczęgów i zbiegów. | Zb. p. ad. cz. III t. 1 str. 369 | 160 |
| 1850 r. 6/18 czerwca | takież post. | O zwolnieniu właściciela dóbr Łychow od składki gminnej. | | |
| 1850 r. 13/25 czerw. | Post. R. Ad. | Zabraniające żydom zmieniania nazwisk przy przechodzeniu na wyznanie chrześciańskie. | Dz. pr. Kr. P. t. 43 str. 291 | 22 |
| 1850 r. 27 lipca (8 sierpnia) | takież post. | O wypłacie szpitalowi starozakonnych rubli 9000 z funduszu koszernego. | Wspomniane w post. K. rz. sp. w. z dnia 19/31 października 1851 roku № 1666—30754 | 167 |
| 1850 r. 25 sierpnia (6 września) | takież post. | Zakazujące żydom używania odróżniającej odzieży. | Wspomniane w dziele: Л. М. Роговинъ „О евреяхъ“ | 271 |
| 1850 r. 15/27 grud. | Post. R. Ad. | Znoszące zakaz zamieszkiwania żydów w obrębie trzech mil od granicy Cesarstwa rosyjskiego. | Dz. pr. Kr. P. t. 43 str. 371 | 106 |

| Data | Władza która wydała postanowienie | Treść postanowienia | Miejsce opublikowania | Str. |
|---|---|---|---|---|
| tejże daty | takież post. | Znoszące opłatę glejtową od obcych żydów, na komorach pogranicznych, pobieraną za pobyt w Królestwie. | tamże str. 377 | 267 |
| 1851 r. 5/17 stycznia | Rozkaz Cesarski | Czyniący wyjątek co do używania odróżniającej odzieży przez rabinów. | W dziele: Л. М. Роговина „Систематическій сборникъ законовъ о евреяхъ" str. 416/7 | 271 |
| 1851 r. 9/21 stycznia | Post. R. Ad. | Zatwierdzające przepisy co do kontroli nad żydami w obrębie 21-wiorstowym od granicy Prus i Austrji zamieszkałymi. | Dz. pr. Kr. P. t 43 str. 415 | 106 |
| 1851 r. 20 czerwca (2 lipca) | Post. K. rz. sp. w. № 992—5294 | Zwalnia Bergsona właściciela majątku w Grójeckim od opłaty tamże składki bóżniczej. | Kopia w aktach Zarządu Gminy o składce gminnej | 52 |
| 1851 r. 16/28 lipca | takież post. | O porządku formowania budżetów dozorów bóżniczych. | Zb p. ad. cz. 3 dodat. do t. 3 str. 1103 | 52 |
| 1851 r. 19/31 paźdz. | Post. K. rz. sp. w. № 1666—30754 | O prenotacji w księgach kas powiatowych oraz bezpłatnej i spiesznej egzekucji kosztów kuracji dla szpitala starozakonnych w Warszawie. | Zb. p. ad. cz. 3 t. 3 str. 289 | 160 |
| 1852 r. 6/18 czerwca | Post. K. rz. sp. w. № 1081—20743 | O kosztach kuracji dla szpitala starozakonnych w Warszawie. | tamże str. 295 | 160 |
| 1853 r. 19 czerwca (1 lipca) | Post. R. Ad. | Zabraniające żydówkom golenia głów przy wstępowaniu w związki małżeńskie. | Dz. pr. t. 47 str. 29 | 272 |
| 1853 r. 18/30 wrześ. | Post. K. rz. sp. w. № 52174 | O opłacie, którą rzeźnicy mogą pobierać od rzezi bydła i drobiu tytułem koszernego. | Prz. d. Rz. G. str. 171 | 266 |

| Data | Władza która wydała postanowienie | Treść postanowienia | Miejsce opublikowania | Str. |
|---|---|---|---|---|
| 1853 r. 7/19 paźdz. | takież post. | Aby nie znaglano chorych wyznań niekatolickich w szpitalach do spełniania obrządków katolickich. | Zb. p. ad. Zak. dobr. cz. 3 t. 3 str. 303 | 160 |
| 1853 r. 27 paździer. (8 listopada) | Post. N. K. | O karach za defraudację jabłek rajskich i palm. | Wspomniane w rozporządzeniu rady szpitalnej z dn. 11/23 sierpnia 1855 r. | 170 |
| 1854 r. 2/14 maja | Uk. N. | Ustawa dla instytutu szlacheckiego w Warszawie. | Zb p. ad. wydz. ośw. t. 3 str. 547 | 100 |
| 1854 r. 4/16 maja | Post. K. rz. sp. w. № 6426 | O opłacie przez żydów trudniących się przemysłem składki na utrzymanie budowli bóżniczych. | Prz. d. Rz. G. str. 225 | |
| 1854 r. 8/20 czerwca | Uk. N. | O wysyłaniu żydów o defraudację przekonanych za obręb 100 wiorstowy od granicy Królestwa. | Dz. pr. Kr. P. t. 47 str. 36 | 107 |
| 1855 r. 11/23 sierp. | Rozporządzenie rady szczegółowej opiekuńczej szpitala żydowskiego № 1196. | Co do sposobu kupna i sprzedaży w szpitalu starozakonnych w Warszawie jabłek rajskich i palm. | Zb. pr. ad. cz. 3 t. 5, str. 113. | 170 |
| 1855 r. 6/18 paźdz. | Post. Rady opiekuńczej zakładów dobroczynnych. | Ustawa dla domu schronienia starców i sierot starozakonnych. | Zb. pr. ad. cz. 3 t. 3, str. 417. | 168 |
| 1855 r. 7/19 paźdz. | Post. R. Ad. | Wskazujące ulice w m. Zgierzu na mieszkania dla żydów. | Dz. pr. Kr. P. t. 49 str. 243. | 104 |
| 1856 r. 19/31 sierp. | Post. K. rz. sp. w. № 3903/23513 | Zabraniające rabinom dawania rozwodów religijnych przed uzyskaniem rozwodu cywilnego. | U St. Zawadzkiego: Prawo cywilne t. I str. 338. | 247 |

| Data | Władza, która wydała postanowienie | Treść postanowienia | Miejsce opublikowania | Str. |
|---|---|---|---|---|
| 1857 r. 2/14 lutego | Takież post. № 1468 | O sposobie przyjmowania przysiąg od starozakonnych w bóżnicach. | Prz. d. Rz. G. str. 172. | 17 |
| 1857 r. 8/21 marca | Post. K. rz. spr. № 2601. | W przedmiocie rozwodów religijnych. | U St. Zawadzkiego „Prawo cywilne" t. 1 str. 190. | 247 |
| 1857 r. 12 czerwca | Uk. N. | Dozwalający żydom przesiedlania się z Królestwa do Cesarstwa. | Dz. pr. Kr. P. t. 50 str. 417. | 118 |
| 1857 r. 11/23 paźdz. | Post.K.rz.sp.w. № 30586. | O niedozwoleniu zagranicznym żydom odprawiania dla tutejszo-krajowej ludności starozakonnej modlitw i obrządków religijnych. | Prz. d. Rz. G. str. 174. | 32 |
| 1857 r. 13 paździer. | Uk. N. | Zatwierdzający ustawę i etat szkoły rabinów w Warszawie. | Tamże t. 54 str. 227. | 30 216 |
| 1857 r. 4 grudnia | Uk. N. | Ustawa dla pensji żeńskiej rządowej w Warszawie. | Tamże t. 54 str. 293. | 201 |
| 1857 r. 27 grudnia | Uk. N. | Ustawa dla instytutu gospodarstwa wiejskiego i leśnictwa w Marymoncie, tudzież dla szkoły wiejskiej przy tymże instytucie będącej. | Tamże t. 52 str. 155. | 200 |
| 1858 r. 15/7kwietnia | Post. K. rz. spr. № 6160. | Żydzi nie mogą być świadkami przy aktach notarjalnych. | Wspomniane u St. Zawadzkiego „Prawo cywilne" t. 2 str. 869. | 82 |
| 1858 r. 13/25 czerw. | Post. R. Ad. | Dozwalające starozakonnemu Bernardowi Handtke nabywania na własność dóbr ziemskich. | Dz. pr. Kr. P. t. 54 str. 167. | 130 |

| Data | Władza, która wydała postanowienie | Treść postanowienia | Miejsce opublikowania | Str. |
|---|---|---|---|---|
| 1858 r. 7/19 paźdz. | Post. R. Ad. | Takież pozwolenie Lesserowi Levy. | Tamże t. 50 str. 41. | 130 |
| 1858 r. 10/22 listop. | Post. K. rz. sp. w. № 29150. | O odkrywaniu rodału przy składaniu przysięgi przez żydów. | Prz. d. Rz. G. str. 176. | 18 |
| 1859 r. 9/21 sierpnia | Uk. N. | Ustawa dla wyższych naukowych zakładów rządowych żeńskich w Warszawie. | Zb. p. ad. Wyd Ośw. t. 5 str. 509. | 201 |
| 1859 r. 10/22 paźdz. | Post. K. rz. sp. w. № 53205. | O przestrzeganiu, aby starozakonni spełniali ściśle przepisy o aktach stanu cywilnego. | Prz. d. Rz. G. str. 257. | 235 |
| 1859 r. 15/27 paźdz. | Takież post. | O pokrywaniu kosztów leczenia chorych żydów. | Zb. pr. ad. cz. 3 t. I str. 451. | 160 |
| 1859 r. 16/28 paźdz. | Post. R. Ad. | Dozwalające nabywania na własność dóbr ziemskich i nieruchomości miejskich starozakonnemu Filipowi Lubelskiemu. | Dz. pr. Kr. P. t. 54 str. 281. | 130 |
| 1859 r. 2 listopada | Uk. N. | Ustawa dla szkół rolniczych w Królestwie Polskiem. | Zb. p. ad. Wyd. Ośw. t. 5 str. 234. | 200 201 |
| 1860 r. 26 stycznia (8 lutego) | Post. K. rz sp. w. № 44572. | O wynagrodzeniu należnem kasjerowi i kontrolerowi za prowadzenie bóżniczej rachunkowości. | Prz. d. Rz. G. str. 226. | 52 |
| 1860 r. 12/24 lutego | Post. R. Ad. | Dozwalające nabywania dóbr ziemskich i nieruchomości miejskich starozakonnemu Ignacemu Dawidsohnowi. | Dz. pr. Kr. P. t. 54 str. 103. | 130 |
| 1860 r. 18 lutego (1 marca) | Post. K. rz. sp. w. № 3675. | O obowiązku przedstawienia aktu małżeństwa rodziców przy sporządzaniu aktu urodzenia dziecka. | W aktach K. rz. sp. w. tyczących się aktów stanu cywilnego wyznania mojżeszowego. Vol. II. | 236 |

| Data | Władza, która wydała postanowienie | Treść postanowienia | Miejsce opublikowania | Str. |
|---|---|---|---|---|
| 1860 r. 11/23 czerw. | Uk. N. | Ustawa dla szkół wyższych żeńskich rządowych w Królestwie Polskiem. | Zb. p. ad. Wydz. ośw. t. 5 str. 539. | 201 |
| 1860 r. 25 czerwca (7 lipca) | Post. K. rz. sp. w. № 18145. | O wydalaniu się rabinów i członków dozoru bóżniczego jedynie za urlopami władzy właściwej. | Prz. d. Rz. G. str. 195. | 32 52 |
| 1860 r. 30 września (12 paźdz.) | Post. R. Ad. | Dozwalające nabywania na własność dóbr ziemskich i nieruchomości miejskich starozakonnemu Józefowi Epsteinowi. | Dz. pr. Kr. P. t. 56 str. 153. | 130 |
| 1860 r 30 września (12 paźdz.) | Takież post. | Takież pozwolenie Adamowi Epsteinowi. | Tamże t. 55 str. 425. | 130 |
| 1860 r. 30 września (12 paźdz.) | Takież post. | Takież pozwolenie Hermanowi Epsteinowi. | Tamże t. 56. str. 153. | 130 |
| 1860 r. 28 październ. (9 listopada) | Takież post. | Takież pozwolenie Szoelowi Kaftalowi | Tamże str. 163. | 130 |
| 1860 r. 28 październ. (9 listopada) | Takież post. | Takież pozwolenie Dawidowi Bauerertzowi. | Tamże str. 227. | 130 |
| 1860 r. 18/30 listop. | Post. K. rz. sp. w. № 42001. | O dozwoleniu stawiania słupków i zawieszania łańcuszków eryfami zwanych jedynie na bocznych ulicach. | Prz. d. Rz. G. str. 177. | 14 |
| 1861 r. 28 lutego (12 marca) | Post. R. Ad. | O rozszerzeniu rewiru żydowskiego w m. Łodzi. | Dz. pr. Kr. P. t. 58 str. 71. | 104 |
| 1861 r. 24 maja (5 czerwca) | Uk. N. | O wyborach do rad gubernialnych i powiatowych tudzież do rad municypalnych. | Tamże str. 365. | 83 |

| Data | Władza, która wydała postanowienie | Treść postanowienia | Miejsce opublikowania | Str. |
|---|---|---|---|---|
| 1862 r. 13/25 stycznia. | Post. K. rz. w. r. № 1253. | Poleca Rządom gubernialnym, aby w sprawozdaniach podawały wiadomości dotyczące wyznania żydowskiego. | Prz. d. Rz. G. str. 276. | 31 |
| 1862 r. 3/15 lutego | Takież post. № 11238. | O stosowaniu wynagrodzenia kasjera miejskiego za rachunkowość bóżniczą do rzeczywistego dochodu bóżniczego. | Tamże str. 228. | |
| 1862 r. 16/28 marca | Post. R. Ad. | Dozwalające starozakonnemu Juljanowi Lewenglikowi nabywania na własność dóbr ziemskich i nieruchomości miejskich. | Dz. pr. Kr. P. t. 59 str. 361. | 131 |
| 1862 r. 8/20 maja | Uk. N | Ustawa o wychowaniu publicznem w Królestwie Polskiem. | Tamże t. 60 str. 227. | 194 201 |
| 1862 r. 24 maja (5 czerwca) | Takież post. | O uprawnieniu żydów. | Tamże str. 19. | 18, 19, 82, 111 132 182 260 |
| 1862 r. 31 lipca (12 sierpnia) | Post. R. Ad. | O dozwoleniu żydom kształcenia się w zawodzie farmaceutycznym i utrzymywania aptek, o dozwoleniu felczerom żydom uczestniczenia w zgromadzeniach felczerskich, jako też o dopuszczeniu żydów na meklerów do handlu bydłem. | Tamże t. 61 str. 50. | 112 102 |
| 1862 r. 16/28 paźdz. | Uk. N. | O uchyleniu podatku koszernego. | Tamże str. 77. | 266 |

| Data | Władza, która wydała postanowienie | Treść postanowienia | Miejsce opublikowania | Str. |
|---|---|---|---|---|
| 1862 r. 28 grudnia (1863 r. 9 stycznia) | Post. R. Ad. | O zniesieniu opłaty biletowej od żydów pobieranej. | Tamże str. 116. | 267 |
| 1863 r. 29 maja (10 czerwca) | Post. K. rz. w. r. № 7118. | O przedstawieniu przez rządy gubernialne w sprawozdaniach wiadomości co do stanu kas bóżniczych. | Prz. d Rz. G. str. 280. | 53 |
| 1863 r. 7/19 paźdz. | Takież post. № 11487. | W tymże przedmiocie. | Tamże str. 284. | |
| 1863 r. 31 grudnia (1864 r. 12 stycznia) | Post. R. Ad. | O dozorach szkolnych. | Zb. p. ad. Wyd. ośw. t. 1. str. 431. | 194 195 |
| 1864 r. 19 lutego (2 marca) | Uk. N. | O urządzeniu gmin wiejskich. | Dz. pr. Kr. P. t. 62 str. 37. | 84 |
| 1864 r. 30 sierpnia (11 wrześn.) | Uk. N. | O wychowaniu publicznem. | Dz. pr. Kr. P. t. 62 str. 327. | 194 202 |
| 1864 r. 1/13 grudnia | Post. K. rz. ośw. p. № 15863 | O ustaniu czynności opiekunów szkół elementarnych. | Zb. p. ad. wydz. ośw. t. 1 str. 505 | 195 |
| 1864 r. 16/28 grudn. | Post. K. rz. sp. w. № 29097 | O przymiotach kandydatów na urząd rabina. | Prz. d. Rz. G. str. 197 | 31 |
| 1865 r. 6/18 marca | Takież post. | O umieszczaniu w etacie kasy bóżniczej odpowiedniego funduszu na kurację biednych żydów w szpitalach. | tamże str. 230. | 53 161 |

| Data | Władza, która wydała postanowienie | Treść postanowienia | Miejsce opublikowania | Str. |
|---|---|---|---|---|
| 1865 r. 20 kwietnia (2 maja) | Takież post. № 9620. | O wykazach o pobieraniu stempli nominacyjnych od urzędników i oficjalistów bóżniczych. | tamże str. 199 | 53 |
| 1866 r. 5/17 stycznia | Uk. N. | Ustawy średnich zakładów naukowych. | Dz. pr. Kr. P. t. 64 str. 23 | 204 |
| 1866 r. 1/13 lutego | Uk. N. | O dopuszczeniu żydów dyplomy na stopnie naukowe posiadających do służby cywilnej. | Dz. pr. Kr. P. t. 64 str. 9. | 91 |
| 1866 r. 28 czerwca (10 lipca) | Uk. N. | Ustawa warszawskiego instytutu głuchoniemych i ociemniałych. | Dz. pr. Kr. P. t. 65 str. 239. | 206 |
| 1866 r. 29 lipca (10 sierpnia) | Uk. N. | Ustawa szkoły greckounickiej w Chełmie. | Tamże str. 451. | 205 |
| 1866 r. 13/25 sierpn. | Post. K. urz. | O zreorganizowaniu średnich zakładów naukowych i o wprowadzeniu wykładu w języku rosyjskim w początkowych szkołach żydowskich. | Zb. p. ad. Wydz. ośw. t. 4 str. 665. | 195 206 |
| 1866 r. 19/31 grudn. | N. zat. ustawa | O zarządzie gubernialnym, obejmująca: o zatwierdzeniu przez Gubernatorów wyborów do dozorów bóżniczych, umarzaniu niedoborów i rozpoznaniu rachunków (art. 16, 35, 106). | tamże t. 66 str. 119. | 7, 53, 229 |
| 1867 r. 10 listopada | Post. K. urz. | O prowadzeniu książek metrycznych w języku rosyjskim. | Zb. p. K. u. rz. | 229 |
| 1868 r. 29 lutego | N. zat. dodatkowe przepisy do ustawy o zarządzie gubernialnym. | O rozstrzyganiu przez Gubernatorów spraw o wyborach, mianowaniu i uwalnianiu członków dozorów bóżniczych, rabinów i kantorów. | Dz. pr. Kr. P. t. 68 str. 29. | 32, 54, 229 |

| Data | Władza która wydała postanowienie | Treść postanowienia | Miejsce opublikowania | Str. |
|---|---|---|---|---|
| 1868 r. 14/26 czerw. | Post. K. urz. | O porządku mianowania i uwalniania podrabinów i duchownych przy żydowskich domach modlitwy. | tamże str. 337 | 32 |
| 1869 r. 24 paździer. (5 listopad.) | takież post. | O prowadzeniu ksiąg stanu cywilnego w miastach, które na mocy ukazu z dnia 1 czerwca przeszły na osady, przez wójtów gminy, a gdzie to niemożliwe przez nieetatowych. | Zb. p. K. urz. | 230 |
| 1869 r. 19 grudnia | takież post. | O zarządzaniu sumami bóżniczemi. | Zb. p. K. urz. t. 6 od. 3 str. 233 | 54 |
| 1870 r. 6/18 lutego | takież post. | O przypuszczaniu żydów do wyborów na urzędy do administracji gminnej w osadach. | Dz. pr. Kr. P. t. 70 str. 80 | 84 |
| 1870 r. 19 czerwca | | O zarządzaniu instytucjami dobroczynnemi. | tamże str. 194 | 50, 161 183 |
| 1870 r. 22 czerwca | takież post. | O urządzeniu zarządu gospodarczego m. Warszawy (VII art. 11). | tamże str. 263 | 54 |
| 1870 r. 9/21 paźdz. | takież post. | O prawach żydów do zgromadzania się na zebrania gminne i gromadzkie. | tamże str. 457 | 55 |
| 1871 r, 15/27 stycz. | takież post. № 3188 | O prowadzeniu ksiąg stanu cywilnago w osadach, w których wójci gminni są niepiśmienni przez ławników, a w razie ich niepiśmienności przez pisarzy gminnych. | Zb. p. K. urz. | 230 |
| 1871 r. 6/18 marca | Post. N. Kr. № 4874 | Nowe przepisy o wyborach do gminy żydowskiej. | W aktach Zarządu Gminy Starozakonnych m. Warszawy | 55 |
| 1871 r. 1 czerwca | takież post. № 3188 | O zatwierdzeniu darowizn i zapisów. | | 221 |

| Data | Władza która wydała postanowienie | Treść postanowienia | Miejsce opublikowania | Str. |
|---|---|---|---|---|
| 1872 r. 11 stycznia | N. zat. z dn. R. Pań. | O rozciągnięciu do żydów, którzy ukończyli kurs w nauk w instytucie technologicznym mocy art. 1395 prawa o stanach t. j. prawa zamieszkiwania i wstępowania do służby we wszystkich wydziałach bez ograniczenia miejsca. | Zb. p. i r. rz. № 18 str. 258 | |
| 1872 r. 7 sierpnia | Uk. rz. S. (1-szy Dep.) | O ustaniu mocy obowiązującej deklaracji o wzajemnem wydawaniu zbiegłych żydów w Rosji i Austrji. | tamże № 68 str. 1154 | |
| 1874 r. 1 stycznia | N. Uk. | Ustawa o powinności wojskowej. | tamże 1874 r. str. 2 | 143 |
| 1874 r, 20 maja | N. rozkaz | Że żydzi nie mogą być wybierani na członków Komisji wojskowej. | tamże | 144 |
| 1876 r. 28 luty | Uk. rz. S. (1-szy Dep.) | O środkach zabezpieczenia prawidłowego pełnienia przez żydów powinności wojskowej. | Zb. p. i r. rz. № 19 str. 210 | 144 |
| 1877 r. 29 kwietnia | N. zat. post. Kom. min. | O wydawaniu żydom świadectw na mełamedów. | tamże № 46 str. 530 | 213 |
| 1877 r. 26 grudnia | N. zat. post. Kom. min. | O sposobie wydawania świadectw handlowych 1-ej gildy żydom poddanym zagranicznym, którzy przybywają do Rosji w interesach handlowych. | tamże № 15/1876 str. 111 | 117 |
| 1878 r. 14 kwietnia | N. zat. post. Kom. min. | O świadectwach dla mełamedów. | tamże № 95 str. 521 | 213 |
| 1878 r. 9 maja | Uk. rz. S. (1-szy Dep.) | O pociągnięciu do pełnienia powinności wojskowej, w razie niedoboru pośród ludności żydowskiej, osób tego wyznania, korzystających z ulg 1-ej kategorji. | tamże № 117 str. 521 | 144 |

| Data | Władza która wydała postanowienie | Treść postanowienia | Miejsce opublikowania | Str. |
|---|---|---|---|---|
| 1879 r. 9 marca | N. roz. | O świadectwach dla mełamedów. | tamże № 56 str. 563 | 213 |
| 1882 r. 7 kwietnia | N. roz. | O spiesznem prowadzeniu spraw o zabnrzenia przeciwko żydom. | tamże № 32/1882 str. 962 | 282 |
| 1885 r. 15 stycznia | N. zat. zd. R. Pań. | O zabronieniu niechrześcianom malowania, wyrabiania i handlowania przedmiotami kultu chrześciańskiego. | Zb. p. i r. rz. № 30 str. 552 | 113 |
| 1885 r. 16 lutego | N. zat. post. K. min. | O ustanowieniu egzaminu z języka rosyjskiego dla kandydatów na posady rabinów w Królestwie Polskiem. | tamże № 35 str. 621 | 33 |
| 1885 r. 5 marca | N. zat. zd. R. Pań. | O języku wykładowym w szkołach elementarnych. | tamże № 43 str. 740 | 195 |
| 1886 r. 4 maja | Rozp. m. sp. w. | O wysokości wynagrodzenia za schwytanie żydów, uchylających się od pełnienia powinności wojskowej. | tamże № 50 str. 990 | 148 |
| 1886 r. 1 grudnia | N. zat. zd. R. Pań. | O osobach mających prawo zajmowania urzędu rabinów. | tamże № 44/1887 str. 703 | 33 |
| 1886 r. 15 grudnia | takież post, | O wynagrodzeniu duchownych wzywanych do władz sądowych ogólnych, w celu odbierania przysięgi od świadków i innych osób w sprawach cywilnych. | tamże № 7/1887 str. 118 | 35 |
| 1887 r. 9 stycznia | Post. K. urz. № 4147 | O sposobie mianowania w guberniach Królestwa Polskiego rabinów, w razie uchylenia się żydów od wyboru kandydata na ten urząd, tudzież o ustanowieniu opłaty od każdego kandydata egzaminowanego z języka rosyjskiego. | tamże № 18 str. 306 1887 | 33 |

| Data | Władza która wydała postanowienie | Trość postanowienia | Miejsce opublikowania | Str. |
|---|---|---|---|---|
| 1887 r. 27 marca | Decyzja rz. S. | O prawie żydów, którym dozwolono zamieszkiwać wszędzie, zajmowania się handlem i przemysłem. | tamże № 42 str. 1440 | 123 |
| 1887 r. 28 kwietnia | N. zat. zd. R. Pań. | O uchyleniu zakazu zabraniającego żydom najmowania chrześcian do posługi domowej i do robót, tudzież o obowiązkach religijnych żydów względem służących u nich chrześcian. | tamże № 62 str. 996 | 112 |
| 1887 r. 28 kwietnia | takież post. | Ustawa szkół miejskich okręgu naukowego warszawskiego. | tamże № 57 str. 888 | 196 |
| 1887 r. 12 paździer. | Rozp. min. sp. w. | O wynagrodzeniu za schwytanie żydów uchylających się od powinności wojskowej. | tamże № 107 str. 2016 | 148 |
| 1887 r. 17 grudnia | N. zat. post. kom. min. | O dokumentach handlowych dla żydów cudzoziemców. | tamże № 8. 1888 r. str. 117 | 117 |
| 1888 r. 7 marca | N. zat. zd. R. Pań. | Przepisy zasadnicze o szkołach przemysłowych. | tamże № 36 str. 658 | 206 |
| 1888 r. 16 marca | Decyzja rz. S. | O sposobie stwierdzenia przez żydów prawa do ulgi wojskowej z powodu położenia familijnego. | tamże № 117 str. 2293 | 144 |
| 1888 r. 9 czerwca | Decyzja rz. S. | O szkołach realnych. | tamże № 57 str. 1157 | 206 |
| 1888 r. 19 grudnia | Rozp. min. sp. w. | O wynagrodzeniu za schwytanie żydów uchylających się od pełnienia powinności wojskowej. | tamże 25 lutego 1889 r. | 148 |
| 1889 r. 31 stycznia | N. zat. zd. R. Pań. | O zabronieniu żydom, powołanym do służby wojskowej, lub będącym w tejże służbie zastępowania się przez bliskich krewnych. | tamże 21 marca 1889 r. | 145 |

| Data | Władza, która wydała postanowienie | Treść postanowienia | Miejsce opublikowania | Str. |
|---|---|---|---|---|
| 1889 r. 13 lutego | N. zat. zd. R. P. | Ustawa szkoły górniczej dąbrowskiej. | tamże № 21. | 207 |
| 1889 r. 8 czerwca | takież post. | O uwolnieniu od opłaty stemplowej świadectw wydawanych mełamedom na prawo nauczania dzieci żydowskich. | tamże 18 sierpnia 1889 r. | 213 |
| 1889 r. 8 listopada | N. roz. | O sposobie przyjmowania niechrześcian do Adwokatury. | tamże № 127. | 93 |
| 1890 r. 18 kwietnia | N. roz. | O sposobie przyjmowania niechrześcian do liczby pełnomocników prywatnych przy zjazdach sędziów pokoju. | tamże № 40. | 93 |
| 1891 r. 7 maja | rozp. m. sp. w. | Ustawa normalna dla szkół dentystycznych. | tamże № 68. | 210 |
| 1891 r. 11 czerwca | N.zat. zd. R.Pań. | Zakaz kupowania i posiadania pod jakimkolwiek bądź tytułem ziemi włościańskiej przez żydów. | tamże № 76. | 113 134 |
| 1891 r. 3 październ. | Decyzja rz. S. | O nałożeniu kary na rodziny żydów, którzy nie stawili się na wezwanie do rewizji lekarskiej, wojskowej dla określenia ich wieku podług ich wyglądu. | tamże № 38/1892 | 154 |
| 1892 r. 28 kwietnia | N.zat.zd.R.Pań. | Ustawa o przemyśle górniczym, zabraniająca żydom udziału w przemyśle górniczym. | tamże № 60. | 113 |
| 1892 r. 8 maja | N.zat.uch.Kom. min. | O działalności w Rosji założonego w Anglji żydowskiego towarzystwa kolonizacyjnego. | tamże № 73. | 274 |

| Data | Władza, która wydała postanowienie | Treść postanowienia | Miejsce opublikowania | Str. |
|---|---|---|---|---|
| 1892 r. 12 czerwca | Post. m. sp. w. № 2034 | O rejestrach wysiedlających się żydów i ulgach dla nich. | przytoczone u Л. М. Роговина: систематическій сборникъ законовъ о евреяхъ str. 150. | 276 |
| 1892 r. 18 czerwca | N. zat. zd. R. P. | O odpowiedzialności za dopuszczenie publicznych nabożeństw żydowskich nie w ustanowionych do tego miejscach. | Zb. p. i r. rz. № 77. | 13 |
| 1893 r. 1 marca | N.zat.zd.R.Pań. | O nadzorze nad działalnością mełamedów i utrzymywanych przez nich szkół. | tamże № 54 § 445. | 213 |
| 1893 r. 23 kwietnia | takież post. | O zabronieniu żydom zmieniać imiona i nazwiska pod któremi są zapisani do ksiąg metrycznych. | tamże № 82 § 681. | 230 |
| 1893 r. 29 październ. | Wyjaśnienia Senatu | W jakich warunkach można skazywać na karę rodzinę żyda, który wezwany do niespodziewanej superewizji, nie stawił się do niej. | tamże № 118 1894 r. § 848. | 154 |
| 1894 r. | Konwencja handlowa z Niemcami. | O emigrantach nieprzyjętych przez władze niemieckie. | tamże № 3 1894 r. | 251 |
| 1895 r. 23 stycznia | N.zat.zd.R Pań. | O środkach zabezpieczenia prawidłowego spełniania powinności wojskowej przez niechrześcian. | tamże № 38 § 244. | 145 |
| 1895 r. 11 grudnia | Cyrkularz min. sp. w. dep. sp. d. wyz. ob. № 6007. | O chalicy. | przytoczony u Л. М. Роговина: систематическій сборникъ законовъ о евреяхъ str. 396. | 252 |

| Data | Władza, która wydała postanowienie | Treść postanowienia | Miejsce opublikowania | Str. |
|---|---|---|---|---|
| 1896 r. 12 lutego | N.zat.zd.R.Pań. | O odpowiedzialności niechrześcian za przeszkadzanie chrześcianom w spełnianiu obowiązków religijnych. | Zb. p. i r. rz. № 36 § 527. | 9 |
| 1897 r. 24 lutego | takież post. | O zapomogach dla żydów, którzy przyjęli chrzest i zmuszeni są opuścić dawne miejsce osiedlenia wśród byłych współwyznawców. | tamże № 36 § 527. | |
| 1899 r. 8 listopada | N.zat.zd.R.Pań. | O przemianowaniu urzędu zawiadującego oddziałem dla chorych umysłowo w szpitalu żydowskim w Warszawie. | tamże № 160 § 2424. | |
| 1900 r. 4 kwietnia | rozp. m. fin. | Ustawa szkoły handlowej niższej warszawskiej. | tamże № 57 § 1249. | 207 |
| 1900 r. 2 maja | takież post. | Ustawa szkoły handlowej niższej towarzystwa wzajemnej pomocy subjektów m. Łodzi. | tamże № 66 § 1502. | 207 |
| 1901 r. 12 kwietnia | Decyzja rz. S. | O prawach żydów do wstępowania do służby państwowej. | tamże № 48 § 961. | 96 |
| 1901 r. 9 czerwca | Zdanie R. Pań. | O ustanowieniu sposobu wybierania rabinów i ich pomocników. | tamże № 76 § 1547. | 34 |
| 1901 r. 18 września | Reskrypt min. rolnictwa | Ustawa szkoły rolniczej w Częstoniewie. | wspomniane w dziele z dziejów Gminy Starozakonnych w Warszawie: Szkolnictwo. | 217 |
| 1902 r. 12 sierpnia | Rozp. min fin. | Zabrania przywozu z zagranicy akcji i świadectw tymczasowych banku kolonialnego żydowskiego w Londynie. | Zb. p. i r. rz. № 92 § 1049. | 278 |

| Data | Władza która wydała postanowienie | Treść postanowienia | Miejsce opublikowania | Str. |
|---|---|---|---|---|
| 1902 r. 26 sierpnia | Cyrkularz min. sp. w. № 4971 | O udzieleniu świadectw przez konsula w Londynie emigrantom żydom wracającym do kraju. | Wspomniany u Л. М. Роговина „Систематическій списокъ законовъ о евреяхъ" str. 157 | 277 |
| 1903 r. 26 lutego | Uk. N. | O zamierzeniach w kierunku udoskonalenia porządku państwowego. | Zb. pr. i r. rz. cz. 1, № 20, § 246 | 9 |
| 1903 r. 22 marca | Uk. N. | Nowy kodeks karny. | tamże № 38 | 24, 26 |
| „ „ | takież post. | O zmianie przepisów o zamieszkaniu żydów poza obrębem miast i miasteczek w Cesarstwie. | tamże § 580 | 120 |
| 1904 r. 12 grudnia | Uk. N. | O zamierzeniach w kierunku udoskonalenia porządku państwowego. | tamże cz. 1, № 189, § 1916 | 9 |
| 1905 r. 11 tutego | N. zat. zd. K. min. | O zniesieniu rozporządzeń administracyjnych ograniczających swobodę wyznania wiary. | tamże cz. 1, № 49, § 389 | 10 |
| 1905 r. 17 kwietnia | Uk. N. | O wzmocnieniu zasad tolerancji religijnej. | tamże cz. 1, № 63, § 526 | 23 |
| 1905 r. 5 czerwca | Uk. N. | O języku polskim. | tamże | 215 |
| 1905 r. 20 czerwca | Uk. N. | O wywłaszczeniu gruntu pod rozszerzenie cmentarza żydowskiego w osadzie Zaklików powiatu Janowskiego, guberni Lubelskiej. | tamże cz. 1, № 143, § 1330 | 281 |
| 1905 r. 6 sierpnia | Najwyższy Manifest | O utworzeniu Izby (dumy) Państwowej, i postanowienie o wyborach do tejże. | tamże cz. 1, № 141, § 1325 | 87 |
| 1905 r. 18 sierpnia | Cyrkularz min. s. w. | O przejściu na wiarę żydowską. | Wspomniany u Роговина „Законы о евреяхъ" str. 415 | 24 |

| Data | Władza która wydała postanowienie | Treść postanowienia | Miejsce opublikowania | Str. |
|---|---|---|---|---|
| 1905 r. 1 paździer. | Uk. N. | O języku polskim. | Zb. pr. i r. rz. | 29 |
| 1906 r. 21 lutego | Uk. N. | O reformie organizacji Rady Państwa. | Zb. pr i r. rz. cz. 1, № 31, § 196 | 88 |
| 1906 r. 14 marca | N. zat. zd. R. Pań. | O pogodzeniu niektórych postanowień kodeksu karnego z postanowieniami o wzmocnieniu zasad tolerancji religijnej | Zb. pr. i r. rz. cz. 1, № 73, § 461 | 24 |
| 1906 r. 23 kwietnia | Uk. N. | O zatwierdzeniu zasadniczych praw państwowych. | tamże cz. 1, № 98, § 603 | 10 |
| 1907 r. 6 lipca | Cyrkularz min. sp. w. ogólny dep. № 23 | O niedopuszczeniu agitacji sjonistycznej. | Przytoczony u: Л. М. Роговина „Систематическій сборникъ законовъ о евреяхъ“ str. 338 | |
| 1907 r. 11 sierpnia | Uk. N. | Znosi Radę miejską dobroczynności publicznej w Warszawie i oddaje zakłady dobroczynne i szpitale w Warszawie pod Zarząd Magistratu. | Zb. pr. i r. rz. | 162 |
| 1908 r. 20 maja | Cyrkularz min. sp. w. № 2314 | O zatwierdzaniu darowizn i zapisów. | | |
| 1908 r. 16 września | Uk. N. | Ograniczenia w przyjmowaniu żydów do szkół wyższych: w stolicy do 3%, w innych miejscowościach po za strefą osiadłości do 5% a w granicach stałego osiedlenia do 10%. | Art. 787—2 Pr. o st. | 221 |
| 1909 r. 22 sierpnia | takież post. | Ogranicza przyjmowanie żydów do szkół średnich zakładów naukowych w stolicach do 5%, w innych miejscowościach po za strefą stałego osiedlenia żydów do 10%, a w obrębie strefy osiedlenia do 15%. | Art. 787—3 Pr. o st. | 207 |

| Data | Władza która wydała postanowienie | Treść postanowienia | Miejsce opublikowania | Str. |
|---|---|---|---|---|
| 1911 r. 11 marca | Uch. R. min. | Rozciąga ograniczające normy procentowe przyjmowania do średnich zakładów naukowych i do dopuszczania żydów do składania egzaminu w tychże zakładach w charakterze eksternów. | Zb. pr. i r.rz. № 629 | 208 |
| 1913 r. 21 lutego | Uk. N. | O zwolnieniu z kar z powodu 300-lecia domu Romanowych. | tamże № 371 | 155 |
| 1913 r. 9 marca | Uk. N. | O zakazie dzierżawy majątków majorackich. | tamże № 470 | 137 |
| 1913 r. 12/25 grud. | Uch. R. min. | Odrzucająca uchwałę towarzystwa kredytowego m Warszawy o ograniczeniu liczby reprezentantów stowarzyszonych wyznania Mojżeszowego. | Dziennik Petersburgski 1913 r. | 89 |
| 1915 r. 21 marca | Post. J. G. W. | O wprowadzeniu nowego kodeksu karnego z 1903 r. | Dz. r. J. G. W. № 12 | 26 |
| 1915 r. 12 paździer. | takież post. | O niezmuszaniu żydów do otwierania sklepów w dnie świąteczne żydowskie. | Dz. r. J. G. W. № 5 | 11 |
| 1916 r. 5 maja | takież post. | Ordynacja miejska dla stoł. miasta Warszawy. | Dz. r. J. G. W. № 32 | 74 162 |
| 1916 r. 1 paździer. | takież post. | Rozporządzenie dotyczące organizacji żydowskiego towarzystwa religijnego w J. G. Warszawskiem. | tamże № 53 | 36, 68 |
| 1916 r. 5 grudnia | takież post. №№ 212, 3, 4 | O opiece nad ubogimi. | tamże № 56 | 163 |
| 1917 r. 7 lipca | Opinia Tymczasowej Rady Stanu | O chajderach i talmudtorach. | W protokółach T. R. Stanu | 286 |

## Spis powołanych artykułów prawa.

Z KODEKSU NAPOLEONA.



Z KODEKSU CYWILNEGO KRÓLESTWA POLSKIEGO.



Z PRAWA O PRZYWILEJACH I HYPOTEKACH.

## Z PRAWA O MAŁŻEŃSTWIE.



## Z KODEKSU KAR GŁÓWNYCH I POPRAWCZYCH.



## Z KODEKSU KARNEGO.

## Z NOWEGO KODEKSU KARNEGO.



## Z USTAWY O KARACH WYMIERZANYCH PRZEZ SĘDZIÓW POKOJU (Zb. pr. C. R. t. 15).



## Z ORGANIZACYI SĄDOWNICTWA (Zb. pr. C. R. t. 16 cz. 1).



## Z USTAWY POSTĘPOWANIA SĄDOWEGO CYWILNEGO.



## Z USTAWY POSTĘPOWANIA SĄDOWEGO KARNEGO.

## Z USTAWY SPRAW DUCHOWNYCH OBCYCH WYZNAŃ (Zb pr. C. R. t. 11).



## Z USTAWY ZAKŁADÓW NAUKOWYCH MINISTERSTWA OŚWIATY (Zb. pr. C. R. t. 11).



## Z USTAWY ZAKŁADÓW NAUKOWYCH MINISTERSTWA CESARSKIEGO DWORU, HANDLU I PRZEMYSŁU i t. p. (Zb. pr. C R. t. 11).

### Z USTAWY PRZEMYSŁOWEJ (Zb. pr. C. R. t. 11 cz. 2).



### Z USTAWY O PASZPORTACH I ZBIEGŁYCH (Zb. pr. C. R. t. 14).



### Z USTAWY O ZAPOBIEGANIU PRZESTĘPSTW I ICH PRZECIĘCIU (Zb. pr. C. R. t. 14).

## Objaśnienie skróceń.

| | | |
|---|---|---|
| Kr. S. Ks. W. | znaczy: | Król Saski Książe Warszawski. |
| N. Kr. | „ | Namiestnik Królewski. |
| Ks. N. | „ | Książe Namiestnik. |
| J. G. W. | „ | Jenerał Gubernator Warszawski. |
| Dek | „ | Dekret. |
| Post. | „ | Postanowienie. |
| Uk. N. | „ | Ukaz najwyższy. |
| N. roz. | „ | Najwyższy rozkaz. |
| N. zat. uch. | „ | Najwyżej zatwierdzona uchwała. |
| N. zat. zd. | „ | Najwyżej zatwierdzone zdanie. |
| Dz. pr. Ks. W. | „ | Dziennik praw Księstwa Warszawskiego. |
| Dz. pr. Kr. P. | „ | Dziennik Praw Królestwa Polskiego. |
| Dz. r. J. G. W. | „ | Dziennik rozporządzeń dla Jenerał-Gubernatorstwa Warszawskiego. |
| Kod. N. | „ | Kodeks Napoleona. |
| Kod. c. Kr. P. | „ | Kodeks cywilny Królestwa Polskiego. |
| Kod. Kar. | „ | Kodeks karny. |
| n. kod. kar. | „ | nowy kodeks karny. |
| K. K. G. i P. | „ | Kodeks kar głównych i poprawczych. |
| Ust. o kar. | „ | Ustawa o karach wymierzanych przez Sędziów Pokoju. |
| Ustawa p. cyw. | „ | Ustawa postępowania cywilnego cesarza Aleksandra II-go. |
| Zb. p. ad. | „ | Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego. |
| Prz. d. Rz. G. | „ | Przepisy odnoszące się do czynności rządów gubernialnych i naczelników powiatowych, Wydział Wyznań. |
| Zb. pr. C. R. | „ | Zbiór praw Cesarstwa rosyjskiego (Сводъ законовь „Россійской Имперіи“). |
| Zb. p. i r. rz. | „ | Zbiór praw i rozporządzeń rządowych (Собраніе узаконеній и распоряженіи правительства). |

| | | |
|---|---|---|
| K. rz. sp. w. | znaczy: | Komisja rządowa spraw wewnętrznych i duchownych. |
| K. rz. w. r. | „ | Komisja rządowa wyznań religijnych i oświecenia publicznego. |
| K. rz. spr. | „ | Komisja rządowa sprawiedliwości. |
| K. urz. | „ | Komitet urządzający Królestwa Polskiego. (Учредительный Комитетъ). |
| rz. S. | „ | rządzący Senat. |
| Dep. | „ | Departament. |
| Org. | „ | Organizacja. |
| Zb. p. K. urz. | „ | Zbiór przepisów Komitetu urządzającego. |
| Wydz. ośw. | „ | Wydział oświecenia. |
| Wydz. spr. | „ | wydział sprawiedliwości. |
| od. | „ | oddział. |
| R. Ad. | „ | Rada Administracyjna. |
| R. Pań. | „ | Rada Państwa. |
| m. | „ | minister. |
| fin. | „ | finanse. |
| K. min. | „ | Kom. ministrów. |
| rozp. | „ | rozporządzenie. |
| Pr. o. st. | „ | Prawa o stanach. |
| Ust. spr. d. wyz. ob. | „ | Ustawa spraw duchownych wyznań obcych. (Уставы духовныхъ дѣлъ иностранныхъ исповѣданій). |
| Ust. z. n. | „ | Ustawa zakładów naukowych. (Уставъ ученыхъ учрежденій и учебныхъ заведеній). |
| Ust. p. w. | „ | Ustawa o powinności wojskowej. (Уставъ воинской повинности). |
| Ust. o zap. i prz. prz. | „ | Ustawa o zapobieganiu i przeszkodzeniu przestępstwom. (Уставъ о предупрежденіи и пересѣченіи преступленій). |
| Ust. p. | „ | Ustawa o paszportach. (Уставъ о паспортахъ). |
| Ust. o b. p. | „ | Ustawa o bezpośrednich podatkach. (Уставъ о прямыхъ налогахъ). |
| N. | „ | Numer. |
| Art. | „ | artykuł. |
| cz. | „ | część. |
| t. | „ | tom. |
| wyd. | „ | wydanie. |
| str. | „ | stronica |
| t. p. | „ | tegoż prawa. |
| t. j. | „ | to jest. |
| i t. p. | „ | i temu podobne. |
| r. | „ | rok. |
| Złp. | „ | złotych polskich. |
| np. | „ | naprzykład. |
| star. | „ | starozakonny. |
| zd. | „ | zdanie. |

# Errata.

| | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Na str. | I | w wierszu | 22 | winno być: | udział | zamiast: | uział. |
| „ | 9 | „ | 16 | „ „ | spełnianiu, | „ | spełnieniu. |
| „ | 12 | „ | 18 | „ „ | się (w końcu wiersza). | | |
| „ | 13 | „ | 7 | „ „ | w należącem, | zam: | należącem. |
| „ | 19 | „ | 5 | „ „ | chrzest. | „ | chrześć. |
| „ | 33 | „ | 19 | „ „ | 1886 | „ | 1868 |
| „ | 46 | „ | 8 | „ „ | 26 | „ | 24 |
| „ | 49 | „ | 19 | „ „ | wywołała | „ | wywoła |
| „ | 58 | „ | 28 | „ „ | są | „ | jest |
| „ | 81 | „ | 23 i 35 | „ „ | 3) | „ | 1) |
| „ | 97 | „ | 26 | „ „ | interpretacji | „ | interpelacji |
| „ | 104 | „ | 32 | „ „ | 1823 | „ | 1832 |
| „ | 119 | „ | 4 | „ „ | przesiedlenia | „ | osiedlenia |
| „ | 120 | „ | 8 | „ „ | strefą | „ | sferą |
| „ | 123 | „ | 14 | „ „ | strefą | „ | sferą |
| „ | 123 | „ | 26 | „ „ | strefą | „ | sferą |
| „ | 127 | „ | 6 | „ „ | w dniu | „ | z dnia |
| „ | 128 | „ | 13 | „ „ | oraz prywatnych | po wyrazie: | duchownych |
| „ | 128 | „ | 25 | „ „ | 15/27 | zamiast: | 15/28 |
| „ | 133 | „ | 4 | „ „ | 1) | „ | a) |
| „ | 144 | „ | 10 | „ „ | Senatu | „ | Senat |
| „ | 144 | „ | 18 | „ „ | 9 Maja | „ | 26 Maja |
| „ | 144 | „ | 26 | „ „ | 16 Marca 1888 r. | „ | 23 Maja 1887 r. |
| „ | 148 | „ | 9 | „ „ | 1886 | „ | 1866 |
| „ | 148 | „ | 15 | „ „ | 19 Grudnia | „ | 25 Lutego |
| „ | 163 | „ | 6 | „ „ | . (znak punktu) | „ | ,(przecinka) |
| „ | 175 | „ | 1 | „ „ | roku | „ | ɹoku |
| „ | 175 | „ | 2 | „ „ | wydanie | „ | wydane |
| „ | 180 | „ | 1 | „ „ | 14/26 Lipca | „ | 14/25 Czerwca |
| „ | 189 | „ | 16 | „ „ | posyłać | „ | dosyłać |
| „ | 190 | „ | 24 | „ „ | obowiązani | „ | obowiązane |
| „ | 199 | „ | 24 | „ „ | 1840 r. | „ | 1824 r. |
| „ | 200 | „ | 15 | niepotrzebny wyraz: nie | | | |

| Na str. | w wierszu | winno być: | zamiast: |
|---|---|---|---|
| 211 | 30 | strefą | sferą |
| 214 | 29 | 1866 r. | 1886 r. |
| 223 | 22 | Napoleona | Napoloona |
| 226 | 11 | Listopada | Październi-ka |
| 236 | 19 | cywilnego | cywilnych |
| 239 | 31 | zaniedbujące | zaniedbują-cy. |

„ 301 wiersze 23, 24 i 25 winny być zupełnie pominięte.
„ 302 w wierszach 19 i 20 winno być 6/18 Czerwca, zamiast: 20 Czerwca / 2 Lipca.

---

Zaznacza się, że w tekście pominięte zostały zamieszczone w spisie chronologicznym następujące rozporządzenia:

z dnia 29 Sierpnia 1822 r., „ 26 Listopada „, „ 12 Grudnia „ — dotyczące Zarządu gminy i opłat bóżniczych.
„ 16 Czerwca 1824 r. o ograniczeniu przy licytacji dzierżaw karczemnych.
„ 29 Listopada 1828 r. o poświadczaniu ksiąg stanu cywilnego.
„ 3/15 Marca 1843 r. o zniesieniu stowarzyszeń i bractw.
„ 4/16 Maja 1854 r. o opłacie składki na utrzymanie budowli bóżniczych.
„ 3/15 Lutego 1862 r. o sposobie wynagrodzenia kasjera miejskiego.
„ 7/19 Października 1863 r. o wiadomościach co do stanu kas bóżniczych.
„ 11 Stycznia 1872 r. o kończących instytut technologiczny.
„ 7 Sierpnia 1872 r. o ustaniu deklaracji o wydawaniu zbiegłych.
„ 24 Lutego 1897 r. o zapomogach dla neofitów.
„ 8 Listopada 1899 r. o przemianowaniu urzędu w szpitalu żydowskim w Warszawie.
„ 20 Maja 1908 r. o zatwierdzeniu darowizn i zapisów.

---

Zaznacza się również, że: w części Królestwa Polskiego okupowanej przez Niemcy, rozporządzeniem z dnia 21 Czerwca 1915 r. zniesiony został ustanowiony w prawie górniczem z dnia 28 Kwietnia 1892 r. (wspomnianem na str. 113) zakaz prowadzenia przemysłu górniczego przez żydów.

W DRUKU:

SPRAWOZDANIE ZARZĄDU
WARSZAWSKIEJ GMINY STAROZAKONNYCH
ZA LATA 1912 — 1916.